МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

БУРЛАКА Ольга Станіславівна

УДК 349.3 (477)

ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ СІМ'Ї, ДИТИНСТВА, МАТЕРИНСТВА ТА БАТЬКІВСТВА В УКРАЇНІ

Спеціальність 12.00.05 – трудове право;
право соціального забезпечення

Дисертація на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Науковий консультант:
Іншин Микола Іванович,
доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України

Київ – 2017

ЗМІСТ

ВСТУП……..4

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ СІМ'Ї, ДИТИНСТВА, МАТЕРИНСТВА ТА БАТЬКІВСТВА…….....17

1.1 Становлення та розвиток правового регулювання соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні……..……17

1.2 Поняття та зміст соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства……...……..39

1.3 Основні принципи соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства…….……...51

1.4 Міжнародно-правові стандарти соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства……..……72

1.5 Сучасний стан правового регулювання соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні……88

Висновки до розділу 1…….……..98

РОЗДІЛ 2 ВИДИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ СІМ'Ї, ДИТИНСТВА, МАТЕРИНСТВА ТА БАТЬКІВСТВА…….……..105

2.1 Державна соціальна допомога як вид соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства……105

2.2 Соціальні послуги в системі соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства ……...……124

2.3 Державні соціальні пільги в системі соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства……141

Висновки до розділу 2……...……152

РОЗДІЛ 3 ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ В УКРАЇНІ СІМЕЙ З ДІТЬМИ, БАГАТОДІТНИХ, НЕПОВНИХ ТА МАЛОЗАБЕЗПЕЧЕНИХ СІМЕЙ, ДІТЕЙ-СИРІТ, ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ, ІНВАЛІДІВ З ДИТИНСТВА ТА ДІТЕЙ-ІНВАЛІДІВ…….……158

3.1 Державна допомога сім'ям з дітьми у загальній системі соціального захисту населення в Україні……..…….……158

3.2 Особливості соціального захисту багатодітних, неповних та малозабезпечених сімей в Україні…….....……..186

3.3 Організаційно-правові заходи соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування……...201

3.4 Державна соціальна допомога інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам ……..244

Висновки до розділу 3…….266

РОЗДІЛ 4 СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ СІМ'Ї, ДИТИНСТВА, МАТЕРИНСТВА ТА БАТЬКІВСТВА В УКРАЇНІ, ШЛЯХИ ЙОГО УДОСКОНАЛЕННЯ……278

4.1 Проблеми соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні…….……..278

4.2 Основні напрямки вдосконалення соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні…….……309

4.3 Зарубіжний досвід у сфері соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства та перспективні напрямки його впровадження в Україні……..330

Висновки до розділу 4…….354

ВИСНОВКИ……..……..365

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ……..……...380

ВСТУП

Актуальність теми. Одним із основних елементів соціальної політики нашої держави є соціальний захист населення, основна мета якого полягає у забезпеченні належного рівня життя членів суспільства, підвищенні їхнього добробуту, підтримці окремих категорій громадян у разі настання соціальних ризиків (малозабезпеченість, інвалідність, сирітство, бідність тощо), а також забезпеченні соціальної справедливості та соціально-політичної стабільності в країні. Враховуючи сучасний економічний стан в Україні (підвищення цін на товари першої необхідності, на житлово-комунальні послуги, зменшення платоспроможності громадян тощо), особливої актуальності набуває вивчення проблем соціального захисту таких вразливих категорій населення як сімей з дітьми, багатодітних, неповних та малозабезпечених сімей, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, інвалідів з дитинства та дітей-інвалідів.

Так, система соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні перебуває на стадії реформування, оскільки існують певні проблеми, які потребують негайного вирішення: недосконаліть механізму реалізації соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства, декларативність соціальних гарантій, невідповідність встановлених мінімальних соціальних стандартів реальному стану економіки в державі (невідповідність розміру прожиткового мінімуму, який визначений на законодавчому рівні і реальному його розміру), відсутність розвинутої системи адресної соціальної допомоги тощо. Така ситуація призводить до того, що більшість сімей з дітьми знаходяться за межею бідності, в умовах тотального зубожіння. Так, наприклад, чисельність населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами у місяць, нижчими прожиткового мінімуму у відсотках до загальної частини населення становила у 2013 р. – 8,3, у 2014 р. – 8,6, у 2015 р. – 6,4, у 2016 р. – 6,7 (2014 р., 2015 р., 2016 р. – без урахування тимчасово окупованої території

Автономної Республіки Крим та м. Севастополя, та без урахування частини зони проведення антитерористичної операції). Тому така ситуація потребує негайної активної реакції від держави, а саме вжиття всі необхідних заходів соціально-економічного, фінансового, правового, організаційного характеру щодо поліпшення економічного клімату в Україні та підвищення рівня життя населення. З огляду на вищевикладене, вивчення проблем соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні є актуальним питанням на сьогодні.

Теоретичним підґрунтям дисертаційної роботи послужили наукові праці таких учених-правознавців, як В.М. Андріїв, В.С. Андрєєв, А.Г. Бірюкова, Н.Б. Болотіна, К.В. Бориченко, В.Я. Бурак, С.Я. Вавженчук, В.С. Венедіктов, С.В. Венедіктов, В.С. Волинець, Т.З. Гарасимів, Н.Д. Гетьманцева, Ю.М. Гришина, Т.А. Занфірова, М.І. Іншин, М.М. Клемпарський, О.Л. Кучма, В.В. Лаврухін, О.Є. Мачульська, К.Ю. Мельник, Н.О. Мельничук, О.В. Москаленко, В.І. Надрага, О.М. Потопахіна, П.Д. Пилипенко, С.М. Прилипко, В.І. Прокопенко, О.І. Процевський, В.М. Рошканюк, О.П. Сайнецький, А.М. Слюсар, С.М. Синчук, І.М. Сирота, Н.М. Стаховська, Б.І. Сташків, О.В. Тищенко, Є.Г. Тучкова, Н. А. Чередніченко, М.В. Чічкань, О.Г. Чутчева, В.Ш. Шайхатдинов, В.І. Щербина, Є.П. Яригіна, О.М. Ярошенко та інші. Проте, незважаючи на значний науковий доробок з даної проблематики, комплексні дослідження соціального захисту таких вразливих верств населення як сім'ї з дітьми, багатодітні, неповні та малозабезпечені сім'ї, діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, інваліди з дитинства та діти-інваліди практично відсутні, тому багато питань у цій сфері потребують подальшого дослідження.

Таким чином, важливе значення соціального захисту населення як напряму соціальної політики держави, недосконалість системи уповноважених державою органів та їх компетенції щодо здійснення заходів соціального захисту сімей, дітей, що зазнали впливу соціальних ризиків,

наявність проблем у фінансуванні заходів соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні, недосконаліть правового регулювання даної сфери обґрунтовують актуальність та значимість комплексного дослідження проблем соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до пп. 1.3, 3.1, 4.1 Пріоритетних напрямків наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015–2019 років, затверджених наказом МВС України від 16 березня 2015 р. № 275, п. п. 1.2, 1.4, 3.1, 4.1, Пріоритетних напрямів наукових досліджень Харківського національного університету внутрішніх справ на період 2016–2019 років, схвалених Вченою радою Харківського національного університету внутрішніх справ 23 лютого 2016 р. (протокол № 2), в рамках науково-дослідної теми Харківського національного університету внутрішніх справ «Законотворча та законодавча діяльність в Україні» (номер державної реєстрації 0113U008189), а також планів наукових досліджень кафедри трудового та господарського права Харківського національного університету внутрішніх справ.

Мета і задачі дослідження. *Мета* дисертаційної роботи полягає у визначенні сутності соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні, висвітленні становлення й розвитку його правового регулювання, формулюванні науково-теоретичних висновків і практичних рекомендацій щодо подальшого вдосконалення нормативно-правового забезпечення і правозастосовної практики в зазначеній царині. Для її досягнення вирішувалися такі основні *задачі:*

- провести періодизацію становлення та розвитку правового регулювання соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні;

- сформулювати дефініцію правової конструкції «соціальний захист сім'ї, дитинства, материнства та батьківств» та з'ясувати її зміст;

- визначити та класифікувати основні принципи соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства;

- визначити сутність міжнародно-правових стандартів соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства;

- охарактеризувати сучасний стан правового регулювання соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні;

- розкрити зміст державної соціальної допомоги як виду соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківств та охарактеризувати особливості надання державної допомоги сім'ям з дітьми в Україні;

- встановити сутність соціальної послуги та визначити її місце в системі соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства;

- з'ясувати зміст державної соціальної пільги та визначити її місце в системі соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства;

- визначити особливості соціального захисту багатодітних, неповних та малозабезпечених сімей в Україні;

- надати загальну характеристику організаційно-правовим заходам соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в Україні;

- охарактеризувати особливості надання державної соціальної допомоги інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам в Україні;

- окреслити та проаналізувати існуючі проблеми соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні;

- надати характеристику зарубіжному досвіду у сфері соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства та виокремити перспективні напрямки його впровадження в Україні.

- розробити науково-обґрунтовані пропозиції та практичні рекомендації щодо удосконалення правового регулювання соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні;

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у процесі реалізації соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні

Предметом дослідження є теоретичні та практичні проблеми соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні.

Методи дослідження. Методику дисертаційного дослідження побудовано з урахуванням поставленої мети, завдань дослідження, його об'єкта та предмету. Для досягнення об'єктивності, повноти та всебічності результатів дисертаційного дослідження використовувався комплекс загальнонаукових і спеціальних методів пізнання. Їх використання зумовлюється системним підходом, завдяки якому розглянуто всі порушені питання в їх єдності й взаємозв'язку.

За допомогою діалектичного методу досліджено особливості становлення та розвитку правового регулювання соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні та визначено його сучасний стан (підрозділи 1.1; 1.5). Порівняльно-правовий метод дав можливість дослідити міжнародно-правові стандарти соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства, провести узагальнення національного та зарубіжного досвіду у досліджуваній сфері та окреслити перспективні напрямки його впровадження в Україні (підрозділи 1.4; 4.3). Використання формально-логічного та системно-структурного методів дозволило виявити сутність та зміст соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства, окреслити особливості надання державної допомоги сім'ям з дітьми, інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам в Україні, особливості соціального захисту багатодітних, неповних та малозабезпечених сімей, та визначити та охарактеризувати організаційно-правові заходи соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, сформувати відповідний понятійний апарат: «соціальний захист сім'ї, дитинства, материнства та батьківства», «принципи соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства»,

«міжнародно-правові стандарти соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства», «державна соціальна допомога як один із видів соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства», «соціальні послуги, які надаються сім'ям з дітьми, багатодітним, неповним та малозабезпеченим сім'ям, дітям-сиротам та дітям, позбавлених батьківського піклування, інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам», «соціальні пільги в системі соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства» тощо (підрозділи 1.2-1.4, 2.1-2.3, 3.1-3.4). Метод правового аналізу (догматичний метод) було використано для дослідження та аналізу змісту правових норм, якими регулюється порядок здійснення соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні, виявлення проблем його реалізації, а також під час опрацювання відповідних пропозицій щодо удосконалення соціального захисту зазначеної категорій населення (підрозділи 1.5; 4.1; 4.2).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що подана на захист дисертаційна робота є першим у вітчизняній науці права соціального забезпечення самостійним завершеним науковим дослідженням теоретичних і практичних проблем соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні, в якій представлені нові ідеї й визначені сучасні тенденції розвитку правового регулювання цієї сфери як в Україні, так і в зарубіжних країнах.

Відповідно до поставленої мети й задач дисертаційної роботи на захист виносяться нижченаведені наукові висновки й положення.

Уперше:

– на основі проведеного комплексного дослідження, здійснено періодизацію становлення та розвитку правового регулювання соціального захисту сім’ї, дитинства, материнства та батьківства, внаслідок чого виділено шість етапів його розвитку;

- системно визначено істотні ознаки соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства, а саме: 1) має системний характер;

2) комплексний характер; 3) впроваджується через економічні, правові, фінансові, організаційні заходи; 4) має чітко визначену мету – забезпечення добробуту і матеріального, психологічного, фізичного благополуччя сімей з дітьми, багатодітних, неповних та малозабезпечених сімей, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, інвалідів з дитинства та дітей-інвалідів; 5) реалізується уповноваженими на те державними органами, установами, соціальними службами, організаціями тощо; 6) в його основі лежить система ризиків: малозабезпеченість, сирітство, інвалідність, багатодітність тощо; 7) найбільш поширеними його видами є допомоги, соціальні послуги, соціальні пільги;

– визначено види державних соціальних допомог дітям-сиротам та дітям, що позбавлені батьківського піклування за моментом та умовами набуття ними відповідного права: 1) постійні безумовні допомоги, право на які у досліджуваної категорії дітей виникає з моменту надання їм статусу дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування та не залежить від будь-яких додаткових умов чи юридичних фактів; 2) безумовні допомоги, що не носять постійного характеру; 3) спеціальні державні соціальні допомоги;

– соціальний супровід дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування визначено як різновид соціальної послуги, що надається дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, є надзвичайно важливим видом організаційно-правових заходів щодо соціального захисту вказаної категорії дітей, та являє собою систематичну цілеспрямовану діяльність служби у справах дітей, центральних та місцевих органів державної виконавчої влади, місцевого самоврядування та дипломатичних представництв і консульських установ, спрямовану на забезпечення та захист прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які були усиновлені, або влаштовані до прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу, передані під опіку чи піклування родичів чи інших осіб, які висловили відповідне бажання, а також на підтримку та сприяння у здійсненні своїх

виховних та інших функцій особами, до яких влаштовані такі діти, що в кінцевому результаті має на меті досягнення ключової соціальної цілі соціального захисту зазначеної категорії дітей – ефективної реалізації їхнього права на виховання та проживання у сім'ї, гарантування здійснення їхнього матеріального забезпечення, виховання, спілкування, розвитку на рівні, не нижчому від визначених державою стандартів;

– здійснено співвідношення понять «дитина-інвалід» та «інвалід з дитинства» та виокремлено відмінності між ними;

– визначено основні принципи та завдання, що ставляться державою при реформуванні соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні, а саме: 1) забезпечення децентралізації системи надання усіх видів соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства; 2) пошук нових моделей побудови системи соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства; 3) залучення до здійснення заходів соціального захисту нових суб’єктів – недержавних установ та організацій, інститутів громадянського суспільства; 4) пошук нових додаткових джерел фінансування; 5) створення ефективного конкурентного середовища щодо надання різних видів соціального захисту сім'ям, дітям та їх батькам, зокрема, соціальних послуг; 6) акцентуалізація уваги на необхідності здійснення саме превентивних заходів щодо запобігання потрапляння українських сімей у складні життєві обставини; 7) підняття авторитету та статусу сім'ї в українському суспільстві; 8) внесення змін до чинного нормативно-правового регулювання щодо удосконалення термінів, процедур надання соціальних допомог, пільг та послуг; 9) підвищення державних соціальних стандартів у наданні соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства тощо; 10) запровадження міжнародного та провідного зарубіжного досвіду у сфері соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства;

– виокремлено та здійснено комплексну характеристику проблем соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні за

такими видами: 1) інституційні проблеми; 2) проблеми недосконалості нормативно-правового регулювання соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства; 3) процедурні проблеми соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства; 4) проблеми фінансування заходів соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства;

– внесено пропозиції щодо прийняття Кодексу соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні, який дозволить усунути завантаженість правового регулювання такого соціального захисту численною кількістю законів та підзаконних нормативних актів та запропоновано його структуру;

– запропоновано збільшити термін виплати допомоги у зв’язку з вагітністю та пологами та внести відповідні зміни у ч. 3 ст. 8 Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми»;

Удосконалено:

– категорійно-понятійний апарат у сфері соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства, а саме визначення «принципи соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства», «міжнародно-правові стандарти соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства», «державна соціальна допомога як один із видів соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства», «соціальні послуги, які надаються сім'ям з дітьми, багатодітним, неповним та малозабезпеченим сім'ям, дітям-сиротам та дітям, позбавлених батьківського піклування, інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам», «соціальні пільги в системі соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства» тощо;

– систему принципів соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства, внаслідок чого виділено загальні та спеціальні принципи і розкрито їх зміст;

– системний підхід до визначення основних ознак соціальних послуг, які надаються сім'ям з дітьми, багатодітним, неповним та малозабезпеченим

сім'ям, дітям-сиротам та дітям, позбавлених батьківського піклування, інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам віднести такі: 1) адресний характер; 2) більшість з них є безоплатними; 3) надаються уповноваженими на те суб'єктами; 4) основна мета полягає у подоланні складних життєвих ситуацій та подолання чи пом’якшення відповідних соціальних ризиків; 5) є результатом діяльності, яка спрямована на соціальну адаптацію відповідних категорій громадян;

– систему заходів щодо реформування інституційної побудови системи уповноважених органів, що здійснюють соціальний захист сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні та охарактеризовано кожний із наведених заходів.

Дістали подальшого розвитку:

– класифікація міжнародно-правових стандартів соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства за такими критеріями: 1) в залежності від характеру і ступеня обов'язковості документа в якому вони містяться; 2) в залежності від суб'єкта прийняття міжнародного документу, в якому містяться стандарти соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства; 3) за сферою дії;

– комплексна характеристика соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства за такими окремими блоками як: 1) соціальний захист сімей з дітьми; 2) соціальний захист малозабезпечених сімей з дітьми; 3) соціальний захист неповних сімей; 4) соціальний захист багатодітних сімей; 5) соціальний захист безпритульних дітей, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; 6) соціальний захист інвалідів з дитинства та дітей-інвалідів;

– пропозиції щодо здійснення класифікації державної соціальної допомоги сім'ям з дітьми, багатодітним, неповним та малозабезпеченим сім'ям, дітям-сиротам та дітям, позбавлених батьківського піклування, інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам за такими двома основними критеріями: 1) суб’єктний склад: а) одинокі матері, батьки, усиновлювачі;

б) сім'ї з дітьми; в) багатодітні сім'ї; г) малозабезпечені сім'ї; д) діти-сироти і діти позбавлені батьківського піклування; е) діти-інваліди, інваліди з дитинства; 2) соціальний випадок: а) малозабезпеченість, бідність; б) сирітство; в) інвалідність; г) народження дитини та догляд за нею; д) багатодітність; е) самотність у вихованні дитини;

– визначення основних ознак, що притаманні державній соціальній допомозі інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам, а саме: 1) матеріально-ціннісний характер; 2) залежність та обрахунок розміру такої допомоги від прожиткового мінімуму, встановленого для відповідних демографічних груп; 3) значний ступінь диференціації; 4) безпосередній та адресний характер; 5) виключний характер;

– виявлення і дослідження проблем фінансування заходів соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства, які запропоновано розподілити на такі групи: (а) низькі законодавчі стандарти та розміри допомог (стандарти та розміри допомог соціально вразливим сім'ям та дітям є мізерно малими, тобто держава прагне забезпечити лише мінімальні потреби соціально вразливої категорії осіб, у контексті чого можна відзначити, що такий рівень фінансового забезпечення не здатен створити належний соціальний захист та гарантувати гідний рівень життя сім'ям, що потрапили у скрутне становище); (б) повна відсутність або недостатність фінансування законодавчо закріплених заходів соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства (відсутнє належне фінансове забезпечення уже задекларованих заходів соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства. Зокрема, на практиці не поодинокими є випадки незабезпечення дітей-сиріт соціальним житлом у зв’язку з відсутністю житла, призначеного для таких цілей, відсутність належного фінансування медичного обслуговування дітей-інвалідів та інвалідів з дитинства тощо).

Практичне значення одержаних результатів. Висновки, пропозиції та рекомендації, отримані за результатами проведеного дослідження, можуть бути використані:

– у науково-дослідницькій роботі – для подальших загальних і спеціальних наукових досліджень теоретичних і практичних проблем правового регулювання соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства;

– у правотворчості – в процесі підготовки проектів нових законодавчих актів (Кодекс соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства) і вдосконаленні чинних у царині соціального захисту досліджуваної категорій населення;

– у правозастосуванні – при використанні рекомендацій і пропозицій у практичній діяльності суб’єктів соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства;

– у навчальному процесі – при вивченні у вищих і спеціальних юридичних освітніх закладах навчальної дисципліни «Право соціального забезпечення в Україні», «Право соціального захисту» у ході підготовки робочих програм і планів, під час написання підручників, навчальних посібників, курсів лекцій, а також у науково-дослідницькій роботі студентів, слухачів та курсантів.

Апробація результатів дисертації. Підсумки розробки проблеми в цілому, окремі її аспекти, одержані узагальнення і висновки були оприлюднені на міжнародних та національних науково-практичних конференціях, семінарах та круглих столах: «Актуальні питання та проблеми правового регулювання суспільних відносин» (м. Дніпропетровськ, 4-5 квітня 2014 р.); «Сучасні наукові дослідження представників юридичної науки – прогрес законодавства України майбутнього» (м. Дніпропетровськ, 15-16 січня 2016 р.); «Теоретичні та практичні проблеми правового регулювання суспільних відносин (м. Харків, 22-23 січня 2016 року); «Правова реформа та забезпечення демократизаційних процесів і національної безпеки в Україні»

(м. Одеса, 14-15 жовтня 2016 року); «Пріоритетні проблеми реформування системи законодавства України» (м. Київ, 21-22 жовтня 2016 р.); «Актуальні завдання та напрями розвитку юридичної науки у XXI столітті» (м. Львів, 21-22 жовтня 2016 р.); «Priority a stratégie pre rozvoj právnej vedy vo svete vedy» (28-29 októbra 2016).

Публікації. Основні результати дослідження викладено в одноосібній монографії, двадцяти чотирьох статтях, які опубліковані у наукових фахових виданнях України та наукових періодичних виданнях інших держав, а також семи тезах доповідей і повідомлень на вказаних конференціях.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ СІМ'Ї, ДИТИНСТВА, МАТЕРИНСТВА ТА БАТЬКІВСТВА

1.1 Становлення та розвиток правового регулювання соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні

Соціально-правовий захист сім'ї, захист дитинства, материнства, батьківства, гарантування конституційного права людини і громадянина на сім'ю та забезпечення стабільного функціонування та розвитку інституту сім'ї є важливим напрямком державної політики на всіх без виключення етапах розвитку держави та її органів. Захист сім'ї вважається важливим показником розвитку суспільства, одним із напрямків ефективної соціальної політики, оскільки саме сім'я є тим осередком, у якому зароджується формування особистості, її рис характеру, виховання у дусі шанобливого ставлення до інших людей, усвідомлення нею загальнолюдських цінностей, норм етики та моралі, задоволенні духовних потреб, поваги до держави та суспільства в цілому.

З огляду на важливу роль сім'ї як осередку виховання дітей, беззаперечно необхідною є державна підтримка сім'ї, її захист з боку органів влади, що зазвичай виражається у прийнятті відповідних державних цільових програм соціального розвитку, фінансуванні соціальних проектів, в том числі й тих, які торкаються розвитку сім'ї (державні молодіжні програми, різноманітні концепції розвитку материнства, проведення семінарів, розроблення та втілення у життя проектів різноманітних програм, які торкаються захисту дитинства, материнства та батьківства, тощо). Зокрема, як наголошує А.І. Берлач, обов'язком держави є захист сім'ї, дитинства, материнства, батьківства, створення умов для зміцнення сім'ї. Як зазначає науковець, вона зобов'язана створювати людині умови для материнства та

батьківства, забезпечувати охорону прав матері та батька, матеріально та морально заохочувати та підтримувати материнство та батьківство [1, с. 592]. Про необхідність захисту сім'ї державою наголошено і у науково-практичному коментарі до Конституції України: захист сім'ї державою — важливий соціально-правовий інститут, який впливає на стабільність і міцність сімейних відносин і включає проведення широкого кола економічних, соціальних та правових заходів [2, с. 387].

У наукових працях вчених досить часто розвиток сім'ї та її підтримка з боку держави пов'язувались із розвитком та потребами самого суспільства. Вдалою є думка О.Г. Харчева, який звертав увагу на зв'язок сім'ї із потребами суспільства. Науковець під сім'єю розумів систему шлюбних взаємин, також малу соціальну групу, члени якої пов'язані шлюбними, родинними відносинами, спільністю побуту і взаємною моральною відповідальністю [3, с. 37].

Таким чином, необхідним є дослідження становлення та розвитку правового регулювання соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні, яке можна здійснити на основі дослідження етапів становлення соціального забезпечення та сімейної політики в Україні. Як зазначено у довідці для розгляду на апаратній нараді Дарницької районної в місті Києві державної адміністрації від 23.02.2016 р. з питання «Про реалізацію в Дарницькому районі державної сімейної політики», при реалізації державної політики у сфері сім'ї можна виділити три якісні етапи формування та реалізації сімейної політики в Україні:

1) становлення (грудень 1991 р. — липень 1996 р.); 2) розвитку багатосекторної моделі сімейно-молодіжного відомства, збагачення останнього різноманітними функціями (липень 1996 р. — грудень 2010 р.); 3) ліквідації багатосекторної моделі центрального органу влади з питань сімейної політики (з грудня 2010 р. — дотепер) [4]. Проте, ми вважаємо, що необхідно більш детально підходити до визначення соціальної політики при здійсненні захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства, а тому

пропонуємо більш детальне та конкретне виділення етапів розвитку правового регулювання соціального захисту сім’ї, дитинства, материнства та батьківства.

Зазначимо, що за часів незалежності України сімейна політика держави здійснювалась різними органами та міністерствами, а тому і нормативно-правове регулювання охорони сімейної політики, материнства та батьківства здійснювалось значною кількістю нормативно-правових актів. Зокрема, про таку тенденцію у своєму дослідженні наголошує Л.М. Мельничук, який зазначає, що в Україні законодавчо не визначено систему органів, на які покладаються завдання здійснення сімейної політики, а тому продовжує тривати пошук моделі організаційного механізму регулювання розвитку інституту сім’ї. Так, у першій половині 1990-х рр. реалізація політики з питань сім’ї покладалася на декілька міністерств: молоді та спорту; соціального забезпечення; праці; охорони здоров’я та Комітет у справах жінок, материнства та дитинства при Президентові України [5, с. 5]. Ми погоджуємося із позицію науковця, відповідно до якої питання та проблеми соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні вирішував не один державний орган, що досить часто спричиняло різноманітні проблеми у правовому регулюванні цього інституту.

Із проголошенням незалежності України розпочався новий етап розвитку української державності, формування власного законодавства, в тому числі й того, яке регулює соціальний захист сім’ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні. Проте, незважаючи на становлення власного законодавства, цей етап характеризувався подальшим нормативно-правовим регулюванням соціального захисту сім’ї, дитинства, материнства та батьківства, який існував у СРСР. Конструктивним з цього приводу є підхід К.В. Бориченко, яка наголошує на тому, що розвиток української моделі правового регулювання соціального захисту сімей з дітьми, яка могла б швидше та ефективніше реагувати на нові виклики часу, був неможливий, оскільки жорстко контролювався «з центру», а проблеми соціально

вразливих верств населення на місцях замовчувались з ідеологічних міркувань. Радянська система соціального захисту була повністю одержавленою, у зв'язку з чим нормативними актами того періоду єдиним джерелом фінансування соціального забезпечення сімей з дітьми визнавався державний бюджет. Але у зв'язку з проведенням масштабних економічних реформ, «гонкою озброєнь» соціальна сфера була часто недофінансована, що спричинило декларативність більшості нормативно-правових актів УРСР у сфері соціального захисту сімей з дітьми [6, с. 525].

Таким чином, процес розвитку та реформування соціального захисту сім'ї характеризувався подібним розвитком, який існував за часів Радянського Союзу, що, звичайно ж, було негативним явищем для розвитку нової держави. Крім того, на сьогодні у законодавстві України наявні нормативно-правові акти, які були прийняті ще радянською владою та продовжують здійснювати нормативно-правове регулювання у сфері соціального захисту.

Зокрема, мова йде про Кодекс про шлюб і сім'ю в Україні, який був прийнятий ще у 1969 року, а чинність якого була припинена лише у 2004 році із набуттям чинності Сімейним та Цивільним кодексами України. До основних завдань Кодексу про шлюб та сім'ю в Україні було віднесено: подальше зміцнення сім'ї; побудову сімейних відносин на добровільному шлюбному союзі жінки і чоловіка, на вільних від матеріальних розрахунків почуттях взаємної любові, дружби та поважання всіх членів сім'ї; виховання дітей сім'єю з обов'язковим піклуванням батьків про їх здоров'я, фізичний, духовний, моральний розвиток, навчання і підготовку до праці; всемірну охорону інтересів матері та дитини; виховання почуття відповідальності перед сім'єю [7].

Іншим актом, дія якого на сьогодні продовжується в Україні, є Кодекс законів про працю, який в окремому розділі закріплював працю жінок в Україні. У Кодексі законів про працю міститься ряд важливих норм, які спрямовані на захист прав жінок у трудових відносинах. Зокрема, до таких

норм віднесено заборону праці жінок на важких роботах та роботах із шкідливими або небезпечними умовами праці, а також на підземних роботах, обмеження залучення жінок, що мають дітей віком від трьох до чотирнадцяти років або дітей-інвалідів, до надурочних робіт і направлення їх у відрядження, можливість переведення на легшу роботу вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років, надання жінці відпустки у зв'язку з вагітністю, пологами і для догляду за дитиною, надання додаткової відпустки жінкам, які мають дітей або повнолітню дитину — інваліда з дитинства підгрупи А І групи, відпустка у зв’язку із вагітністю, пологами і доглядом за дитиною, надання додаткових пільг для жінок, які працюють та мають грудних дітей, тощо.

Так, наприклад, основними нормами, які встановлені у Кодексі законів про працю та регулюють соціальний захист жінок, варто назвати положення статті 183, яка закріплює право працюючих жінок, які мають грудних дітей, на надання спеціальних перерв для годування дитини: «жінкам, що мають дітей віком до півтора року, надаються, крім загальної перерви для відпочинку і харчування, додаткові перерви для годування дитини. Ці перерви надаються не рідше ніж через три години тривалістю не менше тридцяти хвилин кожна. За наявності двох і більше грудних дітей тривалість перерви встановлюється не менше години. Перерви для годування дитини включаються в робочий час і оплачуються за середнім заробітком» [8]. Іншою важливою нормою, яка визначає захист дитинства та материнства, є стаття 185 КЗпП України [8], що передбачає надання вагітним жінкам і жінкам, які мають дітей віком до чотирнадцяти років або дітей-інвалідів, путівки до санаторіїв та будинків відпочинку безкоштовно або на пільгових умовах, а також подання їм матеріальної допомоги. Взагалі, характеризуючи норми чинного Кодексу законів про працю, наголосимо на тому, що цим кодексом на належному рівні закріплено основи соціального захисту дитинства та материнства.

У період становлення власного законодавства в Україні все більше уваги приділяється законодавчому закріпленню державної допомоги молодим сім’ям, сім’ям з дітьми та прийомним сім’ям, яким на той період займалося Міністерство соціального забезпечення України, яке згодом у відповідності до Указу Президента України від 13 листопада 1992 року [9] було ліквідовано та на його основі створено Міністерство соціального захисту населення України. Зазначимо, що у юридичній літературі панує думка, відповідно до якої сімейна політика не відокремлювалась від соціальної. Зокрема, таку позицію підтримує О.М. Кулик, який зазначає, що на початковому етапі Української незалежності ситуація залишалася незмінною: сімейна політика не виокремлювалася з соціальної, а її сфера охоплювала соціальний захист жінок і дітей (охорону материнства і дитинства), про що свідчили назви парламентських комісій — комісія Верховної Ради УРСР у справах жінок, охорони сім’ї, материнства і дитинства (1990–1994 рр.) та комісія Верховної ради України II-го скликання з питань охорони здоров’я, материнства і дитинства (1994–1998 рр.) [10, с. 4].

У 1992 році проблемами правового регулювання соціального захисту сім’ї, дитинства, материнства та батьківства активно займалася Верховна Рада України, якою було прийнято низку базових законів, які торкалися здійснення такого захисту. Так, відповідно до Закону України «Про державну допомогу сім’ям з дітьми» від 21 листопада 1992 р. [11] встановлено гарантований державою рівень матеріальної підтримки сімей з дітьми шляхом надання державної грошової допомоги з урахуванням складу сім'ї, її доходів та віку дітей і спрямований на забезпечення пріоритету державної допомоги сім'ям з дітьми у загальній системі соціального захисту населення. Цим законом визначено основні види державної допомоги сім’ям з дітьми, серед яких: 1) допомога у зв'язку з вагітністю та пологами; 2) допомога при народженні дитини (зі змінами із змінами, внесеними згідно із Законом № 107-VI (107-17) від 28.12.2007 р.; 2)-1) допомога при усиновленні дитини;

3) допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування; 4) допомога на дітей одиноким матерям [11].

Існував і спеціально уповноважений орган влади, до компетенції якого було віднесено вирішення проблем, які виникали при захисті жінок, сім'ї, дитинства та материнства, — Постійна комісія у справах жінок, охорони сім'ї, материнства і дитинства. Як зазначає у своїй статті О. Матвієнко, державним органом, який уперше привернув увагу до проблеми статусу жінки в Україні й поставив питання про її дискримінаційне становище, була Постійна комісія у справах жінок, охорони сім'ї, материнства і дитинства, утворена 1990 р. Верховною Радою України. Парламентська комісія висунула як державні проблеми: подолання нерівноправного становища жінки в українському суспільстві, правового забезпечення цього процесу, поліпшення умов праці, соціального захисту прав сім'ї, захисту прав дитини. Комісія ініціювала прийняття низки законів. У 1992 р. у зв'язку зі змінами в суспільному житті та прийняттям законів про громадянство України та про власність Верховна Рада України прийняла Закон України «Про внесення змін і доповнень до Кодексу про шлюб та сім'ю в Україні», Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» та ін. [12, с. 27].

Проте, як нами вже зазначалось, проблема соціального захисту жінок, материнства та дитинства була комплексною, а до її вирішення було залучено ряд міністерств та відомства. Як приклад, наказом Міністерством охорони здоров'я України від 29 грудня 1993 року № 256 було прийнято Постанову про затвердження важких робіт із шкідливими умовами праці, на яких забороняється застосування праці жінок [13], якою затверджено перелік робіт, на яких забороняється праця жінок. Іншим актом є наказ цього ж міністерства «Про затвердження Граничних норм підіймання і переміщення важких речей жінками [14]. Всі ці нормативно-правові акти на етапі становлення українського законодавства у сфері захисту жінок були досить важливими, оскільки закріплювали захист жінки, виходячи із фізіологічних особливостей її організму та з метою охорони материнства та дитинства.

Не менш важливою у цей період була «Довгострокова програма поліпшення становища жінок, сім'ї, охорони материнства та дитинства», затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 28.07.1992 року, у якій уповноваженим органам державної влади було доручено здійснити реалізацію запланованих дій та конкретних заходів щодо налагодження та удосконалення державної політики, які торкалися суспільних відносин у сфері поліпшення становища жінок у сфері виробництва, умов життя сімей з дітьми, підвищення престижу сім'ї, поліпшення охорони здоров'я матері та дитини, тощо [15]. Починають створюватися й закріплюватися органи, які відповідали за дотримання прав та законних інтересів дитини. Так, у цей період приймається Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», який визначає правові основи діяльності органів і служб у справах дітей та спеціальних установ для дітей, на які покладається здійснення соціального захисту і профілактики правопорушень серед осіб, які не досягли вісімнадцятирічного віку. У законі визначено ряд повноважень центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері усиновлення та захисту прав дітей, орган виконавчої влади Автономної Республіки Крим у сфері сім'ї та дітей, служби у справах дітей, визначено роль та значення спеціальних установ для дітей, серед яких приймальники-розподільники для дітей, загальноосвітні школи та професійні училища соціальної реабілітації, центри медико-соціальної реабілітації дітей, спеціальні виховні установи Державної кримінально-виконавчої служби України, тощо [16].

Таким чином, охарактеризувавши перший етап становлення та розвитку правового регулювання соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства, зазначимо, що цей період характеризується початком формування власного законодавства у соціальній сфері, утворенням уповноважених органів та подальшим впорядкуванням суспільних відносин у цій сфері.

Наступним періодом, який ми виділяємо у межах нашого дослідження, є ІІ період — становлення та розвиток українського законодавства, яке торкається регулювання соціального забезпечення та соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства. Цей період бере початок з 1996 року (із прийняттям Конституції) та утворення у липні 1996 р. Міністерства України у справах сім'ї та молоді та триває до 1998 року. Важливим кроком у нормативно-правовому закріпленні основ регулювання соціального захисту сім'ї стало прийняття у 1996 року Конституції України, яка закріпила основні засади соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні. Так, статтею 51 Основного Закону України було закріплено, що сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою. Крім того, Основним Законом держави було закріплено рівність прав чоловіків та жінок на виховання дітей. Конституція закріпила й ряд інших важливих правових положень, які торкались захисту сім'ї та дітей. Зокрема, до таких положень віднесено: рівність прав дітей незалежно від того, народжені вони у шлюбі чи ні (ст. 52), рівність прав дітей на доступність та безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти, різних форм навчання; надання державних стипендій та пільг учням і студентам (ст. 53), тощо [2]. Крім того, із прийняттям Конституції вперше на законодавчому рівні було проголошено рівність жінки та чоловіка у розвитку та вихованні дітей. Тобто ми вважаємо, що саме нормами Основного Закону було проголошено захист не тільки дитинства, материнства, а й батьківства, що в подальшому набуло свого розвитку у нормах Цивільного та Сімейного кодексів. А тому ми вважаємо, що саме із цього моменту на рівні закону вже здійснювався захист і батьківства як окремої категорії.

З 1996 року починається утвердження статусу не тільки сім'ї, а й прийомної сім'ї. Так, наприклад, постановою Кабінету Міністрів України від

13 вересня 1995 року № 736 приймається Національна програма планування сім'ї, метою якої була допомога сім'ям і окремим особам у розв'язанні питань, пов'язаних з дітонародженням, збереженням здоров'я батьків і дітей, добробутом сім'ї, вибором раціональних інтервалів між народженням дітей і часом їх народження, а також дотриманням відповідальної дітородної поведінки [17]. У цей період приймається важливий для подальшого розвитку інституту прийомної сім'ї Порядок передачі дітей, які є громадянами України, на усиновлення громадянам України та іноземним громадянам і здійснення контролю за умовами їх проживання у сім'ях усиновителів, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 20 липня 1996 р. № 775 (втратив чинність) [18], відповідно до якого встановлюється процедура усиновлення, визначається порядок передачі дітей, які є громадянами України, на усиновлення та удочеріння громадянам України, іноземцям, а також здійснення контролю за умовами їх проживання у сім'ях усиновителя.

У період з 1996 року до проблеми захисту прав сім'ї, дитинства та материнства активно долучаються не тільки органи законодавчої влади, а й інші вищі органи. Так, досить активною у цей період є робота гаранта нашої держави. Як приклад, у 1996 році Указом Президента України затверджено «Національну програму «Діти України», основною метою якої було забезпечення права кожної дитини народитися здоровою, вижити і мати умови для всебічного розвитку, бути надійно соціально і психологічно захищеною. До основних завдань програми було віднесено ряд конкретних заходів, серед яких особливу увагу приділено удосконаленню законодавства щодо захисту материнства і дитинства [19].

Отже, основною рисою цього періоду було прийняття Конституції України та на її рівні закріплення основних правових положень, які торкалися захисту прав сім'ї, дитинства, материнства та батьківства. Ми вважаємо, що цей період хоча й не характеризувався активною законодавчою та нормотворчою роботою органів державної влади, проте, мав важливе

значення, оскільки основні правові положення щодо захисту сім'ї, дитинства, материнства та, вперше, батьківства було закріплено в Основному Законі держави, що мало неабияке значення для подальшого розвитку правового регулювання соціального захисту населення. У період з 1996 року починається двосторонній та багатосторонній розвиток міжнародного співробітництва у сфері дотримання прав дитини.

Наступний III період — це період активного розвитку законодавчого закріплення норм, на основі яких здійснюється правове регулювання сім'ї, дитинства, материнства та батьківства. Уповноваженим органом у проведенні державної політики у сфері сім'ї, відповідно до Указу Президента від 15 квітня 2002 року, стає Державний комітет України у справах сім'ї та молоді, який є правонаступником Державного комітету молодіжної політики, спорту та туризму в частині наданих повноважень щодо сім'ї та молоді.

Цей період бере свій початок з 1998 року і триває по 2004 рік (до набрання чинності нового Цивільного та Сімейного кодексів України). У цей період приймається ряд важливих державних програм, які спрямовані за забезпечення на підтримання молодих сімей, прийомних сімей, проводяться заходи щодо заохочення народжуваності, посилення захисту дитинства, материнства, активно підтримується розвиток батьківства. Цей період, на нашу думку, варто вважати одним із найбільш важливих та продуктивних із виділених нами періодів, оскільки він характеризувався активною соціальної політикою, поглибленням заходів щодо державної підтримки розвитку сім'ї, її соціального захисту, розробленням та впровадженням різноманітних державних програм розвитку та підтримки малозабезпечених сімей, неповних сімей, багатодітних сімей, тощо.

Так, варто зазначити, що подальший соціальний захист сім'ї, дитинства та материнства знайшов своє відображення у постанові Кабінету Міністрів України від 4 грудня 1998 р. № 1929 «Про заходи щодо посилення охорони материнства та дитинства», відповідно до якої визначено основні заходи щодо захисту дитинства та материнства [20], серед яких названо:

удосконалення нормативно-правової бази стосовно захисту жінок від усіх видів насильства, зокрема, насильства в сім'ї, та приведення законодавства України з цих питань у відповідність із сучасними умовами і міжнародними стандартами; розроблення проекту програми «Українська сім'я», спрямованої на поліпшення демографічної ситуації, зміцнення ролі сім'ї в житті суспільства і створення належних умов для виховання дітей, тощо.

У період 1998 року поглиблюється співпраця України як незалежної держави із іншими країнами світу, в тому числі й щодо здійснення соціального захисту дітей. На виконання такої співпраці було прийнято постанову Кабінету Міністрів України від 2 березня 1998 року № 263 «Про порядок організації направлення дітей на оздоровлення за кордоном», якою було визначено порядок організації виїзду дітей на оздоровлення за кордоном у складі організованих груп, а також вдосконалення системи контролю та звітності щодо оздоровлення дітей за кордоном [21].

Важливе значення у цей період приділено розвитку сімейної політики у державі. Так, у 1999 році Верховною Радою України затверджується «Концепція державної сімейної політики» (1999), у якій зазначено, що за останні роки економічне становище сім'ї в Україні значно погіршилося, знизився рівень життя більшості сімей в Україні, який залежить не лише від розміру доходів, а також від соціально-демографічного складу — кількості дітей, працюючих і утриманців, віку членів сім'ї, їх освітнього та професійного рівня, тощо. Найбільш уразливими є сім'ї з дітьми, особливо багатодітні; неповні сім'ї, в яких дітей виховує одна мати або один батько; сім'ї з дітьми-інвалідами; сім'ї людей похилого віку; сім'ї, в яких немає годувальника, тощо. Зазначено, що ця концепція розроблена, виходячи з потреби створення належних умов для життєдіяльності сім'ї в Україні, і визначає загальну стратегію і пріоритетні напрями державної політики щодо сім'ї, передбачає здійснення цілісної системи заходів з максимальним урахуванням нових реалій: ринкової економіки, соціального партнерства, політичної демократії, всього того, що покликане зробити життя суспільства,

кожної окремої сім'ї повноправним і ефективним [22]. У цій концепції, на нашу думку, законодавець наголошує на нагальній проблемі захисту сім'ї та продовження проведення активної сімейної політики у державі. Акцент робиться на створенні належних економічних, соціальних умов для підтримки молодих сімей, здійснення заходів щодо формування свідомого ставлення до створення сім'ї та виховання дітей, усвідомлення батьками важливості виховувати дітей, профілактики дитячої безоглядності, тощо.

Важливого значення у період 1999 року набуває становище жінки у суспільстві, захист її життя та здоров'я. Державна політика активно працює у сфері захисту жінок. Так, Кабінетом Міністрів України прийнято розпорядження, яким затверджувалась Концепція безпечного материнства. У концепції наголошувалось на необхідності вирішення питань щодо забезпечення сприятливих умов для збереження здоров'я жінок і новонароджених, найповнішої реалізації батьківських функцій та підвищення ролі і місця сім'ї в суспільстві. Реалізація концепції передбачає: розроблення державної, галузевих і регіональних програм охорони материнства та дитинства; підготовку проектів нормативно-правових актів, які забезпечуватимуть вирішення питань охорони здоров'я жінок та дітей [23]. Прийняття цієї концепції вкотре доводило направленість органів державної влади на захист прав та свобод жінки, підвищення її правового статусу та значення у суспільстві. Держава намагається створити належні умови для реалізації жінками своєї репродуктивної функції шляхом поліпшення якості акушерсько-гінекологічної допомоги, створення перинатальних центрів; створення на робочих місцях умов, які сприяють безпечному материнству, і забезпечення відповідальності роботодавця за дотримання вимог щодо охорони праці вагітних жінок та жінок, які виховують дітей, тощо.

Наведений вище період розвитку та подальшого соціального захисту також ми пропонуємо пов'язати із прийняттям у 2001 року Законів України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 р. № 2402-III і «Про попередження насильства в сім'ї» від 05.11.2001 р. № 2789-III [24]. Саме в цей період, на

нашу думку, проблемі соціального забезпечення та соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства приділено значну увагу як з боку законодавця, так і з боку інших уповноважених на формування державної політики органів влади. Так, зазначено, що Закон України «Про охорону дитинства» визначає охорону дитинства в Україні як стратегічний загальнонаціональний пріоритет і з метою забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист, всебічний розвиток та виховання в сімейному оточенні встановлює основні засади державної політики у цій сфері, що ґрунтуються на забезпеченні найкращих інтересів дитини. Завданням законодавства про охорону дитинства названо розширення соціально-правових гарантій дітей, забезпечення фізичного, інтелектуального, культурного розвитку молодого покоління, створення соціально-економічних і правових інститутів з метою захисту прав та законних інтересів дитини в Україні. У нормах цього закону передбачено права та свободи дитини, розглянуто правовий статус дитини у сім'ї та суспільстві, розглянуто механізм захисту прав та інтересів дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, визначено відповідальність за порушення законодавства про охорону дитинства, а також розглянуто основні правові положення щодо здійснення міжнародної співпраці у сфері охорони дитинства [25]. Закон України «Про охорону дитинства» мав досить важливе значення для подальшої державної політики у цій сфері, оскільки закріплював права дітей, способи та можливі засоби щодо здійснення державою захисту дітей, визначив основи для їх нормального соціального розвитку та подальшого забезпечення найкращих інтересів дитини, особливо тих, які з тих чи інших причин позбавлені батьківського піклування.

Характерною рисою виділеного дисертантом періоду є подальший розвиток нормативно-правового забезпечення діяльності прийомної сім'ї. Так, постановою Кабінету Міністрів Україні від 2 березня 1998 року було затверджено Положення про прийомну сім'ю від 26 квітня 2002 р. № 565, у якому проголошувалось, що прийомна сім'я — це сім'я або окрема особа, яка

не перебуває у шлюбі, що добровільно за плату взяла на виховання та спільне проживання від одного до чотирьох дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. А метою прийняття положення визнавалось забезпечення належних умов для зростання в сімейному оточенні дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, шляхом влаштування їх у сім'ї на виховання та спільне проживання [26]. Крім того, у цей період з'являється нагальна проблеми вирішення демографічної кризи у державі, а тому уповноваженими органами розробляються заходи щодо підвищення рівня народжуваності у державі, що виражаються у прийнятті відповідних нормативно-правових актів. До таких, зокрема, віднесено Указ Президента України від 2002 року, яким затверджено «Заходи щодо заохочення народжуваності» [27], а вже Розпорядженням Кабінету Міністрів України від. 01.07.2002 р. «Про затвердження комплексних заходів щодо заохочення народжуваності на 2002–2007 роки» [28] регламентований план щодо реалізації цих заходів.

У період 1998–2004 років особливого значення набуває підтримка малозабезпечених сімей, яких, на жаль, стає все більше та більше. Держава намагається компенсувати вартість на житлово-комунальні послуги, проводить політику щодо надання адресної допомоги малозабезпеченим сім'ям, тощо. Нормативно-правовими актами, на основі яких здійснюється нормативно-правове регулювання наведених вище суспільних відносин, є Закон України «Про прожитковий мінімум» (1999) [29], Закон України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» (2000) [30], укази Президента України «Про соціальний захист малозабезпечених громадян в умовах переходу на повну оплату вартості житлово-комунальних послуг» (1999) [31], «Про основні напрями політики щодо грошових доходів населення України» (1999) [32], Постанова Кабінету Міністрів України «Про запровадження адресної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям» (1999) [33], тощо.

Таким чином, виділений нами третій етап становлення та розвитку нормативно-правового регулювання соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства характеризується плідною нормотворчою роботою уповноважених органів влади та активним впровадженням соціальної підтримки тих сімей, які цього дійсно потребують.

Четверний період ми пов'язуємо з 2004–2010 ріками. Цей період є продовженням попереднього періоду, оскільки також характеризується розвитком нормативно-правового забезпечення соціального захисту населення, соціального захисту сім'ї. Першого січня 2004 року набув чинності Цивільний кодекс України, а також вступив у силу і новий Сімейний кодекс України, які мали досить важливе значення для проведення подальшої політики у державі. Так, нормами статей 49–50 Сімейного кодексу України було передбачено право на материнство та право на батьківство. Нормами Сімейного кодексу вже було досить чітко передбачено право на материнство (стаття 49) та право на батьківство (стаття 50). Так, відповідно до статті 49, дружина має право на материнство. Наголошено, що позбавлення жінки можливості народити дитину (репродуктивної функції) у зв'язку з виконанням нею конституційних, службових, трудових обов'язків або в результаті протиправної поведінки щодо неї є підставою для відшкодування завданої їй моральної шкоди. Стаття 50 Сімейного кодексу України передбачає, що чоловік має право на батьківство. Відмова дружини від народження дитини або нездатність її до народження дитини можуть бути причиною розірвання шлюбу. Позбавлення чоловіка можливості здійснення репродуктивної функції у зв'язку з виконанням ним конституційних, службових, трудових обов'язків або в результаті протиправної поведінки щодо нього є підставою для відшкодування завданої йому моральної шкоди [34].

Таким чином, у Сімейному кодексі України вперше детально регламентовано право чоловіка на батьківство, визначено основні положення, які торкаються реалізації цього права. Крім того, нормами

Сімейного кодексу України також закріплено ряд важливих особистих немайнових прав та обов'язків подружжя, прав та обов'язків батьків та дітей, встановлюються обов'язки матері, батька утримувати дитину та їх виконання (в тому числі повнолітніх), визначаються способи захисту сімейних прав та інтересів, участь органу опіки та піклування у захисті сімейних прав та інтересів, правові положення шлюбу, порядок його укладання та припинення, удосконалено розподіл майна, що є особистою приватною власністю дружини чи чоловіка, нормами Сімейного кодексу України закріплювався правовий статус прийомної сім'ї, визначався патронат над дітьми, основи опіки та піклування, тощо. Таким чином, Сімейний кодекс України має досить важливе значення для подальшого розвитку сімейної та соціальної політики у державі, оскільки закріплював ряд важливих норм, які торкались захисту прав, свобод та законних інтересів як кожного із подружжя, так і їх неповнолітніх та повнолітніх дітей, особистого та спільного майна, розвитку інституту прийомної сім'ї та усиновлення.

У 2005 році наступає новий етап розвитку держави та суспільства, який характеризується поступовим неналежним забезпечення прав та інтересів дітей, появою демографічної кризи, збільшенням рівня безробіття, загостренням проблеми бездоглядності та безпритульності дітей, поступовою ліквідацією дошкільних навчальних закладів, відсутністю у молодих сімей необхідних доходів для утримання сім'ї та дітей, відсутністю житла, тощо. Саме в цей період особливо гостро постає питання здійснення соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства, а тому держава намагається якнайшвидше втілити державну політику у цій сфері, прискорити реалізацію стратегічних завдань у цій сфері, провести необхідну політику щодо створення нових органів державної влади, на які слід покласти реалізацію повноважень щодо захисту прав дитини, материнства та батьківства, удосконалити функціонування уже створених органів влади, тощо. Всі ці проблемні питання та основні напрямки роботи було висвітлено у постанові Верховної Ради України від 2 вересня 2005 року № 2894-IV, якою

затверджувались рекомендації парламентських слухань «Забезпечення прав дітей в Україні. Охорона материнства та дитинства» [35], відповідно до якої учасниками парламентський слухань було запропоновано вчинити ряд важливих дій для виправлення ситуація, яка склалась при здійсненні охорони дитинства та материнства.

Так, наприклад, у відповідності до цієї постанови будо запропоновано розробити: до кінця 2005 року Національну програму дій «Українська дитина в українській родині» на період до 2010 року щодо забезпечення прав дітей та охорони дитинства в Україні, передбачивши в ній, крім державного, альтернативні механізми фінансування; положення про органи опіки і піклування; типові положення та мінімальні нормативи функціонування Соціального центру матері і дитини, Центру соціально-психологічної реабілітації для дітей та молоді з функціональними обмеженнями, Центру денного перебування сімей з дітьми, яких торкнулась проблема ВІЛ/СНІДу. Було запропоновано подати до Верховної Ради України пропозиції щодо внесення відповідних змін до законодавства, серед яких: забезпечення усиновителям права на отримання на кожну усиновлену дитину незалежно від її віку грошової допомоги у розмірі, передбаченому при народженні дітей; запровадження системи адресної державної соціальної допомоги студентським сім'ям з урахуванням їх майнового стану; пільгове оподаткування сукупного доходу малозабезпечених, неповних та багатодітних сімей, сімей, у яких виховується дитина-інвалід, прийомних сімей, а також дитячих будинків сімейного типу, тощо. Взагалі рекомендації парламентських слухань мали досить важливе значення для визначення напрямків роботи уповноважених органів державної влади у сфері соціального захисту сім’ї, дитинства та материнства, проте, на жаль, значна частина положень не була реалізована владою, а залишилась лише на рівні проголошення.

Про значний розвиток сімейної політики протягом 2005 року у своєму дослідження наголошував і О.М. Кулик, який зазначав, що починаючи з

2005 р., достатньо багато уваги приділяється питанням пронаталістської політики в Україні. Одноразова допомога при народженні дитини за цей час досягла надзвичайно високого, навіть за європейськими мірками, рівня. Матеріальна допомога при народженні дитини та в перші роки її життя стала вагомим інструментом соціальної та сімейної політики [10]. З огляду на наведене вище, держава досягає певних важливих кроків у реалізації державної політики у сфері захисту сім'ї, здійснюються кроки щодо підведення норм чинного законодавства України до положень міжнародно-правових норм та стандартів. Недаремно до таких покращень було віднесено надання високої одноразової допомоги при народженні дитини, що у подальшому спонукало населення до створення сімей та народження дітей.

Продовженням соціальної політики було прийняття протягом 2005 року ряду важливих Законів України, серед яких Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» [36] та «Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей» [37], прийняття спільного наказу Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту та Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Порядку взаємодії центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та управлінь (відділів) освіти щодо підготовки до самостійного життя дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, з числа учнів старших та випускних класів інтернатних закладів і шкіл соціальної реабілітації [38] тощо.

Початок нового, п'ятого, етапу розвитку правового регулювання соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства ми пов'язуємо із реорганізацією профільного міністерства, яке займалось соціальною політикою у державі. Так, відповідно до Указу Президента України від 9 грудня 2010 року «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади», повноваження Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту частково були розподілені між Міністерством освіти і науки України та Державною службою молоді та спорту України [39].

Часовими рамками п’ятого періоду є період з 2010 по листопад 2013 року (до початку Революції гідності в Україні). У період 2010 року активно розвивається напрямок захисту материнства саме у сфері реформування медицини, тобто все більше наголошується на важливості та необхідності надання якісної та вчасної медичної допомоги з метою уникнення народження дітей із різноманітними вадами, запобігання ускладненням та різноманітним ризикам при пологах, тощо. Під реформування у досліджуваний період потрапляють саме стаціонарні та амбулаторно-поліклінічні заклади акушерсько-гінекологічної служби. Так, у січні 2011 року наказом МОЗ України затверджено Концепцію та заходи щодо подальшого розвитку перинатальної допомоги [40], які розроблено з урахуванням Програми економічних реформ на 2010–2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» [41] і націлено на впровадження національного проекту «Нове життя — нова якість охорони материнства та дитинства».

Про важливе значення організації медичної допомоги матерям та новонародженим саме на базі перинатальних центрів висловлювались Р.О. Моісеєнко та А.В. Терещенко, які наголошували на тому, що новизна прийнятих нормативно-правових актів полягає у наступному:

– у першу чергу передбачається створення структурованої мережі перинатальних центрів, які будуть належним чином укомплектовані обладнанням, висококваліфікованими та підготовленими кадрами відповідно до рівня надання медичної допомоги;

– по-друге, стане можливим дистанційне консультування закладів охорони здоров’я з питань тактики ведення ускладнень вагітності і спостереження за новонародженими, з проведенням дистанційних телефонних та телемедичних консиліумів;

– по-третє, планується, що в перинатальних центрах будуть організовані постійно діючі тренінгові центри для лікарів та середнього медичного персоналу [42, с. 7]. Ми погоджуємося із думкою науковців

відносно того, що утворення перинатальних центрів мало досить важливе значення для охорони материнства, оскільки було спрямоване на покращення надання якісних та вчасних медичних послуг, а отже, запобігання смертності як серед породіль, так і новонароджених дітей.

І, нарешті, останнім шостим періодом розвитку правового регулювання соціального захисту сім'ї, дитинства материнства та батьківства ми називаємо період з кінця 2013 року до сьогодення. Характерними рисами цього періоду варто назвати зменшення інтересу законодавця до проведення соціальної політики у державі, зниження рівня соціальних стандартів, зменшення державних соціальних програм, які торкаються захисту прав дитинства, материнства та батьківства. Зокрема, мова йде про зниження рівня розвитку правового регулювання соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства, зменшення витрат як на соціальні напрямки в державі, так і на державні соціальні допомоги. Все це, безумовно, пов'язано із затяжним конфліктом на Сході України, проведенням антитерористичної операції, підвищенням фінансування армії та Збройних Сил України, тощо.

Таким чином, дослідивши нормативно-правові акти, які торкаються правового регулювання соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства, пропонуємо виділити наступні періоди становлення та розвитку правового регулювання соціального захисту сім'ї:

І період — початок зародження системи правового регулювання соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства. Цей період триває з 1990 року по 1996 рік;

ІІ період — становлення та розвиток українського законодавства, яке торкається регулювання соціального забезпечення та соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства. Цей період бере початок з 1996 року (із прийняттям Конституції) та триває до 1998 року;

ІІІ період — період активного розвитку законодавчого закріплення норм, на основі яких здійснюється правове регулювання сім'ї, дитинства, материнства та батьківства. Цей період бере свій початок з 1998 року і триває

по 2004 рік (до моменту набуття чинності Сімейного та Цивільного кодексів України);

IV період — це період продовження активного нормативно-правового забезпечення соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства, охоплює такі проміжки часу — з 2004 по 2010 рр. У цей період приймаються одні з найважливіших для незалежної України акти — Сімейний кодекс України та Цивільний кодекс України;

V період — це період з 2010 по листопад 2013 року, який в основному характеризується захистом материнства у медичній сфері. У цей період особливо наголошено на важливості та необхідності надання якісної та вчасної медичної допомоги з метою уникнення народження дітей із різноманітними вадами, запобігання ускладненням та різноманітним ризикам при пологах, тощо.

Останнім періодом у правовому регулюванні є VI період, який, на жаль, характеризується поступовим спадом розвитку правового регулювання соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства, що обумовлено рядом факторів, серед яких чи не найголовніше місце займає загострення ситуації на Сході України та проведення антитерористичної операції [43, с. 106].

Як висновок, зазначимо, що становлення правового регулювання соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні спочатку базувалось на тих нормативно-правових актах, які були прийняті ще за часів радянського союзу, і тільки потім із розвитком української державності розпочався власний процес нормативно-правового закріплення соціального захисту сім'ї та пов'язаних із нею суспільних відносин та процесів. Процес розвитку власного нормативно-правового регулювання соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства пройшов складний шлях, який характеризувався постійним реформуванням системи органів державної влади, до компетенції яких входило визначення такої політики, зміною керівного міністерства, яке відповідало за формування

державної політики у цій сфері та її безпосередню реалізацію, нечіткістю державних програм розвитку, тощо. Проте, зазначимо, що на сучасному етапі розвитку держави нормативно-правова база, яка здійснює правове регулювання соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства, є достатньо сформованою, а проблема полягає у здійсненні дієвого та ефективного процесу реалізації передбачених законодавчих норм уповноваженими органами влади у практичну діяльність.

1.2 Поняття та зміст соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства

В умовах нестабільної економічної ситуації в країні, зниження рівня якості життя українського населення зросла кількість функціонально і матеріально неспроможних сімей, які внаслідок різних об'єктивних обставин не в змозі належним чином виконувати свої соціальні функції. Так, сім'я як соціальний феномен, що склався у суспільстві, має для кожної окремої людини дуже велике значення і в самому суспільстві становить загальновизнану соціальну цінність [44, с. 121]. Сім'я як багатогранний осередок нашого суспільства є одним з найдавніших соціальних досягнень людства і відіграє виняткову роль у житті суспільства та його стабілізації. Через свої багатогранні внутрішні та зовнішні зв'язки та соціальні функції сім'я чутливо реагує на всі соціальні, економічні, правові зміни, що відбуваються в її сфері, впливає таким чином на суспільство [45, с. 70].

Для визначення сім'ї в науковій літературі застосовувалися різні терміни — «союз», «об'єднання», «спільність», «мала соціальна група», тощо. Деякі автори наполягали на принциповості цього моменту у визначенні сім'ї. Особливі спори, мабуть, викликало залучення до поняття сім'ї терміна «союз». Один із найбільш послідовних прибічників цієї позиції, В.О. Рясенцев, вважав термін «союз» найбільш прийнятним [46, с. 47]. Така

позиція викликала критику з боку інших вчених. Зокрема, Є.М. Ворожейкин відзначав, що поняття сім'ї не може визначатися через термін «союз», бо союзом є шлюб. У свою чергу, шлюб входить до поняття сім'ї. В результаті шлюб як «союз» визначається через поняття сім'ї, яке також називається «союзом», що призводить до невиправданого повторення термінів [47, с. 16]. Крім того, «союз» передбачає згоду сторін на його укладення (що, по суті, стосується лише шлюбу як основи сім'ї), а сім'я (окрім шлюбу) може виникати й за інших підстав, коли про згоду осіб мова не йде (народження дитини у жінки, яка не знаходиться у шлюбі, усиновлення малолітньої дитини, тощо) [48].

На думку Г.К. Матвєєва сім'я представлена об'єднанням осіб, які пов'язані між собою шлюбом або спорідненістю; взаємною матеріальною та моральною підтримкою; народженням і вихованням дітей тощо [49, с. 41]. Так, сім'я є основним осередком суспільства, відіграє ключову роль у соціальному розвитку і як така має бути укріплена з урахуванням прав, можливостей і обов'язків її членів. Сім'я має право на всебічний захист і підтримку [50], це право передбачено в положеннях Конституції Україні, а саме ч. 1 ст. 46, яка регламентує, що громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом [2].

На сучасному етапі розвитку суспільства пріоритетним напрямом у формуванні соціальної політики держави є соціальний захист. Початок його розвитку сягає особистої доброчинності, якою характеризувалося людське суспільство, починаючи з доісторичних часів. Вияв доброчинності, з одного боку, був виразом природного співчуття й підтримкою особистого авторитету, а з іншого — адекватною відповіддю на суспільні потреби. З перших кроків цивілізації, коли родина, домогосподарство були основним виробничим осередком у суспільстві, цілком логічним було покладення

турботи про непрацездатних та інших членів сім'ї, а в разі скрутного становища — цілої родини або самотньої людини, на громаду. Захист нужденних здійснювався у формі індивідуальної та громадської благодійності в тих випадках, коли йшлося про виживання окремої людини чи цілої родини [51, с. 150].

Так, соціальний захист є одним із пріоритетних завдань нашої держави, мета якого полягає у підтримці осіб, які потрапили у складні життєві обставини, підвищенні і забезпеченні належного рівня життя як окремої сім'ї, так і населення в цілому, шляхом надання соціальних допомог, соціальних і реабілітаційних послуг, запровадження різного роду пільг, компенсацій, встановлення гарантій, проведення соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю, тощо.

Теоретичні й практичні аспекти соціального захисту населення, а також окремо соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, соціального захисту інвалідів, малозабезпечених сімей, сімей з дітьми досліджували у своїх працях такі вчені як: Н.Б. Болотіна, К.В. Бориченко, Е.Е. Мачульська, К.Ю. Мельник, О.М. Потопахіна, С.М. Прилипко, С.М. Синчук, І.М. Сирота, Б.І. Сташків, Е.Г. Тучкова, Н.А. Чередніченко, М.В. Чічкань, О.Г. Чутчева, В.Ш. Шайхатдинов, І.С. Ярошенко та ін. Проте, незважаючи на значну кількість наукових праць у сфері соціального захисту, комплексне дослідження соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства відсутнє в науці соціального забезпечення.

Слід зазначити, що соціальний розвиток і соціальний захист мають найважливіше значення для задоволення потреб і сподівань людей в усьому світі і для виконання обов'язків урядів і всіх секторів громадянського суспільства [50]. Необхідно зауважити, що поняття соціального захисту, на відміну від соціального забезпечення, є доволі новим, почало більш активно застосовуватись на початку XX століття. Тому в науці соціального забезпечення до сих пір точаться дискусії щодо співвідношення цих двох

категорій, а також немає одностайної думки щодо пріоритетності їх використання.

У зв’язку з цим, перш ніж перейти до безпосереднього вивчення питання сутності соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства та з метою вирішення вищезазначеної проблеми, вбачаємо доцільним звернутися до етимології таких понять як «захист» і «забезпечення». Так, наприклад, у Великому тлумачному словнику української мови: забезпечити означає створити надійні умови для здійснення чого-небудь; гарантувати щось; захищати, охороняти кого-, що-небудь від небезпеки [52, с. 281]. Аналізуючи дане визначення, можна прослідкувати, що поняття забезпечення визначається через гарантії, захист, охорону, тобто воно уособлює в собі всі ці категорії.

Так, наприклад, О.Е. Мачульська під соціальним забезпеченням розуміє відносини, які виникають в процесі розподілу позабюджетних фондів, перерозподілу частини державного бюджету з метою задоволення потреб громадян, які знаходяться у скрутному матеріальному становищі та понесли додаткові витрати тощо [53, с. 7]. Слушною вважаємо думку Т.З. Гарасиміва, який стверджує, що соціальне забезпечення — це одночасно і проголошена, і гарантована можливість забезпечити необхідні умови для повноцінного розвитку людини: в сім'ї, праці, відпочинку, управлінні, тощо [54, с. 18]. В свою чергу, Н.В. Шульга і С.О. Устинов під соціальним забезпеченням розуміють спосіб національного доходу з метою забезпечення певних стандартів життя для кожної людини в умовах дії соціальних ризиків. Також соціальне забезпечення представлене системою державних заходів щодо надання матеріальної допомоги з метою компенсації, зниження або запобігання негативному впливу соціальних ризиків на осіб, які через незалежні від них життєві обставини не мають достатніх засобів до існування [55, с. 26; 56, с. 93]. Слушною вважаємо думку Н.Б. Болотіної, яка під соціальним забезпеченням пропонує розуміти організаційно-правову діяльність держави, яка спрямована на здійснення матеріального

забезпечення, соціального утримання, обслуговування, надання медичної допомоги осіб, які зазнали соціального ризику [57, с. 37–39].

Що ж до поняття «захист», то в тлумачному словнику української мови «захищати» означає обороняти, охороняти кого-небудь від нападу, замаху, удару, ворожих, небезпечних та ін. дій; оберігати, загороджувати, укривати кого-, що-небудь, від чогось шкідливого, небажаного, небезпечного; пильно стежити за недоторканістю чого-небудь і багато робити для цього; тощо [58]. Таким чином, за етимологічним значенням забезпечення має більш широкий зміст, ніж захист. Так, захист виникає у випадках загрози настання небезпечних, загрозливих ситуацій, які можуть тим чи іншим чином нашкодити людині, порушити її права, а також у разі настання негативних наслідків з метою їх подолання і усунення.

Проте, більшість вчених в науці соціального забезпечення висловлюють іншу думку щодо цієї проблеми. Так, наприклад, М.О. Буянова соціальний захист і соціальне забезпечення визначає як різні категорії, і акцентує увагу на тому, що соціальний захист може мати своїм об’єктом і суспільні відносини, не пов’язані із соціальним забезпеченням [59, с. 14]. Тобто автор надає ширшого змісту терміну «соціальний захист». До таких об'єктів можемо віднести соціальне житло, соціальне партнерство та ін.

Соціальний захист, на відміну від соціального забезпечення, передбачає гарантії щодо охорони праці, здоров'я, навколишнього природного середовища, оплати праці та інші заходи, необхідні для нормальної життєдіяльності людини й функціонування держави. Соціальне забезпечення у порівнянні із соціальним захистом є вужчим поняттям і позначає практику виплати пенсій, соціальної допомоги, соціального догляду [60, с. 215].. Соціальне забезпечення включає також право на медичну допомогу, медичне страхування, державну підтримку сім ї, материнства й дитинства, утримання і виховання за державні кошти дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування [61]. В свою чергу, П.Д. Пилипенко зазначає, що соціальний захист є поняттям досить містким та широким на

відміну від соціального забезпечення, яким доводиться оперувати при характеристиці соціального захисту як системи суспільних відносин і яке має своє власне значення та зміст. Також автор співвідносить їх як ціле і частину [62, с. 13-14]. Іншої точки зору дотримується С.М. Прилипко [63, с. 54–55], автор стверджує, що і соціальне забезпечення, і соціальний захист спрямовані на матеріальне забезпечення непрацездатних громадян у разі втрати ними заробітку з різних причин та в інших випадках, передбачених законодавством України про соціальне забезпечення. Виходячи із ст. 46 Конституції України, їх слід вважати синонімами. Проте, ми не зовсім погоджуємось з цією точкою зору і вважаємо, що недоречно ототожнювати поняття, які мають різне змістовне наповнення.

Власну думку з приводу співвідношення соціального захисту і соціального забезпечення висловлює і А. Гончаров, який зазначає, що «соціальне забезпечення», на відміну від «соціального захисту» використовувалося в радянській економіці. Воно було представлене як організаційно-правова форма соціального захисту, який реалізувався за допомогою державного механізму [64, с. 127].

Також необхідно звернутись і до міжнародної практики, де загальновизнаним вважається термін «соціальне забезпечення» (social security). Термін «protection» (захист) застосовується до захисту права на соціальне забезпечення окремої особи (protection in individual) і навіть до захисту самого соціального забезпечення (of social security protection) [65, с. 178]. У різних країнах значення соціального захисту у вузькому сенсі (соціального забезпечення — «social security») дещо відрізняється. У США цей термін відноситься виключно до пенсійної системи (для соціального захисту в широкому розумінні використовується поняття «welfare» або «welfare system» — добробут, система добробуту), у Великій Британії — до всієї системи грошової допомоги, у материковій Європі (за термінологією МОП) охоплює всю грошову допомогу та охорону здоров’я, в деяких інших країнах означає здебільшого соціальне страхування [66, с. 87]. Таким чином,

одностайної відповіді щодо співвідношення соціального захисту і соціального забезпечення не надає нам навіть міжнародна практика.

Враховуючи вищевикладене, пропонуємо у нашій роботі застосовувати саме термін «соціальний захист сім'ї, дитинства, материнства та батьківства», оскільки, аналізуючи думки вчених, вважаємо, що все ж таки соціальний захист є більш широким поняттям, що спрямоване на забезпечення основних соціальних прав не тільки осіб, які перебувають у важких життєвих обставинах та які піддані соціальному ризику, але й всього населення. А отже, зміст соціального захисту представлений системою не тільки соціальних, але й інших видів заходів, спрямованих на забезпечення належного рівня життя громадян. Про що більш детально мова йтиме нижче.

Існують різні теоретико-методологічні підходи до визначення поняття «соціальний захист». Так, наприклад, у енциклопедії «Соціальна політика» за редакцією Н.А. Волгіна соціальний захист тлумачиться як один з механізмів взаємодії особи і соціуму, який полягає в системі економічних, організаційних, адміністративних, правових заходів, здійснюваних суспільством, локальним суспільством, державою, іншими соціальними інститутами, які покликані запобігати несприятливим діям на людей з боку соціального середовища і пом’якшувати наслідки таких дій [67, с. 295–296]. Подібної думки дотримуються В. Скуратівський, О. Палій, Е. Лібанова [68, с. 104] і П. Шевчук [69, с. 37], які також соціальний захист визначають через комплекс організаційно-правових та економічних заходів.

В свою чергу, К.Ю. Мельник під соціальним захистом пропонує розуміти обов’язок суспільства, який реалізує держава, щодо утримання конкретної категорії громадян в особливих випадках та особливими засобами за рахунок суспільства [70, с. 56]. Н.Б. Болотіна соціальний захист трактує як сукупність економічних і правових гарантій, що забезпечують додержання найважливіших соціальних прав громадян, досягнення соціально прийнятного рівня життя [57, с. 36]. І.С. Ярошенко визначає «соціальний захист» як діяльність держави, що здійснюється у рамках державного

управління та спрямована на запобігання ситуаціям соціального ризику в нормальному житті особи, що забезпечує підтримання оптимальних умов життя, і закріплена у системі правових норм щодо регулювання суспільних відносин, які складаються при задоволенні потреб особи в належному матеріальному забезпеченні із спеціальних фондів через індивідуальну форму розподілу, замість оплати праці чи як доповнення до неї у випадках, передбачених законодавством, у розмірі не нижчому від гарантованого державою мінімального рівня [71, с. 24]. Автор, на відміну від Н.Б. Болотіної, повніше розкриває сутність соціального захисту вживаючи такі терміни як «соціальний ризик», «матеріальне забезпечення», «мінімальний рівень», які відіграють важливе значення в характеристиці соціального захисту населення.

Під соціальним захистом В.Ш. Шайхатдінов розуміє діяльність держави та органів місцевого самоврядування, громадських організацій, підприємств щодо створення сприятливого навколишнього середовища, охорони материнства та дитинства, здійснення допомоги сім'ї, охорони здоров'я громадян та ін..[72, с. 5]. Слушною вважаємо думку К.В. Бориченко, яка соціальний захист сімей з дітьми визначила як комплекс юридичних, організаційних, економічних та фінансових заходів, спрямованих на забезпечення реалізації сім'ями з дітьми права на захист від несприятливих наслідків соціальних ризиків, їх подолання або пом'якшення [73, с. 15]. Також соціальний захист характеризується, по-перше, як сукупність соціальних і юридичних гарантій, метою яких є забезпечення державою для кожного члена суспільства реалізації його основних соціально-економічних прав, передусім права на рівень життя, необхідний для нормального відтворення та розвитку особистості; по-друге, як ефективні засоби, що дають змогу впровадити необхідний рівень солідарності між особами, які отримують доходи, та тими, які їх не мають — через свій вік, стан здоров'я та неможливість знайти роботу [74, с. 184]. О.В. Шерстобоєв зауважує, що соціальний захист — це комплекс організаційно-правових та економічних

заходів, спрямованих на захист добробуту кожного члена суспільства в конкретних економічних умовах. Організаційно-правові заходи передбачають створення інститутів соціального захисту і законів, які повинні керувати їх діяльністю, економічні — формування механізмів перерозподілу доходів, тобто стягнення податків та інших платежів і трансфертів [75, с. 330].

Система соціального захисту — комплекс, політика, в основному спрямована на: дотримання прав людини (соціальних і інших); забезпечення соціальних гарантій, гідного життя (якості життя) людини або окремих груп населення, задоволення потреб; підтримку доходів населення в особливих ситуаціях, створення умов самореалізації і т.д. У такому контексті об’єктом соціального захисту зрештою є людина, зокрема, її матеріальне або суспільне становище, незалежно від її статі, віку, національності і т. ін., а також різні групи і спільності (зокрема, трудящі, працезайняті, населення і ін.), сам же соціальний захист як суспільне явище виник на відносно пізніх стадіях розвитку людського суспільства (капіталізм, соціалізм, індустріальне суспільство). Тому соціальний захист має розглядатися як категорія, що відображає сукупність відносин, які складаються в суспільстві з приводу виробництва, розподілу і перерозподілу суспільного продукту з метою забезпечення адекватної соціальної адаптації і інтеграції індивідів, не здатних самостійно справитися з негативною дією соціальних ризиків, як стверджує В.В. Лаврухін [76, с. 68–69].

Також поняття соціального захисту можна зустріти і в положеннях національного законодавства. Наприклад, Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» від 24.01.1995 р. № 20/95-ВР [16] визначає соціальний захист як комплекс заходів і засобів соціально-економічного та правового характеру, здійснення яких покладається на уповноважених суб'єктів, щодо забезпечення прав дітей на життя, розвиток, виховання, освіту, медичне обслуговування, надання матеріальної підтримки.

Таким чином, проаналізувавши думки вчених щодо розуміння поняття «соціальний захист», пропонуємо під соціальним захистом сім'ї, дитинства, материнства та батьківства розуміти систему економічних, організаційно-правових, фінансових заходів, які спрямовані на забезпечення належного життєвого рівня для сімей з дітьми, багатодітних, неповних та малозабезпечених сімей, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, інвалідів з дитинства та дітей-інвалідів, надання їм соціальної допомоги та соціальної підтримки, встановлення гарантій, пільг, компенсацій внаслідок виникнення відповідних соціальних ризиків (малозабезпеченість, сирітство, інвалідність, тощо), з метою їх подолання чи пом'якшення.

Необхідно зауважити, що соціальний захист сім'ї, дитинства, материнства та батьківства має комплексний характер, а отже, він об'єднує такі окремі блоки як: 1) соціальний захист сімей з дітьми; 2) соціальний захист малозабезпечених сімей з дітьми; 3) соціальний захист неповних сімей; 4) соціальний захист багатодітних сімей; 5) соціальний захист безпритульних дітей, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; 6) соціальний захист інвалідів з дитинства та дітей-інвалідів [77, с. 17].

Соціальний захист має низку ознак. По-перше, це система суспільних відносин, яка призначена для задоволення особистих матеріальних потреб громадян через індивідуальну форму розподілу зі спеціальних фондів. По-друге, соціальний захист здійснюється державою за рахунок коштів суспільства. По-третє, кошти надаються замість заробітної плати або як додаток до неї у випадках, передбачених законодавством, у разі втрати чи зниження заробітку, додаткових витрат або неможливості працевлаштування» [78, с. 86].

Більш широкий перелік ознак соціального захисту пропонує А. Міськевич, до них автор відносить такі:

1) правова реалізація соціального захисту відбувається через вчинення конкретної сукупності дій, тобто соціальний захист є однією із складових діяльності держави;

2) чітке визначення суб'єкта реалізації соціального захисту населення. Тобто в силу визначення держави соціальною саме держава повинна здійснювати дії і щодо забезпечення соціального захисту її громадян та населення;

3) характер дій, який полягає в реалізації сукупності взаємодіючих суспільно-державних заходів правового, фінансово-економічного, організаційного та іншого характеру, спрямованих на забезпечення ефективності діяльності суб'єктів публічної адміністрації у сфері соціального захисту населення;

4) метою реалізації соціального захисту населення вбачається забезпечення ефективного функціонування суспільства, запобігання збоям, завадам у соціальній сфері шляхом створення для працездатних громадян належних умов для забезпечення своїх духовних і соціально-економічних потреб; гарантоване забезпечення громадянам, які потребують соціальної допомоги, рівня життя не нижче від прожиткового мінімуму, тощо;

5) наявність спеціальних умов та підстав його реалізації. Спеціальними умовами застосування норм соціального захисту населення є настання соціального ризику. Підставами реалізації соціального захисту є власне волевиявлення суб'єкта, який його потребує. Особа має визначити, чи бажає скористатись наданим правом, та офіційно в установлений законодавством України спосіб повідомити державу в особі уповноважених на те органів про намір реалізувати своє право;

6) наявність чітко визначеного кола осіб, які мають право на соціальний захист. До таких осіб законодавством України, зокрема, віднесено інвалідів, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, інших осіб [79, с. 29].

Аналізуючи сутність соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства, можемо виокремити основні його ознаки, а саме:

1) має системний характер;

2) притаманний комплексний характер;

3) впроваджується через економічні, правові, фінансові, організаційні заходи;

4) має чітко визначену мету — забезпечення добробуту і матеріального, психологічного, фізичного благополуччя сімей з дітьми, багатодітних, неповних та малозабезпечених сімей, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, інвалідів з дитинства та дітей-інвалідів;

5) реалізується уповноваженими на те державними органами, установами, соціальними службами, організаціями, тощо;

6) в основі соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства лежить система ризиків: малозабезпеченість, сирітство, інвалідність, багатодітність, тощо;

7) найбільш поширеними видами соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства є допомоги, соціальні послуги, соціальні пільги.

Підсумовуючи вищевикладене, необхідно зробити висновок, що державна соціальна підтримка, одним із напрямків якої є соціальний захист, має важливе значення для забезпечення належного фізичного, психічного, соціального, інтелектуального розвитку дітей з багатодітних, неповних, малозабезпечених сімей, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, інвалідів з дитинства та дітей-інвалідів, а також забезпечення належного матеріального забезпечення окремих сімей з дітьми. Зазначені категорії громадян є вразливими верствами населення, які потребують більшої уваги і усесторонньої допомоги як від держави, так і від інших недержавних організацій (благодійних), тощо, оскільки матеріальне благополуччя та добробут окремої сім'ї є запорукою добробуту усього українського суспільства.

1.3 Основні принципи соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства

Соціальний захист відіграє важливу роль в забезпеченні добробуту сімей з дітьми, багатодітних, неповних та малозабезпечених сімей, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, інвалідів з дитинства та дітей-інвалідів, оскільки зазначені категорії громадян знаходяться в зоні соціального ризику (ризик малозабезпеченості, сирітства, інвалідності, тощо). Соціальний захист саме цих категорій громадян є одним із основних засобів до існування та задоволення їх мінімальних потреб для життя. Особливість соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства обумовлюється і властивою йому системою принципів, які встановлюються державою для реалізації відповідними категоріями громадян права на соціальний захист.

Принципи соціального захисту населення досліджували у своїх працях такі вчені як: Н.Б. Болотіна, К.В. Бориченко, Е.Е. Мачульська, К.Ю. Мельник, О.М. Потопахіна, С.М. Прилипко, С.М. Синчук, І.М. Сирота, Б.І. Сташків, Е.Г. Тучкова, Н. А. Чередніченко, М.В. Чічкань, О.Г. Чутчева, В.Ш. Шайхатдинов, І.С. Ярошенко та ін. Проте, незважаючи на значну кількість наукових праць щодо принципів соціального захисту, комплексного дослідження принципів соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства не здійснювалось.

На початку нашого дослідження необхідно звернутись до категорійно-понятійного апарату. Філософська наука розглядає принципи, з одного боку, як першопочаток, «... те, що лежить в основі певної сукупності фактів, теорії, науки», а з іншого — як «внутрішні переконання людини, ті практичні, моральні й теоретичні засади, якими вона керується в житті, в різноманітних сферах діяльності» [80, с. 519]. Так, у юридичній енциклопедії принцип тлумачиться як керівна ідеї або правило, що визначає зміст та спрямованість правового регулювання специфічних суспільних відносин [81, с. 128]. На

думку О.В. Старчук, принципи права — це такі засадничі ідеї права, які визначають зміст і спрямованість його норм та характеризуються системністю, взаємоузгодженістю, загальнообов'язковістю, універсальністю, стабільністю, предметною визначеністю, загальнозначущістю й регулятивністю [82, с. 42]. О.Р. Михайленко визначив принципи права як «своєрідний скелет», «арматуру» права, навколо яких групуються правові норми, інститути групи законів і які дають правильний орієнтир у правозастосуванні та можуть певною мірою заповнювати прогалини в праві при вирішенні конкретних життєвих ситуацій, що мають юридичне значення [83, с. 103]. Б.І. Сташків під принципами права соціального забезпечення пропонує розуміти зумовлені природними правами людини основні положення, які виступають орієнтирами у правовому регулюванні суспільних відносин у сфері соціального забезпечення фізичних осіб та визначають суть, зміст і механізм функціонування цієї галузі права [84, с. 120].

У свою чергу, І.М. Сирота принципи правового регулювання соціального забезпечення визначає як основні ідеї, вихідні начала, положення, які відображені у самих правових актах, що регулюють соціальне забезпечення. Вони визначають сутність і напрямок розвитку правових норм у конкретній сфері суспільних відносин [85, с. 70].

Таким чином, враховуючи вищезазначені думки вчених та етимологічне значення поняття «принцип», пропонуємо під принципами соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства розуміти основні засади, положення, які визначають сутність, зміст і напрямок соціального захисту сімей з дітьми, багатодітних, неповних та малозабезпечених сімей, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, інвалідів з дитинства та дітей-інвалідів, а також визначають сферу його правового регулювання, юридичний механізм забезпечення їх соціальних прав та інтересів, з метою підвищення рівня добробуту таких

дітей та сімей, а також забезпечення їх можливості відчувати повноцінним членом суспільства.

Необхідно зауважити, що єдиного законодавчого переліку принципів соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства не визначено, тому для вирішення цього питання пропонуємо звернутись до наукових позицій авторів у відповідній сфері. У науці соціального забезпечення панує думка, що попри відмінності в шляхах розвитку й особливостях організації, якості й обсязі послуг, а також у методах фінансування, всі системи соціального захисту функціонують на основі єдиних принципів, до яких належать: 1) принцип соціального страхування; 2) принцип соціального забезпечення; 3) принцип допомоги; 4) принцип соціальної солідарності [86, с. 85].

Слушною вважаємо думку Н.Б. Болотіної, яка принципи соціального захисту поділяє на змістовні та формальні. До змістовних принципів автор відносить: 1) загальність соціального захисту; 2) всебічність (універсальність) соціального захисту; 3) рівність прав і можливостей та заборона дискримінації; 4) диференціацію умов і рівня соціального захисту; 5) наукову та економічну обґрунтованість соціальних стандартів; 6) незменшуваність змісту та обсягу соціальних виплат і послуг із прийняттям нових законів; 7) державну гарантованість установлених прав у сфері соціального захисту. До формальних: 1) збереження прав у галузі соціального захисту; 2) захист законних сподівань; 3) юридичної ясності; 4) реальності проголошених прав; 5) судового захисту права людини на соціальний захист [87, с. 130]. Тобто змістовні принципи становлять основу соціального захисту і містять певні вимоги до змісту соціальних прав, а характер формальних принципів проявляється у визначенні ефективного механізму забезпечення відповідних соціальних прав та їх захисту.

О.Д. Василик до переліку принципів соціального захисту відносить: 1) законодавче визначення основних соціальних гарантій; 2) загальнодоступність і гарантований рівень соціального забезпечення

життєвих потреб громадян; 3) визначення рівня гарантій на підставі соціальних нормативів; 4) забезпечення непрацездатному населення гідного рівня життя, відповідно до прожиткового мінімуму; відповідність основних засад соціального захисту рівню соціально-економічного розвитку держави [88, с. 234]. В свою чергу, В.М Толочко, О.М. Должнікова серед принципів соціального захисту виділяють такі як: 1) соціальна справедливість; 2) правові гарантії; 3) соціальні гарантії (доступність освіти, житла, свобода вибору професії); 4) всебічність (охопленість соціальними, економічними та правовими гарантіями всього населення, незалежно від рівня прибутків, зайнятості та інших соціальних характеристик); 5) соціальне партнерство і солідарність всіх прошарків суспільства; 6) диференційований підхід до різних соціально-демографічних груп і прошарків населення [89, с. 4]. Б.І. Сташків більш комплексно підходить до дослідження принципів соціального захисту, він сформував власний перелік відповідних принципів, до яких відносить: 1) принцип законодавчого визначення умов і порядку здійснення соціального забезпечення; 2) принцип урахування вимог норм міжнародних договорів України у сфері соціального забезпечення; 3) принцип суспільної доцільності соціального забезпечення відповідно до соціальних ризиків; 4) принцип загальності права на соціальне забезпечення, 5) принцип універсальності, диференціації та розмаїття видів соціального забезпечення; 6) принцип забезпечення рівня життя, не нижчого за прожитковий мінімум, установлений законом; 7) принцип незменшуваності змісту і обсягу соціальних виплат і послуг із прийняттям нових законів; 8) безповоротність виплачених грошових сум [84, с. 120]. Слід зазначити, що даний перелік принципів соціального захисту є найбільш змістовним і повним, через який проявляються особливості соціального захисту і його характер.

Аналізуючи вищезазначені думки вчених, необхідно звернути увагу на те, що перелічені ними принципи лежать в основі соціального захисту різних категорій громадян: малозабезпечених, осіб похилого віку, інвалідів, жінок,

окремих груп населення за сферами діяльності, тощо, а також поширюються на всю систему соціального захисту незалежно від його форм і видів. Це говорить про те, що відповідні принципи мають універсальний характер, лежать і в основі соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства, тобто вони є загальними. Проте, не потрібно поза увагою залишати й те, що соціальний захист сім'ї, дитинства, материнства та батьківства є окремим видом соціального захисту населення, якому притаманні власні ознаки, властивості, нормативно-правова база, а також і принципи, які є спеціальними, оскільки визначають особливості змісту і спрямованості безпосередньо соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства.

Спеціальні принципи соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства містяться у Європейській соціальній хартії від 03.05.1996 р. № ETS № 163, в якій визначено, що сторони визнають метою своєї політики, яку вони запроваджуватимуть усіма відповідними засобами як національного, так і міжнародного характеру, досягнення умов, за яких можуть ефективно здійснюватися такі права та принципи: діти та підлітки мають право на особливий захист від фізичних та моральних ризиків, на які вони наражаються; також мають право на належний соціальний, правовий та економічний захист, а саме забезпечення дітям і підліткам, з урахуванням прав і обов'язків їхніх батьків, догляду, допомоги, освіти та підготовки, яких вони потребують, зокрема, шляхом створення або забезпечення функціонування закладів і служб, достатніх та адекватних для досягнення цієї мети; надання захисту та спеціальної допомоги з боку держави дітям і підліткам, які тимчасово або постійно позбавлені допомоги з боку їхніх сімей; сім'я як головний осередок суспільства має право на належний соціальний, правовий та економічний захист для забезпечення її всебічного розвитку, який реалізується за допомогою таких засобів як соціальна допомога та допомога сім'ям з дітьми, фіскальні заходи, надання сім'ям житла, допомога щойно одруженим та інші відповідні засоби; працюючі

жінки у разі материнства мають право на особливий захист; кожна малозабезпечена людина має право на належну соціальну та медичну допомогу; кожна людина має право користуватися послугами соціальних служб; інваліди мають право на самостійність, соціальну інтеграцію та участь у житті суспільства; надання особам, що живуть або можуть опинитися в ситуації соціального відчуження або бідності, а також членам їхніх сімей, ефективного доступу, зокрема, до роботи, житла, професійної підготовки, освіти, культури і соціальної та медичної допомоги [90]. Дані принципи є базовими для системи соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства, які не мають права ігноруватись і повинні становити основу даного виду соціального захисту в Україні.

Відповідні принципи знаходять свою деталізацію і в українському законодавстві. Так, наприклад, в Законі України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» від 13.01.2005 р. № 2342-IV містяться основні засади державної політики щодо соціального захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб із їх числа, до яких належать: 1) створення умов для реалізації права кожної дитини на виховання в сім'ї; 2) виховання та утримання дітей за принципом родинності; 3) сприяння усиновленню дітей, створення системи заохочення та підтримки усиновлювачів; 4) забезпечення пріоритету форм влаштування; 5) захист майнових, житлових та інших прав та інтересів таких дітей; 6) створення належних умов для їх фізичного, інтелектуального і духовного розвитку, підготовки дітей до самостійного життя; 7) забезпечення права на здоровий розвиток; 8) забезпечення соціально-правових гарантій; 9) створення умов для надання психологічної, медичної та педагогічної допомоги; 10) формування системи соціальної адаптації; 11) забезпечення вільним вибором сфери професійної діяльності, яка б оптимально відповідала потребам та бажанням особистості дитини-сироти, дитини, позбавленої батьківського піклування, а також особи із їх числа та запитам ринку праці;

12) належне матеріально-технічне забезпечення незалежно від форми влаштування та утримання дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб із їх числа, сприяння в наданні реальної допомоги і підтримки підприємствами, установами та організаціями різних форм власності, банківськими установами, культурно-освітніми, громадськими, спортивними та іншими організаціями; 13) вжиття вичерпних заходів щодо забезпечення доступу до безоплатної правової допомоги на підставах та в порядку, встановлених законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги [36]. Проте, на жаль, це єдиний нормативно-правовий акт, де так детально визначено перелік принципів соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Принципи соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства містяться також в ст. 3 Закону України «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» від 02.06.2005 р. № 2623-IV, де визначено, що принципами соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей є принципи: законності; демократизму; рівності; поваги до особистості; визнання честі та гідності; забезпечення основних прав і свобод людини [37], в ст. 3 Закону України «Про охорону дитинства» від 01.06.2000 р. № 1768-III [25]: принцип рівності прав і свобод незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного, етнічного або соціального походження, майнового стану, стану здоров’я та народження дітей і їх батьків (чи осіб, які їх замінюють) або будь-яких інших обставин; принцип рівності доступу до безоплатної правової допомоги, необхідної для забезпечення захисту прав дітей.

Також до принципів соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства можемо віднести і принципи надання соціальних послуг, оскільки соціальні послуги є нічим іншим як одним із видів соціального захисту, до яких законодавець відносить такі: 1) адресності та індивідуального підходу; 2) доступності та відкритості; 3) добровільності вибору отримання чи відмови від надання соціальних послуг; 4) гуманності;

5) комплексності; 6) максимальної ефективності використання бюджетних та позабюджетних коштів суб'єктами, що надають соціальні послуги; 7) законності; 8) соціальної справедливості; 9) забезпечення конфіденційності суб'єктами, що надають соціальні послуги; 10) дотримання суб'єктами, що надають соціальні послуги, державних стандартів соціальних послуг, етичних норм і правил [91].

Таким чином, здійснивши аналіз законодавства у сфері соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства, а саме Законів України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» від 21.03.1991 р. № 875-XII, «Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам» від 16.11.2000 р. № 2109-III, «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» від 21.11.1992 р. № 2811-XII, «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» від 01.06.2000 р. № 1768-III, необхідно зауважити на відсутності взагалі принципів соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства, що, на нашу думку, є недоліком чинного українського законодавства, оскільки, як зазначалося нами вище, принципи соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства є відповідними ідеями, основами такого соціального захисту, які пронизують всю його систему і без яких реалізація соціального захисту сімей з дітьми, багатодітних, неповних та малозабезпечених сімей, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, інвалідів з дитинства та дітей-інвалідів стає просто неможливою.

Отже, враховуючи вищевикладене, пропонуємо на законодавчому рівні визначити єдиний перелік принципів соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства, які слід поділити на загальні і спеціальні принципи. До загальних необхідно віднести такі принципи як:

1) загальності соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства;

2) соціальної справедливості;

3) забезпечення рівня життя сімей з дітьми, багатодітних, неповних та малозабезпечених сімей, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, інвалідів з дитинства та дітей-інвалідів не нижчого за законодавчо встановлений прожитковий мінімум;

4) диференціації форм і видів соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства;

5) гарантованості прав і законних інтересів сімей з дітьми, багатодітних, неповних та малозабезпечених сімей, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, інвалідів з дитинства та дітей-інвалідів;

6) адресності та індивідуального підходу до кожної сім'ї з дітьми, багатодітної, неповної та малозабезпеченої сім'ї, кожної дитини, дитини-сироти, позбавленої батьківського піклування, дитини-інваліда;

7) принцип наукової та економічної обґрунтованості соціальних норм, які б встановлювали достатній розмір матеріального забезпечення сімей з дітьми, багатодітних, неповних та малозабезпечених сімей, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, інвалідів з дитинства та дітей-інвалідів, який відповідає рівневі задоволення їх потреб.

Серед спеціальних принципів соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства необхідно виділити такі:

1) принцип соціального партнерства сім'ї та держави;

2) принцип забезпечення виховання та утримання дітей за принципом родинності та у сім'ї;

3) принцип пріоритетності прав та інтересів кожної окремої дитини та забезпечення її повноцінного, фізичного, психічного, інтелектуального та соціального розвитку;

4) принцип пріоритету сім’ї з дітьми над іншими соціальними категоріями громадян;

5) принцип забезпечення підвищення рівня життя багатодітних, малозабезпечених, неповних сімей;

6) принцип соціального захисту усіх членів сімей з дітьми, багатодітних, неповних та малозабезпечених сімей [92, с. 35].

Охарактеризуємо детальніше деякі з принципів.

Принцип загальності соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства. Як стверджує Т.З. Гарасимів, принцип загальності визначає сферу дії норм права соціального забезпечення щодо кола суб'єктів. Сучасне розуміння змісту цього принципу потрібно розглядати у двох аспектах: 1) визначення суб'єктів права на соціальне забезпечення з огляду на приналежність їх до громадянства України; 2) визначення суб'єктів права на соціальне забезпечення у залежності від виду та форми здійснення ними суспільно корисної діяльності. Право на соціальне забезпечення відноситься до соціальних прав людини, а тому розповсюджується на всіх і на кожного члена суспільства, без будь-якої дискримінації; воно належить особі незалежно від місця чи тривалості проживання в межах держави; його може бути реалізовано незалежно від тривалості стажу суспільно корисної діяльності, періоду страхування чи сукупності будь-яких з цих умов (вказані умови лише впливають на обсяг права на соціальне забезпечення: розмір соціальної виплати, кількість та вид послуг у сфері соціального обслуговування) [93, с. 46; с. 49]. Відповідний принцип загальності знайшов своє відображення у ст. 46 Конституції України [2], положення якої проголошують, що кожен громадянин має право на соціальний захист, проте, встановлюються певні умови, саме у разі настання яких виникає право на реалізацію такого соціального захисту (до таких умов належать повна, часткова або тимчасова втрата працездатності, втрата годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також старість та інші випадки, передбачені законом, до таких випадків можемо віднести малозабезпеченість, сирітство, тощо). Мета соціального захисту відповідно до цього принципу полягає у забезпеченні всіх громадян, які мають законне право на такий захист, відповідними соціальними допомогами, соціальними послугами, наданні соціальних пільг незалежно від їх статі, раси,

національності, мови, походження, релігійних та інших переконань, місця проживання та ін.

Таким чином, даний принцип полягає у спрямованості правового регулювання соціального захисту забезпечити гідний рівень реалізації соціальних прав сім'ї з дітьми, багатодітної, неповної та малозабезпеченої сім'ї, кожної дитини, дитини-сироти, позбавленої батьківського піклування, дитини-інваліда у всіх сферах їхнього соціального життя.

Принцип соціальної справедливості. Етимологічно слово «справедливість» споріднене із словами «правда», «праведність». Це слово відповідає латинському «justitia», що свідчить про його зв’язок із законом. Політологічний енциклопедичний словник трактує соціальну справедливість як відповідність між практичною роллю різних індивідів у житті суспільства та їхнім соціальним становищем, між діянням та відплатою [94, с. 337]. Під соціальною справедливістю слід розуміти соціально-психологічне сприйняття принципів і форм організації суспільства, що відповідає інтересам людей і соціальних груп, тобто узагальнену моральну оцінку суспільних відносин [95, с. 104]. Соціальна справедливість — це і узагальнена моральна оцінка суспільних відносин, і один з основних загальнолюдських соціальних ідеалів, конкретне розуміння і зміст якого змінювалося протягом історії, і сьогодні немає єдиного тлумачення. При визначенні соціальної справедливості найчастіше її співвідносять із соціальною рівністю, і в цьому контексті соціальна справедливість розуміється як міра рівності і нерівності в розподілі матеріальних і духовних благ у суспільстві, статусів і влади, а також у життєвому положенні різних суспільних груп [96, с. 43].

Слід зауважити, що найчастіше соціологами соціальна справедливість розуміється як прояв порядності у сфері розподілу багатств, благ і доходів між членами суспільства. Як правило, виділяються чотири основні підходи до проблеми соціальної справедливості з точки зору розподілу благ: 1) «егалітарний» — усі члени суспільства отримують однакові блага, тобто має

місце рівний розподіл благ між індивідами; 2) «утилітарний» — товари і послуги розподіляються таким чином, щоб максимізувати загальну користь усіх членів суспільства; 3) «роулсіанський» (на основі концепції Роулса) — максимізується корисність найбільш забезпечених осіб, що досягається за рахунок підвищення продуктивності та ефективності праці високооплачуваних працівників; 4) «ринковий» — справедливість встановлюється ринком: результати конкурентних ринкових процесів справедливі тому, що вони винагороджують тих, хто більш здібний і працьовитий [97, с. 128].

З огляду на вищевикладене, слід зауважити, що всі люди різні як у своїх уподобаннях, поглядах у різних сферах суспільного життя, так і різняться своїм матеріальним становищем. Так, в реаліях сьогоденного українського суспільства, коли рівень добробуту населення значно зменшився, значна частина сімей перебувають в умовах економічного зубожіння, важливу роль у здійсненні соціального захисту як населення в цілому, так і окремих його верств (малозабезпечених, багатодітних, неповних сімей, дітей-сиріт, дітей-інвалідів, тощо) має принцип соціальної справедливості соціального захисту, який повинен бути пріоритетом у здійсненні соціально-економічної політики держави. Оскільки відповідний принцип спрямований на те, щоб основна мета соціального захисту була направлена саме на малозахищені верстви населення, щоб більш-менш урівняти їхнє матеріальне становище з іншими верствами населення. Тому погоджуємось думкою В. Медведєва, Ю. Красіна [98, с. 23], які стверджують, що вплив нерівності на суспільство є неоднозначним. Так, за певних умов важливо знайти таке поєднання рівності-нерівності, коли б досягалася стабільність суспільства.

Принцип забезпечення рівня життя сімей з дітьми, багатодітних, неповних та малозабезпечених сімей, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, інвалідів з дитинства та дітей-інвалідів, не нижчого за законодавчо встановлений прожитковий мінімум. Відповідно до

ст. 1 Закону України «Про прожитковий мінімум» від 15.07.1999 р. № 966-XIV, прожитковий мінімум є вартісною величиною достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості. Прожитковий мінімум визначається нормативним методом у розрахунку на місяць на одну особу, а також окремо для тих, хто відноситься до основних соціальних і демографічних груп населення: дітей віком до 6 років; дітей віком від 6 до 18 років; працездатних осіб; осіб, які втратили працездатність [29]. Станом з січня 2016 року прожитковий мінімум в розрахунку на місяць на одну особу становить 1330 грн.; для дітей віком до 6 років — 1167 грн.; для дітей віком від 6 до 18 років — 1455 грн.; для працездатних осіб — 1378 грн.; для осіб, які втратили працездатність — 1074 грн.; з травня 2016 року відповідно 1399 грн., 1228 грн., 1531 грн., 1450 грн., 1130 грн.; з грудня 2016 року становитиме відповідно 1496 грн., 1313 грн., 1637 грн., 1550 грн., 1208 грн. Проте, як зазначалося нами вище, даний принцип реалізовується державою не в повній мірі, що негативним чином впливає на добробут нужденних громадян.

Принцип диференціації форм і видів соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства визначає здійснення соціального захисту таких категорій громадян в різноманітних видах і формах, залежно від диференціації умов і підстав такого захисту та виходячи з доцільності та найбільшої обґрунтованості використання кожного конкретного виду та форми соціального захисту.

До видів соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства слід віднести:

1) соціальні допомоги (допомога у зв’язку з вагітністю та пологами, допомоги при народженні чи усиновленні дитини, допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування, які перебувають під опікою чи

піклуванням, у дитячих будинках сімейного типу і прийомних сім'ях, допомога на дітей одиноким матерям, допомога малозабезпеченим сім'ям, одноразова грошова допомога Метерям-героїням, тимчасова державна допомога дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів і не мають можливості утримувати дитину за місцем проживання, державна соціальна допомога інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам, одноразова допомога дітям-сиротам і дітям, позбавленим батьківського піклування, після досягнення 18-річного віку, щорічна допомога для придбання навчальної літератури дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування та ін.);

2) соціальні послуги (соціально-побутові, психологічні, соціально-педагогічні, соціально-медичні, соціально-економічні послуги, тощо, забезпечення продуктами харчування, засобами санітарії і особистої гігієни, засобами догляду за дітьми, одягом, взуттям та іншими предметами першої необхідності та ін.);

3) соціальні пільги (пільговий проїзд, пільгове забезпечення дітей ліками, пільгові довгострокові кредити на придбання житла, на здобуття освіти, пільги у житлово-комунальній сфері, пільги у сфері охорони здоров'я, у сфері освіти та ін.). До форм належать матеріальне забезпечення (надання відповідної грошової допомоги) і здійснення соціального обслуговування.

Принцип адресності та індивідуального підходу до кожної сім'ї з дітьми, багатодітної, неповної та малозабезпеченої сім'ї, кожної дитини, дитини-сироти, позбавленої батьківського піклування, дитини-інваліда. Так, Є.Є. Мачульська і Ж.А. Горбачова вважають, що принцип адресності виражає одну з головних ідей правового регулювання відносин із надання соціальної допомоги і не розповсюджується на соціальне страхування [99, с. 42].

Так, адресність є принципом призначення соціальної допомоги, що поліпшує використання виділених на цілі соціальної допомоги коштів шляхом спрямування допомоги цільовим групам населення. Адресність

дозволяє або збільшити розмір допомоги найменш забезпеченим верствам населення в межах наявного бюджету програми соціальної допомоги, або досягнути заданого ефекту за найменших витрат бюджетних коштів. Поставлена мета досягається за рахунок спрямування коштів цільовим, зазвичай найменш забезпеченим категоріями населення. Адресність є типовим інструментарієм програм боротьби з бідністю і скорочення витрат [100, с. 3]. На думку О.Г. Чутчевої, принцип адресності соціальних надань, враховуючи матеріальне становище конкретної людини у конкретній життєвій ситуації, що визнана державно організованим суспільством соціально поважною, сприятиме, з одного боку, ефективнішій реалізації соціальних прав, оскільки дозволить враховувати конкретну життєву ситуацію одержувача соціальних надань. А, з іншого боку, не обмежуючи обсяг і види вже передбачених чинним законодавством соціальних надань, сприятиме раціональнішому розподілу коштів із фондів суспільного споживання [101, с. 1100].

Таким чином, принцип адресності соціального захисту сім'ї з дітьми, багатодітної, неповної та малозабезпеченої сім'ї, дитини-сироти, позбавленої батьківського піклування, дитини-інваліда полягає у наданні відповідних соціальних допомог, соціальних послуг, наданні соціальних пільг саме тим верствам населення, які насправді знаходяться в скрутних життєвих обставинах і найбільше потребують такої допомоги. Проте, необхідно зауважити, що відповідний принцип не завжди в повній мірі реалізовується на практиці, оскільки існують такі категорії громадян, які, щоб хоч якось покращити своє матеріальне становище, вдаються до обману і подають недостовірні дані про свій склад сім'ї, про своє матеріальне становище. І як результат, таким сім'ям державою надаються відповідні соціальні допомоги, послуги, пільги, тоді як в цей час такого соціального захисту потребують більш нужденні категорії населення. Тому, на нашу думку, держава повинна вживати всіх необхідних заходів, щоб подолати дану проблему, та встановити жорсткий контроль у процесі надання соціального захисту сім'ям

з дітьми, багатодітним, неповним та малозабезпеченим сім'ям, дітям-сиротам, позбавленим батьківського піклування, дітям-інвалідам, а також здійснювати перевірку наданих ними даних.

Щодо індивідуального підходу до кожної сім'ї з дітьми, багатодітної, неповної та малозабезпеченої сім'ї, кожної дитини, дитини-сироти, позбавленої батьківського піклування, дитини-інваліда, то цей принцип означає, що кожна сім'я, кожна дитина є індивідуальними. Тому під час здійснення уповноваженими органами соціального захисту таких категорій громадян необхідно враховувати окремо їх індивідуальні особливості: склад сім'ї, сукупний дохід сім'ї, складні життєві обставини, в яких вони опинилися, оцінити психологічну атмосферу та визначитись, які саме заходи необхідно вжити для поліпшення їх матеріального становища.

Принцип гарантованості прав і законних інтересів сімей з дітьми, багатодітних, неповних та малозабезпечених сімей, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, інвалідів з дитинства та дітей-інвалідів слід розуміти як гарантоване законодавством право на отримання ними державної соціальної допомоги, соціальних послуг і пільг. Даний принцип представлений системою гарантій реалізації права на соціальний захист відповідних категорій громадян, а саме створення дієвого та ефективного механізму реалізації права на соціальний захист, забезпечення рівних можливостей на отримання державних соціальних допомог, послуг, пільг, встановлення відповідальності посадових та службових осіб органів державної влади, органів місцевого самоврядування, соціальних служб, інших суб’єктів, які надають соціальні послуги, за порушення права на соціальний захист.

Принцип наукової та економічної обґрунтованості соціальних норм, які б встановлювали достатній розмір матеріального забезпечення сімей з дітьми, багатодітних, неповних та малозабезпечених сімей, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, інвалідів з дитинства та дітей-інвалідів, який відповідає рівневі задоволення їх потреб. Даним принципом

визначається обов’язковість наукової та економічної обґрунтованості соціальних стандартів, відповідно до яких установлюється та здійснюється соціальне забезпечення. Це насамперед стосується визначення прожиткового мінімуму, а також економічної та соціальної обґрунтованості, повноти й відповідності потребам сучасного громадянина споживчого кошику, вартість якого закладено в основу прожиткового мінімуму.

Що ж до прожиткового мінімуму, то, по-перше, ця величина в Україні фактично економічно не обґрунтована та базується на застарілих уявленнях про людські потреби, які повністю не відповідають сучасним потребам громадян; по-друге, хоч би яким обґрунтованим був прожитковий мінімум, все одно зазначена величина залишається мінімальним відправним пунктом, як зауважує С.В. Лук'яненко [102, с. 201]. Під принципом наукової та економічної обґрунтованості соціальних норм, які б встановлювали достатній розмір матеріального забезпечення сімей з дітьми, багатодітних, неповних та малозабезпечених сімей, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, інвалідів з дитинства та дітей-інвалідів, який відповідає рівневі задоволення їх потреб, слід розуміти повноту врахування при їх розробці всіх економічних факторів, які впливають на матеріальне становище відповідних категорій громадян. Тобто ті соціальні норми, які встановлюють розміри державних соціальних допомог, не повинні утискати соціальні права громадян, а мають бути актуальними і відповідати сучасним реаліям життя та економічному становищу держави.

Принцип соціального партнерства сім'ї та держави. Різноманітні трансформаційні перетворення, які відбулися в нашій державі, змусили зовсім по-іншому ставитися до соціального партнерства. Різка диференціація громадян країни за доходами, наявність соціально уразливих верств населення, прагнення відійти від усталеного патерналізму держави попередньої історичної доби — усе це потребувало нових підходів до всієї сфери соціальної політики. Держава стала досить активно пропагувати ідеологію соціального партнерства, яка має стати атрибутом сучасного

ринкового господарства, успішного загальнонаціонального розвитку. Соціальне партнерство покликане забезпечити громадянський мир в умовах радикальних ринкових реформ та засад ринкового розвитку народного господарства [103, с. 98]. Так, під соціальним партнерством пропонується розуміти суспільну систему, яка діє в межах ідеологічного, політичного та економічного простору і замість протистояння та боротьби суб'єктів соціального партнерства пропонує їх співробітництво та соціальну згоду [104, с. 235]. Сутність соціального партнерства розкривається через його функції. По-перше, воно може виступати механізмом узгодження соціальних інтересів з урахуванням їх відмінностей і навіть суперечностей. По-друге, воно може бути засобом реалізації соціальної політики, що забезпечує участь усіх соціальних суб'єктів в організаційно-управлінській діяльності. При цьому, соціальне партнерство може забезпечити взаємодію соціальних суб'єктів у будь-якій сфері — економічній, політичній, культурній та ін. [105, с. 75].

Таким чином, принцип соціального партнерства сім'ї та держави спрямований на ефективну взаємодію та співпрацю у соціальній сфері цих суб'єктів, з метою досягнення економічної та політичної динамічності розвитку всього суспільства, вирішення нагальних та актуальних питань у соціальній сфері.

Принцип забезпечення виховання та утримання дітей за принципом родинності та у сім'ї. Відповідний принцип полягає у влаштування дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, в сім'ї громадян України, які перебувають, переважно, у сімейних, родинних відносинах з цими дітьми-сиротами або дітьми, позбавленими батьківського піклування, з метою забезпечення їх виховання, освіти, розвитку і захисту їх прав та інтересів [36]. Принцип родинності полягає у вихованні дитини у сім'ї, родині; дотриманні універсальності принципу кола: дитина — родина — нація — все людство [106, с. 9]. Так, Й.Г. Песталоцці вважав, що у вихованні культури поведінки дітей визначальним є принцип родинності, який тісно поєднується

з індивідуальним підходом до дітей. Реалізація цих принципів вимагає максимального задоволення всіх потреб вихованця, відчуття ним власної захищеності та психологічного комфорту [107, с. 385].

Таким чином, базуючись на принципі забезпечення виховання та утримання дітей за принципом родинності та у сім'ї, соціальний захист сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні повинен бути спрямований на те, щоб дитина-сирота чи дитина, яка позбавлена батьківського піклування, виховувалася особами, які мають родинні зв’язки з такою дитиною, якщо такі є, або росла, розвивалася в повноцінній сім'ї. Тобто переважне право на встановлення опіки або піклування надаються родичам таких дітей. Також для того, щоб така дитина виховувалась у сім'ї, створюються дитячі будинки сімейного типу, вживаються заходи щодо заохочення громадян до усиновлення таких дітей, встановлення над ними опіки чи піклування. Так, з такою метою держава запровадила державні соціальні допомоги на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, що, в свою чергу, позитивно вплинуло на впровадження принципу родинності. Проте, існують й деякі проблеми в аспекті реалізації даного принципу, а саме: недосконалість Єдиної інформаційно-аналітичної системи «Діти», що ускладнює отримання достовірних даних про дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, що, в свою чергу, негативно впливає на здійснення їх соціального захисту; несвоєчасність та неповнота нарахування і виплати державної соціальної допомоги на дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування; брак коштів на облаштування приміщень дитячих будинків сімейного типу, тощо.

Принцип пріоритетності прав та інтересів кожної окремої дитини та забезпечення її повноцінного, фізичного, психічного, інтелектуального та соціального розвитку. Принцип пріоритетності прав та інтересів окремої дитини та забезпечення її повноцінного, фізичного, психічного, інтелектуального та соціального розвитку полягає у найкращому забезпеченні інтересів дитини та має бути головним міркуванням при

виданні з цією метою законів [108, с. 229]. На думку С.А. Саблука, цей принцип вказує на обов’язок держави задовольняти і захищати індивідуальні потреби осіб, котрі не досягли повноліття, створюючи таким чином умови благополуччя дитини. В їх основі є охоронювані державою об’єктивні потреби дитини: фізіологічні потреби (в їжі, одязі, помешканні, тощо); потреби безпеки (відчуття захищеності дитини); потреби у турботі (перебувати серед людей, відчувати захист сім’ї, отримувати розуміння з боку батьків та осіб, які їх заміняють); потреби у повазі дитини як особистості (одержання схвалення і визнання дитини як особистості з власними поглядами та ідеями) [109, с. 76].

Таким чином, даний принцип полягає у розробці окремих програм розвитку дитини у всіх її проявах, реформуванні сфери освіти, фізичного, інтелектуального виховання для забезпечення комплексного та системного підходу до розвитку дитини, з метою збереження її фізичного та психічного здоров'я, запровадженні всіх необхідних правових, економічних, соціальних заходів щодо захисту основних прав та інтересів дитини.

Принцип пріоритету сім’ї з дітьми над іншими соціальними категоріями громадян. Даний принцип соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства означає, що соціальний захист в першу чергу повинен бути спрямований на забезпечення матеріального і морального благополуччя таких вразливих категорій населення як сім'ї з дітьми, враховувати їх інтереси та потреби, оскільки, як неодноразово нами наголошувалося, сім'я є основним осередком суспільства, а добробут усього українського суспільства залежить від добробуту окремої сім'ї. Тому враховуючи все це, держава повинна вживати всіх необхідних заходів для забезпечення належного соціального захисту сімей з дітьми, одним з яких є встановлення державної соціальної допомоги згідно із Законом України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» від 21.11.1992 р. № 2811-XII, про яку детальніше мова йтиме у наступних розділах нашої роботи.

Принцип забезпечення підвищення рівня життя багатодітних, малозабезпечених, неповних сімей. Даний принцип означає, що держава особливу увагу повинна приділяти таким більш вразливим категоріям населення як багатодітні, малозабезпечені, неповні сім'ї. Тому для забезпечення належного їх соціального захисту державою запроваджено систему соціальних пільг (у сфері житлово-комунальних послуг, житлового забезпечення, освіти, роботи, охорони здоров'я, користування громадським транспортом, пенсійного забезпечення), встановлено виплати державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям, одиноким матерям, матерям-героїням, визначено систему соціальних послуг. Соціальний захист багатодітних, малозабезпечених, неповних сімей повинен відповідати міжнародним нормам та стандартам, і виходячи зі складної економічної ситуації в країні, все ж таки спрямований на підвищення рівня життя цих сімей.

Принцип соціального захисту усіх членів сімей з дітьми, багатодітних, неповних та малозабезпечених сімей. Даний принцип, який лежить в основі соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства, означає саме те, що такий соціальний захист спрямований не на окрему особу, а на сім'ю в цілому, в тому числі і членів такої сім'ї. Тобто, наприклад, якщо сім'я малозабезпечена чи багатодітна, то перевагами, соціальними пільгами, безоплатними соціальними послугами мають користуватися всі члени такої сім'ї.

Таким чином, враховуючи вищевикладене, слід зауважити, що принципи соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства є не тільки основними засадами, на яких ґрунтується вся система такого захисту, але вони становлять і його сутність, тобто пронизують всі його елементи. Тому недотримання хоча б одного з вищенаведених принципів призведе до нівелювання мети соціального захисту і порушення основних прав сімей з дітьми, багатодітних, неповних та малозабезпечених сімей,

дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, інвалідів з дитинства та дітей-інвалідів.

1.4 Міжнародно-правові стандарти соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства

Останні роки в Україні активно відбуваються євроінтеграційні процеси, які супроводжуються численністю реформ в країні, у тому числі і у сфері соціального захисту населення. Проведення правових реформ у сфері соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства неможливе без змін і удосконалення національного законодавства та приведення його у відповідність з чинними міжнародними нормами. Тому одним із важливих напрямків євроінтеграції є адаптація українського законодавства у різних сферах суспільного життя до міжнародних стандартів.

Слід зауважити, що інтеграційні процеси, що відбуваються в різних регіонах та на різних континентах між країнами з різними правовими традиціями, відрізняються за темпом, способом, формою та змістом. Обов'язковою умовою інтеграційних процесів, що відбуваються у світі, є створення спільного правового простору для регулювання міжнародних відносин через гармонізацію правових приписів національного законодавства із загальновизнаними міжнародними стандартами. Логіка наукового пошуку вимагає точного з'ясування змісту відповідних термінів та інших елементів понятійного апарату певного правового явища, що є предметом конкретного дослідження [110, с. 263]. Під час формування доктринальних підходів до процесу гармонізації законодавства України у сфері соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства із міжнародними стандартами слід звернутись до категорійно-понятійного апарату і з'ясувати сутність поняття «міжнародні стандарти».

Так, необхідно зазначити, що стандарт у широкому розумінні слова — це взірець, еталон, модель для порівняння з іншими подібними об'єктами [111, с. 1144] або типовий зразок, якому повинні відповідати речі, предмети, явища за розмірами, формою, якістю [112, с. 1259]. У науці права соціального забезпечення немає єдиного підходу у розумінні соціального стандарту. Наприклад, В.П. Нагребельний під соціальними стандартами і нормативами розуміє встановлені законами, іншими нормативно-правовими актами соціальні норми або їх комплекс, на базі яких визначається рівень основних державних соціальних гарантій [113, с. 559]. Проте, ми не зовсім погоджуємось з думкою автора щодо доречності визначення соціального стандарту через норму, оскільки не всі норми є стандартами, і норма — це тільки його зовнішнє вираження, в якій він міститься і яка потребує виконання, а стандарт — це певна вимога, еталон, до якого необхідно прагнути. Іншої думки щодо поняття державного соціального стандарту дотримуються Н. Баранова та Т. Новікова, які не ототожнюють його з нормою, а визначають через гарантії високого рівня і якості життя, які держава зобов'язується забезпечити громадянам [114].

Так, на національному рівні поняття стандарту міститься, наприклад, у Законі України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 р. № 1556-VII, де у ст. 10 під стандартом вищої освіти розуміється сукупність вимог до змісту та результатів освітньої діяльності вищих навчальних закладів і наукових установ за кожним рівнем вищої освіти в межах кожної спеціальності [115]. Також Закон України «Про стандартизацію» від 05.06.2014 р. № 1315-VII стандарт визначає як нормативний документ, заснований на консенсусі, прийнятий визнаним органом, що встановлює для загального і неодноразового використання правила, настанови або характеристики щодо діяльності чи її результатів та спрямований на досягнення оптимального ступеня впорядкованості в певній сфері [116].

Відповідно до положень Закону України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» від 05.10.2000 р. № 2017-III,

державні соціальні стандарти — це встановлені законами, іншими нормативно-правовими актами соціальні норми і нормативи або їх комплекс, на базі яких визначаються рівні основних державних соціальних гарантій [117]. Аналізуючи зазначені визначення, може виділити такі підходи до його розуміння: стандарт-норма, стандарт-гарантія, стандарт-вимога. Проте, все ж таки ми дотримуємось думки, що помилковим є неврахування етимологічного значення цього терміну авторами, що, в свою чергу, призводить до перекручення його змісту. Тому пропонуємо під стандартом розуміти певні вимоги, еталони, принципи, яким повинні відповідати діяльність, її результати, соціальні гарантії, тощо. Отже, до загальних ознак стандарту слід віднести такі: 1) нормативна визначеність; 2) еталонний характер; 3) містить сукупність вимог, які вимагають неухильного дотримання; 4) загальнообов'язковий характер.

Що ж стосується міжнародних стандартів, то на початку необхідно зауважити, що міжнародно-правове регулювання відносин у сфері соціального захисту здійснює значний вплив на розвиток національного законодавства. Такий вплив має як обов'язковий, так і необов'язковий характер. Виділяються кілька способів впливу міжнародних норм на внутрішнє законодавство: пряме застосування міжнародних актів після їх ратифікації; включення міжнародних норм у текст законів; реалізація положень ратифікованих або нератифікованих актів за допомогою внутрішнього законодавства [118, с. 178]. У правовій літературі всі міжнародні норми в галузі прав і свобод людини прийнято називати міжнародними стандартами [119, с. 66]. Міжнародні стандарти визначають як загальні правила, єдині вимоги, які ставляться до тих чи інших нормативних основ і правозастосовчої практики з точки зору міжнародного права; певний правовий рівень, нижче якого держави опускатися не вправі [120, с. 19].

Автори юридичної енциклопедії за загальною редакцією Ю.С. Шемшученка міжнародні стандарти трактують як міжнародно-правові норми і принципи, що закріплюють правила поведінки суб'єктів

міжнародного права в тих чи інших сферах міжнародно-державного співробітництва. Стандарти встановлюють певні мінімальні вимоги, дотримуватись яких повинні всі держави [81]. Подібної думки щодо розуміння міжнародних стандартів дотримується і С.І. Запара, який під міжнародним соціальним стандартом розуміє впорядковану систему універсальних міжнародних норм та принципів, розроблених на онові взаємних угод між державами щодо питань, пов'язаних із створенням економічного, політичного, соціального, культурного і правового середовища, яке б дозволило людям досягти соціального розвитку [121, с. 447].

Наприклад, І.Я. Кисельов під міжнародними стандартами у сфері праці розуміє впорядковану систему міжнародних норм та принципів, розроблених на основі взаємних угод між державами щодо питань, пов'язаних із визнанням та закріпленням основних прав людини у сфері праці, регламентуванням найманої праці та її окремих умов, захистом індивідуальних та колективних інтересів працівників, визначенням основ правового статусу трудівників-мігрантів, регулюванням праці окремих категорій працівників, формуванням соціальної політики та визначенням її пріоритетів. Утворення цієї системи, забезпечення її цілісності, єдності та функціональної здатності є результатом нормотворчої діяльності, яка здійснюється в рамках ООН, Міжнародної організації праці, регіональних об'єднань держав та дво- і багатосторонніх домовленостей між ними. Така діяльність має впорядкований та системний характер, що досягається завдяки чіткому перерозподілу завдань, функцій та повноважень міжнародних організацій, взаємоузгодженню інтересів між самими державами та дотриманню загальновизнаних норм і принципів сучасного міжнародного права [122, с. 448].

Таким чином, аналізуючи і узагальнюючи думки вчених з приводу розуміння такої категорії як «міжнародні стандарти», пропонуємо під міжнародно-правовими стандартами соціального захисту сім'ї, дитинства,

материнства та батьківства розуміти систему мінімальних правових вимог, визначених міжнародно-правовими нормами (актами), до діяльності суб’єктів, які реалізують політику у сфері соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства, соціальних прав та гарантій їх реалізації, умов і рівня соціального захисту сімей з дітьми, багатодітних, неповних та малозабезпечених сімей, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, інвалідів з дитинства та дітей-інвалідів, які мають обов’язковий чи рекомендаційний характер для всіх держав-підписантів.

З даного визначення можемо виокремити такі основні ознаки міжнародно-правових стандартів соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства:

1) є системою вимог і критеріїв до рівня соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства, соціальних прав, забезпечення їх реалізації;

2) містяться у міжнародно-правових нормах, які визначають основні соціальні права сімей з дітьми, багатодітних, неповних та малозабезпечених сімей, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, інвалідів з дитинства та дітей-інвалідів, види соціальних допомог, послуг та порядок їх надання, а також відповідні соціальні гарантії їх соціального захисту;

3) в залежності від суб’єктів прийняття міжнародно-правових стандартів соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства притаманний міжнародний, міждержавний, міжурядовий характер;

4) є у більшості випадків обов'язковими для держав-підписантів [123, с. 26].

Слід зауважити, що перші стратегічні цілі соціальної політки на державному рівні були зазначені в Указі Президента України «Про Основні напрями соціальної політики на 1997–2000 роки» від 18.10.1997 р. № 1166/97, де одним з основних було наближення національного законодавства до міжнародних стандартів відповідно до Європейської соціальної хартії, рішень ООН, конвенцій МОП, інших міжнародних норм [124]. Основними

завданнями міжнародних соціальних стандартів є встановлення та забезпечення соціальної справедливості у законодавствах національних країн. Система стандартизації соціальних прав включає: 1) створення каталогу соціальних прав; 2) визначення змісту (елементів) кожного права; 3) встановлення державних гарантій забезпечення прав; 4) встановлення системи контролю за забезпеченням соціальних прав [87, с. 257].

Так, міжнародні стандарти соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства є тим базовим орієнтиром для національного законодавства, який покликаний до забезпечення належного рівня соціального життя сімей з дітьми, багатодітних, неповних та малозабезпечених сімей, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, інвалідів з дитинства та дітей-інвалідів, не нижчого, ніж визначено такими міжнародними стандартами, підвищення їх матеріального достатку та встановлення відповідних гарантій реалізації ними своїх соціальних прав.

Необхідно зазначити, що міжнародні стандарти соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства представлені системою міжнародно-правових актів, до яких можна віднести міжнародні акти загального характеру і галузеві міжнародно-правові акти.

До загальних міжнародних актів у сфері соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в першу чергу слід віднести Загальну декларацію прав людини від 10.12.1948 р. Так, відповідно до ст. 22 Загальної декларації прав людини, кожна людина, як член суспільства, має право на соціальне забезпечення і на здійснення необхідних для підтримання її гідності і для вільного розвитку її особи прав у економічній, соціальній і культурній галузях за допомогою національних зусиль і міжнародного співробітництва та відповідно до структури і ресурсів кожної держави. Стаття 25 Декларації регламентує: «Кожна людина має право на такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд та необхідне соціальне обслуговування, який є необхідним для підтримання здоров'я і

добробуту її самої та її сім'ї, і право на забезпечення в разі безробіття, хвороби, інвалідності, вдівства, старості чи іншого випадку втрати засобів до існування через незалежні від неї обставини. Материнство і дитинство дають право на особливе піклування і допомогу. Всі діти, народжені у шлюбі або поза шлюбом, повинні користуватися однаковим соціальним захистом» [125]. Тобто в цій декларації визначені основні життєво важливі соціальні права, без яких людина в принципі втрачає можливість до нормального існування в суспільстві.

Наступним не менш важливим міжнародним документом є Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16.12.1966 р., в якому зазначається, що держави, які беруть участь у цьому пакті, визнають право кожної людини на соціальне забезпечення, включаючи соціальне страхування. Сім'ї, яка є природним і основним осередком суспільства, повинні надаватися по можливості якнайширша охорона і допомога, особливо при її утворенні і поки на її відповідальності лежить турбота про несамостійних дітей та їх виховання. Особлива охорона повинна надаватися матерям протягом розумного періоду до і після пологів. Протягом цього періоду працюючим матерям повинна надаватись оплачувана відпустка або відпустка з достатньою допомогою по соціальному забезпеченню. Особливі заходи охорони і допомоги мають вживатися щодо всіх дітей і підлітків без будь-якої дискримінації за ознакою сімейного походження чи за іншою ознакою. Держави, які беруть участь у цьому пакті, визнають право кожного на достатній життєвий рівень для нього і його сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг і житло, і на неухильне поліпшення умов життя [126].

Також одним із важливих міжнародних документів ООН, який захищає права дітей, в тому числі і у сфері їх соціального захисту, є Конвенція про права дитини від 20.11.1989 р. Так, в ст. 26 конвенції чітко передбачено за кожною дитиною:

1) право користуватися благами соціального забезпечення, включаючи соціальне страхування, і вжиття необхідних заходів щодо досягнення повного здійснення цього права згідно з їх національним законодавством. Ці блага в міру необхідності надаються з урахуванням наявних ресурсів і можливостей дитини та осіб, які несуть відповідальність за утримання дитини, а також будь-яких міркувань, пов'язаних з одержанням благ дитиною чи від її імені;

2) право кожної дитини на рівень життя, необхідний для фізичного, розумового, духовного, морального і соціального розвитку дитини, для чого вживаються всі необхідні заходи щодо надання допомоги батькам та іншим особам, які виховують дітей, у здійсненні цього права і у випадку необхідності надають матеріальну допомогу і підтримують програми, особливо щодо забезпечення дитини харчуванням, одягом і житлом;

3) право дитина, яка тимчасово або постійно позбавлена сімейного оточення або яка в її власних якнайкращих інтересах не може залишатися в такому оточенні, на особливий захист і допомогу, що надаються державою;

4) право неповноцінної дитини на особливе піклування, яке полягає у наданні за можливості безкоштовно з урахуванням фінансових ресурсів батьків або інших осіб, що забезпечують турботу про дитину, та має на меті забезпечення неповноцінній дитині ефективного доступу до послуг у галузі освіти, професійної підготовки, медичного обслуговування, відновлення здоров'я, підготовки до трудової діяльності та доступу до засобів відпочинку таким чином, який призводить до найбільш повного по можливості втягнення дитини в соціальне життя і досягнення розвитку її особи, включаючи культурний і духовний розвиток дитини; тощо [127].

До галузевих міжнародно-правових актів, які містять міжнародні стандарти у сфері соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства, пропонуємо віднести: конвенції і рекомендації МОП, міжнародні документи Ради Європи, міжнародні, міждержавні, міжурядові договори.

Конвенції і рекомендації МОП (Міжнародної організації праці).

Конвенція про мінімальні норми соціального забезпечення № 102 від 28.06.1952 р. У даному нормативно-правовому акті міститься Розділ VII. Сімейні допомоги, в якому визначено: допомога надається у вигляді: a) або періодичних виплат особам, які підлягають забезпеченню і мають визначений стаж; b) або надання дітям (чи для них) їжі, одягу, домівки, умов для відпочинку або догляду вдома; c) або сукупності всіх видів допомоги, зазначених у пунктах a і b.

Допомога у зв'язку з вагітністю та пологами. При вагітності, пологах і їх наслідках допомога надається у вигляді медичної допомоги, до якої входять як мінімум: a) лікарська допомога або допомога дипломованих акушерок, що надається до, під час і після пологів; b) госпіталізація у разі потреби.

У разі тимчасової втрати заробітку через вагітність, пологи і їхні наслідки допомога надається у вигляді періодичних виплат. Розмір періодичної виплати може змінюватися протягом всієї тривалості охоплюваного випадку за умови, що загальна середня ставка відповідає цим вимогам.

Допомоги у зв'язку з втратою годувальника. Забезпеченню підлягають такі особи: a) або жінки і діти годувальників, котрі належать до визначених категорій громадян, що працюють за наймом, які становлять не менше ніж 50 відсотків від усіх, хто працює за наймом; b) або жінки і діти годувальників, що належать до визначених категорій самодіяльного населення, які становлять не менше ніж 20 відсотків від усіх жителів країни; c) або усі проживаючі вдови і діти, які втратили годувальника і кошти яких під час охоплюваного випадку не перевищують меж (40%); d) або у разі, коли є чинною заява, що додається до документа про ратифікацію, жінки і діти годувальників, що належать до визначених категорій громадян, що працюють за наймом, які становлять не менше ніж 50 відсотків від усіх, хто працює за наймом на промислових підприємствах, де зайнято не менше ніж 20 осіб [128]. Ця конвенція до 2016 року не була ратифікована Україною.

Проте, 16.03.2106 року було прийнято Закон про ратифікацію Конвенції Міжнародної організації праці про мінімальні норми соціального забезпечення № 102, яка набере чинності для України через дванадцять місяців з дати реєстрації документа України про ратифікацію, що ще раз підтверджує європейський напрямок України і поліпшення соціального становища і захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства.

Конвенція про основні цілі та норми соціальної політики № 117 від 22.06.1962 р., в якій визначаються загальні принципи соціальної політики, що полягають у її спрямуванні на досягнення добробуту й розвитку населення, а також на заохочення його прагнення до соціального прогресу. Визначено відповідні заходи щодо підвищення рівня життя населення, в тому числі і сімей з дітьми, малозабезпечених, багатодітних сімей, положення щодо трудових мігрантів, винагородження працівників, щодо освіти і навчання, а також зазначений один із основних принципів — принцип недискримінації за ознаками раси, кольору шкіри, статі, віросповідання, належності до племені або профспілкового членства [129]. Дана конвенція також нещодавно була ратифікована, а саме у вересні 2015 року, про що свідчить Закон України «Про ратифікацію Конвенції Міжнародної організації праці про основні цілі та норми соціальної політики № 117» від 16.09.2015 р. № 692-VIII.

У Конвенції про охорону материнства (переглянута) № 103 від 28.06.1952 р. визначено певні права у сфері соціального захисту, а саме право жінки, яка перебуває у відпустці у зв'язку з вагітністю та пологами, на отримання грошової та медичної допомоги. Розміри грошової допомоги встановлюються законодавством країни таким чином, щоб забезпечити для самої жінки та її дитини добрі з погляду гігієни життєві умови та належний рівень життя. Медична допомога включає догляд та спостереження до, під час і після пологів, які надають кваліфіковані акушерки чи лікарі, а також, у разі потреби, госпіталізацію, причому за можливості надається повна свобода як у виборі лікаря, так і у виборі державної чи приватної медичної установи. Грошова та медична допомога надаються чи за рахунок коштів системи

обов'язкового соціального страхування, чи за рахунок державних фондів; і в тому, і в іншому разі вони надаються по праву всім жінкам, які відповідають зазначеним умовам. Жінкам, які не можуть по праву претендувати на зазначену грошову та медичну допомогу, надається відповідна допомога за рахунок фонду громадської допомоги за умови перевірки їхніх прибутків, яка потрібна у разі надання допомоги в межах громадської допомоги. Коли сума грошової допомоги, яка надається за рахунок коштів обов'язкового соціального страхування, нараховується на підставі попереднього заробітку, вона становить не менше ніж дві третини попереднього заробітку жінки, який враховується з цією метою [130].

До конвенцій у сфері соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства також можна віднести Конвенцію про рівноправність громадян країни та іноземців і осіб без громадянства у галузі соціального забезпечення № 118 від 28.06.1962 р. [131], Конвенцію про встановлення міжнародної системи збереження прав у галузі соціального забезпечення № 157 від 21.06.1982 р. [132], в яких визначаються особливості збереження прав працівників-мігрантів у галузі соціального забезпечення та отримання ними допомоги, а також встановлюється принцип рівності громадян країни та іноземців і осіб без громадянства у галузі соціального забезпечення, який полягає в тому, що стосовно допомог рівноправність забезпечується без будь-якої умови щодо проживання. Але вона може бути обумовлена проживанням, відносно допомог будь-якої певної сфери соціального забезпечення, для громадян будь-якого члена Організації, чиє законодавство обумовлює виплату допомог тієї самої сфери соціального забезпечення проживанням на його території.

У міжнародному праві виділяють такі історичні етапи розвитку міжнародно-правового регулювання соціальних відносин в Європі, які пов’язані з рівнем участі інститутів ЄС, Ради Європи та держав-членів, а саме: перший етап, що віддзеркалює імплементацію положень Римського договору шляхом прийняття у 1974 році «Першої програми дій в соціальній

сфері», Європейської соціальної хартії 1961 року (Рада Європи); другий етап, який розпочався у 90-ті роки XX ст., характеризується розширенням співпраці держав-членів в рамках ЄС, прийняттям Маастрихтської угоди, а пізніше — Амстердамського договору, Протоколу про внесення поправок до Європейської соціальної хартії 1995 року, в якому встановлено систему колективного оскарження; третій етап, пов'язаний з прийняттям у 1996 році в рамках Ради Європи Переглянутої Європейської соціальної хартії та Хартії основних прав Європейського Союзу 2000 р. [133, с. 5].

До європейських міжнародних документів у сфері соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства слід віднести:

1. Європейську соціальну хартію (переглянута) № ETS № 163 від 03.05.1996 р. [90], в якій визначено основні засади соціального захисту населення, в тому числі і сімей з дітьми, багатодітних, малозабезпечених, неповних сімей, дітей, позбавлених батьківського спілкування. Так, наприклад, в хартії передбачено право працівників та осіб, які знаходяться на їхньому утриманні, на соціальне забезпечення, право дітей та підлітків на особливий захист від фізичних та моральних ризиків, на які вони наражаються, а також на належний соціальний, правовий та економічний захист (забезпечення належного догляду, допомоги, освіти, підготовки, надання спеціальної допомоги дітям і підліткам, які тимчасово або постійно позбавлені допомоги з боку їхніх сімей), право жінок у разі материнства на особливий захист, також і соціальний, право малозабезпеченої людини на соціальну та медичну допомогу (допомога по соціальному забезпеченню, здійснення догляду у разі захворювання), право сім'ї на належний соціальний, правовий та економічний захист для забезпечення її всебічного розвитку (соціальна допомога та допомога сім'ям з дітьми, фіскальні заходи, надання сім'ям житла, допомога щойно одруженим та інші відповідні засоби), право кожної людини на захист від бідності та соціального відчуження (забезпечення ефективного доступу до роботи, житла, професійної підготовки, освіти, культури і соціальної та медичної допомоги).

Ці права передбачені в статтях 12–17 хартії. Наприклад, в ст. 12 визначено, що з метою забезпечення ефективного здійснення права на соціальне забезпечення Сторони зобов'язуються: 1) започаткувати систему соціального забезпечення або підтримувати її функціонування; 2) підтримувати систему соціального забезпечення на задовільному рівні, принаймні на такому, який дорівнює рівню, необхідному для ратифікації Європейського кодексу соціального забезпечення; 3) докладати зусиль для поступового піднесення системи соціального забезпечення на більш високий рівень; 4) вживати заходів шляхом укладання відповідних двосторонніх і багатосторонніх угод або в інший спосіб і відповідно до умов, визначених у таких угодах [90].

Ратифікація Європейської соціальної хартії (переглянутої) відбувалась досить важко та проблематично. Справа в тому, що ратифікація хартії в цілому передбачала взяття на себе зобов’язань, які вимагали досить великих видатків з державного бюджету, що є непосильним тягарем у даних соціально-економічних умовах розвитку нашої держави. Тому в процесі дискусії між Президентом України і Верховною Радою України із застосуванням вето та його подоланням наша країна ратифікувала частково Європейську соціальну хартію (переглянуту) [134].

2. Європейську конвенцію про соціальну та медичну допомогу та Протокол до неї № ETS № 14 від 11.12.1953 р. [135], яка передбачає правила надання соціальної та медичної допомоги громадянам кожної з держав-членів, які ґрунтуються на принципі їх рівності. Під допомогою в даному контексті розуміється допомога, гарантована за чинними законами та постановами на будь-якій частині її території, за якими особам, які не мають достатніх джерел існування, надаються засоби існування та догляд, необхідний за їх станом здоров'я, інший, ніж пенсії, що сплачуються з фондів, створених за рахунок роботодавця без внесків працівників, та допомога, що сплачується за тілесні ушкодження, отримані внаслідок війни під час перебування в іноземній окупації.

3. Європейський кодекс соціального забезпечення (переглянутий) № ETS № 139 від 06.11.1990 р. [136], в якому визначений порядок, особливості обчислення і виплати допомог (допомога по інвалідності, допомога у разі втрати годувальника, допомога по безробіттю, допомога сім'ї (така допомога включає періодичну грошову виплату, яка надається сім'ям, і поєднання періодичних грошових виплат, зниження податку, натуральної допомоги або соціальних послуг для сімей), допомога у зв'язку з материнством (грошова допомога у зв'язку з вагітністю та пологами, медична допомога)) і їх розмір.

4. Європейська конвенція про соціальне забезпечення № ETS № 78 від 14.12.1972 р. [137] містить положення, які застосовуються щодо всього законодавства, яке регулює такі сфери соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства: допомога у зв'язку з хворобою та материнством; допомога по інвалідності; допомога у разі втрати годувальника; допомога сім'ям, тощо.

Міжнародні документи, прийняті під егідою Ради Європи, мають неабияке значення для України, оскільки в більшості з них враховано особливості «нових демократій». Отже, Україна, будуючи свою демократичну і правову державу, має можливість врахувати досвід розвинених демократій, скористатися їх консультативною і практичною допомогою [110, с. 267].

Також до міжнародно-правових актів, які тим чи іншим чином стосуються соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства, належать: Угода про гарантії прав громадян у галузі виплати соціальної допомоги, компенсаційних виплат сім’ям з дітьми та аліментів (в рамках СНД) від 09.09.1994 р. Ця угода поширюється на усі види виплат гарантованої державної соціальної допомоги сім'ям з дітьми й аліментів, що встановлені або будуть прийняті національним законодавством. Кожна із Сторін на своїй території не буде встановлювати будь-які обмеження за ознакою громадянства на одержання гарантованої державної соціальної

допомоги особами, у яких є діти. Гарантована державна соціальна допомога громадянам, у яких є діти, здійснюється в порядку, встановленому національним законодавством Сторони, на території якої проживає дитина з одним із батьків (особою, яка їх заміняє). Соціальні допомоги і компенсаційні виплати сім'ям з дітьми з числа військовослужбовців і цивільного персоналу військових формувань однієї Сторони, що знаходяться на території іншої Сторони, встановлюються у випадках, якщо їхня виплата провадиться за місцем роботи (служби) у розмірах і на умовах, передбачених законодавством Сторони перебування, за рахунок коштів, виділених із бюджету Сторони приналежності військових формувань, а в інших випадках — у порядку, передбаченому для громадян Сторони перебування. Витрати з виплат соціальної допомоги і компенсаційних виплат за цією угодою здійснює Сторона, на території якої постійно проживають громадяни з дітьми, без взаємних розрахунків, якщо інше не передбачено двосторонніми угодами про трудову діяльність і соціальний захист громадян, які працюють за межами кордонів своїх держав, і цією угодою [138].

Також можна віднести Договір між Україною та Республікою Болгарія про соціальне забезпечення від 04.09.2001 р. [139], Угода між Україною та Естонською Республікою у сфері соціального забезпечення від 05.10.2010 р. [140], Угода між Україною і Королівством Іспанія про соціальне забезпечення громадян від 07.10.1996 р. [141], Договір між Україною і Латвійською Республікою про співробітництво в галузі соціального забезпечення від 26.02.1998 р. [142], Договір між Україною та Литовською Республікою про соціальне забезпечення від 23.04.2001 р. [143], Угоду між Україною та Португальською Республікою про соціальне забезпечення від 07.07.2009 р. [144], Угоду між Україною та Республікою Польща про соціальне забезпечення від 18.05.2012 р. [145], Договір між Україною та Словацькою Республікою про соціальне забезпечення від 05.12.2000 р. [146], Договір між Україною та Чеською Республікою про соціальне забезпечення від 04.07.2001 р. [147], також міжвідомчі договори: Угоду між Міністерством

праці та соціальної політики України та Національним інститутом страхування Республіки Болгарія про застосування Договору між Україною та Республікою Болгарія про соціальне забезпечення від 04.09.2001 р. від 21.05.2004 р. [148], Адміністративний договір про порядок застосування Угоди між Україною та Королівством Іспанія про соціальне забезпечення громадян від 17.01.2001 р. [149], Адміністративний договір щодо застосування Угоди між Україною та Республікою Польща про соціальне забезпечення від 18.05.2012 р. [150], тощо.

Таким чином, міжнародно-правові стандарти соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства можна класифікувати:

1) в залежності від характеру і ступеня обов'язковості документа в якому вони містяться: а) декларації; б) пакти; в) конвенції; г) рекомендації; д) хартії; е) кодекси; є) міждержавні договори (багатосторонні, двосторонні), міжурядові договори, міжвідомчі договори;

2) в залежності від суб'єкта прийняття міжнародного документу, в якому містяться стандарти соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства: а) ООН (Організація Об'єднаних Націй); б) МОП (Міжнародна організація праці); в) Рада Європи; г) СНД (Співдружність Незалежних Держав); д) держави, уряди країн, окремі відомства (Болгарія, Естонія, Іспанія, Латвія, Литва, Португалія, Польща, Румунія, Словаччина, Угорщина, Чехія);

3) за сферою дії міжнародні документі поділяються на: а) універсальні (які повинні виконуватись і дотримуватись більшістю країн), наприклад, міжнародні документи ООН, МОП, тощо; б) регіональні (ті, які чинні в межах конкретного регіону), наприклад, ЄС, СНД; в) двосторонні (міжнародні норми обов’язкові тільки для країн, які підписали відповідні угоди у сфері соціального захисту).

1.5 Сучасний стан правового регулювання соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні

Стратегічна мета сучасної цивілізаційної держави полягає в провадженні ефективної соціальної політики, спрямованої на забезпечення належного матеріального становища її громадян. Розвиток держави є відображенням соціальної структури суспільства, а показником якісної соціальної політики є реалізація державних соціальних стандартів та гарантій, що вказують на політику держави загалом [151, с. 102]. Для досягнення вказаної мети необхідно запровадити ефективне правове регулювання соціального захисту як усього населення, так і сім'ї, дитинства, материнства та батьківства. Слушною вважаємо думку С.С. Алексєєва, який серед особливостей правового регулювання суспільних відносин визначає, насамперед, те, що воно, відповідно до своєї соціальної природи, є таким різновидом соціального регулювання, який має цілеспрямований, організований за своєю націленістю, результативний характер. Окрім того, правове регулювання здійснюється за допомогою цілісної системи засобів, які реально виражають саму матерію права як нормативного інституційного утворення — регулятора [152, с. 145-150]. Особливість правового регулювання також полягає у тому, що воно має свій специфічний механізм, під яким розуміють взяту у єдності систему правових засобів, за допомогою яких забезпечується результативний правовий вплив на суспільні відносини [153, с. 211].

Основою для розвитку національного соціального законодавства, як справедливо зазначає Н.Б. Болотіна, є міжнародні соціальні акти, де виділяються акти світового і регіонального рівнів. Світовий рівень — це такі міжнародні акти як: Загальна декларація прав людини (ООН, 1948 р.); Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (ООН, 1966 р.); Конвенція про права дитини (ООН, 1989 р.) Декларації ООН — Декларація прав дитини (ООН, 1959 р.), Копенгагенська декларація про

соціальний розвиток (1995 р.), Стандартні правила щодо урівняння можливостей інвалідів (1994 р.); Всесвітня декларація ООН про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей (1990 р.); Резолюція ООН «Принципи медичної етики» (1992 р.); конвенції та рекомендації Міжнародної організації праці; нормативні акти Всесвітньої організації охорони здоров'я та Всесвітньої медичної асамблеї, тощо. До актів регіонального, зокрема, європейського, рівня належать Європейська соціальна хартія (Рада Європи, Турин, 1961 р.), переглянута Європейська соціальна хартія (Рада Європи, Страсбург, 1996 р.), Європейський кодекс соціального забезпечення (ЄС, 1964 р., переглянутий у 1990 р.), Хартія основних соціальних прав трудящих (ЄС, 1989 р.), Європейська конвенція про соціальну та медичну допомогу (Рада Європи, 1953 р.) та ін. [154, с. 35].

Також до системи міжнародних актів у сфері соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства слід віднести такі: Конвенція про мінімальні норми соціального забезпечення № 102 від 28.06.1952 р., Конвенція про основні цілі та норми соціальної політики № 117 від 22.06.1962 р., Конвенція про охорону материнства (переглянута) № 103 від 28.06.1952 р., Конвенція про рівноправність громадян країни та іноземців і осіб без громадянства у галузі соціального забезпечення № 118 від 28.06.1962 р., Конвенція про встановлення міжнародної системи збереження прав у галузі соціального забезпечення № 157 від 21.06.1982 р., також різні договори, мова про які йшла у попередньому підрозділі.

Таким чином, правове регулювання соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні здійснюється за допомогою міжнародних норм і норм національного законодавства.

На національному рівні нормативно-правову базу щодо вирішення проблем соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні складають положення Конституції України [2], Сімейного кодексу України [34], Законів України «Про освіту» від 23.05.1991 р. № 1060-XII [155], «Про вищу освіту» від 01.07.2014 р. № 1556-VII [115], «Про

безоплатну правову допомогу» від 02.06.2011 р. № 3460-VI [156], «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» від 05.10.2000 р. № 2017-III [117], «Про охорону дитинства» від 01.06.2000 р. № 1768-III [25], «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» від 21.11.1992 р. № 2811-XII [11], «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» від 01.06.2000 р. № 1768-III [30], «Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам» від 16.11.2000 р. № 2109-III [157], «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» від 13.01.2005 р. № 2342-IV [36], «Про соціальні послуги» від 19.06.2003 р. № 966-IV [91], «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» від 21.06.2001 р. № 2558-III [158], «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» від 02.06.2005 р. № 2623-IV [37], Постанови Кабінету Міністрів України: «Про затвердження Порядку призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми» від 27.12.2001 р. № 1751 [159], «Деякі питання призначення і виплати допомоги сім'ям з дітьми» від 11.01.2007 р. № 13 [160], «Про затвердження Порядку призначення і виплати державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям» від 24 лютого 2003 р. № 250 [161], «Про затвердження Порядку призначення і виплати державної соціальної допомоги на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, грошового забезпечення батькам-вихователям і прийомним батькам за надання соціальних послуг у дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях за принципом «гроші ходять за дитиною» від 31 січня 2007 р. № 81 [162], «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах» від 21.11.2013 р. № 895 [163], «Про затвердження Порядку виявлення сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах, надання їм соціальних послуг та здійснення соціального супроводу таких сімей (осіб)» від 21.11.2013 р. № 896 [164], «Про затвердження Положення про дитячий будинок сімейного типу» від 26.04.2002 р. № 564 [165], «Про затвердження

Положення про прийомну сім'ю» від 26.04.2002 р. № 565 [26], «Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей» від 08.10.2008 р. № 905 [166], «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини» від 24.09.2008 р. № 866 [167], «Про затвердження Порядку призначення та виплати тимчасової державної допомоги дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів, не мають можливості утримувати дитину або місце проживання їх невідоме» від 22.02.2006 р. № 189 [168], Наказ Міністерства праці та соціальної політики України, Міністерства фінансів України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту від 19.05.2008 р. № 254/704/260/427/2014 «Про затвердження Порядку виплати державної допомоги при народженні дитини в разі її влаштування до дитячого закладу (будинку дитини) на повне державне утримання» [169]. Охарактеризуємо деякі з них.

Так, основними положеннями є норми Конституції України, в ст. 46 якої зазначаються основні засади, а саме передбачено право громадян на соціальний захист, а ст. 52 Конституції проголошує, що діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним. Будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом. Утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на державу. Держава заохочує і підтримує благодійницьку діяльність щодо дітей [2]. Тобто діти, незалежно від того, чи вони живуть у сім'ї, чи вони позбавлені батьківського піклування і виховуються у відповідних дитячих закладах, мають право на належні умови життя, дбайливе ставлення до себе, право на забезпечення можливості розвиватися духовно, фізично, морально, інтелектуально.

Наступним нормативно-правовим актом, який є частиною системи національного законодавства у сфері соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства, є Сімейний кодекс України, в якому визначено

важливість сім'ї як первинного та основного осередку суспільства, що підлягає державній охороні. Так, ст. 5 Кодексу регламентує, що держава охороняє сім'ю, дитинство, материнство, батьківство, створює умови для зміцнення сім'ї. Держава створює людині умови для материнства та батьківства, забезпечує охорону прав матері та батька, матеріально і морально заохочує і підтримує материнство та батьківство. Держава забезпечує пріоритет сімейного виховання дитини. Держава бере під свою охорону кожну дитину-сироту і дитину, позбавлену батьківського піклування [34]. Також в Сімейному кодексі визначені положення, які передбачають порядок і особливості влаштування дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування шляхом усиновлення, встановлення на такою дитиною опіки чи піклування, здійснення патронату над дітьми, влаштування дітей до прийомної сім'ї, дитячого будинку сімейного типу.

Закони України «Про освіту», «Про вищу освіту» визначають певні гарантії у сфері освіти для дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та встановлюють пільги щодо прийому на навчання до вищих навчальних закладів для окремих категорій дітей, щоб такі діти мали змогу в повній мірі реалізувати своє конституційне право на освіту, в рамках якого здобути відповідну спеціальність та отримати професію.

Для реалізації такого права у ст. 37 Закону України «Про освіту» закріплено необхідність у створенні навчальних закладів для громадян, які потребують соціальної допомоги та реабілітації. У цій статті йде мова про таке: для дітей, які не мають необхідних умов для виховання і навчання в сім'ї, створюються загальноосвітні школи-інтернати. Для дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків, створюються школи-інтернати, дитячі будинки, в тому числі сімейного типу, з повним державним утриманням. Для дітей, які потребують тривалого лікування, створюються дошкільні навчальні заклади, загальноосвітні санаторні школи-інтернати, дитячі будинки. Навчальні заняття з такими дітьми проводяться також у лікарнях, санаторіях, вдома. Для осіб, які мають вади у фізичному чи розумовому розвитку і не

можуть навчатися в масових навчальних закладах, створюються спеціальні загальноосвітні школи-інтернати, школи, дитячі будинки, дошкільні та інші навчальні заклади з утриманням за рахунок держави. Для дітей і підлітків, які потребують особливих умов виховання, створюються загальноосвітні школи і професійно-технічні училища соціальної реабілітації.

Ч. 5 ст. 41 Закону: «учні державних та комунальних професійно-технічних навчальних закладів із числа дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, і дітей, які потребують особливих умов виховання, перебувають на повному утриманні держави. Порядок забезпечення учнів державних та комунальних професійно-технічних навчальних закладів стипендією, організації харчування учнів із числа дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, осіб з їх числа, дітей-інвалідів/інвалідів I-III групи та дітей із сімей, які отримують допомогу відповідно до Закону України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям», визначається Кабінетом Міністрів України» [155]. Таким чином, держава намагається забезпечити всі належні умови для виховання дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, і дітей, які потребують особливих умов виховання, їх розвитку з метою адаптації таких дітей до умов соціального середовища.

Також в абзаці 2 ч. 3 статті 44 Закону України «Про вищу освіту» визначено, що брати участь у конкурсі за результатами вступних іспитів з конкурсних предметів у вищому навчальному закладі у межах установлених квот прийому до вищих навчальних закладів (наукових установ) України мають право особи (за їхнім вибором), які мають захворювання, що можуть бути перешкодою для проходження зовнішнього незалежного оцінювання, діти-сироти та особи, яких законом визнано учасниками бойових дій та які захищали незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України, брали участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення.

Частина 17 ст. 44 закону передбачає обов'язок держави щодо забезпечення особам, визнаним учасниками бойових дій, та їхнім дітям,

дітям, один із батьків яких загинув (пропав безвісти) у районі проведення антитерористичних операцій, бойових дій чи збройних конфліктів або помер внаслідок поранення, контузії чи каліцтва, одержаних у районі проведення антитерористичних операцій, бойових дій чи збройних конфліктів, а також внаслідок захворювання, одержаного в період участі в антитерористичній операції, дітям, один із батьків яких загинув під час масових акцій громадянського протесту або помер внаслідок поранення, контузії чи каліцтва, одержаних під час масових акцій громадянського протесту, дітям, зареєстрованим як внутрішньо переміщені особи, у тому числі дітям, які навчаються за денною формою навчання у вищих навчальних закладах, — до закінчення навчальних закладів, але не довше ніж до досягнення ними 23 років, державну цільову підтримку для здобуття вищої освіти у державних та комунальних навчальних закладах.

Відповідна державна цільова підтримка для здобуття вищої освіти полягає у: 1) повній або частковій оплаті навчання за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів; 2) пільгових довгострокових кредитах для здобуття освіти; 3) соціальній стипендії; 4) безоплатному забезпеченні підручниками; 5) безоплатному доступі до мережі Інтернет, систем баз даних у державних та комунальних навчальних закладах; 6) безоплатному проживанні в гуртожитку; тощо [115]. Така державна цільова підтримка спрямована на підвищення добробуту дітей, поліпшення їх якості життя, подолання соціального відторгнення таких дітей та забезпечення реалізації основоположного принципу рівності прав усіх громадян.

Закон України «Про безоплатну правову допомогу» [156] також містить відповідні пільги щодо надання відповідним категоріям громадян безоплатної вторинної правової допомоги, а саме: 1) дітям-сиротам, дітям, позбавленим батьківського піклування, дітям, які перебувають у складних життєвих обставинах, дітям, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів; 2) особам, які перебувають під юрисдикцією України, якщо середньомісячний сукупний дохід їхньої сім'ї нижчий суми

прожиткового мінімуму, розрахованого та затвердженого відповідно до Закону України «Про прожитковий мінімум» для осіб, які належать до основних соціальних і демографічних груп населення, інвалідам, які отримують пенсію або допомогу, що призначається замість пенсії, у розмірі менше двох прожиткових мінімумів для непрацездатних осіб, на всі види правових послуг: захист; здійснення представництва інтересів таких дітей в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; складення документів процесуального характеру.

Наступним одним із основних нормативно-правових актів у сфері соціального захисту як усього населення, так і сімей з дітьми, багатодітних, неповних та малозабезпечених сімей, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, інвалідів з дитинства та дітей-інвалідів є Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» [117], який встановлює найважливіші державні соціальні стандарти і нормативи у різних сферах життєдіяльності: у сфері житлово-комунального обслуговування, у сфері транспортного обслуговування та зв'язку, у сфері охорони здоров'я, у сфері забезпечення навчальними закладами, у сфері обслуговування закладами фізичної культури та спорту, у сфері побутового обслуговування, торгівлі та громадського харчування; визначає основні державні соціальні гарантії (мінімальний розмір заробітної плати, мінімальний розмір пенсії за віком, неоподатковуваний мінімум доходів громадян, розміри державної соціальної допомоги та інших соціальних виплат), порядок визначення і їх розмір; джерела і способи забезпечення їх фінансування.

У Законі України «Про охорону дитинства» [25] визначено, що кожна дитина має право на рівень життя, достатній для її фізичного, інтелектуального, морального, культурного, духовного і соціального розвитку. Також для забезпечення належного рівня життя дітей та належних матеріальних умов для їх виховання у ст. 13 закону встановлено обов’язок держави надавати соціальну допомогу батькам або особам, які їх замінюють.

Порядок та особливості надання такої допомоги визначаються Законом України від 21.11.1992 р. № 2811-XII «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» [11], де у ст. 3 цього закону передбачено, що до державної допомоги сім'ям з дітьми належать: 1) допомога у зв'язку з вагітністю та пологами; 2) допомога при народженні дитини; 3) допомога при усиновленні дитини; 4) допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування; 5) допомога на дітей одиноким матерям.

Необхідно зауважити, що у зв'язку з нестабільною політичною та економічною ситуацією в Україні, подорожчанням послуг і товарів, масовим звільненням працівників значна частина сімей з дітьми є малозабезпеченими і підпадають під дію Закону України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» від 01.06.2000 р. № 1768-III [30]. Відповідний закон визначає, що малозабезпеченою є сім'я, яка з поважних або незалежних від неї причин має середньомісячний сукупний дохід, нижчий від прожиткового мінімуму для сім'ї. Такі сім'ї мають право на отримання щомісячної допомоги у грошовій формі в розмірі, що залежить від величини середньомісячного сукупного доходу сім'ї. Порядок надання допомоги малозабезпеченим сім'ям передбачений Постановою Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2003 р. № 250 «Про затвердження Порядку призначення і виплати державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям».

Основні засади, заходи соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб із їх числа, та державні соціальні стандарти і нормативи для них містяться в Законі України від «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», порядок надання якої передбачений Постановою Кабінету Міністрів України від 31 січня 2007 р. № 81 «Про затвердження Порядку призначення і виплати державної соціальної допомоги на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, грошового забезпечення батькам-вихователям і прийомним

батькам за надання соціальних послуг у дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях за принципом «гроші ходять за дитиною».

Що ж до соціального захисту дітей-інвалідів, то основним законом України, який регулює дане питання, є Закон «Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам» [157], в якому містяться положення щодо категорій осіб, які мають право на державну соціальну допомогу, її розміри, умови, порядок і строки виплати.

Закон України «Про соціальні послуги» [91] регулює питання надання соціальних послуг сім'ям з дітьми, багатодітним, неповним та малозабезпеченим сім'ям, дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам, визначає види соціальних послуг, форми, порядок їх надання та умови їх отримання.

Правовою основою соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей є Закон України «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» [37], який містить основні принципи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей, їх права та обов’язки, визначає заходи щодо запобігання бездомності і безпритульності.

Не менш важливим нормативно-правовим актом у системі національного законодавства у сфері соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства слід відмітити Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» [158], в якому визначаються основні принципи здійснення соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю, порядок та особливості її реалізації шляхом надання соціального обслуговування, здійснення соціальної профілактики серед сімей, дітей та молоді та їх соціальної реабілітації, також виокремлюються сфери та рівні здійснення такої соціальної роботи, тощо.

Щодо підзаконних нормативно-правових актів: постанов Кабінету Міністрів України, указів Президента України, наказів різних відомств, то вони більше деталізують, уточнюють особливості, порядок, умови реалізації соціального захисту органами державної влади, громадськими, соціальними

організаціями, сім'ями з дітьми, багатодітними неповними та малозабезпеченими сім'ями, дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, інвалідами з дитинства та дітьми-інвалідами.

Таким чином, проаналізувавши сучасний стан правового регулювання соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні, слід зауважити, що на нормативному рівні існує певна невпорядкованість відповідних видів соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства, оскільки норми, які визначають допомоги, послуги і пільги для сімей з дітьми, багатодітних, неповних та малозабезпечених сімей, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, інвалідів з дитинства та дітей-інвалідів та встановлюють соціальні гарантії реалізації їх права на соціальний захист, розосереджені в багатьох підзаконних нормативно-правових актах, що ускладнює застосування їх на практиці, а також призводить до незнання громадяни своїх соціальних прав. У зв’язку з цим, пропонуємо систематизувати чинне законодавство у сфері соціального захист сім'ї, дитинства, материнства та батьківства та прийняти єдиний нормативно-правовий акт, який би регулював дане питання.

Висновки до розділу 1

1. Виділено наступні періоди становлення та розвитку правового регулювання соціального захисту сім’ї:

І етап — початок зародження системи правового регулювання соціального захисту сім’ї, дитинства, материнства та батьківства. Цей період триває з 1990 року по 1996 рік.

ІІ етап — становлення та розвиток українського законодавства, яке торкається регулювання соціального забезпечення та соціального захисту сім’ї, дитинства, материнства та батьківства. Цей період бере початок з 1996 року (із прийняттям Конституції) та триває до 1998 року.

III етап — період активного розвитку законодавчого закріплення норм, на основі яких здійснюється правове регулювання сім'ї, дитинства, материнства та батьківства. Цей період бере свій початок з 1998 року і триває по 2004 рік (до моменту набуття чинності Сімейного та Цивільного кодексів України).

IV етап — це період продовження активного нормативно-правового забезпечення соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства, охоплює такі проміжки часу — з 2004 по 2010 рр. У цей період приймаються одні з найважливіших для незалежної України акти — Сімейний кодекс України та Цивільний кодекс України.

V етап — це період з 2010 по листопад 2013 року, який в основному характеризується захистом материнства у медичній сфері. У цей період особливо наголошено на важливості та необхідності надання якісної та вчасної медичної допомоги з метою уникнення народження дітей із різноманітними вадами, запобігання ускладненням та різноманітним ризикам при пологах, тощо.

Останнім періодом у правовому регулюванні є VI етап, який, на жаль, характеризується поступовим спадом розвитку правового регулювання соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства, що обумовлено рядом факторів, серед яких чи не найголовніше місце займає загострення ситуації на Сході України та проведення антитерористичної операції.

2. Запропоновано під соціальним захистом сім'ї, дитинства, материнства та батьківства розуміти систему економічних, організаційно-правових, фінансових заходів, які спрямовані на забезпечення сімей з дітьми, багатодітних, неповних та малозабезпечених сімей, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, інвалідів з дитинства та дітей-інвалідів належним життєвим рівнем, надання їм соціальної допомоги та соціальної підтримки, встановлення гарантій, пільг, компенсацій внаслідок

виникнення відповідних соціальних ризиків (малозабезпеченість, сирітство, інвалідність, тощо) з метою їх подолання чи пом’якшення.

3. Соціальний захист сім'ї, дитинства, материнства та батьківства має комплексний характер, а отже, він об’єднує такі окремі блоки як: 1) соціальний захист сімей з дітьми; 2) соціальний захист малозабезпечених сімей з дітьми; 3) соціальний захист неповних сімей; 4) соціальний захист багатодітних сімей; 5) соціальний захист безпритульних дітей, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; 6) соціальний захист інвалідів з дитинства та дітей-інвалідів.

4. Виокремлено основні ознаки соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства, а саме: 1) має системний характер; 2) притаманний комплексний характер; 3) впроваджується через економічні, правові, фінансові, організаційні заходи; 4) має чітко визначену мету — забезпечення добробуту і матеріального, психологічного, фізичного благополуччя сімей з дітьми, багатодітних, неповних та малозабезпечених сімей, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, інвалідів з дитинства та дітей-інвалідів; 5) реалізується уповноваженими на те державними органами, установами, соціальними службами, організаціями, тощо; 6) в основі соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства лежить система ризиків: малозабезпеченість, сирітство, інвалідність, багатодітність, тощо; 7) найбільш поширеними видами соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства є допомоги, соціальні послуги, соціальні пільги.

5. Запропоновано під принципами соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства розуміти основні засади, положення, які визначають сутність, зміст і напрямок соціального захисту сімей з дітьми, багатодітних, неповних та малозабезпечених сімей, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, інвалідів з дитинства та дітей-інвалідів, а також визначають сферу його правового регулювання, юридичний механізм забезпечення їх соціальних прав та інтересів, з метою

підвищення рівня добробуту таких дітей та сімей, а також забезпечення їх можливості відчувати повноцінним членом суспільства.

6. Запропоновано на законодавчому рівні визначити єдиний перелік принципів соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства, які слід поділити на загальні і спеціальні принципи. До загальних необхідно віднести такі принципи як:

1) загальності соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства;

2) соціальної справедливості;

3) забезпечення рівня життя сімей з дітьми, багатодітних, неповних та малозабезпечених сімей, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, інвалідів з дитинства та дітей-інвалідів, не нижчого за законодавчо встановлений прожитковий мінімум;

4) диференціації форм і видів соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства;

5) гарантованості прав і законних інтересів сімей з дітьми, багатодітних, неповних та малозабезпечених сімей, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, інвалідів з дитинства та дітей-інвалідів;

6) адресності та індивідуального підходу до кожної сім'ї з дітьми, багатодітної, неповної та малозабезпеченої сім'ї, кожної дитини, дитини-сироти, позбавленої батьківського піклування, дитини-інваліда;

7) принцип наукової та економічної обґрунтованості соціальних норм, які б встановлювали достатній розмір матеріального забезпечення сімей з дітьми, багатодітних, неповних та малозабезпечених сімей, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, інвалідів з дитинства та дітей-інвалідів, який відповідає рівневі задоволення їх потреб.

Серед спеціальних принципів соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства необхідно виділити такі:

1) принцип соціального партнерства сім'ї та держави;

2) принцип забезпечення виховання та утримання дітей за принципом родинності та у сім'ї;

3) принцип пріоритетності прав та інтересів кожної окремої дитини та забезпечення її повноцінного, фізичного, психічного, інтелектуального та соціального розвитку;

4) принцип пріоритету сім'ї з дітьми над іншими соціальними категоріями громадян; 5) принцип забезпечення підвищення рівня життя багатодітних, малозабезпечених, неповних сімей; 6) принцип соціального захисту усіх членів сімей з дітьми, багатодітних, неповних та малозабезпечених сімей.

7. Під міжнародно-правовими стандартами соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства запропоновано розуміти систему мінімальних правових вимог, визначених міжнародно-правовими нормами (актами), до діяльності суб'єктів, які реалізують політику у сфері соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства, соціальних прав та гарантій їх реалізації, умов і рівня соціального захисту сімей з дітьми, багатодітних, неповних та малозабезпечених сімей, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, інвалідів з дитинства та дітей-інвалідів, які мають обов'язковий чи рекомендаційний характер для всіх держав-підписантів.

8. Визначено основні ознаки міжнародно-правових стандартів соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства, до яких належать такі:

1) є системою вимог і критеріїв до рівня соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства, соціальних прав, забезпечення їх реалізації;

2) містяться у міжнародно-правових нормах, які визначають основні соціальні права сімей з дітьми, багатодітних, неповних та малозабезпечених сімей, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, інвалідів з

дитинства та дітей-інвалідів, види соціальних допомог, послуг та порядок їх надання, а також відповідні соціальні гарантії їх соціального захисту;

3) в залежності від суб'єктів прийняття міжнародно-правових стандартів соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства притаманний міжнародний, міждержавний, міжурядовий характер;

4) є у більшості випадків обов'язковими для держав-підписантів.

9. Запропоновано класифікацію міжнародно-правових стандартів соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства за такими критеріями:

1) в залежності від характеру і ступеня обов'язковості документа, в якому вони містяться: а) декларації; б) пакти; в) конвенції; г) рекомендації; д) хартії; е) кодекси; є) міждержавні договори (багатосторонні, двосторонні), міжурядові договори, міжвідомчі договори;

2) в залежності від суб'єкта прийняття міжнародного документу, в якому містяться стандарти соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства: а) ООН (Організація Об'єднаних Націй); б) МОП (Міжнародна організація праці); в) Рада Європи; г) СНД (Співдружність Незалежних Держав); д) держави, уряди країн, окремі відомства (Болгарія, Естонія, Іспанія, Латвія, Литва, Португалія, Польща, Румунія, Словаччина, Угорщина, Чехія);

3) за сферою дії міжнародні документі поділяються на: а) універсальні (які повинні виконуватись і дотримуватись більшістю країн), наприклад, міжнародні документи ООН, МОП, тощо; б) регіональні (ті, які чинні в межах конкретного регіону), наприклад, ЄС, СНД; в) двосторонні (міжнародні норми обов'язкові тільки для країн, які підписали відповідні угоди у сфері соціального захисту).

10. Проаналізувавши сучасний стан правового регулювання соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні, зауважено на тому, що на нормативному рівні існує певна невпорядкованість відповідних видів соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та

батьківства, оскільки норми, які визначають допомоги, послуги і пільги для сімей з дітьми, багатодітних, неповних та малозабезпечених сімей, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, інвалідів з дитинства та дітей-інвалідів та встановлюють соціальні гарантії реалізації їх права на соціальний захист, розосередженні в багатьох підзаконних нормативно-правових актах, що ускладнює застосування їх на практиці, а також призводить до незнання громадяни своїх соціальних прав. У зв’язку з цим, пропонуємо систематизувати чинне законодавство у сфері соціального захист сім'ї, дитинства, материнства та батьківства та прийняти єдиний нормативно-правовий акт, який би регулював дане питання.

РОЗДІЛ 2
ВИДИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ СІМ'Ї, ДИТИНСТВА, МАТЕРИНСТВА ТА БАТЬКІВСТВА

2.1 Державна соціальна допомога як вид соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства

Соціальний захист сім'ї, дитинства, материнства та батьківства є одним із основних напрямків соціальної, правової держави, завдання якого полягає у підтримці стабільності доходів сімей з дітьми, малозабезпечених та багатодітних сімей, надання рівного доступу до медичної допомоги, освіти, а також надання необхідних соціальних допомог та послуг. Він становить певну систему та є найважливішою частиною національної економіки. Так, вважаємо доцільним приділити особливу увагу саме видам соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства, які і становлять відповідну систему, оскільки дослідивши окремо види такого захисту, ми зможемо знайти шлях до оптимізації та удосконалення соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в цілому.

Теоретичні й практичні аспекти соціального захисту населення досліджували у своїх працях такі вчені як: Н.Б. Болотіна, К.В. Бориченко, Е.Е. Мачульська, К.Ю. Мельник, О.М. Потопахіна, С.М. Прилипко, С.М. Синчук, І.М. Сирота, Б.І. Сташків, Е.Г. Тучкова, Н.А. Чередніченко, М.В. Чічкань, О.Г. Чутчева, В.Ш. Шайхатдинов, І.С. Ярошенко та ін. Проте, незважаючи на значну кількість наукових праць у сфері соціального захисту, комплексного дослідження видів соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства не здійснювалось.

Необхідно зауважити, що в науці соціального забезпечення немає одностайної думки щодо визначення видів соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства. Так, наприклад, С.М. Синчук до видів

соціального захисту відносить пенсії, соціальні допомоги, соціальні пільги, соціальне обслуговування [170, с. 55]. Б.І. Сташків розширює перелік видів соціального захисту, додаючи до нього субсидії та компенсації [84, с. 74]. В свою чергу, І.С. Ярошенко під видами соціального забезпечення розуміє пенсії, допомоги, соціальні послуги та пільги [171, с. 25]. Найширший перелік видів соціального захисту надала Н.Б. Болотіна, яка пропонує включати до нього грошові виплати, натуральну допомогу, пільги, субсидії, медичну допомогу, забезпечення лікарськими засобами, іншими виробами медичного призначення, технічними засобами реабілітації, технічними засобами пересування, соціальне обслуговування [172, с. 7].

Як вважає В.І. Надрага, серед ключових видів соціального захисту можна виділити: 1. Соціальні гарантії, які передбачають необхідність регулювання відносин між суспільством та конституційними правами особистості - правом на життя, на працю, на відпочинок, на охорону здоров'я та освіту. 2. Соціальне страхування, яке гарантує необхідний рівень життя. Державне соціальне страхування є обов'язковим, його джерелом виступають обов'язкові внески працедавців; розподіл допомоги відбувається залежно від потреб, без врахування розмірів внесків та податків, які було сплачено раніше. 3. Соціальне забезпечення передбачає комплекс соціально-економічних заходів, спрямованих на відшкодування громадянам втраченого заробітку внаслідок настання непрацездатності та їх державне забезпечення незалежно від результатів їх праці. 4. Соціальну допомогу, змістом якої є надання одноразових виплат чи послуг для ліквідації або нейтралізації критичних життєвих ситуацій. 5. Соціальну підтримку, яка передбачає реалізацію ряду державних програм, що направлені на визначені групи населення, вона виступає своєрідною формою соціального захисту економічно активного населення; може також направлятися на підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів, тобто на підвищення конкурентоспроможності особи на ринку праці; соціальні компенсації націлені на пом'якшення наслідків падіння рівня життя у працюючих та

збільшення доходів до рівня мінімального споживання у непрацездатного населення. 6. Соціальні послуги виступають формою цільової допомоги, що призначена для подолання чи пом’якшення дії несприятливих життєвих обставин і відновлення повноцінного життєдіяльності людини [173, с. 488–489].

Враховуючи вищенаведені думки вчених, вважаємо, що до основних видів соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства слід віднести: 1) соціальні допомоги; 2) соціальні послуги (матеріальна допомога та соціальне обслуговування); 3) соціальні пільги. Більш детально розглянемо їх в процесі нашого дослідження [174, с. 52].

Так, Україна, яка проголосила пріоритетним напрямком зовнішньої політики курс на зближення з Європейським Союзом, узяла тим самим відповідні зобов’язання щодо забезпечення реалізації прав людини. Серед них — право на соціальний захист, яке набуває особливого значення в умовах ринкових перетворень. Сьогодні можна стверджувати, що спад економічного розвитку, недостатня соціально-правова захищеність широких верств населення, їх зубожіння та непевність у майбутньому збільшують залежність людини від соціальної політики держави і спонукають останню приділяти пильну увагу розробці системи соціального захисту різних категорій населення [175, с. 3]. До такої системи соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства, як нами вже було вище зауважено, належить соціальна допомога. Для дослідження державної соціальної допомоги як виду соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні необхідно спочатку з'ясувати сутність такого поняття як допомога.

Так, термін «допомога» є неоднозначним за своїм змістом і вживається в таких основних значеннях: 1) сприяння кому-небудь у чому-небудь, участь в чому-небудь, що приносить полегшення; 2) матеріальна підтримка; 3) захист, порятунок у біді; 4) сприяння в лікуванні, полегшення страждань [52, с. 374]. На думку Р.І. Іванової, допомоги — це всі грошові, періодичні,

соціально-аліментарні виплати, які мають характер державної допомоги й надаються громадянам у випадках та на умовах, передбачених законом, із компенсаційною та іншою метою [176, с. 7]. Проте, ми не зовсім погоджуємось з думкою автора щодо змісту такої категорії як допомога, оскільки він є дещо звуженим. Етимологічне значення даної категорії говорить нам про те, що допомога виражається не тільки у виплаті (грошовому еквіваленті), але це і сприяння нужденному в подоланні певних складних життєвих обставин іншими способами (надання порятунку, сприяння у досягненні відповідних благ, тощо).

Необхідно зауважити, що існують різні підходи до розуміння такої категорії як державна соціальна допомога, яку можна трактувати як в широкому, та і у вузькому значенні. У широкому значенні державна допомога — це цілеспрямована діяльність всіх владних органів, що забезпечує надання гарантованої державою соціальної допомоги, субсидій, компенсацій, пільг, життєво необхідних товарів, а також соціальних послуг громадянам, які потрапили у важку життєву ситуацію, в тому числі викликану бідністю. У вузькому значенні — це державна соціальна допомога за бідністю, здійснювана з метою підтримки рівня життя незаможних людей, а також незаможних самотніх громадян, середній грошовий дохід яких нижчий за величину прожиткового мінімуму [177, с. 2].

В свою чергу, М.Л. Захаров та Е.Г. Тучкова соціальну допомогу визначають як виплати, які здійснюються громадянам у встановлених законом випадках щомісячно, періодично чи разово з метою відшкодування повністю чи частково тимчасово втраченого заробітку або надання матеріальної підтримки [178, с. 383]. Подібної думки дотримується і С. Гребенник, який під державними допомогами розуміє періодичні або одноразові виплати грошового чи іншого характеру при настанні соціального (нестрахового) випадку незастрахованим особам з державного або місцевого бюджетів [179, с. 181]. Проте, на нашу думку, дані визначення соціальної

допомоги є дещо неповними та не розкривають в повній мірі суть даного поняття, тому потребують подальшого доопрацювання і удосконалення.

Слушною вважаємо думку І.Ю. Хомич, яка стверджує, що соціальні допомоги займають важливе місце в системі соціального забезпечення населення України. Практична цінність соціальної допомоги полягає в тому, що кожний громадянин України отримує право на матеріальне забезпечення на рівні, не нижчому від прожиткового мінімуму, якщо з незалежних від нього причин його середньомісячний дохід не відповідає встановленому законодавством рівню, якщо такий громадянин в силу різних обставин не застрахований в системі загальнообов'язкового соціального страхування або якщо тривалість його страхового стажу не дає йому право на отримання соціальних страхових виплат [180, с. 717].

Так, В.В. Буяшенко при визначенні поняття «соціальна допомога» зосереджує увагу на глибинній сутності людини та її соціальних зв'язках, соціальному прогнозі, моделюванні соціальних процесів та їх розвитку, що надає можливість виявлення оптимальних шляхів вирішення соціальних суперечностей та конфліктів не тільки на макро-, а й на мікрорівні. Як суспільне явище, соціальна допомога є своєрідною моделлю підтримки, яку суспільство реалізує у конкретний історичний період відповідно до особливостей національно-культурного та соціально-політичного розвитку. Окрім того, соціальна допомога у своєму функціональному аспекті при рішенні певних проблем виходить за межі державності і не визнає кордонів, що набуває особливого значення у зв'язку з глобалізаційними змінами, оскільки вона виконує найважливішу для людини функцію стабілізації та гармонізації основ її життєдіяльності. Іншими словами, це механізм, спрямований на рішення соціальних, економічних та психологічних проблем у суспільстві, на створення умов, сприятливих для відновлення і покращення здатності людей до соціального функціонування. Фактично, соціальна допомога — це механізм самоконтролю соціального, спрямований на

рішення різноманітних конфліктів, суперечок та зсувів, що виникають у просторі його існування [181, с. 165].

Аналізуючи думку В.В. Буяшенка, можемо зазначити, що в даному визначенні соціальної допомоги автор надає їй широкого змісту, визначаючи її саме через механізм вирішення певних життєвих проблем, метою відновлення можливості особи до функціонування в соціумі.

Також погоджуємось з твердженням В.А. Єршова та І.А. Толмачева, які зауважують на тому, що мета державної соціальної допомоги полягає у підтримці рівня життя малозабезпечених сімей, а також незаможних самотньо проживаючих громадян, середній дохід яких нижче величини прожиткового мінімуму, встановленого законодавством; адресному використанні бюджетних коштів; посиленні адресності соціальної підтримки нужденних громадян; створенні необхідних умов для забезпечення загальної доступності та суспільно прийнятної якості соціальних послуг; зниженні рівня соціальної нерівності; підвищенні доходів населення [182, с. 65]. Вважаємо, що відповідне трактування державної соціальної допомоги є більш повним та змістовним, оскільки автор намагався в даному визначенні зазначити всі суттєві ознаки, які їй притаманні, та цим самим акцентувати увагу на її особливостях та безпосередності.

В свою чергу, В.Ю. Панченко визначає соціальну допомогу через одну з її ознак, а саме адресної діяльності. Ознака адресності, як зазначає автор, випливає з тієї обставини, що допомога є не практично безмежною сукупністю різноманітних соціальних чинників, що сприяють здійсненню інтересів тієї чи іншої людини, групи, що сприяють подоланню проблем, які виникають в їх повсякденному житті, а професійною цілеспрямованою діяльністю, орієнтованою на конкретного суб'єкта (суб'єктів) отримання, конкретну проблемну життєву ситуацію (конкретний тип проблемних життєвих ситуацій), реалізацію конкретних інтересів суб'єкта отримання в проблемній життєвій ситуації [183, с. 17], з чим ми і погоджуємось, оскільки кожна державна соціальна допомога має своє призначення і свого

отримувача (свій адресат), в нашому випадку це сім'ї з дітьми, багатодітні, неповні та малозабезпечені сім'ї, діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, інваліди з дитинства та діти-інваліди, мета якої, про що мова неодноразово йшла в нашому дисертаційному дослідженні, полягає у сприянні зазначеним особам повноцінно реалізовувати себе в соціумі, в підвищенні належного життєвого рівня та забезпеченні необхідним для повноцінного розвитку їх особистості.

Законодавче визначення поняття державної соціальної допомоги міститься в Законі України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» від 01.06.2000 р. № 1768-III, в якому зазначається, що державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям — це щомісячна допомога, яка надається малозабезпеченим сім'ям у грошовій формі в розмірі, що залежить від величини середньомісячного сукупного доходу сім'ї [30]. Проте, відповідний закон акцентує увагу лише на грошовій формі державної соціальної допомоги, не враховуючи теоретичні надбання вчених у сфері соціального забезпечення, які досліджували зміст державної соціальної допомоги і виділяли інші, на відміну від грошової, форми (натуральну, компенсаційну). Про це мова йтиме нижче в процесі нашого дослідження.

Отже, враховуючи вищезазначені думки вчених, аналізуючи недоліки і переваги того чи іншого розуміння соціальної допомоги, пропонуємо державну соціальну допомогу як один із видів соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства визначити в таких двох аспектах: як вид соціальної діяльності уповноважених державних та соціальних органів; як грошову виплату та допомогу в натуральній формі.

В першому випадку під державною соціальною допомогою як одним із видів соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства слід розуміти вид соціальної діяльності уповноважених державних та соціальних органів, яка спрямована на забезпечення належного життєвого рівня сімей з дітьми, багатодітних, неповних та малозабезпечених сімей, дітей-сиріт та

дітей, позбавлених батьківського піклування, інвалідів з дитинства та дітей-інвалідів шляхом здійснення одноразових, періодичних або щомісячних виплат у розмірі, визначеному чинним законодавством, з метою підвищення рівня їх доходів та подолання чи пом’якшення відповідних соціальних ризиків (малозабезпеченість, сирітство, інвалідність, тощо), а також складних життєвих ситуацій, в яких опинилася відповідна категорія осіб.

В другому аспекті під державною соціальною допомогою як одним із видів соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства слід розуміти грошову виплату та допомогу в натуральній формі сім'ям з дітьми, багатодітним, неповним та малозабезпеченим сім'ям, дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам, яка здійснюється за рахунок держаного та місцевого бюджетів, а також добровільних пожертвувань, в розмірі і порядку, визначених чинним законодавством, якщо сукупний дохід громадянина (сім'ї) нижчий за прожитковий мінімум, та спрямована на їх матеріальну підтримку та подолання чи пом’якшення відповідних соціальних ризиків (малозабезпеченість, сирітство, інвалідність, тощо) [184, с. 108].

Досліджуючи поняття державної соціальної допомоги сім'ям з дітьми, багатодітним, неповним та малозабезпеченим сім'ям, дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам, не можна не враховувати його основні ознаки, особливості, оскільки саме вони надають специфічності даному поняттю та вирізняють його з-поміж інших категорій сфери соціального забезпечення, наприклад, таких як: соціальна послуга, соціальна пільга, гарантія, підтримка, тощо.

Отже, вважаємо доцільним звернутись до надбань вчених у сфері соціального забезпечення, які визначають ознаки державної соціальної допомоги. Так, наприклад, С. Гребенник до основних ознак державних соціальних допомог відносить такі: а) право на них мають незастраховані особи, перелік яких визначений законами, що регулюють виплату конкретної допомоги; б) допомоги фінансуються за рахунок державного або місцевого

бюджетів чи за рахунок дотацій або субвенцій; в) основне призначення державних допомог — матеріальна підтримка осіб, що їх потребують [179, с. 181]. У свою чергу, Д.Є. Кожевніков у своєму дисертаційному дослідженні визначає такі шість специфічних ознак соціальної допомоги: 1. Нужденність громадянина. 2. Особливий суб'єктний склад державної соціальної допомоги. 3. Безоплатний характер надання. 4. Джерело її фінансування. Вона надається з Державного та місцевих бюджетів. 5. Надання державної соціальної допомоги у вигляді грошових виплат і в натуральній формі одночасно. 6. Державно-правовий характер [185, с. 14].

М.Д. Бойко з приводу цього має власну думку і виділяє такі ознаки державних соціальних допомог:

– врегулювання призначення і виплати всіх видів допомог відповідними нормативними актами, в зв'язку з чим за наявності передбачених в них обставин громадяни набувають безумовного права на той чи інший вид допомоги;

– зазвичай загальна цільова спрямованість допомоги, що полягає в матеріальній підтримці громадян, які в силу тих чи інших соціальних випадків (тимчасова втрата заробітку, підвищення витрат в сім'ї, пов'язаних з народженням чи похованням, тощо) потребують надання такої допомоги;

– незалежність у більшості випадків забезпечення різними видами допомог від інших джерел доходів, що має їх особа, яка звернулася за призначенням того чи іншого виду соціального забезпечення;

– призначення допомоги, як правило, у твердих розмірах;

– соціально-аліментарна природа всіх видів допомог, яка виражається в безеквівалентності їх надання;

– обмеженість виплати допомог визначеними тимчасовими рамками (наприклад, допомоги на дітей — до досягнення ними відповідного віку, тощо) [186, с. 298].

Ширший перелік ознак і особливостей призначення та виплати державних соціальних допомог наводить В.С. Тарасенко, а саме автор

акцентує увагу на таких: 1) законодавче визначення умов і порядку призначення і виплати допомог; 2) відсутність єдиного законодавчого акта, який би вміщував в себе усю систему державної соціальної допомоги; 3) надання державної соціальної допомоги у грошовій та натуральній формах, а також у формі соціального обслуговування; 4) адресність соціальної допомоги, що передбачає цільову спрямованість допомоги, яка виявляється в матеріальній підтримці громадян, які в силу тих чи інших соціальних випадків потребують такої допомоги; 5) фінансування соціальної допомоги за рахунок Державного бюджету; 6) можливість отримання особою державної соціальної допомоги незалежно від інших джерел її існування; 7) незалежність державної соціальної допомоги від трудової діяльності особи, сплати нею внесків до страхових фондів та наявності у неї страхового стажу; 8) безоплатність та безеквівалентність державної соціальної допомоги; 9) обмеженість виплат за соціальною допомогою визначеним періодом; 10) соціальна допомога надається, як правило, з врахуванням рівня доходу, який має особа, що потребує такої допомоги [187, с. 338–339]. Так, В.С. Тарасенко досконаліше підійшов до виокремлення специфічних державній допомозі ознак. На відміну від попередників, автор акцентував свою увагу також на таких ознаках як: можливість надання державної соціальної допомоги не тільки у грошовій, але й в натуральній формі; незалежність права особи на отримання державної соціальної допомоги від наявності у неї страхового стажу; відсутність єдиного нормативно-правового акта, який би передбачав систему держаних соціальних допомог, суб'єктів отримання і їх надання, порядок і особливості надання такої допомоги.

Також до ознак державної соціальної допомоги належать і такі:

1. Основним джерелом їх фінансування є кошти державного та місцевих бюджетів.

2. Соціально-аліментарна природа, тобто безеквівалентність надання допомог. Набуття права на призначення державних соціальних допомог не пов'язане з трудовою діяльністю, страховим стажем особи.

3. Пасивний статус суб'єкта-одержувача: коло суб'єктів із загальним та спеціальним правовим статусом, умови надання допомог чітко встановлені в законодавстві.

4. Цільова спрямованість: метою надання допомог є матеріальна підтримка визначених суб'єктів, які в результаті настання соціальних ризиків втратили джерело доходів або їх дохід є нижчим за прожитковий мінімум, понесли додаткові витрати, пов'язані з певними подіями (поховання, народження дитини), або наділені спеціальним правовим статусом.

5. Фіксований розмір державних соціальних допомог, як правило, у співвідношенні з прожитковим мінімумом або з рівнем забезпечення прожиткового мінімуму (гарантованим мінімумом). Наприклад, допомоги дітям-інвалідам та інвалідам з дитинства; державні соціальні допомоги особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам призначаються у відсотковому співвідношенні до встановленого законом прожиткового мінімуму. Хоча слід зазначити, що сьогодні відсутній єдиний підхід щодо визначення розмірів допомог. Це може бути фіксований розмір, різниця між доходом отримувача та прожитковим мінімумом, в окремих випадках визначення розміру допомоги делеговано органам місцевого самоврядування (допомога на поховання).

6. Адресний характер призначення, який проявляється у залежності розміру допомоги не тільки від прожиткового мінімуму, але й від доходів особи.

7. Грошова форма.

8. Обмеженість строків виплати певними часовим рамками, встановлення яких обумовлене визначеними в законодавстві подіями: на період встановлення інвалідності, до досягнення дитиною трирічного віку, до досягнення дитиною вісімнадцятирічного віку, тощо.

9. Мобільність: можливість встановлення як на загальнодержавному, так і на місцевому рівні. Органи місцевого самоврядування можуть ухвалювати рішення про надання додаткових видів допомог за кошти

місцевих бюджетів. 10. Комплексний характер: законодавство дозволяє одній і тій же особі отримувати одночасно декілька видів державних соціальних допомог, передбачено можливість отримання допомог одночасно з іншими виплатами, пільгами та послугами [188, с. 248]. Проте, автор, на відміну від інших, також звертає свою увагу й на такі ознаки як комплексність і мобільність державної соціальної допомоги, які також мають важливе значення при характеристиці державної соціальної допомоги сім'ям з дітьми, багатодітним, неповним та малозабезпеченим сім'ям, дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам.

Таким чином, аналізуючи та співставляючи вищевикладене, пропонуємо серед основних ознак державної соціальної допомоги сім'ям з дітьми, багатодітним, неповним та малозабезпеченим сім'ям, дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам виділити такі:

1) притаманний аліментарний характер (тобто державна соціальна допомога направлена на забезпечення найважливіших потреб сімей з дітьми, багатодітних, неповних та малозабезпечених сімей, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, інвалідів з дитинства та дітей-інвалідів, які необхідні для нормальної повноцінної їх життєдіяльності;

2) адресний характер (тобто отримувачами є визначені законодавством особи: матері, батьки, усиновителі, опікуни, піклувальники, діти-сироти, діти-інваліди, тощо);

3) фінансується за рахунок Державного бюджету у вигляді субвенцій до місцевих бюджетів (крім жінок щодо виплати допомоги у зв’язку із вагітністю та пологами з числа військовослужбовців ЗСУ, ДПС України, СБУ, тощо — за рахунок відповідних бюджетів);

4) надання державної соціальної допомоги окремим категоріям громадян незалежно від наявності у них іншого доходу (допомога по

народженню дитини, допомога при усиновленні дитини, допомога на дітей одиноким матерям);

5) притаманна грошова (разові, періодичні, щомісячні виплати) та натуральна форми (забезпечення продуктами харчування, одягом, взуттям, ліками, тощо);

6) обмеженість відповідною тривалістю виплати допомоги (одноразово — наприклад, частина допомоги при народженні дитини; на певний період — частина допомоги при народженні дитини — 36 місяців, малозабезпеченим сім'ям — на 6 місяців, одиноким матерям, одиноким усиновлювачам — до досягнення дитиною 18 років (якщо навчаються — до закінчення навчального закладу, але не довше ніж до досягнення ними 23-річного віку), діти-інваліди — до 18 років, інваліди з дитинства — на весь час інвалідності);

7) цільовий характер — спрямована на подолання або пом’якшення відповідних соціальних ризиків (малозабезпеченість, сирітство, інвалідність, тощо).

Здійснюючи аналіз чинного законодавства, яке регулює питання надання державної соціальної допомоги різним категоріям населення, вчені по-різному підходять до здійснення класифікації державної соціальної допомоги та виокремлення відповідних її видів.

Так, виходячи із підстав призначення, Д.В. Божко виділяє такі групи допомог. Перша група — це допомоги, які виплачуються замість втраченого з поважної причини заробітку. Такі допомоги надаються протягом нетривалого часу в розмірі, близькому до середньомісячного заробітку або співвіднесеному із розміром прожиткового мінімуму. Характер призначення допомог цього виду виключає можливість їх отримання одночасно із заробітною платою, хоча і допускає виплату одночасно з пенсією. До цієї групи належать допомоги у зв’язку з вагітністю та пологами і по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку. Друга група — це допомоги, які надаються як додаткова допомога до заробітку або до допомог першої групи.

Ці допомоги вже не замінюють основного джерела засобів для існування, а лише покривають додаткові витрати. Залежно від того, чи йдеться про покриття разових додаткових витрат, чи систематичних, встановлюються щомісячні та одноразові допомоги. До таких допомог належать: допомога при народженні дитини, допомога малозабезпеченим сім'ям. Третя група — це допомоги, які надаються тим, у кого відсутні або можуть бути відсутні зарплата, пенсія та інші доходи. Прикладом такої допомоги є допомога інвалідам з дитинства [189, с. 61].

В свою чергу, І.М. Сирота пропонує ширший перелік видів соціальної допомоги — за таким критерієм як соціальний випадок, який виступає підставою надання того чи іншого виду допомоги.

До них автор відносить:

1. До першої групи допомог, в основі яких лежить тимчасова непрацездатність, відносяться допомоги, призначувані у випадках хвороби, за необхідності догляду за хворим членом сім'ї, під час карантину, за тимчасового переведення на іншу роботу у зв'язку із захворюванням на туберкульоз або професійним захворюванням, за протезування з поміщенням у стаціонар протезно-ортопедичного підприємства.

2. В основі другої групи допомог є безробіття за незалежних від громадян обставин. Допомоги із цієї групи підстав призначаються і виплачуються відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» від 02.03.2000 р. № 1533-III [190].

3. До третьої групи відносяться допомоги, в основі яких лежить така підстава як дітонародження. До них відносяться допомоги у зв'язку із вагітністю й пологами, за народження дитини, з догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, щомісячні допомоги на дітей одиноким матерям.

4. Допомоги четвертої групи, в основі яких лежить неповноліття дітей, за цільовим призначенням підходять до допомоги третьої групи (допомога з дітонародження).

5. Допомоги п’ятої групи за своєю метою покликані забезпечувати проживання самотніх непрацездатних громадян із мінімальними доходами. Їм призначається щомісячна цільова доплата до пенсій і допомога в розмірах до рівня прожиткового мінімуму, встановленого чинним законодавством.

6. Шоста група допомог — потреба у підтримці бюджету сім'ї за неординарних обставин. Вона обумовлена різними факторами: смертю члена сім'ї й необхідністю надання допомоги на поховання; хворобою громадян, що постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи; знаходженням дітей під опікою або на піклуванні. До цієї групи відносяться одноразові допомоги, передбачені локальними нормативними актами за настання стихійних лих, потреби в оплаті лікування, тощо [191, с. 294–296].

Також наводить власну класифікацію державних соціальних допомог і Н.І. Вознюк:

1. Допомоги у зв’язку з народженням та вихованням дитини: допомога у зв’язку з вагітністю та пологами; допомога при народженні дитини; допомога на дітей одиноким матерям; допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування; допомога при усиновленні дитини; державна соціальна допомога інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам, включаючи державні соціальні допомоги на догляд; державна допомога дітям віком до 16 років, інфікованим вірусом імунодефіциту людини або хворим на СНІД; допомога на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; тимчасова державна допомога дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів.

2. Державні соціальні допомоги у зв’язку з малозабезпеченістю: допомога малозабезпеченим сім’ям; щомісячна грошова допомога малозабезпеченій особі, яка проживає разом з інвалідом I чи II групи внаслідок психічного розладу, який за висновком лікарської комісії

медичного закладу потребує постійного стороннього догляду, на догляд за ним; державна соціальна допомога особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам, державна соціальна допомога на догляд; одноразова матеріальна допомога інвалідам та непрацюючим малозабезпеченим особам.

3. Допомоги в разі виникнення визначених законодавством подій: державна допомога особам, яким виповнилося 100 і більше років; одноразові грошові допомоги у разі загибелі (смерті) або каліцтва військовослужбовців, військовозобов'язаних та резервістів, які призвані на навчальні (або перевірочні) та спеціальні збори; допомога на поховання; щомісячна адресна допомога особам, які переміщуються з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції, для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг; допомоги особам, які потерпіли від стихійного лиха й техногенних катастроф.

4. Допомоги особам із спеціальним статусом: щорічні разові грошові допомоги, доплати; державні соціальні допомоги особам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи; одноразова винагорода жінкам, яким присвоєно почесне звання України «Мати-героїня»; одноразова матеріальна допомога особі, яка постраждала від торгівлі людьми [192, с. 66].

Таким чином, в основу класифікації державної соціальної допомоги сім'ям з дітьми, багатодітним, неповним та малозабезпеченим сім'ям, дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам пропонуємо покласти такі два основні критерії: 1) суб'єктний склад: а) одинокі матері, батьки, усиновлювачі; б) сім'ї з дітьми; в) багатодітні сім'ї; г) малозабезпечені сім'ї; д) діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування; е) діти-інваліди, інваліди з дитинства; 2) соціальний випадок: а) малозабезпеченість, бідність; б) сирітство; в) інвалідність; г) народження дитини та догляд за нею; д) багатодітність; е) самотність у вихованні дитини.

Необхідно зауважити, що право на соціальну допомогу сім'ям з дітьми передбачено низкою нормативно-правових актів, до яких слід віднести перш за все Конституцію України, Закон України від 01.06.2000 р. № 1768-III «Про охорону дитинства» [25], де відповідно до ст. 8 закону передбачено, що кожна дитина має право на рівень життя, достатній для її фізичного, інтелектуального, морального, культурного, духовного і соціального розвитку. Також для забезпечення належного рівня життя дітей та належних матеріальних умов для їх виховання у ст. 13 Закону встановлено обов'язок держави надавати соціальну допомогу батькам або особам, які їх замінюють. Порядок та особливості надання такої допомоги визначаються Законом України від 21.11.1992 р. № 2811-XII «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» [11], де у ст. 3 цього Закону передбачено, що до державної допомоги сім'ям з дітьми належать: 1) допомога у зв'язку з вагітністю та пологами; 2) допомога при народженні дитини; 3) допомога при усиновленні дитини; 4) допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування; 5) допомога на дітей одиноким матерям. Також до державних соціальних допомог, які виступають одним із видів соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні, слід віднести щомісячну допомогу малозабезпеченим сім'ям («Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» від 01.06.2000 р. № 1768-III [30]), державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам віком до 18 років, яка передбачена Законом України від 16.11.2000 р. № 2109-III «Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам» [157]; державну соціальну допомогу на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, державні соціальні допомоги на дітей одиноким матерям, тимчасові державні допомоги дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів, не мають можливості утримувати дитину або місце проживання їх невідоме.

Також необхідно звернути увагу, що у наукових колах точаться дискусії щодо співвідношення державної соціальної допомоги і соціального

страхування, з приводу чого власну думку висловлює В.С. Тарасенко шляхом запровадження критеріїв їх розрізнення:

– за джерелом фінансування виплат (державні соціальні допомоги — за рахунок державного і комунального бюджетів; соціальне страхування — за рахунок страхових внесків роботодавця і працівника) ;

– за суб'єктами отримання матеріального забезпечення та соціальних послуг (державні соціальні допомоги — будь-які особи, що потребують такої допомоги, незалежно від того, застраховані вони чи ні і їхні доходи нижчі прожиткового мінімуму доходів громадян; соціальне страхування — застраховані особи, які сплачували страхові внески);

– за суб'єктами надання матеріального забезпечення та соціальних послуг (державні соціальні допомоги — відповідні державні органи праці та соціального захисту населення; соціальне страхування — відповідні страхові фонди);

– за розмірами матеріального забезпечення (державні соціальні допомоги надаються з врахуванням рівня доходу, який має особа, що потребує такої допомоги. У деяких випадках розмір допомоги може встановлюватися у твердій сумі, у відсотковому значенні до величини прожиткового мінімуму (наприклад, допомога дітям-інвалідам та інвалідам з дитинства) або співвідноситься з гарантованим рівнем забезпечення такого мінімуму (наприклад, допомога малозабезпеченим сім'ям); соціальне страхування — розмір залежить від страхового стажу і наявності сплати страхових внесків, але не залежить від матеріального становища особи);

– за періодом, на який призначаються виплати (державні соціальні допомоги: разові, періодичні — до настання певної обставини (віку, тощо); соціальне страхування: виплати одноразові (на поховання), на певний період — допомоги у зв’язку з тимчасової втрати працездатності, довгострокові — пенсії);

– державна соціальна допомога надається за принципом адресності, при її призначенні може враховуватися рівень доходу, який має особа, що її потребує [187, с. 341–342], з чим ми беззаперечно погоджуємось.

Отже, сучасна соціальна допомога характеризується інтегративними, міждисциплінарними підходами. Її розвиток відбувається в трьох напрямах. По-перше, визначається місце соціальної допомоги у структурі суспільної життєдіяльності. По-друге, йде пошук власного теоретичного обґрунтування. По-третє, виокремлюються конвенційні зв'язки з іншими формами суспільної життєдіяльності. Гуманістичний світогляд, заснований на визнанні невід'ємних прав людини, у тому числі права на гідне, повноцінне і щасливе життя для кожного, незалежно від його національних, расових, релігійних, вікових, статевих, індивідуальних або соціальних особливостей. Тому соціальна допомога є практичною реалізацією гуманістичного світогляду. Поняття гуманізму близьке за своїм змістом і походженням до гуманітарних проблем та інтересів суспільства, що стосуються міжособистісних взаємовідносин, сімейних зв'язків, людських контактів. Це розуміння особливо актуальне для сучасного суспільства, оскільки основу вирішення гуманітарних проблем утворюють гуманістичні принципи [181, с. 172].

Таким чином, державна соціальна допомога сім'ям з дітьми, багатодітним, неповним та малозабезпеченим сім'ям, дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам має гуманістичну спрямованість, її особлива роль полягає в матеріальному забезпеченні таких вразливих категорій громадян, які в силу тих чи інших складних життєвих ситуацій не можуть себе належним чином забезпечити всім необхідним. Оскільки всі рівні в правах, кожен має право на достатній життєвий рівень, соціальний захист, що забезпечує свободу від бідності.

2.2 Соціальні послуги в системі соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства

В останні роки в сфері соціальної політики України було здійснено спроби до активізації цільових соціальних програм та розробки нових підходів щодо системи соціального захисту населення, важливим компонентом якої є соціальні послуги. Зростаюча значущість соціальних послуг обумовлена тим об'єктивним фактом, що загострення соціальних проблем внаслідок економічних реформ, політичної боротьби, поглиблення кризових явищ суспільного життя спричинили різку диференціацію населення за рівнем життя, як наслідок, стрімке зростання за чисельністю тих категорій громадян, які потребують допомоги від держави [193, с. 95]. Так, соціальні послуги є одним із видів соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства та відіграють важливу соціальну роль, оскільки тільки державні соціальні допомоги не в змозі в повній мірі сприяти повноцінному розвитку і задоволенню необхідних потреб даних категорій громадян.

Таким чином, даний підрозділ нашого наукового дослідження буде присвячений саме вивченню сутності і особливостей соціальних послуг, які надаються сім'ям з дітьми, багатодітним, неповним та малозабезпеченим сім'ям, дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам. Але для здійснення правильного тлумачення поняття «соціальні послуги» необхідно звернутись до категорійно-понятійного апарату. Так, Великий економічний словар містить таке визначення: «соціальні послуги — це послуги з надання соціальної допомоги дітям, людям похилого віку та спеціальним категоріям осіб з обмеженими можливостями догляду за собою» [194, с. 983]. Щодо наукових позицій вчених з приводу розуміння поняття соціальні послуги, то ми погоджуємось з думкою Н.Б. Болотіної, яка стверджує, що під соціальними послугами слід розуміти всі види послуг, що надаються державними і

недержавними закладами та установами з метою забезпечення реалізації соціальних прав в державі [172, с. 127].

У широкому та вузькому розумінні пропонує визначати поняття «соціальні послуги» В.О. Гончаров. Соціальні послуги в широкому значенні, на його думку, — це послуги, спрямовані на задоволення різноманітних соціальних потреб окремих осіб чи груп населення. Соціальні послуги у вузькому значенні — це комплекс різноманітних заходів, спрямованих на пенсії соціальним групам або окремим індивідам, які перебувають в складних життєвих ситуаціях і потребують сторонньої допомоги, з метою поліпшення або відтворення їх життєдіяльності, соціальної адаптації й повернення до повноцінного життя [195, с. 7]. Як вважає Б. Сташків, соціальні послуги - це результат діяльності соціальних служб, спрямований на задоволення потреб особи щодо пристосування до існуючого середовища, її реабілітації та можливості жити повноцінним життям [196, с. 77]. В свою чергу, С.В. Попова під соціальними послугами пропонує розуміти послуги, які не мають прямого економічного або фінансового виміру, сприяють задоволенню духовних, інтелектуальних потреб і підтримці нормальної життєдіяльності громадян, задоволенню їх соціальних інтересів, забезпеченню соціальної безпеки, розвитку соціальних відносин, і які можуть надаватися як державними, так і комунальними, громадськими і приватними установами [197, с. 3]. Соціальними послугами є окремі дії, виконані роботи соціального, медичного, освітнього, побутового та іншого характеру, які надаються непрацездатним громадянам, котрі опинилися у складних життєвих ситуаціях, випадках [198, с. 42–43].

Я.С. Бєлєвцова соціальні послуги визначає як вид діяльності, спрямованої на задоволення основних соціальних потреб людини, попередження та подолання складних життєвих обставин, які вона не здатна подолати самотужки, з метою поліпшення або відтворення її життєдіяльності, сприяння соціальній адаптації та повернення до повноцінного життя [199, с. 6]. Проте, ми не зовсім погоджуємось з

доцільністю ототожнення соціальної послуги з діяльністю, оскільки соціальна послуга — це не сама діяльність, а її результат. Діяльність — це відповідний процес, тому логічніше визначати через діяльність саме соціальне обслуговування, про що мова йтиме нижче. Таким чином, основна мета соціальних послуг полягає у подоланні чи пом’якшенні негативних наслідків тих складних життєвих обставин, в яких опинилася особа, що неспроможна їх самостійно подолати, і які стали перешкодою до забезпечення належного рівня її життя.

Основним нормативно-правовим актом, який регулює питання надання соціальних послуг, є Закон України від 19.06.2003 р. № 966-IV «Про соціальні послуги», в якому передбачено, що соціальні послуги — це комплекс заходів з надання допомоги особам, окремим соціальним групам, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самостійно їх подолати, з метою розв'язання їхніх життєвих проблем [91]. У Проекті Закону України «Про соціальні послуги» від 18.09.2015 р. № 3143 під соціальною послугою розуміються дії, спрямовані на запобігання виникненню та профілактику складних життєвих ситуацій, надання постійної, тимчасової, періодичної, разової допомоги особам, сім'ям, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самостійно їх подолати, для подолання таких обставин, адаптації до них або мінімізації їх негативних наслідків [200].

Аналізуючи вищенаведені твердження щодо розуміння змісту соціальних послуг, пропонуємо під соціальними послугами, які надаються сім'ям з дітьми, багатодітним, неповним та малозабезпеченим сім'ям, дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам, розуміти передбачений чинним законодавством комплекс відповідних заходів правового, економічного, побутового, психологічного, інформаційного та ін. характеру, які спрямовані на задоволення соціальних потреб відповідної категорії громадян, з метою поліпшення їх життєдіяльності, підвищення соціальної адаптації, подолання

чи пом’якшення відповідних соціальних ризиків (малозабезпеченість, сирітство, інвалідність, тощо).

Так, слід зауважити, що до ознак соціальних послуг належать такі: це діяльність, корисна дія якої визначається результатом, спрямована на задоволення потреб людей, зокрема, тих, які потрапили у складну життєву ситуацію; вартість послуги формується лише в процесі її надання, хоча ця властивість має більше практичне значення при наданні послуг за плату; результат є важливим для особи, яка отримує соціальні послуги, проте, він не є елементом самої послуги і не може бути гарантований виконавцем; задоволення потреби відбувається в процесі надання послуги; послуги надаються громадянам в рамках реалізації державних цільових програм; суб’єкти, що надають послуги, — державні та муніципальні установи соціальної служби; адресна суб’єктна спрямованість (соціальні послуги надаються чітко визначеним категоріям громадян); метою соціальних послуг є подолання негативних обставин, які склалися у житті особи внаслідок настання складної життєвої ситуації [201, с. 245].

Пропонуємо до основних ознак соціальних послуг, які надаються сім'ям з дітьми, багатодітним, неповним та малозабезпеченим сім'ям, дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам, віднести такі:

1) адресний характер (надаються безпосередньо сім'ям з дітьми, багатодітним, неповним та малозабезпеченим сім'ям, дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам);

2) більшість з них є безоплатними (у ст. 7 Закону України «Про соціальні послуги» передбачено, що соціальні послуги можуть надаватися як за плату, так і безоплатно. Безоплатно надаються: громадянам, які не здатні до самообслуговування у зв'язку з інвалідністю і не мають рідних, які повинні забезпечити їм догляд і допомогу; громадянам, які перебувають у складних життєвих обставинах у зв'язку з бездомністю, особам, які

потребують додаткового захисту, якщо середньомісячний дохід цих осіб нижчий, ніж встановлений прожитковий мінімум; дітям та молоді, які знаходяться у складній життєвій ситуації у зв'язку з інвалідністю, хворобою, сирітством, безпритульністю, малозабезпеченістю, конфліктами і жорстоким ставленням у сім'ї [91]);

3) надаються уповноваженими на те суб'єктами (відповідні соціальні служби — підприємства, установи, організації незалежно від форм власності, тощо). Згідно з п. 1 Загального положення про центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 01.08.2013 р. № 573, створені спеціальні суб'єкти, діяльність яких направлена на здійснення соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства, батьківства, а саме: центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді — спеціальний заклад, що проводить соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги, основними завданнями якого є:

– проведення соціально-профілактичної роботи, спрямованої на запобігання потраплянню в складні життєві обставини сімей, дітей та молоді;

– виявлення сімей, дітей та молоді, які перебувають у складних життєвих обставинах і потребують сторонньої допомоги;

– здійснення соціального супроводу сімей, дітей та молоді, які перебувають у складних життєвих обставинах і потребують сторонньої допомоги, надання їм соціальних послуг за результатами проведеної оцінки потреб їх у таких послугах;

– забезпечення взаємодії із структурними підрозділами місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями, а також залучення потенціалу територіальної громади до проведення соціальної роботи із сім'ями, дітьми та молоддю [202];

4) основна мета полягає у подоланні складних життєвих ситуацій та подоланні чи пом’якшенні відповідних соціальних ризиків (малозабезпеченість, бідність, сирітство, інвалідність, багатодітність, тощо);

5) є результатом діяльності, яка спрямована на соціальну адаптацію відповідних категорій громадян.

Також Закон України «Про соціальні послуги» [91] визначає, що соціальні послуги можуть надаватися як матеріальна допомога (грошова або натуральна: продукти харчування, одяг, взуття, засоби особистої гігієни, засоби догляду за дітьми, тощо) і як соціальне обслуговування. Так, під соціальним обслуговуванням в цьому законі розуміється система соціальних заходів, яка передбачає сприяння, підтримку і послуги, що надають соціальні служби окремим особам чи групам населення для подолання або пом'якшення життєвих труднощів, підтримки їх соціального статусу та повноцінної життєдіяльності. Також норми про соціальне обслуговування містяться в Законі України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» від 21.06.2001 р. № 2558-III, де зазначено, що соціальне обслуговування сімей, дітей та молоді — система соціальних заходів, спрямованих на сприяння, підтримку і надання послуг сім'ям, дітям та молоді з метою подолання або пом'якшення життєвих труднощів, підтримку соціального статусу та повноцінної життєдіяльності [158]. Тобто Закон № 3143, по суті, визначає форми соціальних послуг, до яких належать соціальне обслуговування та матеріальна допомога.

Проте, з таким трактуванням не всі вчені погоджується. Так, наприклад, іншої точки зору дотримуються С.М. Синчук та В.Я. Буряк, які виділяють такі форми соціального обслуговування:

1) соціальні послуги (соціальні послуги, що надаються за рахунок коштів соціальних страхових фондів; соціальне обслуговування громадян похилого віку та одиноких непрацездатних громадян на дому; стаціонарне соціальне обслуговування громадян похилого віку; стаціонарне соціальне обслуговування інвалідів, з числа звільнюваних з місць позбавлення волі;

соціальне обслуговування дітей; соціальна реабілітація та адаптація інвалідів; санаторно-курортне лікування; забезпечення протезно-ортопедичними виробами; забезпечення засобами пересування;

2) матеріальна підтримка (надання особі, яка перебуває у важкій життєвій ситуації, матеріальних благ: речей, одягу, засобів пересування, тощо) [203, с. 128].

Щодо співвідношення соціального обслуговування і соціальних послуг, то з приводу цього зазначає свою думку і А.А. Казанчан. Автор стверджує, що вважається, що соціальне обслуговування разом із матеріальним забезпеченням є формами надання соціальних послуг, а повинно бути навпаки: соціальні послуги — це зміст соціального обслуговування. Справді, виглядає нелогічно, коли філософські категорії «загальне» й «окреме» міняються місцями. Якщо йти за логікою положень Закону України «Про соціальні послуги», то виявляється, що соціальні послуги (виконувана робота) мають надаватись у формі соціального обслуговування, яке, у свою чергу, є наданням послуг (виконанням роботи) непрацездатним громадянам з боку установ, організацій соціального захисту населення [204, с. 15]. Для підтвердження думки необхідно звернутись до етимологічного значення терміну «соціальне обслуговування». У наукових колах існують різні визначення соціального обслуговування. Його розглядають з точки зору соціології, юриспруденції, тощо. Так, у «Словнику соціальної роботи» Р. Баркера соціальне обслуговування інтерпретується як надання конкретних соціальних послуг для задоволення потреб, які необхідні для нормального розвитку, людям, які залежать від інших і які не можуть турбуватися про себе [205, с. 172].

М.О. Буянова зазначає, що соціальне обслуговування є діяльністю спеціальних організацій щодо надання різних соціальних послуг … для осіб, що знаходяться з незалежних від них причин в ситуації, яка порушує їх життєдіяльність і яку вони не можуть подолати самостійно (або за допомогою осіб, які відповідно до закону зобов’язані їх утримувати) [206, с.

177–178]. Так, ми погоджуємось з вищевикладеним і вважаємо, що саме соціальне обслуговування сімей з дітьми, багатодітних, неповних та малозабезпечених сімей, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, інвалідів з дитинства та дітей-інвалідів є діяльністю відповідних соціальних служб, яка спрямована на попередження і подолання складних життєвих обставин, які вони не в змозі самотужки подолати, а соціальна послуга, як зазначалося нами раніше, є саме результатом такого процесу.

Особливу увагу також необхідно приділити системі соціальних послуг, які надаються сім'ям з дітьми, багатодітним, неповним та малозабезпеченим сім'ям, дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам. Основний загальний перелік соціальних послуг міститься в Законі України «Про соціальні послуги», до яких належать соціально-побутові, психологічні, соціально-педагогічні, соціально-медичні, соціально-економічні, юридичні (правові) послуги.

Соціально-побутові послуги — забезпечення продуктами харчування, м'яким та твердим інвентарем, гарячим харчуванням, транспортними послугами, засобами малої механізації, здійснення соціально-побутового патронажу, соціально-побутової адаптації, виклик лікаря, придбання та доставка медикаментів, тощо.

Психологічні послуги — надання консультацій з питань психічного здоров'я та поліпшення взаємин з оточуючим соціальним середовищем, застосування психодіагностики, спрямованої на вивчення соціально-психологічних характеристик особистості, з метою її психологічної корекції або психологічної реабілітації, надання методичних порад.

Соціально-педагогічні послуги — виявлення та сприяння розвитку різнобічних інтересів і потреб осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, організація індивідуального навчального, виховного та корекційного процесів, дозвілля, спортивно-оздоровчої, технічної та художньої діяльності, тощо, а також залучення до роботи різноманітних закладів, громадських організацій, зацікавлених осіб.

Соціально-медичні послуги — консультації щодо запобігання виникненню та розвитку можливих органічних розладів особи, збереження, підтримка та охорона її здоров'я, здійснення профілактичних, лікувально-оздоровчих заходів, працетерапія.

Соціально-економічні послуги — задоволення матеріальних інтересів і потреб осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, що реалізуються у формі надання натуральної чи грошової допомоги, а також допомоги у вигляді одноразових компенсацій.

Юридичні послуги — надання консультацій з питань чинного законодавства, здійснення захисту прав та інтересів осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, сприяння застосуванню державного примусу і реалізації юридичної відповідальності осіб, що вдаються до протиправних дій щодо цієї особи (оформлення правових документів, захист прав та інтересів особи, інша правова допомога, тощо).

Послуги з працевлаштування — пошук підходящої роботи, сприяння у працевлаштуванні та соціальне супроводження працевлаштованої особи.

Інформаційні послуги — надання інформації, необхідної для вирішення складної життєвої ситуації (довідкові послуги); розповсюдження просвітницьких та культурно-освітніх знань (просвітницькі послуги); поширення об'єктивної інформації про споживчі властивості та види соціальних послуг, формування певних уявлень і ставлення суспільства до соціальних проблем (рекламно-пропагандистські послуги); інші соціальні послуги [91].

У Проекті Закону України «Про соціальні послуги» від 18.09.2015 р. № 3143 наведений ширший перелік соціальних послуг, які надаються населенню, в тому числі і окремій їх частині — сім'ям з дітьми, багатодітним, неповним та малозабезпеченим сім'ям, дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам, а також здійснено їх класифікацію. Так, у ст. 18 проекту визначається класифікація соціальних послуг та пропонується соціальні послуги поділяти:

1) залежно від змісту на: а) послуги соціальної профілактики — соціальні послуги, спрямовані на запобігання виникненню або погіршенню складних життєвих обставин особи, сім'ї; б) послуги соціальної підтримки — соціальні послуги, що сприяють та допомагають отримувачу соціальних послуг подолати складні життєві обставини або мінімізувати їх негативні наслідки; в) послуги соціального обслуговування — соціальні послуги, спрямовані на подолання або пом'якшення складних життєвих обставин громадян похилого віку, інвалідів, хворих на невиліковні хвороби, для підтримки їх соціального статусу та повноцінної життєдіяльності.

2) залежно від місця надання:

а) за місцем проживання (вдома) — соціальні послуги, що надаються в домашніх умовах отримувачів соціальних послуг;

б) за місцем знаходження надавача соціальних послуг:

– стаціонарні — соціальні послуги, що надаються постійно, тимчасово (протягом строку, визначеного договором про надання соціальних послуг) або протягом п'яти днів на тиждень в умовах цілодобового перебування (проживання) отримувачів соціальних послуг у надавачів соціальних послуг. Отримувачі стаціонарних соціальних послуг забезпечуються житловим приміщенням, комунальними послугами, харчуванням;

– напівстаціонарні — соціальні послуги, що надаються у приміщенні надавача соціальних послуг протягом визначеного періоду доби:

– з умовами для нічного перебування (проживання) отримувачів у надавачів соціальних послуг;

– з місцем для прийому або денного перебування осіб протягом визначеного часу доби;

– у територіальній громаді — соціальні послуги, що надаються за місцем перебування отримувачів, у тому числі на вулиці;

3) залежно від способу надання:

а) базові — соціальні послуги, що не передбачають надання постійної або систематичної комплексної допомоги (інформування, консультування, посередництво, надання притулку, представництво інтересів, тощо);

б) комплексні — соціальні послуги, що передбачають узгоджені дії фахівців з надання постійної або систематичної комплексної допомоги (догляд, влаштування до сімейних форм виховання, соціальний супровід/патронаж, кризове втручання, підтримане проживання, соціальна адаптація, соціальна інтеграція та реінтеграція, тощо);

в) спеціалізовані — специфічні соціальні послуги, що надаються певній категорії отримувачів соціальних послуг (ВІЛ-інфікованим особам, особам, які постраждали від торгівлі людьми, потерпілим від насильства в сім'ї, трудовим мігрантам, вимушеним переселенцям; корекційна робота з особами, які вчинили насильство в сім'ї, тощо);

г) технічні (матеріальні) — соціальні послуги, що надаються отримувачу, який потребує надання натуральної допомоги (продукти харчування, засоби санітарії і особистої гігієни, засоби догляду за дітьми, одяг, взуття та інші предмети першої необхідності, паливо, транспортні послуги, сурдопереклад, тифлосурдопереклад, тощо);

д) екстрені (кризові) — соціальні послуги, що невідкладно (протягом доби) надаються отримувачам у зв'язку з обставинами, які загрожують їх життю та / або здоров'ю.

4) залежно від строку надання:

а) постійні — соціальні послуги, що надаються не рідше 1 разу на місяць більше одного року;

б) тимчасові — соціальні послуги, що надаються не рідше 1 разу на місяць до одного року; в) разові — соціальні послуги, що мають разовий характер [200].

Щодо видів соціальних послуг, які надаються сім'ям з дітьми, багатодітним, неповним та малозабезпеченим сім'ям, дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, інвалідам з дитинства та дітям-

інвалідам, то їх перелік також зазначається вже у вищезгаданому нами Законі України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», у ст. 8 якого визначається, що соціальне обслуговування сімей, дітей та молоді здійснюється в порядку, визначеному законодавством, шляхом надання комплексу соціальних послуг сім'ям, дітям та молоді, що передбачає:

– надання психологічних послуг з проведення психодіагностики, психологічної корекції, психологічної реабілітації, надання методичних порад;

– формування здорового способу життя, збереження здоров'я сімей, дітей та молоді;

– інформування з питань працевлаштування та сприяння в цьому;

– соціальну адаптацію, соціальний супровід дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;

– задоволення матеріальних потреб сімей, дітей та молоді, які перебувають у складних життєвих обставинах, згідно із законодавством;

– захист прав та інтересів осіб, посередництво у представництві інтересів сімей, дітей та молоді;

– виявлення, підтримку талановитих дітей та молоді;

– поширення просвітницьких та культурно-освітніх знань, об'єктивної інформації про види соціальних послуг, формування відповідального ставлення суспільства до соціальних проблем [158].

Таким чином, до соціальних послуг, які надаються дітям з багатодітних, неповних та малозабезпечених сімей, дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам, можемо віднести:

1) санаторно-курортне оздоровлення;

2) забезпечення харчуванням в загальноосвітніх закладах, одягом, взуттям, спортивним інвентарем, газетами, журналами відповідно дитячого, юнацького, загальнопізнавального та виховного спрямування, тощо;

3) надання медичного обслуговування;

4) надання правової допомоги;

5) надання освітньо-професійної підготовки, сприяння у працевлаштуванні — здійснення відповідних заходів щодо забезпечення гарантованого першого робочого місця;

6) вжиття заходів щодо медичної, трудової, соціальної реабілітації та адаптації; тощо.

На сьогодні система соціальних послуг перебуває на стадії реформування, оскільки в даній сфері існує значна кількість проблем, які потребують негайного вирішення.

Необхідність розробки якісно нових підходів до організації процесу надання соціальних послуг в Україні зумовлено багатьма причинами, а саме:

1. Невідповідністю сфери соціальних послуг в Україні суспільним потребам і очікуванням.

2. Динамічною трансформацією сфери соціальних послуг в умовах ринку, а також зростаючою диференціацією потреб населення в послугах і варіюванням можливостей їх отримання, набуттям сферою соціального сервісу ринкових рис, нових векторів руху [207, с. 9-10].

3. Відсутністю належного фінансування соціальної сфери.

4. Утратою під час ринкових перетворень в Україні соціальних орієнтирів в організації обслуговування населення, різким зниженням у зв’язку з цим можливості отримання багатьма соціальними групами навіть життєво важливих послуг.

5. Суперечливістю інтересів населення, управлінських структур та бізнесу у сфері соціальних послуг і неврегульованістю при цьому процесів розподілу суспільних благ, що породжує зниження якості життя значної частини населення, зростання соціальної напруженості.

6. Зміщенням акцентів у вирішенні проблем соціального обслуговування з державного на регіональний і місцевий рівень, що передбачає необхідність формування науково обґрунтованої парадигми регіональної системи управління розвитком сфери соціальних послуг,

доповненої системою управлінських рішень і регулятивних заходів щодо її вдосконалення на місцевому рівні.

7. Вузьким розумінням сутності та змісту соціальних послуг, яке зумовлено багатьма чинниками, у тому числі нормативного характеру [208, с. 170–172].

На думку О.П. Крентовської, в Україні на сьогодні ринок соціальних послуг не створений. Пріоритетною діяльністю є фінансування створеної мережі соціальних установ на основі витратних принципів. Недержавні організації не мають доступу до надання відповідних послуг у рамках соціального замовлення. Слабо розвинена співпраця з благодійними та релігійними організаціями. Недостатньо використовуються можливості самофінансування при наданні соціальних послуг [209, с. 87].

Також до основних проблем у сфері надання соціальних послуг М. Кравченко відносить такі:

– державна монополія у сфері надання соціальних послуг і розподілу замовлень, що призводить до бюрократизму, «ручного» режиму та знижує якість послуг;

– недооцінка ролі громадських, благодійних, релігійних організацій і місцевих ініціатив у наданні соціальних послуг у громаді;

– нечітка схема повноважень і розподілу функцій профільних міністерств, місцевих державних адміністрацій, органів самоврядування та надавачів соціальних послуг, що поглиблює протиріччя в національному законодавстві;

– відсутність єдиного підходу до фінансування стаціонарних закладів, що надають соціальні послуги, підпорядкування їх різним відомствам, а також незначні обсяги бюджетного фінансування, недосконаліть механізму трансфертів фінансових ресурсів держави на рівень територіальної громади;

– недосконаліть законодавства щодо прав органів місцевого самоврядування та місцевих державних адміністрацій організовувати послуги у громаді, визначати нормативи, стандарти якості цих послуг, що

обумовлено чинною системою фінансування та регулювання, яка практично не дозволяє органам місцевого самоврядування залучати міждержавних суб'єктів надання послуг, а також шукати та розвивати власний «баланс послуг» (стаціонарних і альтернативних) відповідно до специфічних потреб конкретної громади;

– надмірна залежність місцевого самоврядування від рішень центральної виконавчої влади, зокрема, в питаннях планування послуг і формування мережі соціальних служб, формування та виконання місцевих бюджетів;

– відсутність ретельного аналізу попиту і пропозицій соціальних послуг;

– відсутність системи контролю після надання послуги конкретній особі та оцінювання клієнтом якості соціальної послуги (наприклад, людина пройшла трудову реабілітацію, отримала диплом, а чи має вона роботу? — тобто йдеться про моніторинг якості послуги);

– недостатня кількість високопрофесійних соціальних працівників [210].

В свою чергу, С.В. Нечипоренко слушно зауважує, що можливості розвитку системи соціального обслуговування й задоволення зростаючих потреб у соціальних послугах сьогодні багато в чому визначаються сформованими економічними та організаційно-правовими умовами. Серед основних економічних умов слід виокремити хронічну нестачу бюджетних коштів. Такий дефіцит змушує установи соціального обслуговування залучати додаткові джерела фінансування своєї діяльності, зокрема, й кошти від платних послуг. До організаційно-правових умов можна зарахувати кошторисний характер фінансування соціального обслуговування, низький рівень організації контролю за якістю послуг, що надаються. На ринку бюджетних соціальних конкуренція розвинена дуже слабо, монопольними постачальниками послуг є державні установи. Недостатньо розвиненою є,

зокрема, мережа альтернативних постачальників соціальних послуг, якими є комерційні та некомерційні установи [211, с. 213].

Для подолання перелічених проблем необхідно розробити систему дієвих заходів, одними з таких, як вважає Л.В. Кулачок, є розвиток мережі соціальних служб та здорової конкуренції між службами різних секторів, за рахунок чого можливе і необхідне підвищення якості життя значної кількості соціально вразливих верств населення. Адже кінцева мета діяльності сучасної демократичної держави — забезпечення гідного рівня життя та відчуття соціальної єдності для кожного члена суспільства. Підвищенню авторитету нашої держави як соціальної та правової сприятимуть також, на наш погляд, розробка та дотримання стандартів соціальних послуг, що відповідатимуть міжнародному, зокрема, європейському рівню, а також збільшення престижу соціальної роботи як суспільно корисної діяльності [212, с. 128]. О.Л. Міняйло вважає, що «для того, щоб соціальні послуги були якісними, потрібна послідовна політика і система спеціальних державних заходів, спрямованих на забезпечення й підвищення якості послуг». Складовими такого механізму автор вважає систему мінімальних державних стандартів якості соціальних послуг та ліцензування професійної діяльності з їх надання [213, с. 68]. Ми в повній мірі погоджуємося з вищезазначеною думкою автора, так, соціальні послуги, які зараз надаються дітям з багатодітних, неповних та малозабезпечених сімей, дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам, — їх якість не в повній мірі відповідає встановленим державним стандартам, оскільки відповідно до Наказу Міністерства соціальної політики України «Про затвердження Методичних рекомендацій з проведення моніторингу та оцінки якості соціальних послуг» від 27.12.2013 р. № 904, а саме п. 3.3, для проведення оцінки якості соціальних послуг пропонується застосовувати показники якості цих послуг, зокрема, такі:

– адресність та індивідуальний підхід, що визначаються шляхом аналізу правильності визначення індивідуальних потреб, відповідності соціальної послуги індивідуальним потребам її отримувача;

– результативність, що визначається шляхом здійснення аналізу досягнутих результатів, задоволення індивідуальних потреб отримувача соціальної послуги, вирішення проблемних питань отримувача соціальної послуги, подолання або мінімізації наслідків складних життєвих обставин отримувача соціальної послуги;

– своєчасність, що визначається шляхом здійснення аналізу дотримання строків прийняття рішення про надання соціальної послуги, надання в разі потреби невідкладної допомоги отримувачу послуг, виконання індивідуального плану надання соціальної послуги у визначені строки, тощо;

– доступність та відкритість, що визначаються шляхом аналізу наявності інформації про соціальну послугу, умов та порядку її отримання, можливості отримання альтернативних послуг, тощо, можливості надання допомоги громадянам, які перебувають у складних життєвих обставинах, в отриманні необхідних документів для призначення соціальної послуги, можливості звернутися за отриманням соціальних послуг та вільного (безперешкодного) доступу одержувача соціальних послуг до приміщення суб'єктів, що надають соціальні послуги, тощо;

– зручність, що визначається шляхом аналізу наявних можливостей для громадян, які перебувають у складних життєвих обставинах, обирати зручний для них час отримання соціальної послуги, врахування інтересів та потреб отримувача соціальної послуги під час її надання, тощо;

– повага до отримувача соціальної послуги, що визначається шляхом аналізу забезпечення ввічливого і гуманного ставлення з боку суб'єктів, що надають соціальні послуги, його честі, дотримання професійних та етичних норм і принципів у роботі з отримувачем соціальних послуг, тощо. З цією метою проводиться анкетування отримувачів соціальних послуг, ведеться книга відгуків, тощо;

– професійність, що визначається шляхом аналізу наявності належного рівня кваліфікації фахівців, що надають соціальні послуги, проведення підвищення їх кваліфікації, атестації [214].

Таким чином, соціальні послуги які надаються сім'ям з дітьми, багатодітним, неповним та малозабезпеченим сім'ям, дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам, є одним із видів їх соціального захисту і відграють важливу роль у забезпеченні та покращенні умов їх життєдіяльності. Тому постає необхідність у підвищенні якості надання таких соціальних послуг, здійсненні ефективного контролю за відповідністю їх визначеним державним соціальним стандартам, підвищенні взаємодії органів виконавчої влади та громадськості у сфері надання соціальних послуг.

2.3 Державні соціальні пільги в системі соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства

В українському суспільстві питання щодо ефективності надання пільг та визначення кола осіб, які належать до пільгових категорій громадян, дискутується з початку 90-х рр. минулого століття. З одного боку, унаслідок обмежених матеріально-фінансових можливостей держава виявилась неспроможною забезпечити фінансування всіх задекларованих і закріплених у законодавстві пільг, а з іншого — перманентно збільшується кількість категорій осіб, які претендують на пільги, а також їх кількість [215]. В Україні за багато років створилася складна й розгалужена система пільг. Її регулюють 46 нормативно-правових актів, відповідно до яких держава має зобов’язання щодо надання 156 видів соціальних пільг, гарантій і компенсацій 230 категоріям населення, що складає близько 43% населення [216], проте, більшість з них отримують ті категорії громадян, які менш всього їх потребують. Тому система встановлення соціальних пільг для

вразливих категорій громадян, в тому числі і для сімей з дітьми, багатодітних, неповних та малозабезпечених сімей, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, інвалідів з дитинства та дітей-інвалідів, є непрозорою та недосконалою. Для подолання існуючих проблем у системі соціальних пільг необхідно спочатку звернутись до теоретичних надбань науки соціального забезпечення і з'ясувати сутність поняття «пільги».

Так, в Юридичній енциклопедії за редакцією Ю.С. Шемчушенка пільги розуміються як встановлені законодавством переваги, що надаються особі (чи групі осіб) порівняно з іншими особами. Можуть полягати у звільненні тих чи інших осіб від відповідних обов'язків або наділенні їх додатковими гарантіями [217]. Під соціальними пільгами у праві соціального забезпечення Г.Г. Пашкова розуміє юридичний засіб створення сприятливого режиму для громадян, які знаходяться у складній життєвій ситуації, що виражається у повному чи додатковому звільненні від виконання певних обов'язків [218, с. 6]. Так, соціальні пільги є одним із інструментів (засобів) подолання складних життєвих обставин.

Забезпечення пільгами, за визначенням А.А. Казанчана, - це вид соціального забезпечення, що передбачає покращення матеріального становища непрацездатних громадян, або у зв'язку із збільшенням доходів, або у зв'язку із зменшенням їх витрат [219, с. 15]. На думку М.Л. Захарова й Е.Г. Тучкової, соціальні пільги відрізняються тим, що їх надання зазвичай не пов'язане з діяльністю спеціальних, особливо створених соціальних служб (різних соціальних установ, організацій); вони надаються звичайними службами — комунальними, торговельними й іншими організаціями та органами. Крім того, для здійснення права на соціальні пільги часто не потрібно рішення зобов'язаної сторони. Тобто громадяни самі здійснюють своє суб'єктивне право на пільги (безкоштовний проїзд на міському транспорті, знижена оплата комунальних послуг, тощо) [220, с. 56]. В свою чергу, П.Д. Пилипенко під соціальними пільгами пропонує розуміти

законодавче звільнення (повне або часткове) особи від виконання нею свого обов'язку або надання їй додаткових прав при настанні соціального ризику чи за наявності у такої особи значних заслуг перед державою, пов'язаних з певними публічними подіями [221, с. 438].

Таким чином, під соціальними пільгами в системі соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства слід розуміти часткове або повне звільнення сімей з дітьми, багатодітних, неповних та малозабезпечених сімей, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, інвалідів з дитинства та дітей-інвалідів від виконання певного обов'язку у відповідній сфері (житлово-комунальній, транспортній, соціально-побутовій, тощо), а також надання додаткових прав з метою подолання чи пом'якшення відповідних соціальних ризиків (малозабезпеченість, бідність, сирітство, інвалідність, багатодітність, тощо).

Серед ознак соціальних пільг виділяють:

1) пільги спрямовуються на більш повне задоволення інтересів суб'єктів, полегшення умов їх життєдіяльності (соціальна пільга надається з метою зменшити обсяг обов'язкових, пов'язаних із щоденними турботами, матеріальних витрат сім'ї як члена суспільства, а також соціально сприяти фізичним особам, які, зважаючи на особливий правовий статус, потребують допомоги суспільства у реалізації конституційних прав);

2) соціальні пільги задовольняють потреби осіб, які зазнали впливу соціального ризику;

3) пільги є своєрідним відхиленням від єдиних положень нормативного характеру та способом юридичної диференціації прав громадян, елементом їх спеціального правового статусу, механізмом доповнення основних прав суб'єкта специфічними можливостями юридичного характеру;

4) особливим є зміст соціальної пільги як виду соціального забезпечення, що дозволяє відмежувати її від інших видів соціального забезпечення (зміст соціальної пільги характеризують правомочності, якими наділена особа — суб'єкт права на соціальну пільгу: переважне або

додаткове право на отримання необхідного для особи соціального блага; звільнення від обов'язку вчиняти певні дії);

5) соціальні пільги мають різні форми, які залежать від об'єкта (у вигляді платежу чи послуги), у сфері якого надається соціальна пільга (грошова форма — зменшення грошових виплат за житлово-комунальні послуги, тощо; безготівкова — звільнення від оплати обов'язкових платежів; послуга — переважне право на отримання гуртожитку, на зарахування у ВНЗ, тощо);

6) механізму надання соціальних пільг характерна відсутність зобов'язаного компетентного органу спеціальної правосуб'єктності, тобто забезпечення соціальними пільгами не пов'язане із діяльністю спеціально створених, відокремлених державних органів чи організацій, соціальних служб [203, с. 185]. До характерних рис соціальних пільг Н.М. Вапнярчук відносить такі: а) адресовані громадянам, які мають особливі заслуги перед державою або суспільством, перебувають в особливому статусі — за станом здоров'я, віком, тощо; б) визначені законодавством, але можуть установлюватись індивідуально на окремих підприємствах, установах організаціях; в) основна мета — поліпшити становище окремих категорій населення, звільнити повністю або частково від виконання обов'язку (наприклад, зниження оплат за послуги) [222, с. 100].

Також необхідно звернути увагу на систему пільг, що склалася в Україні, яку можна класифікувати в різний спосіб. Зокрема, можлива класифікація за такими критеріями:

1) за принциповою ознакою отримувачів пільг:

а) пільги за особливі заслуги перед Батьківщиною. За цією ознакою право на пільги мають Герої України, Герої Радянського Союзу, Герої Соціалістичної Праці, учасники бойових дій, інваліди війни, ліквідатори наслідків катастрофи на ЧАЕС;

б) пільги за соціальною ознакою. Ці пільги можна розглядати як підтримку осіб у зв'язку з віком, станом здоров'я, соціальним станом,

недостатнім забезпеченням засобами існування. За соціальною ознакою отримують пільги учасники війни та прирівняні до них особи, сім'ї загиблих (або тих, які пропали безвісти) учасників бойових дій, військовослужбовців, партизанів, тощо, потерпілі внаслідок Чорнобильської катастрофи, ветерани праці, військової служби та внутрішніх справ, військовослужбовці, які стали інвалідами внаслідок проходження військової служби, реабілітовані особи, які стали інвалідами внаслідок репресій або є пенсіонерами, а також пенсіонери та інваліди;

в) пільги за професійною ознакою. Цей вид пільг покликаний заохочувати працівників складних і суспільно значущих професій, а також залучати працівників у сільську місцевість. До пільговиків за професійною (службовою) ознакою належать працівники міліції, суду, прокуратури, військовослужбовці, працівники державної пожежної охорони, державні службовці; педагогічні, медичні та фармацевтичні працівники, журналісти, які проживають у сільській місцевості, тощо;

2) в залежності від можливості вартісної оцінки:

а) ті, вартість яких може бути виміряна (пільгова оплата таких товарів або послуг: житло, комунальні послуги, електроенергія, паливо; проїзд міським, приміським і міжміським транспортом; встановлення телефону та користування ним; санаторно-курортне лікування; придбання медикаментів; зубопротезування та забезпечення протезами; придбання (будівництво) житла);

б) ті, які важко оцінити в грошовому вимірі, — це пільги, які надають право пільговику отримувати певні послуги або товари позачергово (першочергове обслуговування в лікарнях чи аптеках, забезпечення товарами підвищеного попиту, позаконкурсний вступ до вищих навчальних закладів, тощо);

3) в залежності від множинності їх використання:

а) разові (отримання пільгового кредиту на будівництво/придбання житла, безплатний капітальний ремонт житла, отримання автомобіля);

б) багаторазові (пільги з оплати житлово-комунальних послуг, на проїзд у міському, приміському, місцевому та міжміському транспорті, користування телефоном і сигналізацією, санаторно-курортне лікування (або компенсація), зубопротезування, купівля медикаментів, тощо);

4) в залежності від суб'єкта отримання:

а) індивідуальні (пільги на користування транспортом, отримання медикаментів, (зубо-) протезування);

б) поширюються на членів сім'ї пільговика (житлово-комунальні (пільгове забезпечення паливом), пільги на користування телефоном, безплатний капремонт, тощо) [223, с. 66].

За змістом усі соціальні пільги можна поділити на:

1) житлово-комунальні (звільнення або зменшення плати за житло, комунальні послуги; першочергове або позачергове забезпечення житлом осіб, які потребують поліпшення житлових умов; надання бюджетних кредитів та позик на індивідуальне житлове будівництво; безкоштовний ремонт жилих будинків (квартир), що перебувають у їх власності, або компенсація витрат на його проведення при виконанні власними силами відповідно до Положення про систему технічного обслуговування, ремонту, реконструкції; безоплатна приватизація житла незалежно від розміру загальної площі);

2) медико-реабілітаційні (безоплатне або пільгове придбання ліків; безоплатне або пільгове санаторно-курортне лікування та виплата компенсації за невикористане право на пільгове санаторно-курортне лікування);

3) транспортні (право безкоштовного проїзду всіма видами пасажирського міського (комунального) та приміського транспорту);

4) соціально-побутові (право на безоплатне або пільгове встановлення телефонів; безоплатне або пільгове користування телефоном);

5) пенсійні (надбавки до трудової чи соціальної пенсії; зменшена вимога щодо необхідного трудового чи страхового стажу особи);

6) соціально-трудові (право на позаконкурсне зарахування до вищих навчальних закладів при одержанні позитивних оцінок; право позачергового працевлаштування за спеціальністю; переважне право на залишення на роботі при скороченні чисельності або штату та на працевлаштування в разі ліквідації підприємства; підвищений розмір допомоги в разі тимчасової непрацездатності; використання щорічної відпустки у зручний для них час, тощо) [224, с. 437].

Відповідно до положень Закону України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 р. № 2402-III, а саме ст. 13, багатодітним сім'ям надаються такі пільги:

1) 50-відсоткова знижка плати за користування житлом (квартирна плата) в межах норм, передбачених чинним законодавством (21 кв. метр загальної площі житла на кожного члена сім'ї, який постійно проживає в жилому приміщенні (будинку), та додатково 10,5 кв. метра на сім'ю);

2) 50-відсоткова знижка плати за користування комунальними послугами (газопостачання, електропостачання та інші послуги) та вартості скрапленого балонного газу для побутових потреб у межах норм, визначених законодавством;

3) 50-відсоткова знижка вартості палива, у тому числі рідкого, в межах норм, визначених законодавством, у разі якщо відповідні будинки не мають центрального опалення;

4) позачергове встановлення квартирних телефонів. Абонентна плата за користування квартирним телефоном встановлюється у розмірі 50 відсотків від затверджених тарифів.

Дітям з багатодітних сімей надаються такі пільги:

1) безоплатне одержання ліків за рецептами лікарів;

2) щорічне медичне обстеження і диспансеризація в державних та комунальних закладах охорони здоров'я із залученням необхідних спеціалістів, а також компенсація витрат на зубопротезування;

3) першочергове обслуговування в лікувально-профілактичних закладах, аптеках та першочергова госпіталізація;

4) безоплатний проїзд усіма видами міського пасажирського транспорту (крім таксі), автомобільним транспортом загального користування в сільській місцевості, а також залізничним і водним транспортом приміського сполучення та автобусами приміських і міжміських маршрутів, у тому числі внутрішньорайонних, внутрішньо- та міжобласних незалежно від відстані та місця проживання;

5) безоплатне одержання послуг з оздоровлення та відпочинку відповідно до Закону України «Про оздоровлення та відпочинок дітей» [25].

Аналізуючи чинне законодавство у сфері соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства, необхідно виокремити такі соціальні пільги, які встановлюються для багатодітних, неповних, малозабезпечених сімей, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, інвалідів з дитинства та дітей-інвалідів:

1) надання пільгових кредитів;

2) надання 50-відсоткової знижки за користування житлом, комунальними послугами, вартості палива;

3) пільги у оподаткуванні;

4) позачергове отримання квартир або садибних будинків із соціального фонду;

5) пільговий проїзд усіма видами міського пасажирського транспорту (крім таксі), автобусами приміських і міжміських маршрутів, тощо;

6) надання адресної безготівкової субсидії;

7) безоплатне харчування у державних та комунальних дошкільних, загальноосвітніх навчальних закладах та шкільна форма;

8) пільги щодо влаштування до вищих навчальних закладів дітей-інвалідів, дітей із малозабезпечених сімей, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;

9) пільги у сфері охорони здоров'я (безкоштовне оздоровлення та відпочинок, одержання ліків за рецептами та ін.), тощо. Таким чином, аналізуючи характер зазначених пільг, можемо поділити їх на відповідні групи (види), а саме пільги на житлово-комунальні послуги, пільги у сфері транспортного обслуговування, соціально-побутові пільги, медико-соціальні пільги [225, с. 416].

Сучасний стан у сфері запровадження соціальних пільг сім'ям з дітьми, багатодітним, неповним та малозабезпеченим сім'ям, дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам перебуває на етапі становлення, як і соціальні послуги, тому існує значна частина проблем, які заважають отримувати соціальні пільги дійсно тим особам, які конче їх потребують (нужденним) в силу їх складних життєвих ситуацій. З приводу цього доречно звернутись до думок вчених у сфері соціального забезпечення.

Так, Л.П. Шумна визначає такі недоліки сучасної державної системи соціальних пільг: 1) відсутність системного нормативно-правового акта, який універсально встановлював би підстави, перелік суб’єктів, види й механізми надання соціальних пільг; 2) недосконаліть механізму надання соціальних пільг, оскільки реально пільгами користуються не всі ті, хто має на них право; 3) відсутність системи моніторингу доходів сімей, щоб визначити тих, кому забезпечення найбільш необхідне; 4) відсутність на підприємствах, що надають послуги, на оплату яких запроваджено пільги, та в місцевих органах виконавчої влади: а) єдиної методики обчислення фактичної вартості окремих видів пільг; б) єдиної методики обліку надання пільг; в) єдиної статистичної звітності щодо фактичної вартості пільг і стану їх фінансування [224, с. 435].

Головними чинниками, що зумовлюють проблеми системи пільг, є:

1) численність пільг і широке коло пільговиків. Численність пільг і широке коло пільговиків ускладнюють контроль за наданими пільгами і створюють передумови для неповного фінансування пільг. Існування

широкого кола осіб, які мають право на пільги, зумовлено: складністю законодавства про надання пільг; наданням пільг за належністю до певної категорії;

2) неналежний облік наданих пільг. Це призводить до складності бюджетування, фактичної неможливості розрахувати розмір відшкодування надавачам пільг і передбачити достатнє фінансування в бюджеті для тих видів пільг, які надаються. Як зазначено вище, відсутність обліку наданих пільгових послуг також призводить до зловживання пільгами, коли ними користуються особи, які не мають на них права. Треба зазначити, що зараз відбувається процес формування реєстрів пільговиків на місцях;

3) брак нормування обсягу послуг, які можуть бути спожиті в межах пільги, для більшості багаторазових пільг. До ненормованих послуг належать проїзд у міському, приміському, місцевому транспорті та користування телефоном. Законодавство встановлює норми споживання пільгових житлово-комунальних послуг і граничні норми споживання пільгових послуг на сім'ю пільговика, однак, ці норми можна кваліфікувати як вищі за необхідні для мінімального задоволення потреб [226, с. 11–12].

З метою реформування системи соціальних пільг в Україні було розроблено Стратегію упорядкування системи надання пільг окремим категоріям громадян до 2012 року, для реалізації якої необхідні згоджені дії органів законодавчої та виконавчої влади щодо:

– запровадження класифікації пільг залежно від їх соціального призначення — як форми визнання заслуг перед Батьківщиною, соціальної підтримки для забезпечення достатнього життєвого рівня найменш захищених верств населення чи додаткової гарантії у зв'язку з особливими умовами праці;

– збереження існуючого порядку надання пільг з оплати житлово-комунальних, транспортних послуг і послуг зв'язку, санаторно-курортного лікування, тощо для осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною або особливі трудові заслуги перед Батьківщиною, вдів (вдівців) та батьків

померлих (загиблих) осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною або особливі трудові заслуги перед Батьківщиною; ветеранів війни, осіб, на яких поширюється дія Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС та їх вдів (вдівців), а також для інвалідів з дитинства та дітей-інвалідів, яким надається державна соціальна допомога;

– забезпечення конституційного права громадян на соціальний захист;

– надання пільг особам, для яких вони є формою соціальної підтримки, спрямованої на забезпечення достатнього життєвого рівня, за умови, що дохід таких осіб не перевищує встановленої величини, або додатковою гарантією у зв'язку з особливими умовами праці;

– скорочення переліку категорій отримувачів пільг за професійною ознакою за умови адекватного підвищення рівня їх доходів;

– прийняття актів законодавства, спрямованих на удосконалення системи надання пільг, посилення її адресності;

– установлення норм і нормативів споживання послуг, у межах яких надаються пільги з їх оплати особам, які мають право на такі пільги;

– запровадження мораторію стосовно встановлення нових видів пільг та розширення переліку категорій їх отримувачів;

– підвищення рівня інформаційно-технічного забезпечення органів праці та соціального захисту населення з метою ефективного виконання завдань, визначених стратегією [227].

Отже, як бачимо, система соціальних пільг, яка передбачена для сімей з дітьми, багатодітних, неповних та малозабезпечених сімей, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, інвалідів з дитинства та дітей-інвалідів, потребує суттєвого реформування та удосконалення, а саме спрощення системи пільг, прийняття єдиного нормативно-правового документу, який би визначав систему соціальних пільг, порядок, умови і

особливості їх запровадження для відповідної категорії громадян, запровадження і контроль за адресним наданням таких пільг, тощо.

Висновки до розділу 2

1. Запропоновано державну соціальну допомогу як один із видів соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства визначити в таких двох аспектах: як вид соціальної діяльності уповноважених державних та соціальних органів; як грошову виплату та допомогу в натуральній формі.

В першому випадку під державною соціальною допомогою як одним із видів соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства слід розуміти вид соціальної діяльності уповноважених державних та соціальних органів, яка спрямована на забезпечення належного життєвого рівня сімей з дітьми, багатодітних, неповних та малозабезпечених сімей, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, інвалідів з дитинства та дітей-інвалідів, шляхом здійснення одноразових, періодичних або щомісячних виплат у розмірі, визначеному чинним законодавством, з метою підвищення рівня їх доходів та подолання чи пом’якшення відповідних соціальних ризиків (малозабезпеченість, сирітство, інвалідність, тощо), а також складних життєвих ситуацій, в яких опинилася відповідна категорія осіб.

В другому аспекті під державною соціальною допомогою як одним із видів соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства слід розуміти грошову виплату та допомогу в натуральній формі сім'ям з дітьми, багатодітним, неповним та малозабезпеченим сім'ям, дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам, яка здійснюється за рахунок держаного та місцевого бюджетів, а також добровільних пожертвувань в розмірі і порядку, визначених чинним законодавством, якщо сукупний дохід громадянина (сім'ї) нижчий за прожитковий мінімум, та спрямована на їх матеріальну підтримку та

подолання чи пом’якшення відповідних соціальних ризиків (малозабезпеченість, сирітство, інвалідність, тощо).

2. Запропоновано серед основних ознак державної соціальної допомоги сім'ям з дітьми, багатодітним, неповним та малозабезпеченим сім'ям, дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам виділити такі:

1) притаманний аліментарний характер (тобто державна соціальна допомога направлена на забезпечення найважливіших потреб сімей з дітьми, багатодітних, неповних та малозабезпечених сімей, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, інвалідів з дитинства та дітей-інвалідів, які необхідних для нормальної повноцінної їх життєдіяльності);

2) адресний характер (тобто отримувачами є визначені законодавством особи: матері, батьки, усиновителі, опікуни, піклувальники, діти-сироти, діти-інваліди, тощо);

3) фінансується за рахунок Державного бюджету у вигляді субвенцій до місцевих бюджетів (крім жінок щодо виплати допомоги у зв’язку із вагітністю та пологами з числа військовослужбовців ЗСУ, ДПС України, СБУ, тощо — за рахунок відповідних бюджетів);

4) надання державної соціальної допомоги окремим категоріям громадян незалежно від наявності у них іншого доходу (допомога по народженню дитини, допомога при усиновленні дитини, допомога на дітей одиноким матерям);

5) притаманні грошова (разові, періодичні, щомісячні виплати) та натуральна форми (забезпечення продуктами харчування, одягом, взуттям, ліками, тощо);

6) обмеженість відповідною тривалістю виплати допомоги (одноразово — наприклад, частина допомоги при народженні дитини; на певний період — частина допомоги при народженні дитини — 36 місяців, малозабезпеченим сім'ям — на 6 місяців, одиноким матерям, одиноким усиновлювачам — до досягнення дитиною 18 років (якщо навчаються — до

закінчення навчального закладу, але не довше ніж до досягнення ними 23 річного віку), діти-інваліди — до 18 років, інваліди з дитинства — на весь час інвалідності);

7) цільовий характер — спрямована на подолання або пом’якшення відповідних соціальних ризиків (малозабезпеченість, сирітство, інвалідність, тощо).

3. В основу класифікації державної соціальної допомоги сім'ям з дітьми, багатодітним, неповним та малозабезпеченим сім'ям, дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам пропонуємо покласти такі два основні критерії: 1) суб’єктний склад: а) одинокі матері, батьки, усиновлювачі; б) сім'ї з дітьми; в) багатодітні сім'ї; г) малозабезпечені сім'ї; д) діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування; е) діти-інваліди, інваліди з дитинства; 2) соціальний випадок: а) малозабезпеченість, бідність; б) сирітство; в) інвалідність; г) народження дитини та догляд за нею; д) багатодітність; е) самотність у вихованні дитини.

4. Запропоновано під соціальними послугами, які надаються сім'ям з дітьми, багатодітним, неповним та малозабезпеченим сім'ям, дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам, розуміти передбачений чинним законодавством комплекс відповідних заходів правового, економічного, побутового, психологічного, інформаційного та ін. характеру, які спрямовані на задоволення соціальних потреб відповідної категорії громадян, з метою поліпшення їх життєдіяльності, підвищення соціальної адаптації, подолання чи пом’якшення відповідних соціальних ризиків (малозабезпеченість, сирітство, інвалідність, тощо).

5. Запропоновано до основних ознак соціальних послуг, які надаються сім'ям з дітьми, багатодітним, неповним та малозабезпеченим сім'ям, дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам, віднести такі:

1) адресний характер (надаються безпосередньо сім'ям з дітьми, багатодітним, неповним та малозабезпеченим сім'ям, дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам);

2) більшість з них є безоплатними;

3) надаються уповноваженими на те суб'єктами (відповідні соціальні служби — підприємства, установи, організації незалежно від форм власності, тощо);

4) основна мета полягає у подоланні складних життєвих ситуацій та подоланні чи пом’якшенні відповідних соціальних ризиків (малозабезпеченість, бідність, сирітство, інвалідність, багатодітність, тощо);

5) є результатом діяльності, яка спрямована на соціальну адаптацію відповідних категорій громадян.

6. Зауважено на недоцільності ототожнення соціальної послуги з діяльністю, оскільки соціальна послуга — це не сама діяльність, а її результат. Діяльність — це відповідний процес, тому логічніше визначати через діяльність відповідних соціальних служб саме соціальне обслуговування сімей з дітьми, багатодітних, неповних та малозабезпечених сімей, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, інвалідів з дитинства та дітей-інвалідів, яка спрямована на попередження і подолання складних життєвих обставин, які вони не в змозі самотужки подолати.

7. До соціальних послуг, які надаються дітям з багатодітних, неповних та малозабезпечених сімей, дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам, можемо віднести: 1) санаторно-курортне оздоровлення; 2) забезпечення харчуванням в загальноосвітніх закладах, одягом, взуттям, спортивним інвентарем, газетами, журналами відповідно дитячого, юнацького, загальнопізнавального та виховного спрямування, тощо; 3) надання медичного обслуговування; 4) надання правової допомоги; 5) надання освітньо-професійної підготовки, сприяння у працевлаштуванні — здійснення відповідних заходів щодо

забезпечення гарантованого першого робочого місця; 6) вжиття заходів щодо медичної, трудової, соціальної реабілітації та адаптації; тощо.

8. Під соціальними пільгами в системі соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства запропоновано розуміти часткове або повне звільнення сімей з дітьми, багатодітних, неповних та малозабезпечених сімей, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, інвалідів з дитинства та дітей-інвалідів від виконання певного обов'язку у відповідній сфері (житлово-комунальній, транспортній, соціально-побутовій, тощо), а також надання додаткових прав з метою подолання чи пом'якшення відповідних соціальних ризиків (малозабезпеченість, бідність, сирітство, інвалідність, багатодітність, тощо).

9. Визначено систему соціальних пільг, які встановлюються для багатодітних, неповних, малозабезпечених сімей, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, інвалідів з дитинства та дітей-інвалідів, а саме:

1) надання пільгових кредитів;

2) надання 50-відсоткової знижки за користування житлом, комунальними послугами, вартості палива;

3) пільги у оподаткуванні;

4) позачергове отримання квартир або садибних будинків із соціального фонду;

5) пільговий проїзд усіма видами міського пасажирського транспорту (крім таксі), автобусами приміських і міжміських маршрутів, тощо;

6) надання адресної безготівкової субсидії;

7) безоплатне харчування у державних та комунальних дошкільних, загальноосвітніх навчальних закладах та шкільна форма;

8) пільги щодо влаштування до вищих навчальних закладів дітей-інвалідів, дітей із малозабезпечених сімей, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;

9) пільги у сфері охорони здоров'я (безкоштовне оздоровлення та відпочинок, одержання ліків за рецептами та ін.), тощо.

Виокремлено такі групи (види) соціальних пільг, які встановлюються сім'ям з дітьми, багатодітним, неповним та малозабезпеченим сім'ям, дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам, а саме: пільги на житлово-комунальні послуги, пільги у сфері транспортного обслуговування, соціально-побутові пільги, медико-соціальні пільги.

РОЗДІЛ 3
ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ В УКРАЇНІ СІМЕЙ З ДІТЬМИ, БАГАТОДІТНИХ, НЕПОВНИХ ТА МАЛОЗАБЕЗПЕЧЕНИХ СІМЕЙ, ДІТЕЙ-СИРІТ, ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ, ІНВАЛІДІВ З ДИТИНСТВА ТА ДІТЕЙ-ІНВАЛІДІВ

3.1 Державна допомога сім'ям з дітьми у загальній системі соціального захисту населення в Україні

Незважаючи на активізацію уваги й зусиль нашої держави в напрямі поліпшення становища дітей, створення умов для щасливого дитинства, кризові явища в Україні негативно впливають на становище сімей з дітьми. Часто не усвідомлюючи і не розуміючи причин життєвих негараздів, діти повною мірою відчувають їх наслідки. Економічні, соціальні, психологічні проблеми деструктивно впливають на соціальні настанови, руйнують життєві орієнтири, ускладнюють процес соціалізації дітей. Тому важливим напрямом державної соціальної політики щодо дітей в Україні є державна соціальна підтримка сімей з дітьми [228, с. 136].

Одним із напрямів державної соціальної підтримки сімей з дітьми та її складовою є надання таким категоріям громадян державної соціальної допомоги. Державна соціальна допомога сім'ям з дітьми є одним із необхідних засобів поліпшення їх матеріального стану, підтримання і забезпечення життєвих потреб таких сімей з дітьми. Адже у зв’язку з економічною кризою, яка розгорнулася в Україні, підвищився рівень безробіття працездатного населення, рівень бідності сягнув свого піку, в тому числі і сімей з дітьми. Адже виховання дитини, її розвиток є складним процесом і таким, який потребує значних матеріальних затрат батьків для забезпечення власних дітей усім необхідним. Тому значна частина сімей з дітьми в Україні знаходяться за межею бідності та не в змозі самотужки

подолати складні життєві обставини, в яких вони опинилися. В даній ситуації важливу роль відіграє саме державна соціальна допомога сім'ям з дітьми, яка у більшості випадків виступає єдиним джерелом доходів сім'ї.

Так, для вирішення питань щодо порядку надання державної соціальної допомоги сім'ям з дітьми, суб'єктів надання, видів такої допомоги та встановлення тих категорій громадян, які мають на неї право, було розроблено систему національного законодавства, до якої входять нормативно-правові акти різної юридичної сили. Це, зокрема, Закони України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» від 21.11.1992 р. № 2811-XII [11], «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» від 21.06.2001 р. № 2558-III [158], «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 р. № 2402-III [25], «Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх» від 24.01.1995 р. № 20/95-ВР [229], «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» від 13.01.2005 р. № 2342-IV [36], «Про дитяче харчування» від 14.09.2006 р. № 142-V [230]; Укази Президента України «Про додаткові заходи щодо запобігання дитячої бездоглядності» від 28.01.2000 р. № 113/2000. [231], «Про першочергові заходи щодо захисту прав дітей» від 11.07.2005 р. № 1086/2005 [232], «Про додаткові заходи щодо захисту прав та законних інтересів дітей» від 04.05.2007 р. № 376/2007 [233], «Про заходи щодо забезпечення захисту прав і законних інтересів дітей» від 05.05.2008 р. № 411/2008 [234], «Про додаткові заходи із забезпечення гарантій реалізації прав та законних інтересів дітей від 01.06.2013 р. № 312/2013» [235], Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми», тощо.

Одним із основних нормативно-правових актів, який встановлює право сімей з дітьми на державну допомогу, види такої державної допомоги та особливості їх отримання, джерела покриття державної допомоги, систему органів, які призначають і виплачують допомогу сім'ям з дітьми, а також їх

відповідальність за порушення чинного законодавства у сфері соціального захисту сімей з дітьми, є Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми». В ст. 1 передбачено, що громадяни України, в сім'ях яких виховуються та проживають неповнолітні діти, мають право на державну допомогу у випадках та на умовах, передбачених цим законом та іншими законами України [11]. Неповнолітніми вважаються діти до досягнення ними 18 років. Проте, за загальним правилом, державна соціальна допомога, як ми бачимо, надається сім'ям, в яких виховуються діти, до досягнення ними повноліття, але є певні винятки, де припинення виплати такої допомоги настає раніше. Наприклад, допомога при усиновленні припиняється на випадок, коли особа вступила у шлюб до досягнення нею 18 років. Як визначено сімейним законодавством, це можливо лише у разі досягнення такою особою 16 років і за рішенням суду, якщо відповідний шлюб відповідає її інтересам; надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності у разі, якщо вона записана батьком або матір'ю дитини.

Також відповідний закон визначає, що під дітьми, які виховуються у сім'ї, необхідно розуміти не тільки рідних, але й усиновлених та тих дітей, над якими встановлено опіку чи піклування. Тому в певній мірі в залежності від цього вищезазначений закон передбачає такі види допомоги сім'ям з дітьми як: 1) допомога у зв'язку з вагітністю та пологами; 2) допомога при народженні дитини; 3) допомога при усиновленні дитини; 4) допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування; 5) допомога на дітей одиноким матерям.

Проте, необхідно зазначити, що цей перелік не є вичерпним, оскільки в ч. 2 ст. 3 Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» визначено, що місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації та об'єднання громадян за рахунок власних коштів можуть запроваджувати додаткові види допомоги та встановлювати доплати до державної допомоги сім'ям з дітьми [11].

Розглянемо детальніше особливості призначення і виплати вищезазначених видів допомог.

Допомога у зв'язку з вагітністю та пологами. Слід зауважити, що допомога у зв’язку з вагітністю та пологами має подвійний характер, оскільки вона передбачена як системою державної соціальної допомоги, так і системою загальнообов'язкового державного соціального страхування (докладніше про це мова йтиме нижче).

На початку пропонуємо розглянути перший випадок, а саме: допомога у зв'язку з вагітністю та пологами в системі державних соціальних допомог. Так, право на таку допомогу мають всі жінки (у тому числі неповнолітні), які не застраховані в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування. Тобто однією з основних умов надання такого виду державної соціальної допомоги є саме відсутність участі жінок у загальнообов'язковому державному соціальному страхуванні.

Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» визначає, що до жінок, які мають право на допомогу у зв'язку з вагітністю та пологами, належать:

1) жінки з числа військовослужбовців Збройних Сил, Державної прикордонної служби, СБУ, Служби зовнішньої розвідки, військ цивільної оборони, інших військових формувань та з числа осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ, Держспецзв'язку та Державної кримінально-виконавчої служби. Допомога у зв'язку з вагітністю та пологами таким жінкам призначається і виплачується за місцем основної роботи (служби) у розмірі 100 відсотків грошового забезпечення, за рахунок Державного бюджету. Але не зовсім зрозуміло, чому саме законодавець відносить до цього переліку жінок з числа військовослужбовців, адже порушується одна з вимог надання допомоги у зв'язку з вагітністю та пологами як одного із виду державних соціальних допомог, а саме відсутність участі в системі загальнообов’язкового державного соціального страхування. Аналізуючи нормативно-правову базу, яка регулює трудову

діяльність зазначених категорій жінок, можемо зауважити, що більшість з них працюють на підставі контракту. Відповідно, в Законі України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» [236], а саме в розділі IV, який присвячений безпосередньо загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності (допомога по вагітності та пологах є одним із видом матеріального забезпечення за страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності), зазначено, що: «страхуванню у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності підлягають особи, які працюють на умовах трудового договору (контракту) на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форми власності та господарювання, у тому числі в іноземних дипломатичних та консульських установах, інших представництвах нерезидентів або у фізичних осіб, а також обрані на виборні посади в органах державної влади, органах місцевого самоврядування та в інших органах». З цього слідує, що вищезазначена категорія жінок є застрахованими особами і вони беруть участь в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, а отже, це не відповідає ст. 7 Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми».

Таким чином, допомога по вагітності та пологах жінкам з числа військовослужбовців різних служб нараховується і виплачується у відповідності із Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування». У зв'язку з цим, пропонуємо виключити: абзац 2 п. 3; підпункт 1 п. 7 з Порядку призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 27.12.2001 р. № 1751; ч. 2 ст. 4 «Порядок покриття витрат, передбачений частиною першою цієї статті, не стосується виплат допомоги у зв'язку з вагітністю та пологами жінкам з числа військовослужбовців Збройних Сил України, Державної прикордонної служби України, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України, військ цивільної оборони, інших військових формувань, а також Державної спеціальної служби транспорту та

з числа поліцейських, осіб начальницького і рядового складу Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації та Державної кримінально-виконавчої служби України. Покриття витрат на виплату зазначеного виду державної допомоги цим категоріям жінок здійснюється за рахунок відповідних бюджетів» з Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми»;

2) жінки, звільнені з роботи у зв'язку з ліквідацією підприємства, установи та організації. Допомога у зв'язку з вагітністю та пологами таким жінкам виплачується у розмірі 100 відсотків середньомісячного доходу. Середня заробітна плата, з якої нараховується допомога, обчислюється згідно з Порядком обчислення середньої заробітної плати, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 8 лютого 1995 р. № 100. Згідно з цим порядком, середньомісячна заробітна плата обчислюється, виходячи з виплат за останні 2 календарні місяці роботи, що передують події, з якою пов'язана відповідна виплата. Працівникам, які пропрацювали на підприємстві, в установі, організації менше двох календарних місяців, середня заробітна плата обчислюється, виходячи з виплат за фактично відпрацьований час. Якщо протягом останніх двох календарних місяців працівник не працював, середня заробітна плата обчислюється, виходячи з виплат за попередні два місяці роботи [237];

3) жінки, зареєстровані у центрі зайнятості як безробітні. Безробітних Закон України «Про зайнятість населення» від 05.07.2012 р. № 5067-VI визначає як осіб віком від 15 до 70 років, які через відсутність роботи не мають заробітку або інших передбачених законодавством доходів як джерела існування, готові та здатні приступити до роботи [238]. Допомога у зв'язку з вагітністю та пологами безробітним жінкам виплачується у розмірі 100 відсотків мінімального розміру допомоги по безробіттю. Слід зауважити, що розмір допомоги у зв'язку з вагітністю та пологами безпосередньо залежить від наявності чи відсутності у жінки страхового стажу (періоду (строку), протягом якого особа підлягає страхуванню на випадок безробіття та за який

сплачено страхові внески (нею, роботодавцем)). Так, наприклад, станом на травень 2016 року мінімальний розмір допомоги по безробіттю застрахованим особам, у яких розмір виплат залежить від страхового стажу, становить 1160 грн. (80% від прожиткового мінімуму для працездатних осіб); особам, виплати яким призначаються без урахування страхового стажу, — 544 грн. (37,5% від прожиткового мінімуму для працездатних осіб). Прожитковий мінімум для працездатних осіб на цей період становить 1450 грн. З грудня 2016 року прожитковий мінімум для працездатних осіб буде встановлений у розмірі 1550 грн. Відповідно, мінімальний розмір допомоги по безробіттю застрахованим особам, у яких розмір виплат залежить від страхового стажу, — 1240 грн.; особам, виплати яким призначаються без урахування страхового стажу, — 544 грн.

Аналізуючи вищенаведені статистичні дані, слід зауважити, що ті жінки, які брали участь у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування і за яких роботодавці сплачували страхові внески, мають право на отримання допомоги у зв'язку з вагітністю та пологами у 2 рази більшої, ніж ті, яким така допомога призначається без урахування страхового стажу. Таким чином держава, так би мовити, стимулює громадян до офіційного працевлаштування і намагається вивести трудову діяльність з тіні. Проте, допомога у зв'язку з вагітністю та пологами для безробітної жінки у розмірі 544 грн., яка на період відпустки є переважно єдиним джерелом існування, є нічим іншим як порушенням її природних прав на достатній рівень життя, оскільки такий розмір допомоги в сучасних українських реаліях, коли ціни на продукти, товари першої необхідності невпинно, з кожним місяцем зростають, не в змозі в повній мірі забезпечити матір та її новонароджену дитину мінімальним набором товарів і послуг, які є достатніми для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров’я.

Тому пропонується переглянути мінімальні розміри допомоги жінкам у зв'язку з вагітністю та пологами та встановити їх на рівні, не нижчому ніж

прожитковий мінімум громадян, так як встановлені на сьогодні законодавством розміри державної соціальної допомоги у зв'язку з вагітністю та пологами безробітним жінкам не відповідають нормам Конституції України, оскільки відповідно до ч. 3 ст. 46 Конституції України [2]: пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом;

4) аспірантки, докторантки, клінічні ординатори, студентки вищих навчальних закладів I–IV рівня акредитації та професійно-технічних навчальних закладів — у розмірі місячної стипендії. Жінка, яка продовжує навчання, має право на виплату стипендії або допомоги у зв'язку з вагітністю та пологами за її вибором. При цьому, допомога призначається з дня припинення виплати стипендії по день закінчення відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами.

Розмір допомоги у зв'язку з вагітністю та пологами вищезазначеним категоріям жінок не повинен бути меншим, ніж 25 відсотків розміру встановленого законом прожиткового мінімуму для працездатної особи з розрахунку на місяць (прожитковий мінімум з травня 2016 року — 1450 грн.; з грудня 2016 року — 1550 грн.);

5) непрацюючим жінкам та жінкам, зареєстрованим як суб'єкти підприємницької діяльності, — у розмірі 25 відсотків розміру прожиткового мінімуму, встановленого законом для працездатної особи, з розрахунку на місяць [159]. Вище ми зазначали, що прожитковий мінімум для працездатної особи з травня 2016 року становить 1450 грн. (відповідно 25% — 362,5 грн.), з грудня 2016 року — 1550 грн. (відповідно 25% — 387,5 грн.). Тобто можемо зауважити, що розміри допомоги відповідним категоріям жінок занадто низькі, тому така ж сама ситуація склалася, як і з жінками, зареєстрованими у центрі зайнятості як безробітні, виплати яких призначаються без урахування страхового стажу (про яких мова йшла вище). Тому також вносимо пропозиції щодо підвищення мінімального розміру

допомоги у зв'язку з вагітністю та пологами та встановлення його на рівні, не меншому від прожиткового мінімуму для працездатної особи.

Також Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» визначає відповідний порядок надання допомоги у зв'язку з вагітністю та пологами.

По-перше, відповідний вид державної соціальної допомоги призначається і виплачується органами соціального захисту населення (крім жінок з числа військовослужбовців); виплати здійснюються за місцем проживання жінки і за рахунок Державного бюджету у вигляді субвенцій до місцевих бюджетів.

По-друге, для отримання допомоги у зв'язку з вагітністю та пологами жінці необхідно зібрати відповідний пакет документів, а саме: написати заяву встановленого зразка про отримання відповідної допомоги, надати оригінал і копію паспорта, довідку лікувального закладу встановленого зразка та такі види довідок для різних категорій жінок: для жінок, звільнених з роботи у зв'язку з ліквідацією підприємства, установи, організації, — довідку ліквідаційної комісії; для аспіранток, докторанток, клінічних ординаторів, студенток вищих навчальних закладів I–IV рівня акредитації та професійно-технічних навчальних закладів — довідку з основного місця роботи (навчання); для жінок, зареєстрованих у державній службі зайнятості як безробітні, — довідку державної служби зайнятості; для жінок, які зареєстровані як суб'єкти підприємницької діяльності, — довідку Пенсійного фонду України про те, що жінка, яка є фізичною особою — підприємцем, перебуває (не перебуває) на обліку в органах Пенсійного фонду України та не бере участь на добровільних засадах у загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням; для усиновлювачів або піклувальників — рішення про усиновлення або встановлення опіки.

По-третє, допомога у зв'язку з вагітністю та пологами призначається на визначений чинним законодавством термін, який залежить від тривалості

відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами, а також від категорії отримувача цієї допомоги. Так, за загальним правилом, тривалість відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами становить 70 календарних днів до пологів і 56 (у разі ускладнених пологів або народження двох чи більше дітей — 70) календарних днів після пологів. Проте, існують певні винятки, наприклад, для жінок, які належать до 1–4 категорій осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, кількість днів у відпустці у зв'язку з вагітністю та пологами збільшується до 180 календарних днів (90 — до пологів та 90 — після пологів). Тому і період виплати допомоги у зв'язку з вагітністю та пологами таким жінкам збільшується. Усиновлювачам або піклувальникам однієї дитини допомога у зв'язку з вагітністю та пологами надається за період з дня усиновлення чи встановлення опіки і до закінчення строку післяпологової відпустки (до закінчення 56 календарних днів); двох і більше дітей — до закінчення строку післяпологової відпустки (70 календарних днів).

По-четверте, обмежений термін подачі звернення про надання допомоги у зв'язку з вагітністю та пологами не повинен перевищувати шести місяців з дня закінчення відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами. Тобто жінка, усиновлювач або піклувальник повинні звернутися до уповноважених органів із заявою про надання допомоги у зв'язку з вагітністю та пологами і відповідним пакетом документів протягом шести місяців з моменту закінчення відповідної відпустки, але не пізніше. Проте, не зазначено наслідки пропущення такого строку. А якщо відповідний строк для подачі звернення про надання допомоги у зв'язку з вагітністю та пологами пропущений з поважних причин, то вважаємо за необхідне встановити винятки з цього правила та можливість продовження даного строку до 12 місяців.

По-п'яте, державна допомога у зв'язку з вагітністю та пологами виплачується за весь період відпустки, незалежно від кількості днів відпустки, фактично використаних до пологів.

По-шосте, якщо період відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами збігається з відпусткою по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, то виплачуються одночасно два види допомог: допомога по вагітності та пологах і допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку.

Дуже цікавим і позитивним щодо тривалості відпусток у зв’язку з вагітністю та пологами є зарубіжний досвід, наприклад, заслуговує на увагу досвід Франції, за законодавством якої встановлено диференціацію тривалості оплачуваної відпустки у зв’язку з вагітністю та пологами, а, отже, і розміру відповідної допомоги, залежно від кількості дітей у родині. Так, відповідно до законодавства Франції, допомога у зв’язку з вагітністю і пологами виплачується у розмірі 100% доходу жінки протягом 6 тижнів (42 календарних дні) — до та 10 тижнів (70 календарних днів) — після народження першої дитини, 8 тижнів (56 календарних днів) — до та 18 тижнів (126 календарних днів) — після народження другої та наступних дітей [239, с. 120].

Вважаємо доцільним запровадити відповідний зарубіжний досвід і до законодавства нашої держави і встановити диференціацію тривалості оплачуваної відпустки у зв’язку з вагітністю та пологами не тільки в залежності від категорії жінок (чорнобильці), складності пологів, народжуваності одночасно декількох дітей, але й від кількості дітей у родині. Пропонуємо визначити, що допомога у зв’язку з вагітністю і пологами виплачується протягом 70 календарних днів — до та 56 календарних днів після народження першої дитини; 84 календарних дні — до та 70 календарних днів — після народження другої дитини; 98 календарних днів — до та 84 календарних днів — після народження третьої та наступної дитини (за наявності на утриманні відповідно однієї чи більше дітей).

Тому пропонуємо відповідні строки зазначити у ст. 17 Закону України «Про відпустки» від 15.11.1996 р. № 504/96-ВР, привести у відповідність ч. 3 ст. 8 Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» та викласти її

у такій редакції: «Допомога у зв'язку з вагітністю та пологами призначається, якщо звернення за нею надійшло не пізніше шести місяців з дня закінчення відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами (внаслідок поважних причин — не пізніше 12 місяців), і виплачується жінкам за весь період відпустки, тривалість якої становить 70 календарних днів до пологів і 56 (у разі ускладнених пологів — 70) календарних днів після пологів (після народження першої дитини), 84 календарних днів до пологів і 70 календарних днів після пологів (після народження другої дитини); 98 календарних днів до пологів і 84 календарних дні після пологів (після народження третьої та наступної дитини (за наявності на утриманні відповідно однієї чи більше дітей)). Жінкам, віднесеним до 1–4 категорій осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, допомога по вагітності та пологах виплачується за 180 календарних днів зазначеної відпустки (90 — до пологів та 90 — після пологів). Зазначена допомога обчислюється сумарно та надається жінкам у повному обсязі незалежно від кількості днів відпустки, фактично використаних до пологів» [240, с. 54].

Наступною категорією жінок, які також мають беззаперечне право на отримання допомоги у зв'язку з вагітністю та пологами, є застраховані в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування жінки-працівники, які сплачують страхові внески до Фонду соціального страхування України. Відповідно, порядок призначення і розмір допомоги таким категоріям жінок визначається Законом України «Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування» від 28.12.2014 р. № 77-VIII [236]. Так, цим законом передбачено, що одним із видів матеріального забезпечення та соціальних послуг за страхуванням у зв’язку з тимчасовою втратою працездатності є допомога по вагітності та пологах, яка виплачується у розмірі 100 відсотків середньої заробітної плати (доходу). Проте, ті застраховані жінки, які протягом дванадцяти місяців перед настанням страхового випадку за даними Державного реєстру загальнообов’язкового державного соціального страхування мають

страховий стаж менше шести місяців, мають право на отримання допомоги по вагітності та пологах в такому розмірі: виходячи з нарахованої заробітної плати, з якої сплачуються страхові внески, але в розрахунку на місяць не вище двократного розміру мінімальної заробітної плати та не менше за розмір мінімальної заробітної плати, встановленої законом у місяці настання страхового випадку [236]. Допомога по вагітності та пологах застрахованій особі виплачується за весь період відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами, тривалість якої встановлена ст. 25 Закону України № 77-VIII. Проте, вище нами було запропоновано здійснити диференціацію такої відпустки в залежності від наявності у жінки дітей, які знаходяться на її вихованні та утриманні. Тому пропонуємо також статтю 25 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 28.12.2014 р. № 77-VIII привести у відповідність до ст. 17 Закону України «Про відпустки» і ч. 3 ст. Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми».

Таким чином, правове регулювання призначення та виплати допомоги у зв'язку з вагітністю і пологами, незважаючи на часті зміни та деякі позитивні моменти, залишається недосконалим. Законодавство у цій сфері не відповідає реаліям життя родини, яка виховує дітей: тривалість відпустки у зв'язку з вагітністю і пологами є чи не найнижчою серед розвинених країн світу, відсутня диференціація її тривалості залежно від умов життєдіяльності жінки та її сім'ї.

Допомога при народженні дитини. Однією з умов успішного функціонування сім'ї та виховання дитини, зниження соціальної напруженості в суспільстві є розвиток сфери соціальної підтримки сім'ї та дітей. Пріоритетами соціальної політики України є перевага загальнолюдських і сімейних цінностей перед іншими, тому країна на законодавчому рівні виділила неповнолітніх дітей та сім'ю, яка їх виховує та утримує, як найбільш вразливу категорію населення. Україна визнає сім'ю головною структурною одиницею суспільства, головною функцією якої є народження та виховання дітей. При цьому, на конституційному рівні

гарантовано охорону сім'ї, дитинства, материнства та батьківства [241]. Одним із видів соціального захисту сімей з дітьми є соціальні допомоги, до яких і належить допомога при народженні дитини.

Статтею 10 Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» передбачено право батьків (опікунів) дитини на отримання допомоги при народженні дитини. Проте, обов'язковою умовою є проживання батьків (опікунів) разом з дитиною з метою створення належних умов для її повноцінного утримання та виховання [159]. В законі також зазначено, що одноразова допомога, призначена опікуну, вважається власністю дитини. Тобто опікун зобов'язаний витрачати надані йому кошти в інтересах дитини і для забезпечення її основних потреб.

Для отримання допомоги при народженні дитини одному з батьків необхідно зібрати всі необхідні документи, щоб підтвердити факт наявності у нього права на таку допомогу. Одним із основних документів, який є підставою призначення допомоги при народженні дитини батькам, є свідоцтво про народження дитини; опікунам — рішення про встановлення опіки. Потім відповідними особами подається заява до органу праці та соціального захисту населення про виплату допомоги при народженні дитини. До цих документів вони також додають паспорт або інший документ, що посвідчує особу, оригінал та копію свідоцтва про шлюб (якщо у шлюбі), витяг з Державного реєстру актів цивільного стану громадян про народження дитини для виплати допомоги у зв'язку з народженням дитини, виданий відділом реєстрації актів цивільного стану, або довідку для призначення допомоги при народженні дитини, видану виконавчим органом сільської, селищної, міської (крім міст обласного значення) рад.

Орган праці та соціального захисту населення за місцем проживання одного з батьків (опікуна), з яким постійно проживає дитина, має право отримувати від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій відомості, необхідні для призначення допомоги при народженні дитини. У разі народження (встановлення опіки)

двох і більше дітей допомога надається на кожну дитину. Допомога при народженні дитини призначається за умови, якщо звернення за її призначенням надійшло не пізніше 12 місяців з дня народження дитини. Проте, є певні винятки, наприклад, допомога при народженні дитини, не одержана через смерть одного з батьків, якому ця допомога була призначена, виплачується матері (батьку, опікуну) за умови звернення за нею не пізніше ніж через 12 місяців після смерті отримувача допомоги [159].

Допомога при народженні дитини призначається у розмірі 41280 гривень. Виплата допомоги здійснюється одноразово у сумі 10320 гривень, решта суми допомоги виплачується протягом наступних 36 місяців рівними частинами у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, тобто з розрахунку на кожний місяць по 860 грн. Особам, які на 30 червня 2014 року мали право на отримання допомоги при народженні дитини у розмірі, встановленому на першу дитину, після досягнення дитиною двох років на наступні 12 місяців призначається щомісячна допомога у розмірі 130 гривень в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України [11]. У разі працевлаштування отримувача допомоги або виходу на роботу виплата допомоги у розмірі 130 гривень припиняється.

Слід зауважити, що у зв’язку із складною економічною ситуацією в Україні, бойовими діями на Сході було прийнято Закон України «Про запобігання фінансової катастрофи та створення передумов для економічного зростання в Україні» від 27.03.2014 р. № 1166-VII [242], який вніс суттєві зміни у систему виплат допомоги сім'ям з дітьми. Так, до прийняття цих змін Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» містив 6 видів допомог (зараз 5), до яких належала і допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку (станом на 2016 рік її відмінено). Фактично сім’ї з дітьми, які позбавлені такого виду допомоги, будуть отримувати щомісячно 860 грн. в рамках допомоги при народженні дитини. Проте, на нашу думку, це порушує принцип адресності соціальних допомог, оскільки сім'ї з дітьми в Україні є з різними матеріальними достатками, комусь ця

допомога взагалі особливої ролі не зіграє, для когось вона є єдиним джерелом для існування. Тому доречною, на нашу думку, була норма щодо виплати допомоги по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку у розмірі, що дорівнює різниці між прожитковим мінімумом, встановленим для працездатних осіб, та середньомісячним сукупним доходом сім'ї в розрахунку на одну особу за попередні шість місяців.

Також допомога при народженні дитини виплачувалась диференційовано, тобто, по-перше, вона встановлювалася в залежності від прожиткового мінімуму для дітей віком до шести років; по-друге, її розмір залежав від кількості дітей у сім'ї: на першу дитину виплачувалась у сумі, кратній 30 розмірам прожиткового мінімуму, на другу дитину — кратній 60 розмірам прожиткового мінімуму; на третю і кожну наступну дитину — кратній 120 розмірам прожиткового мінімуму. Наприклад, розрахуємо, в якому розмірі отримували б допомогу сім'ї з дітьми, якщо б відповідну норму не відмінили у 2016 році. Так, прожитковий мінімум для дітей віком до 6 років з травня 2016 року становить 1228 грн., з грудня 2016 року — 1313 грн. На першу дитину, відповідно, сім'я отримувала б допомогу у розмірі 36840 грн. (з травня 2016 р.), 39390 грн. (з грудня 2016 р.); на другу дитину — 73680 грн. (з травня 2016 р.), 78780 грн. (з грудня 2016 р.); на третю і кожну наступну дитину — 147360 грн. (з травня 2016 р.), 157560 грн. (з грудня 2016 р.). Аналізуючи статистичні дані, можемо зауважити, що на першу дитину розмір допомоги при народженні дитини був би трішки меншим, проте, на другу, третю і наступну дитину він би суттєво збільшився. Тобто це говорить про те, що сім'я, отримуючи допомогу на дитину в таких розмірах, була б у вигіднішому матеріальному становищі.

Ще однією суттєвою зміною у виплаті допомоги при народженні дитини є те, що раніше на дитину одноразова виплата здійснювалась у 10-кратному розмірі прожиткового мінімуму для дітей віком до шести років, тобто 12280 грн. (з травня 2016 р.), 13130 грн. (з грудня 2016 р.). Відповідно до чинних на сьогодні норм, які регулюють дане питання, як було вже вище

нами зазначено, одноразова допомога на дитину становить 10320 грн. Також можна сказати і про наступні періодичні виплати, які зараз продовжено на три роки на першу, другу, третю і наступну дитину і які становлять 860 грн. (раніше 2 роки — на першу; 4 роки — на другу; 6 років — на третю і наступну дитину). У зв'язку з тим, що до внесення змін, про що вже йшла мова вище, Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» передбачав диференціацію розміру допомог, то і періодичні виплати були б вищими. Наприклад, допомога при народженні дитини на першу дитину сплачувалась б за кожен місяць протягом 2 років у розмірі 1023 грн. (з травня 2016 р.), 1094 грн. (з грудня 2016 р.); на другу дитину — 1279 грн. (з травня 2016 р.), 1368 грн. (з грудня 2016 р.); на третю і кожну наступну дитину — 1876 грн. (з травня 2016 р.), 2006 грн. (з грудня 2016 р.). Відповідні розрахунки говорять самі за себе і про те, що держава, так би мовити, вирішила зекономити саме на сім'ях з дітьми, коли вони і до відповідних, на нашу думку, негативних змін вже потерпали від бідності [243, с. 40].

Тому слушним вважаємо твердження О. Овдіна, який зазначає, що на сьогоднішній день переважна більшість напрямів стимулювання народжуваності в Україні залишаються декларативними і саме так вони сприймаються населенням. Фактично головним стимулом з боку держави залишається допомога при народженні дитини. Тому необхідно за першої-ліпшої нагоди, за умови стабілізації фінансового стану держави, повернутися до питання надання додаткових виплат при народженні принаймні другої дитини. Це вимагає відповідних змін до ст. 12 Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми». Також в умовах посилення інфляції державна допомога потребуватиме відповідної індексації [244, с. 160], з чим ми беззаперечно погоджуємось. І вважаємо, що позбавляти сімей з дітьми, які є і так вразливими і менш захищеними верствами населення, тих мінімальних соціальних гарантій є нічим іншим як порушенням їх основних конституційних прав на достатній рівень життя. Тому держава повинна

знаходити інші шляхи для вирішення складної економічної ситуації, яка склалася в нашій країні, але ні в якому разі не за рахунок сімей з дітьми.

Щодо опікунів, то допомога при народженні дитини призначається їм на кожну взяту під опіку дитину у розмірі, установленому при народженні дитини. Якщо допомога при народженні дитини вже була призначена до моменту встановлення опіки, виплата допомоги опікуну продовжується у такому самому розмірі. У разі влаштування дитини до дитячого закладу на повне державне утримання допомога призначається і виплачується в розмірі, встановленому при народженні дитини, шляхом перерахування коштів на відкритий в установі уповноваженого банку рахунок дитини в порядку, затвердженому Мінсоцполітики, Мінфіном, МОЗ, МОНмолодьспортом.

Одному з батьків дитини (опікуну) допомога при народженні дитини призначається і виплачується органами соціального захисту населення за місцем їх реєстрації. Допомога може бути призначена за місцем фактичного проживання за умови подання довідки про неодержання зазначеної допомоги в органах соціального захисту населення за місцем реєстрації. Покриття витрат на виплату допомоги при народженні дитини (в тому числі військовослужбовцям) здійснюється за рахунок коштів державного бюджету у вигляді субвенцій до місцевих бюджетів [159].

Існують також випадки, коли виплати допомоги при народженні дитини припиняються, до таких випадків Закон Україні «Про державну допомогу сім'ям з дітьми відносить: 1) позбавлення отримувача допомоги батьківських прав; 2) відібрання дитини в отримувача допомоги без позбавлення батьківських прав; 3) тимчасове влаштування дитини на повне державне утримання; 4) припинення опіки або звільнення опікуна від його повноважень щодо конкретної дитини; 5) нецільове використання коштів і незабезпечення отримувачем допомоги належних умов для повноцінного утримання та виховання дитини; у разі виникнення інших обставин [11]. Ширший перелік таких підстав містить Порядок призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми, до яких, окрім вищезазначених,

належать такі: 1) відмова отримувача допомоги від виховання дитини; 2) перебування отримувача допомоги у місцях позбавлення волі за рішенням суду; 3) усиновлення дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування; 4) смерть дитини; 5) смерть отримувача допомоги; виникнення інших обставин [159].

Допомога при усиновленні дитини. Відповідно до ст. 12-1 Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», право на допомогу при усиновленні дитини має особа, яка є громадянином України, постійно проживає на її території та усиновила дитину з числа дітей-сиріт або дітей, позбавлених батьківського піклування (якщо усиновлювачами є подружжя — один з них на їх розсуд). Під дітьми-сиротами у ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства» розуміються діти, в яких померли чи загинули батьки. Діти, позбавлені батьківського піклування, — це діти, які залишилися без піклування батьків у зв’язку з позбавленням їх батьківських прав, відібранням у батьків без позбавлення батьківських прав, визнанням батьків безвісно відсутніми або недієздатними, оголошенням їх померлими, відбуванням покарання в місцях позбавлення волі та перебуванням їх під вартою на час слідства, розшуком їх органами Національної поліції, пов’язаним з відсутністю відомостей про їх місцезнаходження, тривалою хворобою батьків, яка перешкоджає їм виконувати свої батьківські обов’язки, а також діти, розлучені із сім’єю, підкинуті діти, діти, батьки яких невідомі, діти, від яких відмовились батьки, діти, батьки яких не виконують своїх батьківських обов’язків з причин, які неможливо з’ясувати у зв’язку з перебуванням батьків на тимчасово окупованій території України або в зоні проведення антитерористичної операції, безпритульні діти [25].

До основних правових засад, які регулюють питання усиновлення, слід віднести Європейську конвенцію про усиновлення дітей (переглянута) від 27.11.2008 р. [245], Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. № 2947-III [34], Постанову Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням

прав усиновлених дітей» від 08.10.2008 р. № 905 [166], Роз'яснення Міністерства юстиції України від 20.04.2011 р. «Принципи та положення Європейської конвенції про усиновлення дітей (переглянутої)» [246], Постанову Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав» від 30.03.2007 р. № 3 [247].

Так, відповідно до ст. 207 Сімейного кодексу України, під усиновленням розуміється прийняття усиновлювачем у свою сім'ю особи на правах дочки чи сина, що здійснене на підставі рішення суду [34]. Проте, в деяких випадках усиновлення здійснюється на підставі рішень інших органів влади: усиновлення громадянином України дитини, яка є громадянином України, але проживає за межами України, здійснюється за рішенням консульської установи або дипломатичного представництва України; для усиновлення не громадянином України дитини, яка є громадянином України, — за дозволом центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері усиновлення та захисту прав дітей.

Таким чином, особа, установлюючи дитину-сироту, дитину, яка позбавлена батьківського піклування, прирівнюється у правах до їх батьків, тому має передбачене законодавством право на отримання допомоги від держави, а саме допомоги при усиновленні дитини.

Для отримання допомоги при усиновленні дитини, усиновлювач повинен звернутись із заявою (якщо усиновлювачами є подружжя, то один з них) до органів соціального захисту населення за місцем його реєстрації, пред'явивши паспорт або інший документ, який посвідчує особу. Також усиновлювач повинен надати такий перелік документів: копію свідоцтва про народження дитини, виданого державним органом реєстрації актів цивільного стану після внесення змін до актового запису про народження дитини на підставі рішення суду про усиновлення дитини; копію рішення суду про усиновлення дитини [159]. Проте, в даному разі не врахований випадок щодо усиновлення громадянином України дитини, яка є

громадянином України, але проживає за її межами, оскільки в цій ситуації особа повинна надати саме рішення консульської установи або дипломатичного представництва України. Тому пропонуємо відповідно п. 40 Порядку призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми доповнити підпунктом 4) рішення консульської установи або дипломатичного представництва України (у разі усиновлення дитини — громадянина України, яка проживає за межами України).

Також відповідним порядком передбачено, що допомога може бути призначена за місцем фактичного проживання усиновлювача за умови подання довідки про неодержання зазначеної допомоги в органах соціального захисту населення за місцем реєстрації [159].

У разі усиновлення двох і більше дітей допомога надається на кожну дитину. Допомога при усиновленні дитини призначається за умови, якщо звернення за її призначенням надійшло не пізніше дванадцяти місяців з дня набрання законної сили рішенням про усиновлення дитини. Допомога при усиновленні дитини призначається незалежно від одержання на дитину інших видів допомоги. Допомога при усиновленні дитини надається у розмірі, встановленому для виплати допомоги при народженні дитини [11]. Тобто, як було вище зазначено, це 41280 гривень.

Також існують випадки, коли виплата допомоги при усиновленні дитини припиняється, до таких випадків належать: 1) позбавлення отримувача допомоги батьківських прав; 2) нецільове використання коштів і незабезпечення отримувачем допомоги належних умов для повноцінного утримання та виховання дитини; 3) відібрання дитини в отримувача допомоги без позбавлення батьківських прав; 4) смерть дитини або отримувача допомоги; 5) перебування отримувача допомоги у місцях позбавлення волі за рішенням суду; 6) скасування рішення про усиновлення дитини або визнання його недійсним; 7) тимчасове влаштування дитини на повне державне утримання [159].

Допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування. Відповідно до статті 16 Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування, призначається особам, визначеним в установленому порядку опікунами чи піклувальниками дітей, які внаслідок смерті батьків, позбавлення їх батьківських прав, хвороби батьків чи з інших причин залишилися без батьківського піклування та відповідно до законодавства набули статусу дитини-сироти, дитини, позбавленої батьківського піклування. Допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування, не призначається у разі перебування дитини на повному державному утриманні.

Якщо дитина, яка перебуває на повному державному утриманні, під час літніх канікул перебуває вдома з опікуном чи піклувальником, зазначена допомога призначається за повні місяці перебування дитини вдома на підставі довідки навчального закладу про те, що дитина в цей час не перебувала на повному державному утриманні.

У разі, коли на дитину виплачуються призначені в установленому порядку пенсія, аліменти, стипендія, державна допомога (крім державної соціальної допомоги, що виплачується на дітей-інвалідів відповідно до законодавства), розмір допомоги на дитину, над якою встановлено опіку чи піклування, визначається як різниця між двома прожитковими мінімумами для дитини відповідного віку та розміром призначених пенсії, аліментів, стипендії, державної допомоги. Розмір прожиткового мінімуму для дітей віком до 6 років з травня 2016 р. встановлений у розмірі 1228 грн., з грудня 2016 р. — 1313 грн., для дітей віком від 6 до 18 років з травня 2016 р. — 1531 грн., з грудня 2016 р. — 1637 грн.

Розмір призначених пенсії, аліментів, стипендії, державної допомоги враховується як середньомісячний розмір зазначених виплат, одержаних на дитину за попередні дванадцять календарних місяців.

У разі передачі дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, під опіку чи піклування або влаштування в дитячий будинок

сімейного типу, прийомну сім'ю до розрахунку розміру допомоги на таку дитину не включається розмір призначеної державної соціальної допомоги на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. У разі, коли для дітей, над якими встановлено опіку чи піклування, аліменти (за відсутності осіб, що за законом зобов'язані їх утримувати), пенсія, стипендія, державна допомога за попередні дванадцять календарних місяців не нараховувалися, зазначена допомога призначається у розмірі двох прожиткових мінімумів для дитини відповідного віку.

Для одержання допомоги на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування, до органу соціального захисту населення необхідно надати такі документи:

1) заява опікуна чи піклувальника про призначення допомоги, яка складається за формою, затвердженою Мінсоцполітики;

2) копія рішення органу опіки та піклування або суду про встановлення опіки чи піклування над дитиною-сиротою або дитиною, позбавленою батьківського піклування;

3) копія свідоцтва про народження дитини;

4) довідка з місця проживання заявника про склад сім’ї (для дітей, над якими встановлено опіку чи піклування і які є вихованцями дитячих навчальних закладів, що фінансуються не за рахунок бюджетних коштів, — видана органом реєстрації довідка, в якій зазначено статус дитячого навчального закладу та за які кошти він фінансується, а також підтверджено факт перебування в ньому дітей);

5) довідки про місячні розміри пенсії, аліментів, стипендії, державної допомоги, що одержує на дитину опікун чи піклувальник (у разі одержання пенсії на дитину органи соціального захисту населення використовують відомості про розмір пенсії, що надійшли від органів Пенсійного фонду України на електронних носіях інформації);

6) медичний висновок про дитину-інваліда віком до 18 років, виданий в установленому МОЗ порядку.

Допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування, призначається на дванадцять місяців. Питання про продовження виплати допомоги вирішується на підставі заяви та довідок про місячні розміри пенсії, аліментів, стипендії, державної допомоги, що одержує опікун чи піклувальник на дитину. Відповідна допомога призначається з місяця, в якому була подана заява з усіма необхідними документами, та виплачується щомісяця до моменту досягнення дитиною 18-річного віку включно. Встановлений максимальний розмір допомоги на дітей, які перебувають під опікою чи піклуванням: до 6 років з травня 2016 р. — 2456 грн., з грудня — 2626 грн.; від 6 до 18 років з травня 2016 р. — 3062 грн., з грудня 2016 року — 3274 грн.

Також, як і для інших соціальних допомог сім'ям з дітьми, для допомоги на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування, існують відповідні підстави, коли виплата такої допомоги припиняється, до них належать:

– звільнення від виконання обов'язків опікуна чи піклувальника;

– працевлаштування або взяття шлюбу дитиною до досягнення нею 18-річного віку;

– усиновлення дитини, передача дитини батькам;

– досягнення дитиною 18-річного віку;

– надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності, якщо вона записана матір'ю або батьком дитини [159].

Допомога на дітей одиноким матерям. Трансформація суспільства, пережита Україною в пострадянський період, впливає на практику повсякденного життя, наслідком чого є динамічне перетворення соціальних відносин, у тому числі в галузі сім'ї та сімейної політики, оскільки в складних економічних і соціальних умовах сучасності інститут сім'ї стає найбільш уразливим [248, с. 56]. У сучасних умовах розвитку суспільства все більшого розповсюдження набуває тенденція збільшення кількості неповних сімей, у яких дитина виховується та утримується одним із батьків. За таких умов

очевидною є необхідність особливого захисту сімей такого типу шляхом здійснення додаткового матеріального забезпечення, оскільки дохід неповної родини складає лише дохід одного з батьків [249, с. 227].

Так, відповідно до статті 18-1 Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», право на допомогу на дітей одиноким матерям мають одинокі матері (які не перебувають у шлюбі), одинокі усиновлювачі, якщо у свідоцтві про народження дитини або документі про народження дитини, виданому компетентними органами іноземної держави, за умови його легалізації в установленому законодавством порядку (рішенні про усиновлення дитини), відсутній запис про батька (матір) або запис про батька (матір) проведено в установленому порядку органом державної реєстрації актів цивільного стану за вказівкою матері (батька, усиновлювача) дитини. Право на допомогу на дітей одиноким матерям (батькам) має мати (батько) дітей у разі смерті одного з батьків, які не одержують на них пенсію в разі втрати годувальника або соціальну пенсію.

Якщо одинока мати, одинокий усиновлювач, мати (батько) у разі смерті одного з батьків зареєстрували шлюб, за ними зберігається право на отримання допомоги на дітей, які народилися чи були усиновлені до шлюбу, якщо такі діти не були усиновлені чоловіком. Жінка, яка має дітей від особи, з якою вона не перебувала і не перебуває в зареєстрованому шлюбі, але з якою вона веде спільне господарство, разом проживає і виховує дітей, право на одержання допомоги, встановленої на дітей одиноким матерям, не має. При реєстрації цією жінкою шлюбу з особою, яка є батьком її дітей, допомога на дітей, народжених від цієї особи, не призначається. Допомога на дітей одиноким матерям не призначається у разі перебування дитини на повному державному утриманні.

Якщо дитина, яка перебуває на утриманні в інтернатному закладі за рахунок держави, під час літніх канікул перебуває вдома, зазначена допомога призначається за повні місяці перебування дитини вдома на підставі довідки

навчального закладу про те, що дитина в цей час не перебувала на повному державному утриманні.

Допомога на дітей одиноким матерям призначається незалежно від одержання на дітей інших видів допомоги. Допомога на дітей одиноким матерям, одиноким усиновлювачам, матерям (батькам) у разі смерті одного з батьків, які мають дітей віком до 18 років (якщо діти навчаються за денною формою у загальноосвітніх, професійно-технічних та вищих навчальних закладах I–IV рівня акредитації — до закінчення такими дітьми навчальних закладів, але не довше ніж до досягнення ними 23 років), надається у розмірі, що дорівнює різниці між 100 відсотками прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку та середньомісячним сукупним доходом сім'ї в розрахунку на одну особу за попередні шість місяців. Середньомісячний сукупний дохід сім'ї визначається згідно з Методикою обчислення сукупного доходу сім'ї для всіх видів соціальної допомоги на підставі довідки про доходи і декларації про доходи та майновий стан осіб, що звернулися за призначенням усіх видів соціальної допомоги.

До складу сім'ї особи, що звертається за призначенням зазначеної допомоги, включаються чоловік (дружина); рідні, усиновлені та підопічні діти віком до 18 років, а також діти віком до 23 років, які навчаються за денною формою у загальноосвітніх, професійно-технічних та вищих навчальних закладах I–IV рівня акредитації і не мають власних сімей незалежно від місця проживання або реєстрації; неодружені повнолітні діти, які визнані інвалідами з дитинства I та II групи або інвалідами I групи і проживають разом з батьками; непрацездатні батьки чоловіка та дружини, які проживають разом з ними і перебувають на їх утриманні у зв'язку з відсутністю власних доходів; жінка та чоловік, які проживають однією сім'єю, не перебувають у шлюбі, але мають спільних дітей. До складу сім'ї не включаються особи, які перебувають на повному державному утриманні. Якщо діти навчаються за денною формою у загальноосвітніх, професійно-технічних та вищих навчальних закладах I–IV рівня акредитації, виплата

допомоги на дітей одиноким матерям продовжується на підставі довідки навчального закладу — до закінчення такими дітьми навчальних закладів, але не довше ніж до досягнення ними 23 років [159].

Зазначена допомога призначається на кожну дитину. Допомога одиноким матерям на дітей до 6 років встановлюється з травня 2016 р. у розмірі 1228 грн., з грудня 2016 р. — 1313 грн.; на дітей віком від 6 до 18 років з травня 2016 р. — 1531 грн., з грудня 2016 р. — 1637 грн.; на дітей віком від 18 до 23 років (за умови навчання) з травня 2016 р. — 1450 грн., з грудня 2016 р. — 1550 грн.

Розмір допомоги перераховується з дня досягнення дитиною відповідного віку без звернення одержувача допомоги до органу соціального захисту населення. Розмір допомоги, яка надається з урахуванням доходів сім'ї, може бути перерахований з місяця подання отримувачем допомоги заяви до закінчення строку її призначення. Виплата допомоги в розмірі, що перевищує мінімальний, здійснюється протягом шести календарних місяців. Якщо особа, якій призначена допомога, після закінчення зазначеного строку не підтвердила право на призначення допомоги у розмірі, що перевищує мінімальний, допомога виплачується у мінімальному розмірі.

Для призначення допомоги на дітей одиноким матерям до органу соціального захисту населення подаються такі документи:

1) заява про призначення допомоги, що складається за формою, затвердженою Мінсоцполітики;

2) витяг з Державного реєстру актів цивільного стану громадян про державну реєстрацію народження дитини, виданий відділом державної реєстрації актів цивільного стану, або довідка про народження, видана виконавчим органом сільської, селищної, міської (крім міст обласного значення) рад, із зазначенням підстави внесення відомостей про батька дитини до актового запису про народження дитини відповідно до абзацу першого частини першої статті 135 Сімейного кодексу України, або документ про народження, виданий компетентним органом іноземної

держави, в якому відсутні відомості про батька, за умови його легалізації в установленому законодавством порядку;

3) копія свідоцтва про народження дитини;

4) довідка про проживання дитини з матір'ю, видана за місцем проживання сім'ї. У разі неможливості одержати таку довідку допомога призначається на підставі висновку про початкову оцінку потреб дитини та сім'ї, наданого центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, із зазначенням факту проживання дитини з матір'ю. У разі, коли дитина навчається за межами населеного пункту, в якому проживає мати, і не перебуває на повному державному утриманні, замість довідки про проживання дитини з матір'ю подається довідка з місця проживання матері та довідка з місця проживання (навчання) дитини;

5) копія рішення про усиновлення (для усиновлювачів);

6) копія свідоцтва про смерть одного з подружжя та довідка про те, що мати (батько) не одержують на дітей пенсії у разі втрати годувальника або соціальну пенсію [159].

Якщо одинока мати народила дитину за межами України і не може подати документ, який підтверджує той факт, що вона є одинокою матір'ю, рішення про призначення їй допомоги на дитину приймається органом соціального захисту населення на підставі висновку про початкову оцінку потреб дитини та сім'ї, наданого центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, із зазначенням інформації про факт проживання дитини з матір'ю, і документа про народження дитини, легалізованого в установленому порядку, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України.

Законодавство передбачає випадки зупинення і припинення виплати допомоги на дітей одиноким матерям. Виплата допомоги на дітей одиноким матерям (батькам) припиняється у разі: 1) позбавлення отримувача допомоги батьківських прав; 2) позбавлення волі отримувача допомоги за вироком суду; 3) скасування рішення про усиновлення дитини або визнання його недійсним; 4) реєстрації дитиною шлюбу до досягнення нею 18-річного віку;

5) надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності у випадках, передбачених законом; 6) смерті дитини; 7) смерті отримувача допомоги. Тобто припинення — це завершення виплати відповідної допомоги з визначених законодавством підстав.

Що ж до зупинення, то воно здійснюється на певний період (тимчасово). Підставами зупинення виплата допомоги на дітей одиноким матерям (батькам) є: 1) тимчасове влаштування дитини на повне державне утримання; 2) відібрання дитини в отримувача допомоги без позбавлення батьківських прав; 3) тимчасове працевлаштування дитини [159].

Таким чином, враховуючи вищевикладене, слід зауважити, що соціальна допомога сім'ям з дітьми відіграє важливу роль в системі соціального захисту цієї категорії громадян, оскільки для деяких вона становить єдине джерело доходу. Проте, слід зауважити, що рівень такої державної соціальної допомоги є занадто низьким. Тому державі необхідно розробити основні напрямки соціальної політики щодо вдосконалення законодавства, яке регулює порядок призначень і виплати державної соціальної допомоги сім'ям з дітьми, а також направити свої зусилля на стабілізацію економічної ситуації в країні і, відповідно, на підвищення відповідних соціальних виплат.

3.2 Особливості соціального захисту багатодітних, неповних та малозабезпечених сімей в Україні

Сім’я є першоосновою суспільства, соціумом, де найбільшою мірою виявляються індивідуальні особливості дітей, реалізуються їх природні потреби, формуються мотиви поведінки, відбувається соціалізація дітей. Право на виховання та розвиток у сімейному оточенні є основним правом дитини, оскільки саме в сім’ї для дитини створюються всі необхідні умови для повноцінного життя. У процесі формування та реалізації державної

політики у сфері охорони дитинства в Україні саме сім’ї належить пріоритетне місце. Сім’я є першим вихователем дитини і середовищем передачі духовного багатства, культурних традицій, формування ціннісних орієнтацій. Тому створення сприятливих умов для виховання та соціалізації дітей у сім’ї треба розглядати як один із напрямів державної політики у сфері охорони дитинства в Україні, зокрема, його системну взаємодію «дитина — сім’я — держава» [250, с. 58].

Правовою основою соціального захисту багатодітних, неповних та малозабезпечених сімей є Закони України «Про охорону дитинства», «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії», «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям», Постанова Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2003 р. № 250 «Про затвердження Порядку призначення і виплати державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім’ям», Указ Президента України «Про додаткові заходи щодо посилення соціального захисту багатодітних родин і неповних сімей». Вважаємо за доцільне розглянути та охарактеризувати особливості надання соціальних допомог, послуг, пільг окремо багатодітним сім'ям, неповним сім'ям і малозабезпеченим сім'ям.

Закон України «Про охорону дитинства» визначає багатодітну сім'ю як сім'ю, в якій подружжя (чоловік та жінка) перебуває у зареєстрованому шлюбі, разом проживає та виховує трьох і більше дітей, у тому числі кожного з подружжя, або один батько (одна мати), який (яка) проживає разом з трьома і більше дітьми та самостійно їх виховує. До складу багатодітної сім’ї включаються також діти, які навчаються за денною формою навчання у загальноосвітніх, професійно-технічних та вищих навчальних закладах, — до закінчення навчальних закладів, але не довше ніж до досягнення ними 23 років [25].

Зазначені вище законодавчі документи направлені на визначення складових соціального захисту дітей, у тому числі і тих, які народжені в багатодітних сім’ях, але в них не зазначені механізми забезпечення цього

захисту. Держава пропонує такі види соціального захисту багатодітних сімей:

– покращання житлових умов або надання в їхнє розпорядження житлових приміщень та/або земельних ділянок;

– надання пільг щодо плати за користування житловими приміщеннями, комунальні послуги, телефонні переговори;

– надання пільг на харчування в освітніх закладах, проїзд у міському транспорті, позашкільну освіту, медичне обслуговування та відпочинок;

– надання пільг на оплату податків;

– надання можливості дострокового виходу на пенсію матерям, у яких є більше п’ятьох дітей [251, с. 204].

Так, ст. 13 Закону України визначає перелік пільг, які надаються багатодітній сім'ї, до них належать такі: 1) 50-відсоткова знижка плати за користування житлом (квартирна плата) в межах норм, передбачених чинним законодавством (21 кв. метр загальної площі житла на кожного члена сім’ї, який постійно проживає в жилому приміщенні (будинку), та додатково 10,5 кв. метра на сім’ю); 2) 50-відсоткова знижка плати за користування комунальними послугами (газопостачання, електропостачання та інші послуги) та вартості скрапленого балонного газу для побутових потреб у межах норм, визначених законодавством. Площа житла, на яку надається знижка при розрахунках плати за опалення, становить 21 кв. метр опалюваної площі на кожного члена сім’ї, який постійно проживає в жилому приміщенні (будинку), та додатково 10,5 кв. метра на сім’ю; 3) 50-відсоткова знижка вартості палива, у тому числі рідкого, в межах норм, визначених законодавством, якщо відповідні будинки не мають центрального опалення; 4) позачергове встановлення квартирних телефонів. Абонентна плата за користування квартирним телефоном встановлюється у розмірі 50 відсотків від затверджених тарифів.

Також дітям з багатодітних сімей надаються такі пільги: 1) безоплатне одержання ліків за рецептами лікарів; 2) щорічне медичне обстеження і

диспансеризація в державних та комунальних закладах охорони здоров’я із залученням необхідних спеціалістів, а також компенсація витрат на зубопротезування; 3) першочергове обслуговування в лікувально-профілактичних закладах, аптеках та першочергова госпіталізація; 4) безоплатний проїзд усіма видами міського пасажирського транспорту (крім таксі), автомобільним транспортом загального користування в сільській місцевості, а також залізничним і водним транспортом приміського сполучення та автобусами приміських і міжміських маршрутів, у тому числі внутрішньорайонних, внутрішньо- та міжобласних, незалежно від відстані та місця проживання; 5) безоплатне одержання послуг з оздоровлення та відпочинку відповідно до Закону України «Про оздоровлення та відпочинок дітей» [25].

Також встановлені пільги у сфері пенсійного забезпечення, а саме встановлення пенсії за особливі заслуги матерям, які народили та виховали до 6-річного віку п'ятеро і більше дітей (Закон України «Про пенсії за особливі заслуги перед Україною»). У законі передбачено право на призначення дострокової пенсії за віком жінкам, які народили та виховали до 6-річного віку п'ятеро або більше дітей, але не раніше ніж за 5 років до досягнення пенсійного віку, за наявності не менше 15 років страхового стажу. За вибором матері або в разі її відсутності, якщо виховання 5 або більше дітей здійснювалося батьком, йому призначається дострокова пенсія за віком, але не раніше ніж за 5 років до досягнення пенсійного віку, за наявності не менше 20 років страхового стажу (Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»). Присвоєння почесного звання України «Мати-героїня» — жінкам, які народили та виховали до восьмирічного віку п'ятьох і більше дітей, у тому числі усиновлених.

Документами, що підтверджують статус багатодітної сім’ї та її право на отримання пільг, є посвідчення батьків та дитини з багатодітної сім‘ї. Для отримання посвідчення одному з батьків потрібно звернутися до

структурного підрозділу у справах сім'ї, молоді та спорту держадміністрації за місцем його реєстрації з наступним комплектом документів: 1) заявою батька або матері про видачу посвідчень; 2) копіями свідоцтв про народження дітей; 3) копією свідоцтва про шлюб (крім батька або матері, які виховують дітей самостійно); 4) копіями сторінок паспорта батька та матері з даними про прізвище, ім'я, по батькові, дату його видачі і місце реєстрації; 5) довідкою про склад сім'ї (форма № 3); 6) фотокартками (батьків та дітей) розміром 30х40 міліметрів; 7) довідками із загальноосвітнього, професійно-технічного, вищого навчального закладу (для осіб від 18 до 23 років у разі, коли вони навчаються за денною формою навчання); 8) довідкою структурного підрозділу про те, що за місцем реєстрації батька або матері посвідчення не видавалися (у разі реєстрації батьків за різною адресою).

Проте, здебільшого всі ці пільги мають декларативний характер. Говорячи про покращення житлових умов багатодітним сім’ям, відомо, що позачергово отримують квартири чи окремі будинки сім’ї, в яких виховується дев’ятеро та більше дітей. Останніми роками запроваджено декілька програм із забезпечення квартирами багатодітних сімей, зокрема, програма «Зігрій любов’ю дитину». Однак, ці програми направлені на надання житла лише сім’ям, в яких виховуються 10 і більше неповнолітніх дітей. Крім цього, реалізацією даних програм займаються виключно благодійні фонди та приватні організації (Фонд «Розвиток України» Рината Ахметова, Фонд Олександра Фельдмана, тощо), а державні установи поки що стоять осторонь. До проблем, з якими стикається багатодітна сім’я в Україні, сьогодні можна віднести і отримання кредитів на придбання житла, земельних ділянок. Схеми надання пільгових кредитів потребують негайного вдосконалення. Проблема ускладнюється відсутністю житла необхідної площі на вторинному ринку, в той час як будівництво нових багатоквартирних будинків в основному заморожується та затягується [252, с. 57].

Щодо неповних сімей, то перш за все необхідно визначитись з тим, яку сім'ю слід вважати неповною. Чітке визначення неповної сім'ї міститься в Законі України «Про охорону дитинства», під нею розуміють сім'ю, що складається з матері або батька і дитини (дітей) [25]. По суті, це одинока матір чи одинокий батько, тому їм виплачується відповідна соціальна допомога, про яку мова йшла вище (допомога на дитину одиноким матерям).

Проблеми неповних сімей можна умовно розділити на дві групи, перша з яких зачіпає інтереси суспільства загалом, інша — безпосередньо батьків і дітей. Серед проблем, які відносять до першої групи, слід назвати проблему дитячої бідності і фемінізації бідності. Крім того, більшість дослідників єдині в думці, що неповний тип сім'ї зазнає серйозних труднощів у реалізації виховної функції, що часто має довгострокові наслідки для розвитку особистості дитини, а значить, безпосередньо зачіпає інтереси суспільства. Зростання кількості неповних сімей також впливає на зміни суспільних норм у сфері шлюбно-сімейних відносин [253, с. 75]. Тому неповні сім'ї потребують значної уваги від держави як в аспекті їх соціального захисту, так і щодо вжиття всіх необхідних заходів для здійснення різного роду допомоги таким сім'ям, а також розробки відповідних напрямків щодо зменшення кількості неповних сімей в Україні.

Проте, слід зауважити, що конкретний нормативно-правовий акт, який би визначав соціальні права, соціальні допомоги, пільги, послуги, які надаються неповним сім'ям, відсутній, що, на нашу думку, є негативним моментом, оскільки нечіткість, невизначеність нормативного регулювання соціального захисту неповних сімей призводить до порушення їх основних прав.

Пакет соціального захисту для неповних сімей передбачає різні види допомоги та пільг: обов'язкова оплачувана відпустка на 10 днів, надання відпустки в зручний час, відпустка зі збереженням зарплати терміном до 17 календарних днів, зменшення відрахувань від зарплати, 50-відсоткова оплата перебування дітей з неповних сімей у дошкільних закладах,

забезпечення самотніх батьків пільгами при постановці на квартирний облік, пільги при отриманні бюджетного житла або при наданні кредиту на придбання житла, а також надання безоплатних консультацій психолога, юриста, соціальний супровід. Існує мережа центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, шість районних центрів у справах сім'ї і київський міський центр «Родинний дім».

На сьогодні, як уже зазначалось нами вище, неповним сім'ям виплачують усього два види державної допомоги: матерям-одиначкам і тимчасова державна допомога дітям, чиї батьки ухиляються від сплати аліментів і не мають можливості утримувати дитину за місцем проживання.

Так, особливості виплати тимчасової державної допомоги дітям, чиї батьки ухиляються від сплати аліментів і не мають можливості утримувати дитину за місцем проживання, визначені у Постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку призначення та виплати тимчасової державної допомоги дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів, не мають можливості утримувати дитину або місце проживання їх невідоме» від 22.02.2006 р. № 189. Пункт 2 порядку передбачає, що тимчасова допомога призначається у разі, коли: 1) рішення суду про стягнення аліментів з одного з батьків не виконується у зв'язку з ухиленням від сплати аліментів або відсутністю у боржника коштів та іншого майна, на які за законом може бути звернено стягнення; 2) стосовно одного з батьків здійснюється кримінальне провадження або він перебуває на примусовому лікуванні, у місцях позбавлення волі, якого визнано в установленому порядку недієздатним, а також перебуває на строковій військовій службі; 3) місце проживання (перебування) одного з батьків не встановлено. Тимчасова допомога призначається дитині віком до 18 років. Тимчасова допомога не призначається на дітей, які перебувають під опікою чи піклуванням або на повному державному утриманні. Якщо дитина, яка перебуває у відповідній установі (закладі) на повному державному утриманні, під час літніх канікул перебуває вдома, зазначена допомога призначається за повні місяці такого

перебування на підставі довідки установи (закладу) про те, що дитина в цей час не перебувала на повному державному утриманні [168].

Слід зауважити, що показник питомої ваги неповних сімей серед усіх сімей з дітьми неповнолітнього віку в Україні високий. Характерним для України є такий тип сімейних відносин, коли не тільки всі обов'язки, але й відповідальність за сім'ю лягають на жінку. Самотні матері в багатьох країнах світу змушені вирішувати схожі проблеми, хоча через особливості системи соціального забезпечення, варіації в системах соціальної політики і моделях соціальної роботи, що практикуються, становище цієї соціальної групи в різних державах відрізняється. В Україні на сім'ях самотніх матерів багато в чому лежить той самий тягар проблем перехідного суспільства, що і на деяких інших групах населення, — дефіцит ресурсів соціальної допомоги, недостатня для гідного рівня життя підтримка держави, розпад соціальних мереж. Проте, обставини, в яких вони опинилися, визначають додаткові негативні аспекти, які сприяють їхній соціальній ізоляції, стигматизації, витісненню матерів-одиначок у менш престижні сектори ринку праці.

Також Указом Президента України «Про додаткові заходи щодо посилення соціального захисту багатодітних і неповних сімей» визначено основні напрями сприяння багатодітним і неповним сім'ям, до яких належать:

– сприяння малозабезпеченим багатодітним і неповним сім'ям у вирішенні питань щодо погашення заборгованості за житлово-комунальні послуги, електроенергію, опалення та скраплений газ;

– сприяння батькам багатодітних і неповних сімей у працевлаштуванні, здійсненні професійної підготовки та підвищенні кваліфікації;

– забезпечення зайнятості підлітків і молоді з багатодітних і неповних сімей під час канікул в учнівських виробничих бригадах, таборах праці та відпочинку;

– всебічне підтримання сім'ї, в яких виховуються діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, сприяння створенню дитячих будинків сімейного типу;

– сприяння багатодітним і неповним сім'ям в організації індивідуальної трудової діяльності, фермерських господарств, інших форм підприємницької діяльності, тощо [254].

Таким чином, основними напрямами оптимізації організації соціального захисту неповних сімей виступають:

1) на міжнародному рівні — ратифікація міжнародних договорів і угод щодо соціального захисту вразливих категорій населення; модернізація існуючої системи соціального захисту і соціального забезпечення відповідно до європейської моделі, що ґрунтується на нормах Європейської соціальної хартії;

2) на загальнодержавному рівні — реформування основних засад соціальної політики, зокрема, системи соціального страхування і соціальної допомоги на законодавчому рівні; вдосконалення взаємодії соціального працівника з державними структурами, відомствами та організаціями стосовно їх спільного впливу на неповну сім'ю; оптимізація соціальної роботи з даною категорією сімей; створення інформаційної бази для профілактично-попереджувальної діяльності соціального працівника з неповною сім'єю; організація соціальної роботи з неповнолітніми дітьми з неповних сімей; професіоналізація кадрів, які б здійснювали соціальну роботу з неповними сім'ями; підвищення ролі неурядових громадських організацій у розвитку всеохоплюючої системи соціальної допомоги.

Наступним осередком суспільства, який потребує не менш важливої уваги, є малозабезпечена сім'я. Так, І.С. Андрієнко під малозабезпеченістю розуміє неспроможність особи, зумовлену об'єктивними обставинами, задовольнити основні, а у випадках, передбачених законодавством, й додаткові потреби власного існування на рівні прожиткового мінімуму [255, с. 4]. В свою чергу, М.В. Сокол визначає малозабезпеченість як один із

юридичних фактів виникнення правовідносин по державній соціальній допомозі, що має складну структуру. Змістовими елементами зазначеного поняття є: 1) дохід однієї особи чи середньомісячний сукупний дохід; 2) майно в якості отримання одноразового чи регулярного доходу від його використання; 3) незалежні від особи причини настання такого матеріального становища [256, с. 179]. Є.І. Бутенко характеризує малозабезпеченість (нужденність) як стан, при якому сім'я чи особа з об'єктивних причин не може самостійно задовольнити свої аліментарні потреби [257, с. 17]. Так, явище малозабезпеченості, враховуючи складну економічну і політичну ситуацію в Україні, стало масовим, оскільки значна частина сімей знаходяться на межі бідності і не в змозі належним чином забезпечити себе.

Особливості соціального захисту малозабезпеченої сім'ї передбачені спеціальним Законом України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям», а також Постановою Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2003 р. № 250 «Про затвердження Порядку призначення і виплати державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям». Так, відповідно до ст. 1 Закону України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям», під малозабезпеченою сім'єю розуміється сім'я, яка з поважних або незалежних від неї причин має середньомісячний сукупний дохід, нижчий від прожиткового мінімуму для сім'ї. Під складними життєвими ситуаціями В.П. Галаганов розуміє: інвалідність; неможливість самообслуговування у зв'язку із престарілим віком і хворобою; сирітство; багатодітність; відсутність визначеного місця проживання; відсутність родичів, які зобов'язані за законом надавати матеріальну та соціальну підтримку; вимушене переселення; екстремальну ситуацію, надзвичайні та інші обставини, які особа не може подолати самостійно [258, с. 485].

Закон визначає середньомісячний сукупний дохід сім'ї як обчислений у середньому за місяць доход усіх членів сім'ї з усіх джерел надходжень протягом шести місяців, що передують місяцю звернення за призначенням державної соціальної допомоги, крім допомоги на дітей, над якими

встановлено опіку чи піклування [30]. У соціальному законодавстві визначення терміну «дохід» взагалі не наводиться. Його можна вивести із аналізу п. 3 Методики обчислення сукупного доходу сім'ї для всіх видів соціальної допомоги (далі — Методика) [259] та охарактеризувати як надходження у грошовій та натуральній формі, а також в іноземній валюті з будь-яких джерел як на території України, так і за її межами. В даному випадку варто зауважити, що наведене визначення є не зовсім досконалим, оскільки до розрахунку доходу сім'ї включаються надходження не із будь-яких джерел, а лише з тих, які визначені у законодавстві. Крім того, законодавець не в повному обсязі визначає поняття доходу в натуральній формі. До такого доходу, згідно з п. 5 Методики, відноситься: натуральна оплата праці та доходи від особистого селянського господарства, земельних ділянок, наданих для ведення городництва, сінокосіння, випасання худоби, та земельної частки (паю), виділеної внаслідок паювання земель [259, п. 5.8; 5.16].

У п. 5 Методики перераховано всі види надходжень, які включаються до сукупного доходу сімей (одержувачів) допомоги. Перш за все, це є нарахована заробітна плата, в тому числі за надурочну роботу, за роботу в святкові, неробочі і вихідні дні та за роботу за сумісництвом, надбавки і доплати всіх видів, премії [259, п. 5]. До сукупного доходу сімей (одержувачів) не включаються: 1) сплачувані особою аліменти; 2) частина допомоги при народженні дитини, виплата якої здійснюється одноразово, частина допомоги при усиновленні дитини, виплата якої здійснюється одноразово, допомога на поховання, одноразова допомога, яка надається відповідно до законодавства або за рішеннями органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, підприємств, організацій незалежно від форм власності; 3) житлова субсидія; 4) грошове забезпечення військовослужбовців строкової служби; 5) розрахункова сума доходу від земельної частки (паю), виділеної внаслідок розпаювання землі, що не використовується з поважних причин (зокрема, внаслідок похилого віку,

інвалідності, наявності малолітніх дітей, тощо) сім'ями, які складаються з осіб похилого віку, інвалідів, а також багатодітними сім'ями з малолітніми дітьми; 6) суми, які сплачуються підприємствами, установами та організаціями за договорами добровільного медичного страхування своїх працівників; 7) допомога громадських та благодійних організацій; 8) одноразова винагорода жінкам, яким присвоєно почесне звання України «Мати-героїня»; 9) оплата праці членів виборчої комісії, а також осіб, які залучаються до роботи в комісії, у тому числі в день голосування, дні встановлення підсумків голосування та результатів виборів; 10) вартість безоплатно отриманих санаторно-курортних путівок, протезно-ортопедичних виробів, засобів реабілітації, дитячих новорічних подарунків [259].

А прожитковий мінімум для сім'ї — визначена для кожної сім'ї залежно від її складу сума прожиткових мінімумів, розрахованих та затверджених відповідно до Закону України «Про прожитковий мінімум» для осіб, які відносяться до основних соціальних і демографічних груп населення [30].

Відповідно до ст. 4 Закону України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям», заява про надання державної соціальної допомоги подається уповноваженим представником сім'ї до місцевої державної адміністрації або до виконавчого комітету сільської, селищної ради. Виконавчий комітет сільської, селищної ради передає заяву про надання державної соціальної допомоги до місцевої державної адміністрації.

У заяві дається згода сім'ї на збір інформації про неї, про її власність, доходи та майно, що необхідна для мети цього закону. До заяви про надання державної соціальної допомоги додаються:

1) документ, що посвідчує особу;

2) довідка про склад сім'ї. До складу сім'ї включаються чоловік, дружина; рідні, усиновлені та діти цих осіб віком до вісімнадцяти років, а також діти, які навчаються за денною формою навчання у загальноосвітніх, професійно-технічних, вищих навчальних закладах I–IV рівнів акредитації до досягнення двадцяти трьох років і які не мають власних сімей; неодружені

повнолітні діти, які визнані інвалідами з дитинства I та II груп або інвалідами I групи і проживають разом з батьками; непрацездатні батьки чоловіка та дружини, які проживають разом з ними і перебувають на їх утриманні у зв'язку з відсутністю власних доходів; особа, яка проживає разом з одиноким інвалідом I групи і здійснює догляд за ним; жінка та чоловік, які проживають однією сім'єю, не перебувають у шлюбі, але мають спільних дітей. При цьому, до складу сім'ї включаються незалежно від місця проживання (перебування) або реєстрації діти, які навчаються за денною формою навчання у загальноосвітніх, професійно-технічних, вищих навчальних закладах I–IV рівнів до досягнення двадцяти трьох років і не мають власних сімей. До складу сім'ї не включаються особи, які перебувають на повному державному утриманні;

3) декларація про доходи та майно осіб, які входять до складу сім'ї (в декларацію не включається державна соціальна допомога, призначена відповідно до цього закону;

4) нарахована субсидія за спожиті житлово-комунальні послуги; сплачені членами сім'ї аліменти);

5) довідка про наявність та розмір земельної частки (паю).

Стаття 5 Закону регламентує, що розмір державної соціальної допомоги визначається як різниця між прожитковим мінімумом для сім'ї та її середньомісячним сукупним доходом, який обчислюється за методикою, встановленою центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сферах трудових відносин, соціального захисту населення, але цей розмір не може бути більшим ніж 75 відсотків прожиткового мінімуму для сім'ї. Для кожної дитини (крім дитини-інваліда), яка входить до складу малозабезпеченої сім'ї, рівень забезпечення прожиткового мінімуму збільшується на 10 відсотків, а для кожної дитини-інваліда, яка входить до складу малозабезпеченої сім'ї, для кожної дитини, яка утримується матір'ю (батьком, усиновителем), що не перебуває у шлюбі, і запис про батька (матір) цієї дитини у Книзі реєстрації народжень

провадиться в установленому порядку за вказівкою матері (батька), для кожної дитини, в якої один або обоє батьків є інвалідами I або II групи, — на 20 відсотків. Розмір державної соціальної допомоги збільшується на кожну дитину віком до 13 років на 250 гривень, на кожну дитину віком від 13 до 18 років — на 500 гривень. Максимальний розмір державної соціальної допомоги з урахуванням збільшення її розміру на кожну дитину, яка входить до складу малозабезпеченої сім'ї, не може перевищувати прожитковий мінімум для сім'ї.

Також існують певні випадки, за яких державна соціальна допомога малозабезпеченій сім'ї не призначається: 1) працездатні члени малозабезпеченої сім'ї не працюють, не служать, не вчаться за денною формою навчання у загальноосвітніх, професійно-технічних, вищих навчальних закладах I–IV рівнів акредитації протягом трьох місяців, що передують місяцю звернення за призначенням державної соціальної допомоги (крім осіб, які в установленому порядку визнані безробітними та за інформацією центрів зайнятості не порушують законодавство про зайнятість щодо сприяння своєму працевлаштуванню; осіб, які доглядають за дітьми до досягнення ними трирічного віку або за дітьми, які потребують догляду протягом часу, визначеного у медичному висновку лікарсько-консультативної комісії, але не більше ніж до досягнення ними шестирічного віку; осіб, які доглядають за інвалідами I групи або дітьми-інвалідами віком до 18 років, за інвалідами II групи внаслідок психічного розладу, а також за особами, які досягли 80-річного віку; фізичних осіб, які надають соціальні послуги); 2) з'ясовано, що малозабезпечена сім'я має додаткові джерела для існування, а також хто-небудь із її складу протягом 12 місяців перед зверненням за наданням державної соціальної допомоги здійснив покупку або оплатив послуги на суму, яка на час звернення перевищує 10-кратну величину прожиткового мінімуму для сім'ї; 3) у власності чи володінні малозабезпеченої сім'ї є друга квартира (будинок) за умови, що загальна площа житла перевищує 21 квадратний метр на одного члена сім'ї та

додатково 10,5 квадратного метра на сім'ю, чи більше одного автомобіля, транспортного засобу (механізму).

Проте, з цього правила існують певні винятки і допомога може бути призначена місцевою державною адміністрацією на підставі рішень районних, районних у містах Києві та Севастополі державних адміністрацій та виконавчих комітетів міських і районних у містах (у разі їх створення) рад у разі, якщо: 1) у складі сім'ї є інвалід; 2) у малозабезпеченій багатодітній сім'ї виховуються троє або більше дітей віком до 18 років (якщо діти навчаються за денною формою навчання у загальноосвітніх, а також професійно-технічних, вищих навчальних закладах I–IV рівнів акредитації, але не довше ніж до досягнення ними 23 років); 3) неможливість отримання будь-яких джерел для існування пов'язана з тривалою хворобою одного та/або кількох членів сім'ї. Рішення про призначення державної соціальної допомоги у таких випадках приймається на підставі обстеження матеріально-побутових умов сім'ї, яка звернулася за призначенням такої допомоги [30].

Отже, необхідно зробити висновок, що не всі сім'ї, в яких достаток невеликий, визнаються малозабезпеченими. Для отримання права на допомогу по малозабезпеченості сім'я повинна відповідати таким, так би мовити, вимогам:

1) її середньомісячний сукупний дохід (тобто всіх членів сім'ї) повинен бути меншим, ніж прожитковий мінімум для сім'ї;

2) сім'я повинна постійно проживати на території України;

3) працездатні члени сім'ї повинні працювати, або служити, чи навчатися (крім окремих випадків: є офіційно безробітними і знаходяться в пошуку роботи, доглядають за дітьми (до 3, до 6 років), інвалідами, особами, які досягли 80-річного віку та ін.);

4) не повинні мати додаткові джерела для існування, у володінні чи користуванні другу квартиру (за умови, що загальна площа житла перевищує 21 квадратний метр на одного члена сім'ї та додатково 10,5 квадратного метра на сім'ю), другий автомобіль.

Раніше наявна була ще одна вимога до малозабезпеченої сім'ї, яка претендувала на отримання соціальної допомоги, а саме відсутність у її власності чи володінні земельної ділянки понад 0,6 га (ця вимога не поширювалась на сім'ї, які хоча і мали таку земельну ділянку, але вона з незалежних від сім'ї причин не приносила їй дохід). Проте, вказана вимога Законом України від 19.05.2015 р. № 454-VIII «Про внесення зміни до статті 7 Закону України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» щодо соціального захисту сімей, члени яких мають у власності чи володінні земельні ділянки» була виключена. На нашу думку, заборона мати земельні ділянки понад 0,6 га малозабезпеченим сім'ям (яка діяла раніше) суперечила ст. 1 Закону України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям», оскільки в даній статті визначається, що критерієм малозабезпеченості сім'ї є ніщо інше як рівень середньомісячного сукупного доходу сім'ї.

3.3 Організаційно-правові заходи соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування

На сучасному етапі розвитку суспільства проблема сирітства є актуальною для кожної країни світу, не виключенням є і Україна. Проте, в різних державах, залежно від економічного становища та політичного устрою, соціально-економічного розвитку, традицій, тощо, і походження, і шляхи її вирішення різняться за формою та змістом. Права дитини в Україні на даний час реалізуються в умовах економічних та соціальних суперечностей, нестабільності, що негативно позначається на розв'язанні проблем захисту дітей [260, с. 2].

Крім того, на сьогодні Україна також перебуває у ситуації постановки нових цілей та пріоритетів у формуванні та розвитку власної системи соціального захисту та забезпечення різних категорій осіб, в тому числі і

дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, з огляду на адаптацію та впровадження нових європейських стандартів у національне законодавство, а також реалізацію раніше визнаних світових стандартів щодо соціального захисту у вказаній сфері правового регулювання.

Приєднання України до міжнародних норм права у сфері соціального захисту переорієнтовує державну політику щодо посиротілих дітей до суспільно визнаних стандартів, яких дотримуються високорозвинені цивілізовані країни, здійснює гармонізацію вітчизняного законодавства до міжнародних стандартів [261]. Сьогодні в Україні змінено основні засади державної політики щодо соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: законодавчо закріплено принцип пріоритетності сімейних форм улаштування дітей, розпочато реформування державної системи опіки, яке спрямоване на деінституалізацію неповнолітніх, створено правовий та фінансовий механізми розвитку альтернативних форм сімейного утримання, тощо [262].

Щодо обрання принципу пріоритетності сімейних форм улаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, серед інших заходів соціального захисту таких дітей, слід зазначити, що закріплення такого принципу відіграє важливу роль у покращенні якості соціального захисту зазначених вразливих категорій громадян та максимального наближення заходів соціальної підтримки держави до досягнення цілей та суті соціального захисту дитини та забезпечення її прав. Адже, за результатами спілкування, 80% дітей, які мешкають в дитячих будинках та школах-інтернатах, вважають себе нещасливими. Інтернат ніколи не стане альтернативою сім'ї, його можна розглядати лише як місце тимчасового перебування дитини [263].

Про інтеграцію України в міжнародне правове поле щодо соціального захисту дітей, зокрема, й тих, які залишилися без піклування батьків, свідчить набрання чинності низкою інших міжнародних документів. Стали частиною національного законодавства Факультативний протокол до

Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії (ратифікований Україною у 2003 р.) [264]; Конвенція про контакт з дітьми (ратифікована у 2006 р.) [265]; Конвенція про стягнення аліментів за кордоном (ратифікована у 2006 р.) [266]. Соціальний захист дітей передбачений також актами Ради Європи та Європейського Союзу. Набрання чинності Європейською конвенцією про визнання та виконання рішень щодо опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми в Україні (ратифікована Законом України у 2008 р.) [267] розширює можливості вирішення питань опікунства. Зазначена конвенція є правовою підставою для визнання і виконання іноземних рішень щодо опіки, вона «надає можливість …забезпечувати належне вирішення проблем, що виникають у випадках, коли дітей неправомірно переміщують через державний кордон, а також запровадити механізми для поновлення опіки над дітьми у випадках її свавільного припинення…» [268]. Європейська конвенція про усиновлення дітей (переглянута), ратифікована Україною у 2011 р. [245], хоча і не запроваджує уніфікованого порядку усиновлення дітей, проте, встановлює сучасні правові стандарти у цій сфері діяльності. Норми зазначеної конвенції передбачають низку нових положень, серед яких обов'язкове отримання згоди батька дитини на усиновлення, навіть у разі, коли дитина народжена поза шлюбом. Деякі положення конвенції є обов'язковими для запровадження державами-учасницями у своє законодавство, а частина має рекомендаційний характер, прийняття яких залишено на розсуд кожної окремої держави [269].

Міжнародні гарантії соціального захисту закріплені в документах Організації Об'єднаних Націй (ООН) та інших міжнародних та регіональних організацій [270, с. 305–307]. Серед документів ООН багато таких, що спрямовані на соціальний захист дітей, головним з яких є Конвенція про права дитини, ратифікована Україною у 1991 р. [127].

Проблеми сирітства дітей та дітей, позбавлених батьківського піклування, в Україні є дуже актуальними і потребують негайного вирішення

на законодавчому, соціальному та економічному рівні. Крім того, дані проблеми потребують здійснення подальших науково-теоретичних досліджень, узагальнень та висновків, що, в свою чергу, породжують вироблення та розробку нових теоретичних ідей, принципів та завдань перед державою щодо удосконалення чинного нормативно-правового регулювання у даній сфері.

Правовим проблемам влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, було присвячено низку праць за радянських часів, таких вчених як: Н.М. Єршова, О.М. Нечаєва, І.М. Кузнєцова, Я.М. Пігач, В.С. Гопанчук. В Україні правові проблеми влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, були предметом досліджень на рівні монографічних досліджень таких науковців як В.П. Мироненко, О.І. Карпенко, В.Ю. Москалюк, О.О. Грабовська. Вітчизняні науковці, зокрема, Л. Кривачук, І. Цибульна, досліджували загальні питання реалізації державної політики щодо дітей, В. Козубовський, Т. Макійчук, В. Москалюк, О. Ноздріна висвітлювали засади соціального захисту дітей, позбавлених батьківського піклування, історії становлення інституту опіки та піклування присвячено роботи Н. Дьячковського, С. Морозової, Д. Прутян. Також проблемам соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, присвятили свої напрацювання наступні вчені: Н.Б. Болотіна, В.Я. Бурак, О.Є. Мачульська, П.Д. Пилипенко, С.М. Прилипко, С.М. Синчук, І.М. Сирота, Б.І. Сташків, Є.Г. Тучкова та інші.

Достатньо розгалуженою та різноманітною на даний час є система нормативно-правових актів, що регулюють окреслену сферу соціального захисту. Відтак, правову основу нашого дослідження, крім наведених вище міжнародних нормативно-правових актів, складають Конституція України [2], Сімейний кодекс України [34], Цивільний кодекс України [271], Закони України: «Про освіту» від 23.05.1991 р. [155], «Про дошкільну освіту» від 11.07.2001 р. [272], «Про вищу освіту» від 01.07.2014 р. [115], «Про загальну

середню освіту» від 13.05.1999 р. № 651-XIV р. [273], «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 р. [25], «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» від 13.01.2005 р. [36] та ін. Останніми роками прийнято низку Указів Президента України, постанов Кабінету Міністрів України, а саме: Указ Президента від 05.05.2008 р. № 411/2008 «Про заходи щодо забезпечення захисту прав і законних інтересів дітей» [234]; Указ Президента № 1153 від 17.10.1997 р. «Про затвердження заходів щодо поліпшення становища дітей-сиріт і дітей, які залишились без піклування батьків» [274]; Указ Президента від 18.01.1996 р. № 63/96 «Про національну програму «Діти України» [275]; Указ Президента «Про першочергові заходи щодо захисту прав дітей» від 11.07.2005 р. № 1086-2005 [232]; Указ Президента «Про додаткові заходи щодо запобігання дитячій бездоглядності» від 28.01.2000 року № 113 [231]; розпорядження Президента України «Про заходи щодо поліпшення утримання та виховання дітей-сиріт, позбавлених батьківського піклування» № 359 від 29.11.2000 р. [276]; Постанова Кабінету Міністрів України від 05.04.1994 р. № 226 «Про поліпшення виховання, навчання, соціального захисту та матеріального забезпечення дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування» [277]; наказ Міністерства праці та соціальної політики України від 29.12.2001 р. № 549 «Про затвердження Типового положення про дитячий будинок-інтернат» [278]; «Про затвердження Положення про дитячий будинок сімейного типу» від 26.04.2002 р. № 564 [165], «Про затвердження Положення про прийомну сім'ю» від 26.04.2002 р. № 565 [26], «Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей» від 08.10.2008 р. № 905 [166], «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини» від 24.09.2008 р. № 866 [167], «Про затвердження Порядку призначення та виплати тимчасової державної допомоги дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів, не мають можливості утримувати дитину або місце

проживання їх невідоме» від 22.02.2006 р. № 189 [168], «Про затвердження Порядку призначення і виплати державної соціальної допомоги на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, грошового забезпечення батькам-вихователям і прийомним батькам за надання соціальних послуг у дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях за принципом «гроші ходять за дитиною» від 31 січня 2007 р. № 81 [162] та ін. 13 липня 2011 року Міністерством юстиції України надано роз'яснення щодо соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування [279].

Переходячи до безпосереднього аналізу організаційно-правових заходів соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в Україні, вважаємо за необхідне насамперед уточнити понятійний апарат. Основним нормативно-правовим актом, що визначає систему організаційно-правових заходів соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в Україні, є Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» від 13.01.2005 року № 2342-IV [36].

Відповідно до статті 1 зазначеного закону [36], дитина-сирота — дитина, в якої померли чи загинули батьки, а дітьми, позбавленими батьківського піклування, визнаються діти, які залишилися без піклування батьків у зв'язку з позбавленням їх батьківських прав, відібранням у батьків без позбавлення батьківських прав, визнанням батьків безвісно відсутніми або недієздатними, оголошенням їх померлими, відбуванням покарання в місцях позбавлення волі та перебуванням їх під вартою на час слідства, розшуком їх органами Національної поліції, пов'язаним з відсутністю відомостей про їх місцезнаходження, тривалою хворобою батьків, яка перешкоджає їм виконувати свої батьківські обов'язки, а також діти, розлучені із сім'єю, підкинуті діти, батьки яких невідомі, діти, від яких відмовилися батьки, діти, батьки яких не виконують своїх батьківських

обов'язків з причин, які неможливо з'ясувати у зв'язку з перебуванням батьків на тимчасово окупованій території України або в зоні проведення антитерористичної операції, та безпритульні діти.

Так, Законом [36] надано визначення ключових понять «дитина-сирота» та «дитина, позбавлена батьківського піклування». Проте, аналіз цих понять приводить до розуміння необхідності їх більш детального розкриття та співставлення між собою, а також виділення сутнісних ознак кожного поняття. Адже постає зрозумілим той факт, що осягнення даних понять ототожнюється з дослідженням процесу надання дитині відповідного правового статусу, що включає в себе сукупність конкретних юридичних фактів, правових норм та владно-управлінських дій уповноважених суб'єктів, що здійснюються в установленому законодавством порядку, на підставі яких конкретна особа набуває статусу «дитини-сироти» чи «дитини, позбавленої батьківського піклування».

Відповідно до Закону [36], статус дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування, — визначене відповідно до законодавства становище дитини, яке надає їй право на повне державне забезпечення і отримання передбачених законодавством пільг та яке підтверджується комплектом документів, що засвідчують обставини, через які дитина не має батьківського піклування.

Так, розкриваючи поняття «дитина-сирота», виходимо з того, що законодавець визначає правову підставу для надання такого статусу дитині, у якої померли або загинули батьки. Тобто такий статус насамперед надається дитині. Згідно з нормами статті 6 Сімейного кодексу [34], правовий статус дитини має особа до досягнення нею повноліття. Малолітньою вважається дитина до досягнення нею чотирнадцяти років. Неповнолітньою вважається дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років. Тобто дитиною є особа віком до 18 років.

Законодавець виділяє дві правові підстави для надання статусу дитини-сироти, які очевидно слід відокремлювати одна від іншої: смерть батьків,

загибель батьків. Проте, у процесуальному розумінні надання такого статусу зазначені нами дві окремі підстави надання статусу дитини-сироти фактично ототожнюються. Так, відповідно до п. 23 Постанови Кабінету Міністрів України «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини» від 24.09.2008 року № 866 [167], статус дитини-сироти надається дітям, у яких померли або загинули батьки, що підтверджується свідоцтвом про смерть кожного з них. Згідно з п. 25, якщо у випадках, зазначених у пунктах 23 цього порядку, дитину виховувала одинока мати, до документів додається довідка, видана органом реєстрації актів цивільного стану за місцем реєстрації народження дитини, про те, що відомості про батька внесені за вказівкою матері відповідно до статті 135 Сімейного кодексу України.

Відповідно до п. 21–22 Постанови [167], для надання дитині статусу дитини-сироти служба у справах дітей за місцем походження дитини протягом двох місяців повинна зібрати необхідні документи (свідоцтво про народження дитини та документи, що засвідчують обставини, за яких дитина залишилась без батьківського піклування). Рішення про надання статусу дитини-сироти приймається районною, районною у мм. Києві та Севастополі держадміністрацією, виконавчим органом міської чи районної у місті ради за місцем походження такої дитини за поданням служби у справах дітей [167].

Таким чином, дитина-сирота - це особа віком до 18 років, у якої померли чи загинули батьки, юридичний факт чого підтверджується свідоцтвом про смерть кожного з них, щодо якої на підставі усіх належних згідно з чинним законодавством документів та у визначеному законодавством порядку районною, районною у мм. Києві та Севастополі держадміністрацією, виконавчим органом міської чи районної у місті ради за місцем походження такої дитини за поданням служби у справах дітей прийнято рішення про надання такого статусу, що надає їй право на повне державне забезпечення і отримання передбачених законодавством пільг [280, с. 28].

Переходячи до аналізу поняття дитини, позбавленої батьківського піклування, слід відзначити, що зазначене поняття охоплює за своїм змістом і обсягом більшу кількість життєвих обставин, за яких дитина фактично та об'єктивно позбавлена батьківського піклування. Очевидно, що дитина-сирота також відноситься до дітей, що позбавлені батьківського піклування, тому поняття дитини, позбавленої батьківського піклування, є ширшим за поняття дитини-сироти.

Стає зрозумілим, що співвідношення понять дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування, є відображенням існування проблеми так званого соціального сирітства, що достатньо досліджена у науковій доктрині, що, на жаль, спричиняє існування більшої кількості випадків та життєвих обставин (крім фізіологічної смерті батьків), коли дитина залишається без батьківського піклування. Так, у цьому контексті сирота, за визначенням О. Безпалько, — це дитина, яка тимчасово чи постійно перебуває поза сімейним оточенням внаслідок втрати батьків, а також дитина, яка не може з певних причин чи із власних інтересів залишатися в сімейному оточенні і потребує захисту та допомоги з боку держави [281, с. 57]. Сирітство буває двох типів: біологічне та соціальне. Біологічні сироти — це діти, які втратили обох батьків. Соціальні сироти — це діти, які є сиротами при живих батьках [282, с. 887]. Проблема соціального сирітства не є новою проблемою для світового суспільства і відома з давніх часів. Кожне суспільство вирішує її згідно зі своїми традиціями та можливостями. Але в усіх випадках соціальне сирітство, в першу чергу, — це порушення прав дітей на сімейне виховання з боку самих батьків, яке призводить до надзвичайного негативного психологічного стану дітей, різних порушень в їх розвитку. Доля соціальних сиріт дуже нелегка, проблемна, часто обтяжена як біологічною спадковістю, так і неналежним їх вихованням та розвитком [260, с. 2]. Розглядаючи окреслену вище проблему у правовому аспекті, а зокрема, у аспекті правового регулювання соціального захисту як біологічних, так і соціальних сиріт, слід відзначити, що і біологічні, і соціальні сироти

однаково зазнають впливу негативних соціальних, економічних, психологічних та інших факторів, які зумовлюються відсутністю сім'ї та осіб, які зобов’язуються дбати про таких дітей, виховувати, забезпечувати усіма необхідними благами для росту і розвитку, та захищати їх. А тому, на наш погляд, відсутні будь-які підстави наділяти одну із окреслених груп дітей більшим обсягом засобів та заходів соціального захисту.

Звичайно, така позиція є слушною та ґрунтується на конкретних реаліях суспільного життя, проте, на нашу думку, вона може застосовуватися у соціологічних науках, тощо, але не є актуальною для нормативно-правового регулювання даної проблематики та не може слугувати підставою для надання дитині конкретного правового статусу. Для досягнення юридичної визначеності та, як наслідок, ефективності державної соціальної політики при здійсненні соціального захисту дітей, позбавлених батьківського піклування, необхідним є закріплення саме найбільш чіткого та вичерпного переліку випадків, за яких дитина позбавляється батьківського піклування. Саме таким шляхом і пішов законодавець. Статтею 1 Закону [36] чітко визначено перелік правових підстав та відповідних їм конкретних юридичних фактів, які спричиняють визнання дитини позбавленою батьківського піклування. Положення постанови Кабінету Міністрів України «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов’язаної із захистом прав дитини» від 24.09.2008 року № 866 [167] деталізують перелік документів, що підтверджують кожну конкретну обставину, що спричиняє втрату батьківського піклування.

Так, згідно з п. 24 Постанови, статус дитини, позбавленої батьківського піклування, надається дітям:

1) батьки яких позбавлені батьківських прав, що підтверджується рішенням суду;

2) які відібрані у батьків без позбавлення батьківських прав, що підтверджується рішенням суду;

3) батьки яких визнані безвісно відсутніми, що підтверджується рішенням суду;

4) батьки яких оголошені судом померлими, що підтверджується свідоцтвом про смерть, виданим органами реєстрації актів цивільного стану;

5) батьки яких визнані недієздатними, що підтверджується рішенням суду;

6) батьки яких відбувають покарання в місцях позбавлення волі, що підтверджується вироком суду;

7) батьки яких під час здійснення кримінального провадження тримаються під вартою, що підтверджується ухвалою слідчого судді (суду);

8) батьки яких знаходяться у розшуку органами внутрішніх справ, пов'язаному з ухиленням від сплати аліментів та відсутністю відомостей про їх місцезнаходження, що підтверджується ухвалою суду або довідкою органів внутрішніх справ про розшук батьків та відсутність відомостей про їх місцезнаходження;

9) у зв'язку з тривалою хворобою батьків, яка перешкоджає їм виконувати свої батьківські обов'язки, що підтверджується висновком лікарсько-консультативної комісії закладу охорони здоров’я про наявність у батька, матері хвороби, що перешкоджає виконанню ними батьківських обов'язків, виданим у порядку, встановленому МОЗ;

10) підкинутим, батьки яких невідомі, покинутим в пологовому будинку, іншому закладі охорони здоров'я або яких відмовилися забрати з цих закладів батьки, інші родичі, про що складено акт за формою, затвердженою МОЗ і МВС;

11) батьки яких не виконують свої обов’язки з виховання та утримання дитини з причин, які неможливо з’ясувати у зв’язку із перебуванням батьків на тимчасово окупованій території або в районі проведення антитерористичної операції, що підтверджується актом, складеним службою у справах дітей за формою згідно з додатком 11 до постанови [167].

Таким чином, підсумовуючи зазначене, дитиною, позбавленою батьківського піклування, є особа віком до 18 років, що внаслідок обставин, визначених у ст. 1 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» від 13.01.2005 року № 2342-IV [36] та документально підтверджених відповідно до п. 24 Постанови Кабінету Міністрів України «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини» від 24.09.2008 року № 866 [167], об’єктивно не отримує батьківського піклування, щодо якої на підставі усіх належних згідно з чинним законодавством документів та у визначеному законодавством порядку районною, районною у мм. Києві та Севастополі держадміністрацією, виконавчим органом міської чи районної у місті ради за місцем походження такої дитини за поданням служби у справах дітей прийнято рішення про надання такого статусу, що надає їй право на повне державне забезпечення і отримання передбачених законодавством пільг.

Співставляючи досліджені поняття між їхніми істотними правовими ознаками можна провести деяку грань. Вона полягає у наявності (відсутності) вольової ознаки у діях батьків щодо збереження свого правового зв’язку зі своєю дитиною. Зокрема, при наданні статусу дитини-сироти батьки можуть належно виконувати свої батьківські обов’язки та піклуватися про дитину, а надання дитині статусу сироти взагалі не пов’язане з волею батьків чи їхньою поведінкою, а відбувається внаслідок трагедії – їх загибелі. У випадку надання статусу дитини, позбавленої батьківського піклування вольовий склад поведінки батьків набагато більш складний. В такому випадку також можуть мати місце ситуації, схожі за своєю правовою природою до вищенаведеного, як, наприклад, у разі визнання батьків померлими чи безвісно відсутніми, або ж визнання недієздатними. Проте у більшості своїй надання статусу дитини, позбавленої батьківського піклування відбувається як наслідок неналежного виконання батьками своїх батьківських обов’язків (позбавлення батьківських прав, підкинуті діти

тощо). На нашу думку, вольова ознака поведінки батьків має важливе значення при вирішенні питання про надання дитині досліджуваного статусу та обрання відповідних заходів соціального захисту або ж вжиттям заходів щодо збереження сімей.

Доля дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, вирішується органами опіки та піклування при місцевих органах виконавчої влади. Опіку над такими дітьми, згідно з Конституцією України, бере на себе держава. Крім того, спостерігається тенденція до зростання кількості дітей, котрі не визнані законом як такі, що позбавлені батьківського піклування, але фактично вони можуть вважатися сиротами, оскільки батьки з певних причин не виконують свої обов'язки. Це діти з асоціальних родин, «діти вулиці», жебраки, тощо. «Дітей, які при живих батьках не мають необхідної опіки та виховання в сім'ях, незалежно від офіційно визнаного статусу, можна розглядати як соціальних сиріт, фактично позбавлених батьківського піклування», — зазначає Т.М. Івлєва. Останній тип сирітства стає дуже поширеним в Україні [260, с. 3].

На сьогодні законодавство України гарантує цілу низку пільг і допомоги дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківської піклування, що офіційно визнані такими у встановленому нормативно порядку. Окремо слід зазначити, що закон [36] передбачає також категорію осіб — особи, з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, яким також чинним законодавством передбачено збереження та надання відповідних видів соціального захисту. До них відносяться особи віком від 18 до 23 років, у яких у віці до 18 років померли або загинули батьки, та особи, які були віднесені до дітей, позбавлених батьківського піклування [36].

Перш ніж перейти до аналізу існуючих в України організаційно-правових заходів соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, доцільно буде з'ясувати сутність і змістове наповнення поняття соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в цілому та поняття організаційно-правових

заходів соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Надаючи визначення поняття соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, звертаємось до міркувань О.М. Потопахіної, яка зазначає, що соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, - це система гарантованих державою економічних, юридичних, організаційних заходів щодо повного державного забезпечення відповідно до державних соціальних стандартів і отримання передбачених законодавством пільг для задоволення їх життєво необхідних потреб та створення умов для нормальної життєдіяльності. Його слід віднести до додаткового, а не спеціального чи особливого соціального захисту. Також автор зауважує, що соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, слід розглядати не тільки як систему заходів. а й як правовий інститут у системі права соціального забезпечення, тобто, як сукупність правових норм, які визначають правові, організаційні, соціальні засади та гарантії державної підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб з їх числа [283, с.115].

Виходячи з наведеної наукової думки, приходимо до власного висновку про те, що під організаційно-правовими заходами соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування слід розуміти як інструментальну складову соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, що являє собою сукупність нормативно визначених конкретних дій та соціальних послуг уповноважених державою органів, а також систему матеріальних допомог, виплат та визначених пільг, що спрямовані на забезпечення державою рівності прав між дітьми, що народжені та виховуються у шлюбі та дітьми-сиротами і дітьми, позбавленими батьківського піклування, шляхом задоволення потреб останніх в утриманні, вихованні, спілкуванні, освіті, забезпеченні житлом та робочим місцем, задоволення інших життєвих потреб, що виникають у

зв’язку з необхідністю забезпечення нормальної життєдіяльності на рівні не нижчому від встановлених державою соціальних стандартів [284, с. 11].

Щодо виділення конкретних видів соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, слід зауважити на тому, що науковці виділяють види і форми соціального забезпечення. Так, С.Г.Кузьменко виділяє наступні форми соціального захисту: соціальні гарантії, соціальне страхування, соціальна допомога, соціальна підтримка, соціальні компенсації, соціальне забезпечення [285, с.419].

У свою чергу, А. А. Казанчан відзначає, що “види соціального забезпечення” більшість науковців визначають як об’єкти соціально-забезпечувальних матеріальних правовідносин або як конкретні матеріальні блага, з приводу яких вони виникають. Та виділяє наступні види соціального забезпечення: пенсійне забезпечення, забезпечення допомогами, соціальне обслуговування, забезпечення пільгами та перевагами, натуральне забезпечення, компенсації [219, с.13].

Таким чином, відповідно до наукової доктрини узгодженим є підхід, за яким соціальний захист поділяють на форми та види, що у свою чергу, характеризують його конкретні організаційно-правові та ціннісно-матеріальні прояви щодо кожного конкретного випадку та кожної конкретної особи. Проте, на противагу такій усталеній позиції наукової доктрини відповідно до ст. 4 Закону [36] закріплено не види чи форми соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб з їх числа, що гарантуються, забезпечуються та охороняються державою, а заходи їх соціального захисту.

Так, виходячи із ст. 9 Закону [36], за джерелом фінансування види соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, можна поділити на: 1) види соціального захисту, що здійснюються за рахунок коштів державного бюджету; 2) види соціального захисту, що здійснюються за рахунок обласних бюджетів та бюджету АРК; 3) види соціального захисту, що здійснюються за рахунок інших не

заборонених законодавством джерел (наприклад, від недержавних благодійних фондів, тощо).

За органами, що здійснюють соціальний захист, можна виділити види соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування:

(а) що надаються органами опіки та піклування (соціальний супровід, влаштування дитини);

(б) що надаються Центрами соціальних служб для молоді (соціальна адаптація, психологічна адаптація);

(в) що надаються місцевими державними адміністраціями чи виконавчими органами міських чи районних у містах, сільських, селищних рад (соціальні послуги щодо працевлаштування, забезпечення житлом);

(г) що надаються навчальними та медичними закладами (соціальні освітні та медичні послуги), тощо.

Також щодо зазначеної класифікації окремою групою слід виділити особливих суб'єктів здійснення соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Зазначені суб'єкти є похідними, вони не володіють владно-управлінськими повноваженнями у сфері соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, тобто повноваженнями щодо прийняття будь-яких рішень індивідуального чи нормативного характеру. Зазначені суб'єкти створюються на підставі рішень районних, районних у мм. Києві та Севастополі держадміністрацій, виконавчого комітету міської ради (міст республіканського Автономної Республіки Крим і міст обласного значення) на підставі заяви зацікавлених осіб, з урахуванням результатів навчання, подання відповідного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді і висновку служби у справах дітей про наявність умов для його створення з метою реалізації державної політики щодо соціального захисту дітей, саме через них безпосередньо вказані категорії дітей отримують необхідні види державного соціального захисту,

зокрема, сімейне виховання та утримання. До таких особливих суб'єктів відносяться дитячий будинок сімейного типу та прийомна сім'я.

Аналіз структури та змісту Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» [36] дозволяє дійти висновку про те, що соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, здійснюється у наступних видах: державне матеріальне забезпечення та державна матеріальна допомога; здійснення соціального обслуговування; встановлення соціальних пільг. В межах кожного виду соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, визначено конкретні організаційно-правові заходи щодо її реалізації.

Повертаючись до більш загального поняття соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, слід також зауважити, що соціальний захист зазначеної категорії дітей включає в себе не лише конкретні заходи щодо соціального захисту осіб, що зазнали впливу соціальних ризиків (надання пільг, послуг чи матеріального забезпечення), а також інші організаційно-правові заходи, що здійснюються уповноваженими на те органами та пов'язані з наданням тих чи інших видів соціального захисту.

Відтак, у цьому контексті можна виділити дві групи організаційно-правових заходів, що здійснюються уповноваженими органами — центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики з питань сім'ї та дітей, органами опіки та піклування, місцевими державними адміністраціями, районними, районними у мм. Києві та Севастополі держадміністраціями, виконавчими комітетами міських рад (міст республіканського Автономної Республіки Крим і міст обласного значення), службами у справах дітей:

І група — організаційно-правові заходи, що випливають із владно-управлінської компетенції зазначених органів та полягають у прийнятті ними

відповідних рішень управлінського характеру, що створюють організаційно-правові умови та підстави для подальшого здійснення соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Серед зазначених заходів можна виділити програмні — такі, що здійснюються на загальнодержавному та регіональному рівнях, це координація та методологічне забезпечення діяльності центральних та місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування стосовно соціального захисту дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, розробка програм, стратегій регіонального розвитку та соціального захисту, тощо. Також можна виділити безпосередні організаційно-правові заходи — підготовка та розгляд документів про надання дитині статусу сироти чи дитини, позбавленої батьківського піклування, прийняття відповідного рішення, прийняття рішення про створення дитячих будинків сімейного типу, прийомних сімей, тощо;

ІІ група — організаційно-правові заходи, що безпосередньо спрямовані на здійснення соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: надання соціальних послуг, матеріального забезпечення, тощо. Наприклад, здійснення соціального супроводу, надання послуг щодо влаштування дитини в сім'ї громадян на усиновлення, під опіку або піклування, в прийомні сім'ї, тощо.

Надалі більш конкретно зупинимося на аналізі кожного виду соціального захисту дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування, що виділені нами вище. Слід насамперед відзначити, що чинне законодавство України не надає жодних пільг чи переваг дітям-сиротам перед дітьми, що позбавлені батьківського піклування, чи навпаки. Тобто у своєму правовому статусі та у обсязі тих видів соціального захисту, що передбачені чинним законодавством, зазначені категорії осіб прирівнюються одна до одної.

Відповідно до ст. 5 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених

батьківського піклування» [36], за умови втрати дитиною батьківського піклування відповідна служба у справах дітей зобов'язана протягом двох місяців підготувати комплект документів, який підтверджує набуття дитиною статусу дитини-сироти, дитини, позбавленої батьківського піклування. Статус дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, надається відповідно до законодавства. Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини» від 24.09.2008 року № 866 [167], більш детально врегульовано порядок підготування документів щодо надання статусу дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування, прийняття відповідного рішення.

Зокрема, норми зазначеної постанови зобов’язують осіб, яким стало відомо про факт залишення дитини без батьківського піклування, негайно повідомити про це службу у справах дітей за місцем виявлення дитини. Як наслідок, служба у справах дітей або виконавчий орган сільської, селищної ради, до яких надійшло повідомлення про дитину, яка залишилась без батьківського піклування, повинні з'ясувати місце знаходження дитини, її вік, відомості про батьків або осіб, які їх замінюють, обставини, за яких дитина залишилась без батьківського піклування, прізвище, ім'я, по батькові та адресу особи, від якої надійшло повідомлення, та отримати іншу інформацію, що має істотне значення. Служба у справах дітей, а у разі, коли дитина виявлена на території села, селища, — виконавчий орган сільської, селищної ради разом з працівниками органів внутрішніх справ та охорони здоров'я протягом доби після надходження повідомлення про дитину, яка залишилась без батьківського піклування, проводять обстеження умов її перебування, стану здоров'я та з'ясовують обставини, за яких дитина залишилась без батьківського піклування. За результатами обстеження умов перебування дитини складається акт. Протягом двох місяців після виявлення дитини, яка залишилась без батьківського піклування, служба у справах дітей за місцем виявлення дитини разом з адміністрацією закладу, до якого тимчасово її

влаштовано, органами внутрішніх справ, охорони здоров'я вживає заходів до встановлення особи дитини, місця її проживання, відомостей про батьків або осіб, які їх замінюють, інших родичів, місця їх проживання (перебування) та організовує роботу з повернення дитини на виховання в сім'ю чи заклад, який вона самовільно залишила, або забезпечує підготовку документів для надання їй статусу дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування. У разі, коли дитина деякий час перебувала поза сімейним оточенням і місце проживання (перебування) її батьків не встановлено, її влаштування і встановлення статусу дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, забезпечує служба у справах дітей за місцем виявлення дитини [167].

Також норми зазначеної вище постанови зобов’язують служби у справах дітей вести облік дітей, позбавлених батьківського піклування, та дітей-сиріт, крім того, відомості про таких дітей вносяться до єдиного електронного банку даних про дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, і сім'ї потенційних усиновлювачів, опікунів, піклувальників, прийомних батьків, батьків-вихователів [167].

Суб’єкти прийняття рішення про надання дитині статусу сироти чи дитини, що позбавлена батьківського піклування, а також перелік документів, що підтверджують такий статус, уже аналізувалися нами вище при дослідженні понять дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування. Відтак, з моменту прийняття рішення про надання статусу дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування, дитина набуває права на усі види соціального захисту, що передбачені Законом України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» [36], іншими нормативно-правовими актами.

Насамперед, така категорія дітей має право на отримання соціального обслуговування, що включає надання уповноваженими на те суб’єктами відповідних соціальних послуг. Першою та однією із найважливіших

соціальних послуг, що надаються дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, є послуга щодо влаштування. Так, відповідно до ст. 6 закону [36], за умови втрати дитиною батьківського піклування відповідний орган опіки та піклування вживає вичерпних заходів щодо влаштування дитини в сім'ї громадян України — на усиновлення, під опіку або піклування, у прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу. До закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, незалежно від форми власності та підпорядкування, дитина може бути влаштована в разі, якщо з певних причин немає можливості влаштувати її на виховання в сім'ю.

Влаштування дитини до закладу для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, не позбавляє органи опіки та піклування за місцем походження та за місцем перебування дитини від обов'язку продовжувати діяльність щодо реалізації права цієї дитини на сімейне виховання. Порядок передачі дітей на усиновлення, виховання та спільне проживання в прийомні сім'ї або дитячі будинки сімейного типу затверджується Кабінетом Міністрів України.

До того ж, згідно з Постановою Кабінету Міністрів України «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини» від 24.09.2008 року № 866 [167] регламентуються умови щодо тимчасового влаштування дитини. Тимчасове влаштування дитини, яка залишилася без батьківського піклування, у межах своєї компетенції здійснюють служба у справах дітей за місцем виявлення дитини та уповноважений підрозділ органів внутрішніх справ.

Дитина, яка залишилася без батьківського піклування, тимчасово може бути влаштована у: сім’ю громадян; притулок для дітей служби у справах дітей (далі — притулок); центр соціально-психологічної реабілітації дітей (далі — центр); соціально-реабілітаційний центр (дитяче містечко); медичний, навчальний, виховний заклад, інший заклад або установу, в яких проживають діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування (крім

дитячого будинку та загальноосвітньої школи-інтернату для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування).

Дитина, в якої є родичі або інші особи, з якими у неї на момент залишення без батьківського піклування склалися близькі стосунки (сусіди, знайомі) і які бажають залишити її на виховання у своїй сім'ї, може перебувати в їх сім'ї до прийняття рішення про влаштування дитини. Підставою для тимчасового перебування дитини в сім'ї родичів або інших осіб, з якими у неї склалися близькі стосунки, є заява таких осіб про згоду на її тимчасове проживання, акт обстеження їх житлово-побутових умов та рішення служби у справах дітей про тимчасове влаштування дитини.

Тимчасове влаштування дитини до притулку, центру, соціально-реабілітаційного центру (дитячого містечка) здійснюється за направленням служби у справах дітей. Влаштування дитини до притулку, центру можливе також на підставі акта уповноваженого підрозділу органів внутрішніх справ про доставляння дитини до притулку, центру [167].

Постанова [167] деталізує положення Закону [36] щодо влаштування дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування. Зокрема, відповідно до її норм визначається, що після встановлення статусу дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, районна, районна у мм. Києві та Севастополі держадміністрація, виконавчий орган міської, районної у місті ради за місцем походження такої дитини вживає вичерпних заходів до влаштування її в сім'ю громадян України (усиновлення, під опіку, піклування, у прийомну сім'ю, дитячий будинок сімейного типу). До медичних, навчальних, виховних закладів, інших закладів або установ, в яких проживають діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, незалежно від форми власності та підпорядкування дитина може бути влаштована в разі, коли з певних причин немає можливості влаштувати її на виховання у сім'ю.

Влаштування дітей до дитячих будинків та загальноосвітніх шкіл-інтернатів, в яких проживають діти-сироти та діти, позбавлені батьківського

піклування (далі — дитячий будинок та загальноосвітня школа-інтернат), здійснюється відповідно до направлення (путівки) служби у справах дітей за формою згідно з додатком 12. Направлення (путівку) на влаштування дитини до дитячого будинку або загальноосвітньої школи-інтернату районного (районного у місті) підпорядкування видає служба у справах дітей за місцем первинного обліку дитини за погодженням з відповідним управлінням (відділом) освіти і науки (молоді та спорту) [167].

У разі, коли дитина влаштовується до дитячого будинку або загальноосвітньої школи-інтернату обласного (республіканського) підпорядкування, направлення (путівка) видається службою у справах дітей обласної, Київської або Севастопольської міської держадміністрації (органом виконавчої влади Автономної Республіки Крим) за наявності всіх необхідних документів. Погоджує таке направлення (путівку) департамент (управління) освіти і науки (молоді та спорту) обласної, Київської або Севастопольської міської держадміністрації (орган виконавчої влади Автономної Республіки Крим) [167].

Рішення про влаштування дитини до медичних, навчальних, виховних закладів, інших закладів або установ, в яких проживають діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, приймається районною, районною у мм. Києві та Севастополі держадміністрацією, виконавчим органом міської, районної у місті ради за місцем проживання (перебування) дитини. Влаштування дитини до медичного, навчального, виховного закладу, іншого закладу або установи, в яких проживають діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, не звільняє районну, районну у мм. Києві та Севастополі держадміністрацію, виконавчий орган міської, районної у місті ради за місцем походження (перебування) дитини від обов'язку продовжувати роботу з реалізації права цієї дитини на сімейне виховання. Не допускається одночасне застосування до дитини різних форм влаштування. Під час визначення форми влаштування в інтересах дитини мають бути враховані обставини, за яких дитина втратила батьківське піклування, її

життєвий шлях, родинні зв'язки, наявність братів і сестер, контакти із соціальним оточенням, стан здоров'я, освіта, інші потреби. Рідні брати і сестри не можуть бути роз'єднані під час влаштування. У разі неможливості влаштувати їх разом через стан здоров'я одного з братів/сестер опікуни, піклувальники, прийомні батьки, батьки-вихователі, керівники закладів зобов'язані забезпечити постійні контакти між дітьми, в тому числі періодичні зустрічі, листування, телефонні розмови, обмін фотокартками, тощо. Якщо за віком або станом здоров'я дитина не може самостійно писати, повідомлення від її імені та з її слів пишуть особи, які здійснюють догляд за дитиною. Періодичність зустрічей встановлюється залежно від обставин перебування дітей, але не рідше ніж два рази на рік [167].

Аналізуючи такий вид соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, як надання соціальної послуги щодо влаштування таких дітей, слушно також звернути увагу на деякі установи та суб’єкти, до яких може бути влаштована така дитина.

Відповідно до чинного законодавства, як уже зазначалося вище, закріплено пріоритет щодо сімейного влаштування таких дітей. Тобто органи опіки та піклування, місцеві органи державної виконавчої влади та місцевого самоврядування зобов’язані вживати усіх можливих заходів щодо сприяння влаштуванню дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, на виховання та утримання саме до сімей на усиновлення, на опіку чи піклування. І навіть тимчасове влаштування дитини до іншого закладу для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, незалежно від форми власності та підпорядкування не звільняє зазначених вище суб’єктів обов’язку вживати всіх заходів щодо влаштування таких дітей саме до сімей.

Відповідно до постанови [167], діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, можуть бути влаштовані тільки в сім'ї повнолітніх осіб. Також у постанові наводиться перелік осіб, до яких забороняється влаштовувати дитину-сироту чи дитину, позбавлену батьківського піклування, зауважується, що особи, в сім'ї яких влаштовуються діти-сироти

та діти, позбавлені батьківського піклування, зобов'язані пройти за направленням служб у справах дітей курс навчання з проблем виховання таких дітей (за винятком осіб, які бажають усиновити дитину) в центрі соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Родичі дитини, які мають намір взяти її під опіку, піклування, не зобов’язані проходити курс навчання, але за власним бажанням відповідно до рекомендації служби у справах дітей за місцем походження дитини або за місцем свого проживання вони можуть його пройти. Опіка, піклування над дитиною встановлюється рішенням районної, районної у мм. Києві та Севастополі держадміністрації, виконавчого органу міської, районної у місті ради за наявності документів, зазначених у пункті 40 цього порядку, або судом.

Опікуном, піклувальником призначається переважно особа, яка перебуває у сімейних, родинних відносинах з підопічним, з урахуванням особистих стосунків між ними, можливості особи виконувати обов'язки опікуна чи піклувальника. У разі призначення опікуна, піклувальника враховується бажання дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування. Бесіда з дитиною проводиться працівником служби у справах дітей з урахуванням її віку, обставин, за яких вона втратила батьківське піклування, не принижуючи гідність дитини та осіб, які виявили бажання взяти її під опіку, піклування. За результатами бесіди складається довідка [167].

Крім таких форм влаштування дітей, їх також може бути влаштовано, наприклад, до дитячого будинку сімейного типу чи прийомної сім'ї. Питання щодо їх утворення та функціонування регулюється окремими нормативно-правовими актами, зокрема, це постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про дитячий будинок сімейного типу» від 26.04.2002 р.№ 564 [165] та «Про затвердження Положення про прийомну сім'ю» від 26.04.2002 р. № 565 [26].

Так, відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про дитячий будинок сімейного типу» від

26.04.2002 р. № 564 [165], дитячий будинок сімейного типу — це окрема сім'я, що створюється за бажанням подружжя або окремої особи, яка не перебуває у шлюбі, які беруть на виховання та спільне проживання не менш як 5 дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Вихованці перебувають у дитячому будинку сімейного типу до досягнення 18-річного віку, а в разі продовження навчання у професійно-технічному, вищому навчальному закладі I–IV рівня акредитації — до 23 років або до закінчення відповідних навчальних закладів. Батьки-вихователі несуть відповідальність за життя, здоров'я, фізичний і психічний розвиток вихованців. Батьки-вихователі є законними представниками вихованців і захисниками їх прав та інтересів у всіх органах, установах та організаціях без спеціальних на те повноважень.

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про прийомну сім'ю» від 26.04.2002 р. № 565 [26], прийомна сім'я — сім'я або окрема особа, яка не перебуває у шлюбі, що добровільно за плату взяла на виховання та спільне проживання від одного до чотирьох дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Метою утворення прийомної сім'ї є забезпечення належних умов для зростання в сімейному оточенні дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, шляхом влаштування їх у сім'ї на виховання та спільне проживання. Прийомні діти виховуються у прийомній сім'ї до досягнення 18-річного віку, а в разі продовження навчання у професійно-технічних, вищих навчальних закладах I–IV рівня акредитації — до 23 років або до закінчення відповідних навчальних закладів.

У разі утворення прийомної сім'ї прийомні батьки беруть за плату прийомних дітей на власну житлову площу за наявності відповідних санітарно-гігієнічних та побутових умов. За прийомними дітьми зберігаються пільги і державні гарантії, передбачені законодавством для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування [26].

Наступним видом соціальних послуг, що надаються дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, є здійснення соціального супроводу. Зазначена соціальна послуга регламентується відповідно до ст. 15 закону [36], згідно з якою соціальний супровід здійснюється стосовно дітей, які перебувають на вихованні в сім'ях опікунів, піклувальників, прийомних сім'ях, дитячих будинках сімейного типу, а також щодо осіб із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Завдання соціального супроводу — сприяти адаптації дитини в новій сім'ї, створенню позитивного психологічного клімату в сім'ї, умов розвитку дітей з урахуванням індивідуальних потреб кожної дитини, забезпеченню оптимальних умов життя дитини-сироти, дитини, позбавленої батьківського піклування, та особи із їх числа та захисту їх прав.

Соціальний працівник здійснює соціальне обслуговування дитини та сім'ї, соціальну опіку, є посередником між усиновлювачами, які висловили таке бажання, опікунами, піклувальниками, прийомними батьками, батьками-вихователями та державними структурами, на які покладено вирішення питань життєзабезпечення дітей, і не є представником органів контролю. Соціальний супровід дитини-сироти, дитини, позбавленої батьківського піклування, та особи із їх числа здійснюється за спеціальним планом, який складається для кожної дитини-сироти, дитини, позбавленої батьківського піклування, та особи із їх числа і коригується раз на рік [36].

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей» від 08.10.2008 р. № 905 [166] також регламентується здійснення соціального супроводу усиновлених дітей та їх усиновлювачів службою у справах дітей. Згідно із зазначеною постановою не використовується поняття соціального супроводу, проте, виходячи із змісту вказаної діяльності соціальної служби, нагляд за дотриманням прав усиновлених дітей є по суті також видом соціального супроводу таких дітей. Так, відповідно до Постанови [166], служба у справах

дітей за місцем проживання усиновлювачів щороку протягом перших трьох років після усиновлення дитини перевіряє умови її проживання та виховання, а в подальшому — один раз на три роки до досягнення дитиною вісімнадцяти років. У разі виявлення фактів порушення прав дитини служба у справах дітей протягом місяця вживає заходів щодо їх усунення.

Якщо протягом місяця не вдається усунути причини, що призводять до порушення прав дитини, районна, районна у мм. Києві та Севастополі держадміністрація, виконавчий орган міської, районної у місті ради за клопотанням служби у справах дітей звертається до суду з позовом про скасування усиновлення, визнання усиновлення недійсним або позбавлення усиновлювачів батьківських прав.

Соціальний супровід усиновленої дитини, що проживає за кордоном, здійснюється МЗС та консульськими установами чи дипломатичними представництвами України шляхом здійснення таких заходів: проведення співбесіди з усиновлювачами під час взяття на консульський облік усиновленої дитини; відвідування родини усиновлювачів та усиновлених дітей, за результатами якого складається акт, що затверджується керівником консульської установи чи дипломатичного представництва України; проведення аналізу отриманих звітів про умови виховання і стан здоров'я усиновлених дітей, що надійшли від усиновлювачів; проведення аналізу отриманої інформації про умови виховання і стан здоров'я усиновленої дитини, що надійшла від компетентного органу країни проживання; спілкування за допомогою засобів зв'язку з усиновлювачами та усиновленою дитиною щодо умов виховання і стану здоров'я усиновленої дитини, за результатами якого складається акт, що затверджується керівником консульської установи чи дипломатичного представництва, тощо [166].

Таким чином, соціальний супровід, як різновид соціальної послуги, що надається дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, є надзвичайно важливим видом організаційно-правових заходів щодо соціального захисту вказаної категорії дітей. Його можна визначити як вид

соціальної послуги, що являє собою систематичну цілеспрямовану діяльність служби у справах дітей, центральних та місцевих органів державної виконавчої влади, місцевого самоврядування та дипломатичних представництв і консульських установ, спрямовану на забезпечення та захист прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які були усиновлені, влаштовані до прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу, передані під опіку чи піклування родичів чи інших осіб, які висловили відповідне бажання, а також на підтримку та сприяння у здійсненні своїх виховних та інших функцій особами, до яких влаштовані такі діти, що в кінцевому результаті має на меті досягнення ключової соціальної цілі соціального захисту зазначеної категорії дітей — ефективної реалізації їхнього права на виховання та проживання у сім'ї, гарантування здійснення їхнього матеріального забезпечення, виховання, спілкування, розвитку на рівні, не нижчому від визначених державою стандартів.

Зазначена соціальна послуга являється проявом того, що держава в особі працівників насамперед соціальних служб усвідомлює свою відповідальність за дітей-сиріт та дітей, що позбавлені батьківського піклування. З огляду на специфіку зазначеної категорії осіб, що потребують соціального захисту, держава розуміє, що для досягнення кінцевої мети соціального захисту таких дітей влаштування їх на виховання до відповідних закладів чи передання під опіку чи піклування, усиновлення є не кінцевою, а лише відправною точкою у початку реалізації їхніх прав на сімейне виховання та всебічний розвиток. Тому саме держава в особі відповідних органів та представники місцевого самоврядування повинні, з одного боку, взяти на себе зобов'язання щодо контролю за рівнем та якістю утримання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, особами, до яких влаштована дитина, а, з іншого боку, стати соціальним партнером осіб, до яких влаштована дитина, сприяючи їм у виконанні таких функцій, допомагаючи встановити контакт з дитиною, забезпечити її усім необхідним та покращити якість взаємовідносин.

Наступним видом соціальних послуг, що надаються дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, є послуги щодо їх соціальної та психологічної адаптації. Зазначена назва соціальних послуг є загальною та охоплює собою цілу систему різноманітних соціальних послуг — соціальних, юридичних, інформаційних, психологічних та інших послуг, що надаються центрами соціальних служб для молоді. Відповідно до ст. 17 Закону [36], центри соціальних служб для молоді надають юридичну, психологічну та соціальну допомогу дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, особам із їх числа, а також їх біологічним батькам, опікунам, піклувальникам, прийомним батькам, батькам-вихователям та усиновлювачам.

Слід відзначити, що також відповідні соціальні послуги, зокрема, соціально-педагогічні послуги, які, відповідно до Закону України «Про соціальні послуги» від 19.06.2003 року № 966-IV [91], полягають у виявленні та сприянні розвитку різнобічних інтересів і потреб дітей, організації індивідуального навчального, виховного та корекційного процесів, дозвілля, спортивно-оздоровчої, технічної та художньої діяльності, тощо, а також залучення до роботи різноманітних закладів, громадських організацій, зацікавлених осіб [91], дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, надаються навчально-виховними закладами для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Відповідно до ст. 21 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» від 13.01.2005 року [36], у закладах для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, запроваджуються програми психологічної та практичної підготовки до праці, професійного самовизначення вихованців з урахуванням здібностей, інтересів дитини і потреб регіонів. Такі програми розробляються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері освіти і науки, разом із центральним органом виконавчої влади, що

забезпечує формування державної політики з питань сім'ї та дітей, службами у справах дітей. Відповідно до аналізованого закону, соціально-педагогічні послуги надають і органи опіки і піклування. Вказані органи не рідше одного разу на рік зобов'язані вживати заходів щодо виявлення обдарованих дітей серед дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, та в подальшому сприяти їм у майбутньому становленні у професії, працевлаштуванні.

Соціальні послуги щодо працевлаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, законодавством віднесено до компетенції місцевих державних адміністрацій, виконавчих органів міських чи районних у містах, сільських, селищних рад, а також до зазначеного кола органів, що несуть відповідальність за працевлаштування даної категорії дітей, відносяться центри зайнятості та керівник закладу, де перебувала дитина [36].

Як випливає із вищенаведеної інформації, чинним законодавством України закріплено широкий спектр соціальних послуг, що надаються дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування. Серед таких послуг можна виділити як спеціальні послуги — послуги, що надаються виключно таким категоріям дітей з огляду на специфіку їх правового і соціального статусу: послуги щодо влаштування, щодо соціального супроводу. Також можна виділити і загальні соціальні послуги. Надання таких соціальних послуг передбачене законодавством для широкого кола осіб, що зазнали впливу різних соціальних ризиків та перебувають у різних складних життєвих обставинах. В перелік таких осіб входять і діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування. До таких загальних соціальних послуг, що надаються зазначеній категорії дітей, можна віднести послуги щодо працевлаштування, соціально-юридичні, психологічні, педагогічні, інформаційні послуги, тощо.

Проте, надання загальних соціальних послуг дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, все ж відрізняється за суб'єктом, що

їх надає, — в переважних випадках їх надають спеціальні навчально-виховні заклади, що створюються для таких дітей. Відмінність також очевидно полягає і у підвищеній відповідальності за якість надання таких соціальних послуг дітям, досягнення їхньої соціальної цілі, що контролюється та забезпечується в основному органами державної виконавчої влади та місцевого самоврядування за місцем проживання дитини, органами опіки та піклування, службами у справах дітей, тощо.

Наступним видом соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є державне матеріальне забезпечення та державна матеріальна допомога, в рамках якої проаналізуємо конкретні організаційно-правові заходи щодо її реалізації.

Як уже досліджувалося нами у попередніх розділах, державну соціальну допомогу запропоновано розглядати у двох аспектах: як відповідну діяльність уповноважених законодавством органів, яка спрямована на забезпечення належного життєвого рівня дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, шляхом здійснення одноразових, періодичних або щомісячних виплат у розмірі визначеним чинним законодавством; як саму грошову виплату та допомогу в натуральній формі дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, яка здійснюється за рахунок держаного та місцевого бюджетів, а також добровільних пожертвувань, в розмірі і порядку, визначених чинним законодавством, якщо сукупний дохід громадянина (сім'ї) нижчий за прожитковий мінімум, та спрямована на їх матеріальну підтримку та подолання чи пом’якшення відповідних соціальних ризиків.

У відповідності до Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» [36] закріплено наступні положення щодо надання державної соціальної допомоги дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування.

Держава здійснює повне забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб із їх числа.

Допомога та утримання таких дітей не можуть бути нижчими за встановлені мінімальні стандарти, що забезпечують кожній дитині рівень життя, необхідний для фізичного, розумового, духовного, морального та соціального розвитку на рівні, не нижчому за встановлений прожитковий мінімум для таких осіб.

Право на повне державне забезпечення в навчальних закладах мають діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, віком до вісімнадцяти років та особи з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, при продовженні навчання до 23 років або до закінчення відповідних навчальних закладів. Особам із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які навчаються, крім повного державного забезпечення виплачується стипендія в розмірі, який на 50 відсотків перевищує розмір стипендії у відповідному навчальному закладі, а також виплачується 100 відсотків заробітної плати, яка нарахована в період виробничого навчання та виробничої практики [36].

Особам із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які навчаються, до завершення навчання виплачується щорічна допомога для придбання навчальної літератури в розмірі трьох місячних стипендій. При наданні особам із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які навчаються, академічної відпустки за медичним висновком за ними зберігається на весь період академічної відпустки повне державне забезпечення та виплачується стипендія. Навчальний заклад сприяє організації їх лікування. Випускники навчальних закладів із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, забезпечуються за рахунок навчального закладу або відповідної установи у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, одягом і взуттям, а також одноразовою грошовою допомогою в розмірі не менше шести прожиткових мінімумів для осіб відповідного віку [36].

Відповідно до Закону України «Про прожитковий мінімум», прожитковий мінімум — вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування (далі — набір продуктів харчування), а також мінімального набору непродовольчих товарів та набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості. Прожитковий мінімум визначається нормативним методом у розрахунку на місяць на одну особу, а також окремо для тих, хто відноситься до основних соціальних і демографічних груп населення: дітей віком до 6 років; дітей віком від 6 до 18 років; працездатних осіб; осіб, які втратили працездатність. До працездатних осіб відносяться особи, які не досягли встановленого законом пенсійного віку. Прожитковий мінімум на одну особу, а також окремо для тих, хто відноситься до основних соціальних і демографічних груп населення, щороку затверджується Верховною Радою України в законі про Державний бюджет України на відповідний рік [29].

Відповідно до Закону України «Про Державний бюджет на 2016 рік» [286], прожитковий мінімум на одну особу в розрахунку на місяць для дітей віком до 6 років складає: з 1 січня 2016 року — 1167 гривень, з 1 травня — 1228 гривень, з 1 грудня — 1355 гривень; дітей віком від 6 до 18 років: з 1 січня 2016 року — 1455 гривень, з 1 травня — 1531 гривня, з 1 грудня — 1689 гривень. Для порівняння у 2015 році прожитковий мінімум для дітей віком до 6 років: з 1 січня 2015 року складав — 1032 гривень, з 1 вересня — 1167 гривень; дітей віком від 6 до 18 років: з 1 січня 2015 року — 1286 гривень, з 1 вересня — 1455 гривень [287].

У період канікул особам із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які навчаються в професійно-технічних, вищих навчальних закладах, виплачуються (за нормами службових відряджень) добові за час перебування у дорозі (туди і назад) та вартість проїзду залізничним, водним, міжміським автомобільним транспортом до закладів чи сімей, де вони виховувалися, чи у місця відпочинку за рахунок асигнувань,

що виділяються для цієї мети центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики з питань сім'ї та дітей, із коштів, передбачених у державному бюджеті окремим рядком на утримання та соціальний захист осіб із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Зарахованим на повне державне утримання випускникам закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також іншим особам із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, що стали учнями і студентами і які не виїжджають до місць організованого відпочинку в дні канікул, а також під час їх хвороби видаються кошти в межах установленої грошової норми на харчування й інші побутові потреби [36].

Крім того, розглядаючи державну соціальну допомогу не лише як певний вид періодичної чи одноразової грошової виплати, а і як певну допомогу у натуральній формі, слід зазначити, що однією з вагомих державних соціальних допомог дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, є забезпечення таких дітей житлом. Така допомога регламентується згідно із ст. 33 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» [36]. Закон визначає, що у разі відсутності в таких дітей житла вони мають право зараховуватися на квартирний облік та соціальний квартирний облік за місцем їх походження або проживання до встановлення опіки, піклування, влаштування в прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу, заклади для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, за заявою опікуна чи піклувальника, прийомних батьків, батьків-вихователів, адміністрації закладу, де проживає дитина, або органу опіки та піклування. Після досягнення 18 років такі діти протягом місяця забезпечуються соціальним житлом до надання їм благоустроєного житлового приміщення для постійного проживання [36].

Крім зазначених вище допомог, державою надається допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування. Вона призначається особам, визначеним в установленому порядку опікунами чи піклувальниками дітей. Проте, допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування, не призначається у разі перебування дитини на повному державному утриманні [36].

Порядок надання та розмір такої допомоги визначаються постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження порядку призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми» від 27.12.2001 року № 1751 [159]. Допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування, призначається в розмірі, що становить два прожиткових мінімуми для дитини відповідного віку.

У разі, коли на дитину виплачуються призначені в установленому порядку пенсія, аліменти, стипендія, державна допомога (крім державної соціальної допомоги, що виплачується на дітей-інвалідів відповідно до законодавства), розмір допомоги на дитину, над якою встановлено опіку чи піклування, визначається як різниця між двома прожитковими мінімумами для дитини відповідного віку та розміром призначених пенсії, аліментів, стипендії, державної допомоги. Розмір призначених пенсії, аліментів, стипендії, державної допомоги враховується як середньомісячний розмір зазначених виплат, одержаних на дитину за попередні дванадцять календарних місяців [159].

Схожу правову природу має і державна соціальна допомога на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, грошове забезпечення батькам-вихователям і прийомним батькам за надання соціальних послуг у дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях за принципом «гроші ходять за дитиною», що надається відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку призначення і виплати державної соціальної допомоги на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, грошового забезпечення батькам-вихователям і

прийомним батькам за надання соціальних послуг у дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях за принципом «гроші ходять за дитиною» від 31.01.2007 року № 81 [162].

Відповідно до зазначеної Постанови, призначення і виплата соціальної допомоги та грошового забезпечення здійснюються управлінням праці і соціального захисту населення районної, районної у мм. Києві та Севастополі держадміністрації, структурним підрозділом з питань праці і соціального захисту населення виконавчого органу міської, районної у місті ради (далі — уповноважений орган) дитячому будинку сімейного типу або прийомній сім'ї на підставі підготовлених службою у справах дітей документів, що зберігаються протягом п'яти років після припинення виплати соціальної допомоги та грошового забезпечення. Державна соціальна допомога на дітей призначається в грошовій формі батькам-вихователям на кожну дитину-вихованця і прийомним батькам на кожну прийомну дитину. Грошове забезпечення призначається кожному з батьків-вихователів і одному з прийомних батьків. Розмір соціальної допомоги становить два прожиткових мінімуми для дітей відповідного віку. Розмір грошового забезпечення становить 35 відсотків двох прожиткових мінімумів для дітей відповідного віку на кожну дитину-вихованця та кожну прийомну дитину і не залежить від пенсії, аліментів, стипендії чи державної допомоги на кожну дитину-вихованця та на кожну прийомну дитину. Сумарний обсяг грошового забезпечення не повинен перевищувати п'яти прожиткових мінімумів для працездатної особи і розподіляється між батьками-вихователями рівними частинами за їх згодою [162].

Таким чином, підсумовуючи викладений матеріал щодо такого виду соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, як державні соціальні допомоги, можемо відзначити, що її вагомість важко переоцінити. Адже саме гарантування дитині, що позбавлена батьківської опіки, матеріального забезпечення на рівні, не нижчому від встановлених державою соціальних стандартів, є основою для подальшого

забезпечення її належного фізичного та психологічного розвитку, виховання, задоволення ключових потреб для нормальної життєдіяльності та здобуття відповідного суспільного статусу.

Звичайно, прогресивним положенням законодавства є те, що державне забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, повинне здійснюватися на рівні, не нижчому від прожиткового мінімуму, що затверджується для відповідної демографічної групи відповідно до Закону України «Про державний бюджет» на відповідний рік. Проте, неможливо обійти увагою той факт, що розміри такого забезпечення та інших державних соціальних допомог для дітей все ж залишаються мізерно малими.

Виходячи з наведеного, доцільно було б систематизувати досліджений матеріал, розподіливши усі окреслені допомоги на окремі групи. Так, залежно від форми державних соціальних допомог, що надаються дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, їх можна поділити на дві групи: 1) державні соціальні допомоги дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, що надаються у грошовій формі (повне державне забезпечення, стипендія, спеціальні стипендії, допомога на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, відшкодування добових витрат під час канікул, одноразова грошова допомога випускникам, тощо); 2) державні соціальні допомоги дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, що надаються у натуральній формі, — забезпечення житлом, тощо.

Також державні соціальні допомоги дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, можна класифікувати за періодичністю їх виплати на: а) багаторазові державні соціальні допомоги дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, що виплачуються періодично (повне державне забезпечення, стипендія, спеціальні стипендії, допомога на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування); б) одноразові державні соціальні допомоги дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування (відшкодування

добових витрат під час канікул, одноразова грошова допомога випускникам, надання соціального житла, щорічна допомога на придбання підручників, тощо).

Державні соціальні допомоги дітям-сиротам та дітям, що позбавлені батьківського піклування, мають відмінність, виходячи з моменту та умов набуття права на такі допомоги і моменту втрати такого права. За такою ознакою їх можна класифікувати на: I — постійні безумовні допомоги, право на які у досліджуваної категорії дітей виникає з моменту надання їм статусу дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування, та не залежить від будь-яких додаткових умов чи юридичних фактів. Право на такі допомоги триває до досягнення дитиною відповідного віку — 18 років (23 років за умови навчання) або до втрати відповідного статусу. До такого виду допомог слід віднести повне державне забезпечення.

II — безумовні допомоги, що не носять постійного характеру. Це державні соціальні допомоги, право на які виникає у всіх дітей-сиріт чи дітей, позбавлених батьківського піклування, та залежить виключно від досягнення ними певного віку. Зокрема, до наведеної групи можна віднести надання соціального житла.

III — спеціальні державні соціальні допомоги. Право на такі допомоги виникає за наявності сукупності певних умов або за наявності певного юридичного факту. До цієї групи можна віднести допомогу випускникам — право на неї виникне у дитини-сироти чи дитини, позбавленої батьківського піклування, яка буде навчатися та стане випускником відповідного навчального закладу.

Державні соціальні допомоги також можна розподілити на допомоги, що надаються безпосередньо дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування (повне державне забезпечення, відшкодування добових на період канікул, виплата грошової допомоги на придбання підручників, тощо), та допомоги і грошове забезпечення, що надаються на таких дітей батькам-вихователям, прийомним батькам, опікунам,

піклувальникам, які фактично є винагородою та заохоченням таких осіб за взяття дитини-сироти чи дитини, позбавленої батьківського піклування, на виховання та утримання, відшкодуванням їх витрат на утримання дитини і платою за надання такій дитині соціальних послуг щодо виховання, харчування у прийомних сім'ях, дитячих будинках сімейного типу, тощо [288, с. 93].

Останнім видом соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є надання державних соціальних пільг. Правовою основою регулювання даного питання також є Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» [36], відповідно до якого, закріплено наступні соціальні пільги для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: звільнення від плати за навчання у державних та комунальних закладах усіх рівнів та право на безоплатне або пільгове користування фізкультурно-оздоровчими і спортивними об'єктами.

Чинним законодавством можуть встановлюватися інші пільги для зазначеної категорії дітей, а тому навести перелік таких соціальних пільг у дослідженні у вичерпному вигляді не є можливим. Наприклад, підзаконними та локальними нормативними актами можуть встановлюватися пільги щодо позаконкурсного зарахування дітей-сиріт до вищих навчальних закладів, щодо першочергового забезпечення їх гуртожитками, пільговий проїзд таких дітей у громадському транспорті, тощо.

Таким чином, проаналізувавши основні наявні в Україні організаційно-правові заходи соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, доцільно буде звернути увагу на те, яким чином вирішується зазначена проблематика у інших європейських країнах, на яких принципах будуються і які завдання ставлять перед собою системи соціального захисту дітей-сиріт в інших іноземних країнах.

Досвід роботи з дітьми у різних країнах й загальні проблеми, що виникають у процесі підготовки дітей до виходу в соціум, ще раз

підтверджують важливість та актуальність проблем дитинства. Це засвідчує «Консультативна зустріч «Навколишнє середовище і розвиток — насамперед турбота про дітей», організована з ініціативи ЮНІСЕФ Комітетом у справах дітей Східної і Центральної Європи» (1995 рік). Феномен соціального сирітства, на жаль, характерний для багатьох країн світу. Кожна держава визначає власні шлях подолання цього явища. За пріоритетністю форми опіки в міжнародній практиці визначаються так: 1) усиновлення; 2) опіка в сім'ях родичів; 3) прийомна сім'я; 4) інтернатний заклад. За рівнем розвитку системи прийомних сімей країни Європи поділяють на такі групи: (а) країни, де прийомні сім'ї існують більше тридцяти років (Великобританія, Фінляндія, Нідерланди, тощо); (б) країни, де система прийомних сімей введена нещодавно (Угорщина, Румунія, тощо); (в) країни, де система прийомних сімей тільки розробляється або планується розроблятися (Україна, Грузія, Росія, Вірменія, Болгарія, тощо) [289, с. 55–56].

Соціальна робота в США має давні традиції щодо програм догляду за дітьми. Усиновлення дитини чи її передача у спеціальний дитячий заклад відбувається лише тоді, коли було вичерпано усі можливості щодо збереження родини (Закон «Про сприяння в усиновленні та соціальному забезпеченні дітей», 1980 рік). Відповідно до цього закону, стосовно дітей, яких потрібно відгородити від впливу сім'ї, передбачено необхідні зусилля, щоб попередити передачу дитини у дитячий заклад, навіть здійснюється судовий нагляд до моменту передачі дитини, а батькам надається можливість виправити ситуацію. Служби соціального забезпечення дітей США орієнтовані на конкретні групи населення. Ліга соціального забезпечення дітей Америки є сукупністю дитячих соціальних служб. Найпоширеніший вид послуг — патронаж сім'ї [290, с. 149].

Результатом інтенсивних дискусій останніх років у Німеччині стала актуалізація проблем виховання в дитячих будинках та інтернатах, її співвідношення з іншими інститутами виховання і формами допомоги молоді. Німецькі вчені неоднозначно оцінюють існування закладів

інтернатного типу. Основний напрямок роботи з надання допомоги дітям-сиротам ґрунтується на створенні різного типу сімейних дитячих будинків і обов'язковому перегляді існуючих соціально-педагогічних позицій стосовно їхніх виховних можливостей [291, с. 34].

З'ясувавши теоретичні питання щодо організаційно-правових заходів соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, слід на прикладі певної територіальної громади проілюструвати реалізацію таких заходів на практиці, що надасть змогу оцінити фактичну сторону досліджуваної проблематики. Так, відповідно до рішення 2 сесії 7 скликання Вінницької міської ради від 25.12.2015 року № 49 був заслуханий звіт начальника служби у справах дітей Вінницької міської ради Л. Шафранської «Про хід виконання «Програми соціального захисту сімей з дітьми, які опинились у складних життєвих обставинах, та дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, у м. Вінниці на 2013–2016 роки» у 2015 році». Відповідно до даних звіту, Службою у справах дітей міської ради спрямовуються зусилля на захист законних прав та інтересів дітей міста, особливо дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, реалізацію їх права на сімейне виховання та підвищення авторитету сім'ї у суспільстві. На обліку у службі перебуває 284 дитини-сироти та дітей, позбавлених батьківського піклування, з яких 230 дітей (81%) перебувають у сімейних формах виховання (189 — під опікою громадян, 41 — у прийомних сім'ях, дитячих будинках сімейного типу). У Вінниці функціонує 18 прийомних сімей, у яких виховується 21 дитина та 2 особи із числа дітей-сиріт. Станом на 01.10.2015 р. проведено фінансування державних допомог 25 408 сім'ям з дітьми на суму 242,3 млн. грн. У 2015 році на виплату державної соціальної допомоги на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, грошового забезпечення батькам-вихователям і прийомним батькам за надання соціальних послуг у дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях за принципом «гроші ходять за дитиною» передбачено 1057,0 тис. грн. За 9 місяців 2015 року видатки

профінансовані в сумі 698,797 тис. грн., заборгованість по даному виду допомоги відсутня. Наслідком послідовної роботи є те, що протягом 9 місяців 2015 року повернуто біологічним батькам 6 дітей, усиновлено — 13 (громадянами України — 7, інших країн — 6), передано під опіку 14 дітей, до прийомних сімей влаштовано 1 дитину. У поточному році у місті створено 1 прийомну сім'ю, до якої на спільне виховання та проживання передано 1 дитину, позбавлену батьківського піклування. На квартирному обліку при виконавчому комітеті міської ради перебуває 14 дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, 78 осіб з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які потребують поліпшення житлових умов. Однак, незважаючи на системну роботу щодо соціального захисту сімей з дітьми, які опинились у складних життєвих обставинах, та дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, у місті існує проблема забезпечення житлом дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, осіб із їх числа, які є випускниками шкіл-інтернатів, через відсутність житлового фонду соціального призначення [292].

Як бачимо, явище сирітства є сильним викликом для Українського суспільства та системи його соціального захисту. Втрата дитиною батьків та їхнього піклування, незалежно від її причин та обставин, є безумовною підставою для появи обов’язку держави піклуватися про таку дитину та забезпечити їй належний рівень соціального захисту і відповідальності за долю кожної такої дитини. Адже майбутнє зазначеної категорії осіб у повному обсязі залежить саме від держави та суспільства.

Тому рівень соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також система тих організаційно-правових заходів, що здійснюються щодо їхнього соціального захисту, є лакмусовим папірцем, що відображає систему та якість соціального захисту у державі в цілому та її спроможність захистити кожного свого громадянина від впливу негативних життєвих обставин.

Очевидним є те, що державою та органами місцевого самоврядування робляться певні кроки до забезпечення ефективного соціального захисту дітей, що втратили піклування їх батьків, на законодавчому рівні закріплено систему державних соціальних послуг, допомог та пільг, визначена компетенція відповідних уповноважених органів щодо здійснення заходів соціального захисту такої категорії дітей, врегульовано процедуру надання статусу дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування. Проте, щодо даної проблематики вбачаються і певні недоліки, що виявляються в основному під час реалізації правових норм. Зокрема, незважаючи на законодавче декларування, існує проблема у забезпеченні дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, житлом, великий відсоток дітей не забезпечений сімейними формами виховання. Зазначене свідчить про необхідність подальшого удосконалення чинної системи законодавства у напрямку уточнення заходів соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, пошуку нових джерел фінансування та збільшення існуючого фінансування, а також комплексної розробки заходів щодо заохочення та сприяння у розвитку ініціативи громадян щодо утворення суб'єктів, що забезпечують сімейні форми виховання та ініціативи щодо усиновлення, взяття під опіку даної однієї з найбільш вразливих категорій дітей.

3.4 Державна соціальна допомога інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам

Загальновідомим є той факт, що одним із основоположних підходів у соціальній державі є спрямування збільшеного обсягу ресурсів та сил держави на надання додаткових гарантій та пільг тим категоріям осіб, які цього потребують найбільше. Серед такої категорії осіб найбільш вразливою групою є діти, інвалідність яких настала з народження або до досягнення

ними повноліття, адже вони не лише позбавлені можливостей забезпечити свою життєдіяльність у дорослому віці, а й проблемою являється належна соціалізації та адаптація таких дітей, враховуючи їхні особливі потреби. На вирішення даної проблеми повинні бути залучені додаткові сили та державні ресурси. О.В. Пономаренко та А.Д. Носов звертають увагу на те, що на сучасному етапі розвитку держави та суспільства відбувається докорінне переосмислення парадигми навчання й виховання дитини з особливими потребами, оновлення змісту, форм і методів навчання, зорієнтованого на становлення особистості такої дитини як суб'єкта освітньо-виховного процесу, створення сприятливих умов для її фізичного, психічного, соціального та духовного здоров'я, правового й соціального захисту. Економічні умови нашого життя складаються таким чином, що частина дітей та молоді з порушеннями здоров'я залишаються поза спеціалізованим навчанням, тому що там, де вони живуть, немає спеціалізованих шкіл, а оплата їх навчання в іншому регіоні не завжди доступна. Одним із шляхів вирішення цієї проблеми є інтегроване навчання дітей із вадами зору, слуху та порушеннями опорно-рухового апарату у загальноосвітніх школах за місцем проживання. У багатьох зарубіжних країнах успішно впроваджується такий досвід, коли інтегроване та спеціалізоване навчання співіснують [293, с. 114].

На нагальності і актуальності вирішення проблем дітей-інвалідів та інвалідів з дитинства наголошує і С. Корнієнко, яка зазначає, що проблема соціального захисту дітей з інвалідністю в Україні набуває особливого значення у зв'язку зі сталими тенденціями до зростання їх частки в загальній структурі населення. Так, за 10 років чисельність дітей зі сталими психофізичними вадами зросла майже на третину. Високий показник інвалідності дітей зумовлюється цілим комплексом соціально-економічних причин, серед яких основними є: недосконалість існуючої системи медичного забезпечення для дітей та підлітків, погіршення якості харчування, техногенні перевантаження, зменшення обсягу профілактичних

програм в амбулаторно-поліклінічній ланці охорони здоров'я, недосконаліть системи психолого-педагогічної підтримки дітей із соціально неблагополучних родин, неефективність освітніх програм для формування у дітей культури здоров'я, тощо. Це свідчить про масштабність проблеми та зумовлює необхідність визначення пріоритетних напрямів державної політики, пов'язаної із вжиттям на державному рівні комплексу заходів щодо формування дієвої системи соціального захисту дітей з інвалідністю, яка гарантуватиме їм можливості інтеграції в суспільство [294, с. 276].

Рівень цивілізованості будь-якої соціальної держави визначається ставленням до найменш захищених та найбільш вразливих її членів, які потребують соціального захисту, у першу чергу до дітей-інвалідів. В умовах реформування економічної системи України у зв’язку з переходом до ринкових відносин такі діти опинилися в найбільш тяжкому становищі. Виділення дітей-інвалідів в окрему самостійну групу є життєво необхідним у зв’язку з їх беззахисністю, важкістю соціальної адаптації в суспільстві, що пов’язано з особливими умовами, в яких відбувається формування особистості дитини-інваліда [295, с. 28–29].

Як бачимо, питання соціального захисту дітей з особливими потребами в Україні, а саме дітей-інвалідів та інвалідів з дитинства, наразі є одним із найважливіших напрямків державної соціальної та економічної політики, нормотворчої діяльності та науково-теоретичних досліджень у цій сфері. Зазначені напрямки діяльності держави та її органів, окремих осіб насамперед ставлять перед собою завдання удосконалення тих видів соціального захисту дітей-інвалідів та інвалідів з дитинства, що існують на даний час, полегшення доступу до соціального захисту усім особам, які його потребують, а також досягнення ефективності у реалізації соціального захисту дітей-інвалідів та інвалідів з дитинства та забезпечення максимально можливого належного рівня їхньої життєдіяльності та розвитку.

Дослідженням з питань соціального захисту присвятили свої розробки багато вітчизняних науковців, зокрема: С. Бичков, Н. Болотіна,

М. Кравченко, Е. Лібанова, Н. Нижник, О. Палій, Т. Русанова, В. Скуратівський, Н. Стаховська, Б. Сташків, А. Стойка, В. Трощинський, А. Халецька, О. Хомра та ін. Серед учених та практиків, які досліджують питання інвалідності, реабілітації та соціального захисту інвалідів, варто виділити С. Богданова, О. Іванову, Р. Кравченко, К. Міщенко, О. Петроє, Т. Семигіну, І. Сироту, А. Шевцова та ін.

Окремі питання соціального захисту дітей-інвалідів розглядаються в роботах М. Папієва, М. Зварника (права дітей-інвалідів), В. Мартинюка (медико-соціальна реабілітація дітей-інвалідів), С. Пузіна, В. Стародубова, А. Іпатова (організація комплексної реабілітації дітей-інвалідів), В. Ляшенка (особливості життєвої компетентності дітей-інвалідів), в яких розкриваються закономірності соціального становлення особистості, особливості фізичного, психічного та духовного розвитку дітей з інвалідністю, принципи соціально-педагогічного забезпечення освітньо-виховного процесу. Проте, на сьогодні відсутнє єдине комплексне вивчення питання надання державної соціальної допомоги інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам, що зумовлює актуальність проведення саме нашого дослідження.

Очевидним є те, що питання надання державної соціальної допомоги інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам є поняттям вузьким та являє собою лише складову частину усієї системи соціального захисту інвалідів з дитинства та дітей-інвалідів, будучи одним із видів соціального захисту таких категорій осіб. Проте, більш ґрунтовне вивчення питання надання державної соціальної допомоги інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам, розуміння її місця у структурі соціального захисту інвалідів з дитинства та дітей-інвалідів є можливим лише за умови загального окреслення усіх видів соціального захисту таких категорій осіб, переходу від більш загального поняття до конкретного — того, що є предметом саме нашого наукового пошуку.

На сьогодні питання соціального захисту інвалідів з дитинства та дітей-інвалідів врегульовано низкою нормативно-правових актів, що закріплюють

порядок встановлення груп та причини інвалідності, соціальні, економічні, педагогічні та інші заходи захисту дітей-інвалідів та інвалідів з дитинства, надання допомог та пільг зазначеним категоріям осіб. Відтак, нормативно-правовою основою нашого дослідження є Конституція України [2], Закони України «Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам» [157], «Про охорону дитинства» [25], «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» [296], «Про реабілітацію інвалідів в Україні» [297], «Про соціальні послуги» [91], постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання встановлення лікарсько-консультативними комісіями інвалідності дітям» [298], «Питання медико-соціальної експертизи» [299], накази Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства праці та соціальної політики України та Міністерства фінансів України «Про затвердження переліку медичних показань, що дають право на одержання державної соціальної допомоги на дітей-інвалідів віком до 16 років» [300], «Про затвердження Порядку надання державної соціальної допомоги інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам» [301], накази Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження порядку видачі медичного висновку про дитину-інваліда віком до 18 років» [302], «Про затвердження інструкції про встановлення груп інвалідності» [303], тощо.

На початку нашого дослідження проблематики надання державної соціальної допомоги інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам постає науково-теоретичне завдання щодо визначення понять «інвалід з дитинства» та «дитина-інвалід». Адже у жодному із згаданих вище нормативних актів не надано чіткого визначення даних ключових понять нашого дослідження. З'ясувати зміст та сутність даних понять можливо завдяки системному аналізу положень законодавства щодо порядку встановлення інвалідності, її причин, а також норм щодо того, які особи визнаються дітьми у національній системі права України.

Відповідно до Закону України «Про охорону дитинства» [25], дитина — особа віком до 18 років (повноліття), якщо згідно із законом,

застосовуваним до неї, вона не набуває прав повнолітньої раніше. А згідно зі ст.1 Закону України «Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам» [157], право на державну соціальну допомогу мають інваліди з дитинства і діти-інваліди віком до 18 років. Згідно з Наказом Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження порядку видачі медичного висновку про дитину-інваліда, віком до 18 років» [302], показаннями для встановлення інвалідності у дітей є патологічні стани, які виникають при вроджених, спадкових, здобутих захворюваннях та після травм.

Перелік медичних показань, що дають право про одержання державної соціальної допомоги на дітей-інвалідів віком до 18 років, затверджено наказом Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства праці та соціальної політики України, Міністерства фінансів України від 08.11.2001 р. № 454/471/516 [300].

Установлення у дитини медичних показань для визнання її інвалідом віком до 18 років здійснюється лікарсько-консультативними комісіями дитячих обласних, багатопрофільних міських лікарень, спеціалізованих лікарень, диспансерів, де діти перебувають на диспансерному обліку та спеціалізованому лікуванні, Української дитячої спеціалізованої лікарні «ОХМАТДИТ», Українського центру медичної реабілітації дітей з органічним ураженням нервової системи, клінік науково-дослідних установ Міністерства охорони здоров'я України та Академії медичних наук України після стаціонарного або амбулаторного обстеження [302].

При обстеженні в указаних закладах наявність у дитини медичних показань для визнання її інвалідом віком до 18 років обґрунтовується лікуючим лікарем у первинній медичній документації: медичній карті стаціонарного хворого або історії розвитку дитини за підписами лікуючого лікаря, завідувача відділення (поліклініки) та заступника головного лікаря з медичної частини із зазначеним згідно з Міжнародною класифікацією хвороб діагнозом та кодом. Аналогічний запис заноситься до виписки з медичної

карти стаціонарного хворого або консультативного висновку спеціаліста за підписами лікуючого лікаря, завідувача відділення (поліклініки), заступника головного лікаря з медичної частини, засвідченими печаткою лікувально-профілактичного закладу. Виписка з медичної карти стаціонарного хворого або консультативний висновок спеціаліста видаються на руки батькам дитини, усиновителям, опікуну або піклувальнику [302].

Визнання дитини віком до 18 років інвалідом та оформлення медичного висновку про дитину-інваліда віком до 18 років здійснюється лікарсько-консультативною комісією дитячого лікувально-профілактичного закладу за місцем проживання дитини після особистого огляду її та за наявності виписки з медичної карти стаціонарного хворого або консультативного висновку спеціаліста, виданих після стаціонарного або амбулаторного обстеження дитини в дитячій обласній, багатопрофільній міській лікарнях, спеціалізованих лікарнях, диспансерах, де діти перебувають на диспансерному обліку та спеціалізованому лікуванні, Українській дитячій спеціалізованій лікарні «ОХМАТДИТ», Українському центрі медичної реабілітації дітей з органічним ураженням нервової системи або клініках науково-дослідних установ Міністерства охорони здоров'я, Академії медичних наук України та оформлених у зазначеному порядку. Медичний висновок про дитину-інваліда віком до 18 років оформляється за підписами головного лікаря дитячого лікувально-профілактичного закладу, його заступника з медичної частини та лікуючого лікаря, завіряється круглою печаткою і в 3-денний строк направляється в орган праці та соціального захисту населення за місцем проживання батьків, усиновителів, опікуна, піклувальника дитини-інваліда віком до 18 років [302].

Термін дії медичного висновку встановлюється згідно зі строками, передбаченими наказом Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства праці та соціальної політики України, Міністерства фінансів України від 08.11.2001 р. № 454/471/516 [300], та зазначається в медичному висновку про дитину-інваліда віком до 18 років [302].

Після закінчення терміну дії такого медичного висновку здійснюється переогляд дитини. А у разі досягнення дитиною 18-річного віку вона направляється на переогляд до медико-соціальної експертної комісії [302].

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання встановлення лікарсько-консультативними комісіями інвалідності дітям» [298] визначено, що лікарсько-консультативні комісії визначають категорію «дитина-інвалід» або «дитина-інвалід підгрупи А», причину і час настання інвалідності, а також ступінь втрати працездатності (у відсотках), тощо.

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Питання медико-соціальної експертизи» [299], медико-соціальна експертиза проводиться з метою встановлення інвалідності хворим, що досягли повноліття, потерпілим від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, інвалідам (далі — особи, що звертаються для встановлення інвалідності) за направленням відповідного лікувально-профілактичного закладу охорони здоров'я після проведення діагностичних, лікувальних і реабілітаційних заходів за наявності документів, що підтверджують стійке порушення функцій організму, обумовлене захворюваннями, наслідками травм або вродженими вадами, які спричиняють обмеження нормальної життєдіяльності особи.

Лікарсько-консультативна комісія лікувального профілактичного закладу охорони здоров'я направляє осіб, що звертаються для встановлення інвалідності, на огляд комісії за формою, затвердженою МОЗ. Комісія проводить огляд тимчасово непрацездатної особи, що звернулася для проведення медико-соціальної експертизи, протягом п'яти робочих днів з дня надходження направлення лікарсько-консультативної комісії та приймає рішення про наявність чи відсутність інвалідності [299].

Особі, що визнана інвалідом, залежно від ступеня розладу функцій органів і систем організму та обмеження її життєдіяльності встановлюється I, II чи III група інвалідності. I група інвалідності поділяється на підгрупи А і Б

залежно від ступеня втрати здоров'я інваліда та обсягу потреби в постійному сторонньому догляді, допомозі або нагляді [299].

Причинами інвалідності є: загальне захворювання; інвалідність з дитинства; нещасний випадок на виробництві (трудове каліцтво чи інше ушкодження здоров'я); професійне захворювання; поранення, контузії, каліцтва, захворювання. Причинний зв'язок інвалідності з хворобами, перенесеними у дитинстві, встановлюється за наявності документів лікувально-профілактичних закладів, що свідчать про початок захворювання або травму, перенесену до 18-річного віку [299].

Аналізуючи викладене, можемо зробити висновок про те, що поняття «дитина-інвалід» та «інвалід з дитинства» є різними. Кожне з них характеризується наявністю певних істотних ознак, що у своїй сукупності надають змогу кваліфікувати ту чи іншу особу як дитину-інваліда чи інваліда з дитинства. Надаючи визначення поняттю «дитина-інвалід», слід виділити його істотні риси: 1) це насамперед особа віком до 18 років; 2) особа, що у визначеному вище віці у певній мірі втратила здоров'я, що спричинило стійкі розлади функцій організму; 3) особа, що визнана інвалідом до 18 років згідно з медичним висновком лікарсько-консультативною комісією дитячого лікувально-профілактичного закладу; 4) це особа, що внаслідок визнання її інвалідом набуває права на певні заходи щодо її соціального захисту (соціальні послуги, пільги, допомоги, пенсії, тощо).

Тобто дитина-інвалід — це особа віком до 18 років, що у визначеному віці внаслідок показань — патологічних станів, які виникають при вроджених, спадкових, здобутих захворюваннях та після травм та визначені згідно з наказом Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства праці та соціальної політики України, Міністерства фінансів України від 08.11.2001 р. № 454/471/516 [300], набула стійких розладів функцій свого організму та визнана на підставі таких показань інвалідом до 18 років згідно з медичним висновком лікарсько-консультативної комісією дитячого лікувально-профілактичного закладу.

Тобто основними і визначальними рисами для кваліфікації особи саме до категорії «дитина-інвалід» є її вік (до 18 років) та визнання її статусу згідно з медичним висновком лікарсько-консультативної комісії. Згідно з вищезазначеним наказом Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства праці та соціальної політики України, Міністерства фінансів України [300], відповідні патології дають право на отримання соціальної допомоги лише на визначений строк. Зазначений строк і відповідає тому строку, на який видається висновок лікарсько-консультативної комісії дитячого лікувально-профілактичного закладу, що означає, що дитина-інвалід визнається такою на визначений строк. А надалі щодо неї проводиться переогляд.

Щодо надання визначення поняттю «інвалід з дитинства», то виходячи із системного тлумачення наведених вище норм наказів та постанов, зокрема, постанови Кабінету Міністрів України «Питання медико-соціальної експертизи» [299], можна зробити висновок про те, що до інвалідів з дитинства не відносяться особи віком до 18 років. Поняття «інвалідність з дитинства» у чинному нормативно-правовому регулюванні розглядається швидше як причина інвалідності, а не як категорія осіб.

Тому до інвалідів з дитинства можна віднести повнолітніх осіб — осіб після досягнення 18 років. Проте, необхідно зауважити, що до категорії «інвалід з дитинства» належать повнолітні особи, що документально підтвердили той факт, що причина інвалідності — захворювання або травма, перенесена до 18-річного віку. Тобто фактично можна зробити висновок про те, що до наведеної категорії «переходять» особи з числа дітей-інвалідів, захворювання або травми яких носять невиліковний та необоротний характер, відповідно, яким внаслідок переоглядів у лікарсько-консультативних комісіях дія медичного висновку продовжувалася до моменту досягнення повноліття. Внаслідок цього у таких осіб наявні документи, що свідчать про початок захворювання або травму, перенесену до 18-річного віку. Проте, до інвалідів з дитинства відносяться не виключно

діти-інваліди, що досягли повноліття. Це поняття є більш широким. Законодавець до нього також відносить і інших осіб за наявності у них документів лікувально-профілактичних закладів, що свідчать про початок захворювання або травму, перенесену до 18-річного віку.

Відмінністю досліджуваного поняття є також те, що поняття «інвалідність з дитинства» встановлюється не лікарсько-консультативними комісіями у медичному висновку, а медико-соціальними експертними комісіями як причина інвалідності у своїх рішеннях. Тому інваліди з дитинства — це повнолітні особи, яким документально підтверджено той факт, що причиною їхньої інвалідності є захворювання або травма, перенесена до 18-річного віку, про що здійснено відповідний запис у рішенні медико-соціальної експертної комісії про встановлення інвалідності.

Характерною відмінністю між категорією «інвалід з дитинства» та «дитина-інвалід» є також те, що для інвалідів з дитинства залежно від ступеня розладу функцій органів і систем організму та обмеження її життєдіяльності передбачено встановлення відповідної групи інвалідності згідно з рішенням медико-соціальної експертної комісії — I (А або Б — залежно від ступеня втрати здоров'я інваліда та обсягу потреби в постійному сторонньому догляді, допомозі або нагляді), II або III груп. В той час як «діти-інваліди» не класифікуються за жодними групами чи категоріями. Щодо них лікарсько-консультативна комісія робить висновок, відповідно до якого дитина визнається інвалідом. Очевидно, така відмінність зумовлена необхідністю більш точного розмежування ступеня втрати можливостей до соціалізації, спілкування, самообслуговування з метою найбільш точного визначення міри необхідності у наданні сторонньої допомоги та забезпечення у здійсненні інвалідом своєї життєдіяльності саме у повнолітніх осіб. Крім того, на нашу думку, встановлення окремих груп інвалідності саме у повнолітніх осіб передбачено, оскільки зазначені особи уже є сформованими особистостями, в той час як дитина-інвалід ще розвивається та формує свої фізичні, психічні, соціальні навики, відповідно, ті чи інші обмеження у

здійсненні функцій свого організму можуть бути викликані як певною патологією, так і в силу віку особи. А тому з плином часу зазначені особливості дитини-інваліда можуть зазнавати істотних змін. Для дітей-інвалідів, відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання встановлення лікарсько-консультативними комісіями інвалідності дітям» [298], передбачено лише встановлення категорії «дитина-інвалід підгрупи А». Вона встановлюється особам віком до 18 років, які мають виключно високу міру втрати здоров'я та надзвичайну залежність від постійного стороннього догляду, допомоги або диспансерного нагляду інших осіб і які фактично не здатні до самообслуговування [304, с. 81].

Як уже зазначалося нами вище, питання надання державної соціальної допомоги інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам є поняттям вузьким та являє собою лише складову частину усієї системи соціального захисту інвалідів з дитинства та дітей-інвалідів, будучи одним із видів соціального захисту таких категорій осіб. Тому насамперед слід коротко охарактеризувати усю систему соціального захисту інвалідів в Україні. У цьому контексті найбільш конструктивно до розуміння структури соціального захисту інвалідів в Україні підійшли Ю. Оболенський та Є. Соболь. Вони визначають її через систему реабілітаційних заходів, що існують в державі для даної категорії осіб. Так, науковці стверджують, що проведений аналіз норм чинного вітчизняного законодавства дозволив визначити систему реабілітаційних заходів інвалідів, здійснюваних в Україні (грошового характеру; медичного та соціально-обслуговуючого характеру). На їхню думку, реабілітаційні заходи для інвалідів необхідно сприймати в широкому розумінні, тобто логічно поєднуючи елементи соціальної допомоги та індивідуальних програм реабілітації [305, с. 243]. Далі автори виділяють наступні реабілітаційні заходи (заходи щодо соціального захисту) інвалідів:

I. Реабілітаційні заходи щодо інвалідів грошового характеру:

1. Пенсії: а) трудові пенсії (за умов трудового каліцтва, професійного захворювання); б) пенсії у разі загального захворювання (у тому числі каліцтва, не пов'язаного з роботою; інвалідності з дитинства); в) пенсії особам, які стали інвалідами при виконанні громадянського обов'язку; г) пенсії по інвалідності особам, які навчаються; г) пенсії по інвалідності військовослужбовцям, особам начальницького і рядового складу ОВС; д) пенсії по інвалідності особам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи; е) пенсії по інвалідності особам, які необґрунтовано зазнали політичних репресій і згодом були реабілітовані; є) пенсії по інвалідності державним службовцям.

2. Державні соціальні допомоги: а) інвалідам, які не мають права на пенсію; б) інвалідам з дитинства і дітям-інвалідам віком до 18 років; в) адресна допомога (інвалідам війни та учасникам бойових дій, малозабезпеченим та ін.); г) одноразова матеріальна допомога (у разі тривалої хвороби, смерті близьких родичів та інших особливих обставин інвалідам).

3. Грошові компенсації на: а) мастильно-паливні матеріали; ремонт і технічне обслуговування автомобілів; б) транспортне обслуговування; в) вартість санаторно-курортного лікування; в) за ненадання чи самостійне придбання засобу або послуги реабілітації, передбачених індивідуальною програмою реабілітації інвалідів.

4. Пільги: а) безплатне або за 50% придбання лікарських засобів; б) забезпечення санаторно-курортними путівками за наявності медичних показань; в) позачергове встановлення квартирного телефону; г) 50-відсоткова знижка вартості проїзду на внутрішніх лініях (маршрутах) повітряного, залізничного, річкового та автомобільного транспорту; ґ) безплатний проїзд у пасажирському міському транспорті; д) ветерани війни та учасники бойових дій, інші категорії інвалідів мають ряд додаткових пільг (одержання позики на будівництво, знижка плати за користування житлом,

позачергове забезпечення житлом осіб, які потребують поліпшення житлових умов, та ін.); е) інші пільги за рахунок коштів місцевих бюджетів.

5. Гуманітарна та благодійницька допомога: а) одноразові та систематичні допомоги у грошовій формі; б) допомоги в натуральній формі для громадських організацій інвалідів і реабілітаційних установ для інвалідів та дітей-інвалідів (предмети соціального призначення та реабілітації інвалідів, медико-соціальне обладнання та оснащення, аудіо- та відеотехніка, призначена відповідно для сліпих і глухих, аудіо- та відеокасети з навчальними, соціальними, реабілітаційними програмами, інформацією з фізичної культури та спорту інвалідів, тощо); в) забезпечення інвалідів автомобілями, визнаними гуманітарною допомогою [306, с. 84].

ІІ. Реабілітаційні заходи щодо інвалідів медичного та соціально-обслуговуючого характеру.

1. Соціальне обслуговування: а) соціально-побутові послуги (забезпечення продуктами харчування, транспортними послугами, здійснення соціально-побутового патронажу, соціально-побутової адаптації, тощо); б) психологічні послуги (надання консультацій з питань психічного здоров'я та поліпшення взаємин з оточуючим соціальним середовищем, застосування психодіагностики, тощо); в) соціально-педагогічні послуги (організація індивідуального навчального, виховного та корекційного процесів, спортивно-оздоровчої діяльності, тощо); г) соціально-медичні послуги (підтримка та охорона здоров'я, здійснення профілактичних, лікувально-оздоровчих заходів, тощо); ґ) соціально-економічні послуги (надання натуральної чи грошової допомоги, тощо); д) юридичні послуги (надання консультацій з питань чинного законодавства, здійснення захисту прав та інтересів, тощо); е) інформаційні послуги (надання довідкових, просвітницьких, рекламно-пропагандистських послуг, тощо); є) послуги з працевлаштування (пошук підходящої роботи, сприяння у працевлаштуванні та соціальне супроводження працевлаштованої особи); ж) інші соціальні послуги.

2. Послуги з реабілітації:

а) медична реабілітація (відновна терапія, реконструктивна хірургія, профілактичні заходи, санаторно-курортне лікування); б) психолого-педагогічна реабілітація (консультування, психолого-педагогічна діагностика, тощо; освітні послуги); в) фізична реабілітація (консультування, ерготерапія, лікувальна фізкультура); г) професійна реабілітація (професійна орієнтація, професійний відбір, професійна підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації, професійна освіта); ґ) трудова реабілітація (пристосування та створення робочого місця з урахуванням безпеки та особливих потреб інваліда, раціональне працевлаштування); д) фізкультурно-спортивна реабілітація (навчання заняттям з фізичної культури, оздоровлення у таборах фізкультурно-спортивної реабілітації інвалідів, навчально-тренувальні заняття з фізичної культури і спорту, заняття спортом); е) соціальна та побутова реабілітація (пристосування меблів, встановлення обладнання для адаптації житлових приміщень, навчання основним соціальним навичкам, соціально-побутовий патронаж, працетерапія); є) забезпечення технічними та іншими засобами реабілітації (протезно-ортопедичні вироби; спеціальні засоби для самообслуговування та догляду; засоби для пересування; допоміжні засоби для особистої рухомості, переміщення та підйому; меблі та оснащення; спеціальні засоби для орієнтування, спілкування та обміну інформацією) [306, с. 84–85].

В свою чергу, М.В. Чічкань виокремлює три рівні реабілітації інвалідів: 1) індивідуальний, стосовно конкретного інваліда з урахуванням його потреб у реабілітації; 2) процесуально-технологічний рівень, на якому проходить реабілітація контингенту інвалідів в установах різних відомств; 3) державно-регіональний рівень, на якому здійснюється взаємозв'язок системи реабілітації із суспільством у цілому, іншими системами соціальної сфери, загальне керівництво системою реабілітації інвалідів, розподіл ресурсів, вибір стратегії розвитку реабілітації, тощо [307, с. 126].

З огляду на наведене, доходимо висновку про те, що державна соціальна допомога інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам є складовою частиною системи соціального захисту інвалідів в цілому та полягає у наданні інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам до 18 років матеріального забезпечення — виплати визначених законодавством грошових сум, розмір яких визначається, виходячи із встановленого законом прожиткового мінімуму для відповідної демографічної групи, з метою подолання негативних наслідків, спричинених дією такого соціального ризику як інвалідність: створення матеріальних підвалин для досягнення максимально можливого рівня їхньої соціалізації та адаптації в суспільстві, інтелектуальної та фізичної діяльності, відтворення власних ресурсів та розвитку [308, с. 54].

Питанням надання державної соціальної допомоги інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам присвячено Закон України «Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам» [157] та Наказ Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства праці та соціальної політики України та Міністерства фінансів України «Про затвердження Порядку надання державної соціальної допомоги інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам» [301].

Відповідно до Закону [157], державна соціальна допомога призначається у таких розмірах: інвалідам з дитинства I групи - 100 відсотків прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність; інвалідам з дитинства II групи - 80 відсотків прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність; інвалідам з дитинства III групи - 60 відсотків прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність; на дітей-інвалідів віком до 18 років - 70 відсотків прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність.

Відповідно до ст.3 зазначеного Закону [157], інвалідам з дитинства I групи встановлюється надбавка на догляд за ними в розмірі: інвалідам з дитинства, віднесеним до підгрупи А I групи, - 75 відсотків прожиткового

мінімуму для осіб, які втратили працездатність; інвалідам з дитинства, віднесеним до підгрупи Б I групи, - 50 відсотків прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність.

Одиноким інвалідам з дитинства II і III груп, які за висновком лікарсько-консультативної комісії лікувально-профілактичного закладу потребують постійного стороннього догляду, встановлюється надбавка на догляд за ними в розмірі 15 відсотків прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність. Надбавка на догляд за дитиною-інвалідом підгрупи А встановлюється в розмірі: на дитину-інваліда підгрупи А віком до 6 років - прожиткового мінімуму для дітей віком до 6 років; на дитину-інваліда підгрупи А віком від 6 до 18 років - прожиткового мінімуму для дітей віком від 6 до 18 років. Надбавка на догляд за іншою дитиною-інвалідом встановлюється в розмірі: на дитину-інваліда віком до 6 років - 50 відсотків прожиткового мінімуму для дітей віком до 6 років; на дитину-інваліда віком від 6 до 18 років - 50 відсотків прожиткового мінімуму для дітей віком від 6 до 18 років. Надбавка на догляд за дитиною-інвалідом віком до 18 років призначається одному з батьків, усиновителів, опікуну, піклувальнику, які не працюють, не навчаються (крім заочної форми навчання), не проходять службу, не займають виборну посаду і фактично здійснюють догляд за дитиною-інвалідом. Надбавка на догляд за дитиною-інвалідом віком до 18 років також призначається одному з батьків, усиновителів, опікуну, піклувальнику, які перебувають у відпустці по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, у відпустці у зв'язку з вагітністю та пологами, у відпустці без збереження заробітної плати, у разі якщо дитина-інвалід потребує домашнього догляду, і вони фактично здійснюють догляд за дитиною-інвалідом. Одинокій матері (одинокому батьку) надбавка на догляд за дитиною-інвалідом призначається незалежно від факту роботи, навчання, служби [157].

У Наказі Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства праці та соціальної політики України та Міністерства фінансів України «Про

затвердження Порядку надання державної соціальної допомоги інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам» [301] викладені нами вище норми Закону [157] дублюються та уточнюються процедурні питання їхньої реалізації. Зокрема, щодо надбавки на догляд зазначається, що вона призначається на кожну дитину-інваліда, на яку призначена державна соціальна допомога. Надбавка на догляд за інвалідом з дитинства призначається на строк інвалідності, вказаний у виписці з акта огляду МСЕК. Надбавка на догляд за дитиною призначається на строк призначення державної соціальної допомоги [301].

У разі неможливості документального підтвердження факту догляду, який визначає право на призначення надбавки на догляд за дитиною-інвалідом, за бажанням особи здійснюється обстеження на дому і складається акт обстеження сім'ї, у якій виховується дитина-інвалід. Обстеження у сім'ї, у якій виховується дитина-інвалід, здійснюється комісією у складі депутата місцевої ради (за згодою), посадової особи районного управління праці та соціального захисту населення і двох сусідів. Для підтвердження інших фактів, що впливають на вирішення питання призначення надбавки на догляд до державної соціальної допомоги за відсутності документів, направляються запити до центру зайнятості, органів доходів і зборів, органів охорони здоров'я, органів освіти та інших підприємств, установ, організацій [301].

Таким чином, підсумовуючи наведене, можемо виділити основні ознаки, що притаманні державній соціальній допомозі інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам:

1) матеріально-ціннісний характер — така допомога нараховується та виплачується у грошовому виразі;

2) залежність та обрахунок розміру такої допомоги від прожиткового мінімуму, встановленого для відповідних демографічних груп (осіб, що втратили працездатність, дітей віком до 6 років, дітей віком від 6 до 18 років);

3) значний ступінь диференціації — розмір такої допомоги залежить від низки факторів та розподіляється за: а) групою та підгрупою інвалідності,

б) за віднесенням дитини-інваліда до підгрупи А; в) залежить від особливостей висновку лікарсько-консультативної комісії лікувального закладу (для призначення надбавки по догляду одиноким інвалідам з дитинства II і III груп — призначається у разі, якщо вони за висновком такої комісії потребують постійного стороннього догляду). Зазначене дозволяє стверджувати також і про певну диспозитивність у визначення розміру таких допомог та залежність їх розміру великою мірою від розсуду лікарсько-консультативних комісій, медико-соціальних експертних комісій, тощо;

4) безпосередній та адресний характер — зазначена ознака характеризує допомогу як таку, що надається виключно дітям-інвалідам, що визнані такими згідно з медичними висновками лікарсько-консультативних комісій та інвалідам з дитинства, що віднесені до таких згідно з рішеннями медико-соціальних експертних комісій, а також лише тим особам, що безпосередньо здійснюють нагляд та піклування за такими категоріями інвалідів (про що свідчить норма закону про надання надбавки на догляд виключно особам, що не працюють та фактично здійснюють догляд за дитиною-інвалідом);

5) виключний характер — наведена ознака свідчить про те, що за наявності прав у дитини-інваліда чи інваліда з дитинства на іншу соціальну допомогу, виплату, зокрема, відповідно до Закону України «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам», їй призначається одна за її вибором. Виняток становить лише випадок наявності у дитини-інваліда чи інваліда з дитинства права на пенсію по втраті годувальника — у такому випадку призначається і допомога, і пенсія.

Крім того, незважаючи на те, що Закон України іменується «Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам» [157], ним фактично передбачено надання не одного, а двох видів державних соціальних допомог: безпосередньо державної соціальної допомоги, що обраховується у відсотках від прожиткового мінімуму для осіб, що втратили працездатність; надбавки на догляд за дитиною-інвалідом чи інвалідом з

дитинства, що обраховується залежно від прожиткового мінімуму для відповідної демографічної групи та надається виключно особам, що не працюють та фактично займаються доглядом за дитиною-інвалідом чи інвалідом з дитинства. Виняток становить лише одинока матір або одинокий батько, що самостійно виховує дитину-інваліда.

Щодо порядку звернення за призначенням окреслених вище допомог, слід зазначити, що він детально врегульований у Законі України «Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам» [157] та наказі Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства праці та соціальної політики України та Міністерства фінансів України «Про затвердження Порядку надання державної соціальної допомоги інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам» [301].

Згідно із Законом [157], органи медико-соціальної експертизи та заклади охорони здоров'я у 3-денний строк зобов'язані надіслати копії акта огляду інваліда з дитинства або медичного висновку про визнання дитиною-інвалідом до місцевої державної адміністрації за місцем проживання інваліда з дитинства або батьків, усиновителів, опікуна, піклувальника дитини-інваліда. Не пізніше 10 днів після надходження документів, зазначених у частині першій цієї статті, місцева державна адміністрація зобов’язана у письмовій формі повідомити інваліда з дитинства, а також батьків, усиновителів, опікуна або піклувальника дитини-інваліда про право на державну соціальну допомогу, умови, розмір і порядок її надання. За місяць до закінчення строку виплати державної соціальної допомоги місцева державна адміністрація зобов’язана попередити у письмовій формі інваліда з дитинства, а також батьків, усиновителів, опікуна або піклувальника дитини-інваліда про причину припинення її виплати [157].

Заява про призначення державної соціальної допомоги подається інвалідом з дитинства до управління праці та соціального захисту населення за місцем проживання. Заява про призначення державної соціальної допомоги інваліду I чи II групи, який визнаний недієздатним, а також на

дитину-інваліда подається одним із батьків, усиновителем, опікуном або піклувальником за місцем свого проживання. До заяви про призначення державної соціальної допомоги повинні бути додані документи про вік і місце проживання інваліда з дитинства або дитини-інваліда, документи про місце проживання батьків, усиновителів, опікуна або піклувальника, який подав заяву, а також довідка медико-соціальної експертизи або медичний висновок, видані у встановленому порядку. Якщо із заявою звертається опікун або піклувальник, то подається також копія рішення органу опіки і піклування про встановлення опіки чи піклування. Один із непрацюючих батьків, усиновителів, опікун або піклувальник, які фактично здійснюють догляд за дитиною-інвалідом віком до 18 років, додатково подають довідку про те, що вони не працюють, видану за місцем проживання. Місцева державна адміністрація, яка прийняла заяву про призначення державної соціальної допомоги, видає заявнику розписку про прийом заяви та доданих до неї документів із зазначенням дати прийому заяви [157].

Днем звернення за призначенням державної соціальної допомоги вважається день прийому заяви з усіма необхідними документами. Якщо заява про призначення державної соціальної допомоги надсилається поштою і при цьому подаються також всі необхідні документи, то днем звернення за державною соціальною допомогою вважається дата, вказана в поштовому штемпелі місця відправлення заяви. У тих випадках, коли до заяви додані не всі необхідні документи, заявнику повідомляється, які документи повинні бути подані додатково. Якщо вони будуть подані не пізніше 3-х місяців з дня одержання повідомлення про необхідність подання додаткових документів, то днем звернення за призначенням державної соціальної допомоги вважається день прийому або відправлення заяви про призначення такої допомоги.

Державна соціальна допомога інвалідам з дитинства або на дітей-інвалідів віком до 18 років призначається місцевою державною адміністрацією. Заява про призначення державної соціальної допомоги

розглядається місцевою державною адміністрацією не пізніше 10 днів після надходження заяви з усіма необхідними документами. Державна соціальна допомога призначається з дня звернення за її призначенням. Державна соціальна допомога виплачується державними підприємствами і об'єднаннями зв'язку за місцем проживання інваліда з дитинства або батьків, усиновителів, яким призначена допомога на дітей-інвалідів. Опікуну або піклувальнику державна соціальна допомога виплачується за місцем їх проживання. Виплата державної соціальної допомоги провадиться щомісячно за поточний місяць у встановлені місцевою державною адміністрацією строки. Призначена державна соціальна допомога виплачується інваліду з дитинства незалежно від одержуваного ним заробітку, стипендії, аліментів або інших доходів. Державна соціальна допомога, яка призначена на дитину-інваліда віком до 18 років, виплачується незалежно від одержання на неї інших видів допомоги [157].

Таким чином, питання створення оптимальних умов життєдіяльності, відновлення втраченого контакту з навколишнім світом, психолого-педагогічної реабілітації, соціально-трудової адаптації й інтеграції осіб з обмеженими фізичними можливостями (зокрема, дітей-інвалідів та інвалідів з дитинства) в суспільство відносяться сьогодні до числа першорядних державних завдань. Одним із вагомих внесків до досягнення зазначеної цілі є нормативне закріплення надання державної соціальної допомоги наведеним категоріям осіб, її фінансування та своєчасна виплата. Зазначена допомога покликана насамперед задовольнити ключові, основоположні потреби дитини-інваліда та інваліда з дитинства у матеріальних ресурсах, необхідних для харчування, розвитку, забезпечення нормального функціонування організму, а тому держава повинна в подальшому прагнути до підвищення її розмірів та стандартів. Крім того, як вбачається з наведеного матеріалу, доцільно було б удосконалити нормативно-правове регулювання даного виду соціального захисту у контексті гарантування прозорих умов та порядку

надання висновків лікарсько-консультативними комісіями та встановлення груп інвалідності медико-соціальними експертними комісіями.

Висновки до розділу 3

1. Запропоновано виключити:

– абзац 2 п. 3; підпункт 1 п. 7: «…жінки з числа військовослужбовців Збройних Сил, Державної прикордонної служби, СБУ, Служби зовнішньої розвідки, військ цивільної оборони, інших військових формувань та з числа осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ, Держспецзв'язку та Державної кримінально-виконавчої служби» з Порядку призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 27.12.2001 р. № 1751;

– ч. 2 ст. 4: «Порядок покриття витрат, передбачений частиною першою цієї статті, не стосується виплат допомоги у зв'язку з вагітністю та пологами жінкам з числа військовослужбовців Збройних Сил України, Державної прикордонної служби України, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України, військ цивільної оборони, інших військових формувань, а також Державної спеціальної служби транспорту та з числа поліцейських, осіб начальницького і рядового складу Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації та Державної кримінально-виконавчої служби України. Покриття витрат на виплату зазначеного виду державної допомоги цим категоріям жінок здійснюється за рахунок відповідних бюджетів» із Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», обґрунтовуючи це тим, що вищезазначена категорія жінок є застрахованими особами і беруть участь в системі загальнообов’язкового державного соціального страхування у зв’язку з тимчасовою втратою працездатності, а отже це не відповідає ст. 7 Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», в якій визначено, що: «Право на державну

допомогу у зв'язку з вагітністю та пологами мають за цим Законом всі жінки (у тому числі неповнолітні), які не застраховані в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування». Тому допомога по вагітності та пологах жінкам з числа військовослужбовців різних служб нараховується і виплачується у відповідності із Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування».

2. Внесено пропозиції щодо законодавчого підвищення мінімального розміру допомоги у зв'язку з вагітністю та пологами жінкам, зареєстрованим у центрі зайнятості як безробітні, виплати яких призначаються без урахування страхового стажу, непрацюючим жінкам, жінкам, зареєстрованим як суб'єкти підприємницької діяльності, та встановлення його на рівні, не меншому від прожиткового мінімуму для працездатної особи, так як встановлені на сьогодні законодавством розміри державної соціальної допомоги у зв'язку з вагітністю та пологами зазначеним категоріям жінкам не відповідають нормам Конституції України.

3. Запропоновано термін виплати допомоги у зв'язку з вагітністю та пологами збільшити, у зв'язку з чим ч. 3 ст. 8 Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» викласти у такій редакції: «Допомога у зв'язку з вагітністю та пологами призначається, якщо звернення за нею надійшло не пізніше шести місяців з дня закінчення відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами (внаслідок поважних причин — не пізніше 12 місяців), і виплачується жінкам за весь період відпустки, тривалість якої становить 70 календарних днів до пологів і 56 (у разі ускладнених пологів — 70) календарних днів після пологів (після народження першої дитини), 84 календарних днів до пологів і 70 календарних днів після пологів (після народження другої дитини); 98 календарних днів до пологів і 84 календарних дні після пологів (після народження третьої та наступної дитини (за наявності на утриманні відповідно однієї чи більше дітей)). Жінкам, віднесеним до 1–4 категорій осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, допомога по вагітності та пологах виплачується за 180

календарних днів зазначеної відпустки (90 — до пологів та 90 — після пологів). Зазначена допомога обчислюється сумарно та надається жінкам у повному обсязі незалежно від кількості днів відпустки, фактично використаних до пологів».

4. Дитина-сирота — це особа віком до 18 років, у якої померли чи загинули батьки, юридичний факт чого підтверджується свідоцтвом про смерть кожного з них, щодо якої на підставі усіх належних згідно з чинним законодавством документів та у визначеному законодавством порядку районною, районною у мм. Києві та Севастополі держадміністрацією, виконавчим органом міської чи районної у місті ради за місцем походження такої дитини за поданням служби у справах дітей прийнято рішення про надання такого статусу, що надає їй право на повне державне забезпечення і отримання передбачених законодавством пільг.

5. Дитиною, позбавленою батьківського піклування, є особа віком до 18 років, що внаслідок обставин, визначених у ст. 1 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» від 13.01.2005 року № 2342-IV та документально підтверджених відповідно до п. 24 постанови Кабінету Міністрів України «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини» від 24.09.2008 року № 866, об’єктивно не отримує батьківського піклування, щодо якої на підставі усіх належних згідно з чинним законодавством документів та у визначеному законодавством порядку районною, районною у мм. Києві та Севастополі держадміністрацією, виконавчим органом міської чи районної у місті ради за місцем походження такої дитини за поданням служби у справах дітей прийнято рішення про надання такого статусу, що надає їй право на повне державне забезпечення і отримання передбачених законодавством пільг.

6. Під організаційно-правовими заходами соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, запропоновано розуміти інструментальну складову соціального захисту дітей-сиріт та дітей,

позбавлених батьківського піклування, що являє собою сукупність нормативно визначених конкретних дій та соціальних послуг уповноважених державою органів, а також систему матеріальних допомог, виплат та визначених пільг, що спрямовані на забезпечення державою рівності прав між дітьми, що народжені та виховуються у шлюбі, та дітьми-сиротами і дітьми, позбавленими батьківського піклування, шляхом задоволення потреб останніх в утриманні, вихованні, спілкуванні, освіті, забезпеченні житлом та робочим місцем, задоволення інших життєвих потреб, що виникають у зв'язку з необхідністю забезпечення нормальної життєдіяльності, на рівні, не нижчому від встановлених державою соціальних стандартів.

7. Запропонована наступна класифікація видів соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування за джерелом фінансування: 1) види соціального захисту, що здійснюються за рахунок коштів державного бюджету; 2) види соціального захисту, що здійснюються за рахунок обласних бюджетів та бюджету АРК; 3) види соціального захисту, що здійснюються за рахунок інших не заборонених законодавством джерел (наприклад, від недержавних благодійних фондів, тощо).

8. Здійснена наступна класифікація видів соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, за органами, що здійснюють такий соціальний захист:

(а) що надаються органами опіки та піклування (соціальний супровід, влаштування дитини);

(б) що надаються Центрами соціальних служб для молоді (соціальна адаптація, психологічна адаптація);

(в) що надаються місцевими державними адміністраціями чи виконавчими органами міських чи районних у містах, сільських, селищних рад (соціальні послуги щодо працевлаштування, забезпечення житлом);

(г) що надаються навчальними та медичними закладами (соціальні освітні та медичні послуги), тощо.

Також щодо зазначеної класифікації окремою групою слід виділити особливих суб’єктів здійснення соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Зазначені суб’єкти є похідними, вони не володіють владно-управлінськими повноваженнями у сфері соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, тобто повноваженнями щодо прийняття будь-яких рішень індивідуального чи нормативного характеру. Зазначені суб’єкти створюються на підставі рішень районних, районних у мм. Києві та Севастополі держадміністрацій, виконавчого комітету міської ради (міст республіканського Автономної Республіки Крим і міст обласного значення) на підставі заяви зацікавлених осіб, з урахуванням результатів навчання, подання відповідного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді і висновку служби у справах дітей про наявність умов для його створення, з метою реалізації державної політики щодо соціального захисту дітей, саме через них безпосередньо вказані категорії дітей отримують необхідні види державного соціального захисту, зокрема, сімейне виховання та утримання.

9. Виділено дві групи організаційно-правових заходів, що здійснюються уповноваженими органами — центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики з питань сім'ї та дітей, органами опіки та піклування, місцевими державними адміністраціями, районними, районними у мм. Києві та Севастополі держадміністрацій, виконавчими комітетами міських рад (міст республіканського Автономної Республіки Крим і міст обласного значення, службами у справах дітей:

І група — організаційно-правові заходи, що випливають із владно-управлінської компетенції зазначених органів та полягають у прийнятті ними відповідних рішень управлінського характеру, що створюють організаційно-правові умови та підстави для подальшого здійснення соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Серед зазначених заходів можна виділити програмні — такі, що здійснюються на

загальнодержавному та регіональному рівнях: координація та методологічне забезпечення діяльності центральних та місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування стосовно соціального захисту дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, розробка програм, стратегій регіонального розвитку та соціального забезпечення, тощо. Також можна виділити безпосередні організаційно-правові заходи — підготовка та розгляд документів про надання дитині статусу сироти чи дитини, позбавленої батьківського піклування, прийняття відповідного рішення, прийняття рішення про створення дитячих будинків сімейного типу, прийомних сімей, тощо;

II група — організаційно-правові заходи, що спрямовані на безпосереднє здійснення соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: надання соціальних послуг, матеріального забезпечення, тощо. Наприклад, здійснення соціального супроводу, надання послуг щодо влаштування дитини в сім'ї громадян на усиновлення, під опіку або піклування, в прийомні сім'ї, тощо.

10. Надано визначення поняття соціального супроводу, за яким соціальний супровід слід розуміти як різновид соціальної послуги, що надається дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, є надзвичайно важливим видом організаційно-правових заходів щодо соціального захисту вказаної категорії дітей, вид соціальної послуги, що являє собою систематичну цілеспрямовану діяльність служби у справах дітей, центральних та місцевих органів державної виконавчої влади, місцевого самоврядування та дипломатичних представництв і консульських установ, спрямовану на забезпечення та захист прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які були усиновлені, влаштовані до прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу, передані під опіку чи піклування родичів чи інших осіб, які висловили відповідне бажання, а також на підтримку та сприяння у здійсненні своїх виховних та інших функцій особами, до яких влаштовані такі діти, що в кінцевому результаті має на меті

досягнення ключової соціальної цілі соціального захисту зазначеної категорії дітей — ефективної реалізації їхнього права на виховання та проживання у сім'ї, гарантування здійснення їхнього матеріального забезпечення, виховання, спілкування, розвитку на рівні, не нижчому від визначених державою стандартів.

12. Залежно від форми державних соціальних допомог, що надаються дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, їх розподілено на дві групи: 1) державні соціальні допомоги дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, що надаються у грошовій формі (повне державне забезпечення, стипендія, спеціальні стипендії, допомога на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, відшкодування добових витрат під час канікул, одноразова грошова допомога випускникам, тощо); 2) державні соціальні допомоги дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, що надаються у натуральній формі, — забезпечення житлом, тощо.

13. Наведена класифікація соціальних допомог дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, за періодичністю їх виплати на: (а) багаторазові державні соціальні допомоги дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, що виплачуються періодично (повне державне забезпечення, стипендія, спеціальні стипендії, допомога на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування); (б) одноразові державні соціальні допомоги дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування (відшкодування добових витрат під час канікул, одноразова грошова допомога випускникам, надання соціального житла, щорічна допомога на придбання підручників, тощо).

14. Відмічено, що державні соціальні допомоги дітям-сиротам та дітям, що позбавлені батьківського піклування, мають відмінність, виходячи з моменту та умов набуття права на такі допомоги і моменту втрати такого права. За такою ознакою їх запропоновано класифікувати на: I — постійні безумовні допомоги, право на які у досліджуваної категорії дітей виникає з

моменту надання їм статусу дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування, та не залежить від будь-яких додаткових умов чи юридичних фактів. Право на такі допомоги триває до досягнення дитиною відповідного віку — 18 років (23 років за умови навчання) або до втрати відповідного статусу. До такого виду допомог слід віднести повне державне забезпечення.

II — безумовні допомоги, що не носять постійного характеру. Це державні соціальні допомоги, право на які виникає у всіх дітей-сиріт чи дітей, позбавлених батьківського піклування, та залежить виключно від досягнення ними певного віку. Зокрема, до наведеної групи можна віднести надання соціального житла.

III — спеціальні державні соціальні допомоги. Право на такі допомоги виникає за наявності сукупності певних умов або за наявності певного юридичного факту. До наведеної групи можна віднести допомогу випускникам — право на неї виникне у дитини-сироти чи дитини, позбавленої батьківського піклування, яка буде навчатися та стане випускником відповідного навчального закладу.

15. При визначенні поняття «дитина-інвалід» наведено його істотні риси: це насамперед особа, віком до 18 років; особа, що у визначеному вище віці у певній мірі втратила здоров'я, що спричинило стійкі розлади функцій організму; особа, що визнана інвалідом до 18 років згідно з медичним висновком лікарсько-консультативної комісії дитячого лікувально-профілактичного закладу; це особа, що внаслідок визнання її інвалідом набуває права на певні заходи щодо її соціального захисту (соціальні послуги, пільги, допомоги, пенсії, тощо).

16. Дитина-інвалід — це особа віком до 18 років, що у визначеному віці внаслідок показань — патологічних станів, які виникають при вроджених, спадкових, здобутих захворюваннях та після травм та визначені згідно із наказом Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства праці та соціальної політики України, Міністерства фінансів України від 08.11.2001 р.

№ 454/471/516, набула стійких розладів функцій свого організму та визнана на підставі таких показань інвалідом до 18 років згідно з медичним висновком лікарсько-консультативної комісії дитячого лікувально-профілактичного закладу.

17. Щодо надання визначення поняттю «інвалід з дитинства», то виходячи із системного тлумачення наведених вище норм наказів та постанов, зокрема, постанови Кабінету Міністрів України «Питання медико-соціальної експертизи», зроблено висновок про те, що до інвалідів з дитинства не відносяться особи віком до 18 років. Поняття «інвалідність з дитинства» у чинному нормативно-правовому регулюванні розглядається швидше як причина інвалідності, а не як категорія осіб. Тому інваліди з дитинства — це повнолітні особи, яким документально підтверджено той факт, що причиною їхньої інвалідності є захворювання або травма, перенесена до 18-річного віку, про що здійснено відповідний запис у рішенні медико-соціальної експертної комісії про встановлення інвалідності.

18. Наведено співвідношення понять «дитина-інвалід» та «інвалід з дитинства» та виокремлено наступні відмінності:

(а) до дітей-інвалідів відносяться особи віком до 18 років, а до інвалідів з дитинства можна віднести повнолітніх осіб — осіб після досягнення 18 років. Проте, необхідно зауважити, що до категорії «інвалід з дитинства» належать повнолітні особи, що документально підтвердили той факт, що причиною інвалідності є захворювання або травма, перенесена до 18-річного віку. Тобто фактично можна зробити висновок про те, що до наведеної категорії «переходять» особи з числа дітей-інвалідів, захворювання або травми яких носять невиліковний та необоротний характер, відповідно, яким внаслідок переоглядів у лікарсько-консультативних комісіях дія медичного висновку продовжувалася до моменту досягнення повноліття. Внаслідок цього у таких осіб наявні документи, що свідчать про початок захворювання або травму, перенесену до 18-річного віку. Проте, до інвалідів з дитинства відносяться не виключно діти-інваліди, що досягли повноліття. Це поняття є

більш широким. Законодавець до нього також відносить і інших осіб, за наявності у них документів лікувально-профілактичних закладів, що свідчать про початок захворювання або травму, перенесену до 18-річного віку;

(б) поняття «інвалідність з дитинства» встановлюється не лікарсько-консультативними комісіями у медичному висновку, як категорія «дитина-інвалід», а медико-соціальними експертними комісіями як причина інвалідності у своїх рішеннях;

(в) характерною відмінністю між категорією «інвалід з дитинства» та «дитина-інвалід» є також те, що для інвалідів з дитинства залежно від ступеня розладу функцій органів і систем організму та обмеження її життєдіяльності передбачено встановлення відповідної групи інвалідності згідно з рішенням медико-соціальної експертної комісії — I (А або Б), II або III груп. В той час як «діти-інваліди» не класифікуються за жодними групами чи категоріями. Щодо них лікарсько-консультативна комісія робить висновок, відповідно до якого дитина визнається інвалідом. Для дітей-інвалідів відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання встановлення лікарсько-консультативними комісіями інвалідності дітям» передбачено лише встановлення категорії «дитина-інвалід підгрупи А». Вона встановлюється особам віком до 18 років, які мають виключно високу міру втрати здоров'я та надзвичайну залежність від постійного стороннього догляду, допомоги або диспансерного нагляду інших осіб і які фактично не здатні до самообслуговування.

19. Державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам запропоновано розуміти як складову частину системи соціального захисту інвалідів, що полягає у наданні інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам до 18 років матеріального забезпечення — виплати визначених законодавством грошових сум, розмір яких визначається, виходячи із встановленого законом прожиткового мінімуму для відповідної демографічної групи, з метою подолання негативних наслідків, спричинених дією такого соціального ризику як інвалідність: створення матеріальних

підвалин для досягнення максимально можливого рівня їхньої соціалізації та адаптації в суспільстві, інтелектуальної та фізичної діяльності, відтворення власних ресурсів та розвитку.

20. Виділено основні ознаки, що притаманні державній соціальній допомозі інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам:

1) матеріально-ціннісний характер — така допомога нараховується та виплачується у грошовому виразі;

2) залежність та обрахунок розміру такої допомоги від прожиткового мінімуму, встановленого для відповідних демографічних груп (осіб, що втратили працездатність, дітей віком до 6 років, дітей віком від 6 до 18 років);

3) значний ступінь диференціації — розмір такої допомоги залежить від низки факторів та розподіляється за: а) групою та підгрупою інвалідності, б) за віднесенням дитини-інваліда до підгрупи А; в) залежить від особливостей висновку лікарсько-консультативної комісії лікувального закладу (надбавка по догляду одиноким інвалідам з дитинства II і III груп призначається у разі, якщо вони за висновком такої комісії потребують постійного стороннього догляду). Зазначене дозволяє стверджувати також і про певну диспозитивність у визначення розміру таких допомог та залежність їх розміру великою мірою від розсуду лікарсько-консультативних комісій, медико-соціальних експертних комісій, тощо;

4) безпосередній та адресний характер — зазначена ознака характеризує допомогу як таку, що надається виключно дітям-інвалідам, що визнані такими згідно з медичними висновками лікарсько-консультативних комісій, та інвалідам з дитинства, що віднесені до таких згідно з рішеннями медико-соціальних експертних комісій, а також лише тим особам, що безпосередньо здійснюють нагляд та піклування за такими категоріями інвалідів (про що свідчить норма закону про надання надбавки на догляд виключно особам, що не працюють та фактично здійснюють догляд за дитиною-інвалідом);

5) виключний характер — наведена ознака свідчить про те, що за наявності прав у дитини-інваліда чи інваліда з дитинства на іншу соціальну допомогу, виплату, зокрема, відповідно до Закону України «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам», їй призначається одна за її вибором. Виняток становить лише випадок наявності у дитини-інваліда чи інваліда з дитинства права на пенсію по втраті годувальника — у такому випадку призначається і допомога, і пенсія.

РОЗДІЛ 4
СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ СІМ'Ї, ДИТИНСТВА, МАТЕРИНСТВА ТА БАТЬКІВСТВА В УКРАЇНІ, ШЛЯХИ ЙОГО УДОСКОНАЛЕННЯ

4.1. Проблеми соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні

У міжнародних актах сім’я визнається природним і основним осередком суспільства, якому повинні надаватися якнайширші охорона і сприяння, особливо у період формування і поки вона відповідає за виховання та утримання неповнолітніх дітей. Відповідно до ст. 51 Конституції України [2], сім’я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою. Водночас, практика реалізації цих положень у нашій країні є непослідовною та суперечливою. В Україні продовжує збільшуватись кількість неповних сімей, все більше сімей з дітьми відносяться до категорії малозабезпечених, рівень захворюваності серед дітей також не вдається знизити, як зауважує у своїй монографії К.В. Бориченко [309, с. 3].

В Україні проводиться державна політика, спрямована на підняття статусу сім’ї, забезпечення її належної життєдіяльності, створення правових, економічних та організаційних умов і гарантій для активізації соціально-економічного потенціалу родини, вирішення складних практичних завдань щодо стабілізації, зміцнення і розвитку цієї соціальної інституції. Прийнято низку документів директивного та регулюючого характеру, пов’язаних із забезпеченням сприятливих умов для розвитку сім’ї, ефективного виконання нею репродуктивної, виховної, економічної і соціальної функцій [311, с. 234]. Адже сім’я, як стверджує О. Безлюдний, — це унікальний інститут формування загальнолюдських цінностей, визначальна форма прогресу і цивілізованості людства, його культури, основа продовження роду. Сучасна

українська сім’я не є винятком у суспільно-історичному поступі людської цивілізації. Виховання дитини в родині сприяє усвідомленню нею загальнолюдських цінностей і норм взаємодії із соціумом і досягається завдяки створенню умов для формування активної, соціально діяльної особистості. Сім’я має великі природні можливості для виховання дітей, що зумовлюються силою виховних традицій, інтенсивністю та циклічністю повторення виховних ситуацій, плеканням сімейних цінностей. Але для збереження цих природних чинників сім’я потребує відповідного захисту і підтримки з боку держави, які втілюються у її соціальній політиці [311, с. 188].

У попередніх розділах нами досліджено основні питання теоретико-правових засад соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні, проаналізовано окремі види соціального захисту зазначених суспільних інституцій та більш докладно вивчено нормативно-правове регулювання здійснення спеціальних заходів соціального захисту щодо сімей, батьків, матерів та дітей, що зазнали впливу конкретних соціальних ризиків (інвалідність, сирітство, малозабезпеченість, тощо). Актуальність проведеного дослідження правового регулювання соціального захисту сім'ї, батьківства та материнства важко переоцінити з огляду на важливість інституту сім'ї у суспільстві, його першочергову роль у продовженні людського існування, у вихованні дітей, у здійсненні психологічної підтримки її членів, а також з огляду на інші не менш важливі соціальні та економічні функції сім'ї. Проте, актуальним вивчення правового регулювання соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства стає також у контексті його спрямованості на виділення основних недоліків та проблем у такому правовому регулюванні соціального захисту зазначеної категорії осіб та розробку шляхів їхнього подальшого подолання. При проведенні дослідження у попередніх розділах очевидним стає той факт, що соціальна політика та соціальний захист України на даний час не у достатній мірі виконують свою функцію та є неефективними за умови нестабільної

економіки та щоденного виникнення все нових соціальних ризиків, яким піддаються сім'ї та їх члени в Україні.

Звичайно, соціальна політика сучасної України суттєво змінилася порівняно з політикою колишнього СРСР та УРСР. Такі об’єктивні зміни спричинені кардинальною перебудовою політичної системи суспільства (від тоталітаризму до демократії); інтенсивною соціальною стратифікацією (розподіл, поява нових соціальних груп, страт); зміною механізмів обстоювання, забезпечення і соціальної підтримки різних верст населення [312]. Серед розмаїття моделей і способів реалізації соціальної політики виокремлюють дві основні — соціально-демократичну і ліберальну. Соціально-демократична модель соціальної політики зумовлена насамперед тим, що головною метою є досягнення у суспільстві відповідно до розподілу соціальних, економічних та інших ресурсів шляхом зменшення різниці у статусі і прибутках громадян. Така модель зменшує роль особистісних стимулів самореалізації і боротьби людини за власне життя. Вона пов’язана зі своєрідною «зрівнялівкою», соціальною однорідністю і призводить до певної соціальної однорідності, до зникнення або помітного зменшення активності людини в суспільно-економічному, політичному житті. За такої моделі політики держава гарантує певний рівень прибутків, соціальних послуг, який фактично не залежить від того, який внесок у загальнодержавний продукт зроблено конкретною людиною. Межі соціальних витрат при цьому визначаються реальними потребами населення [313, с. 20].

Дещо іншою за своїми особливостями є ліберальна модель реалізації соціальної політики, за якої держава намагається і практично надає кожному громадянину певну можливість для самостійного розв’язання власних проблем. Держава при цьому переймає на себе лише ті функції, які не можуть самостійно реалізувати людина та окремі соціальні групи. За таких умов держава надає ніщо інше, як рівні можливості і шанси всім для досягнення свого соціального статусу, створюючи лише відповідні, образно

кажучи, стартові умови — економічні, політичні, правові, культурні, тощо [313, с. 21].

У сучасній Україні фактично представлено обидві згадані вище моделі соціальної політики, оскільки жодна з них поки що не має яскраво виражених рис у соціальному житті країни. Для реалізації ліберальної моделі треба мати відповідний рівень соціально-економічного розвитку суспільства, чого в Україні поки що бракує. Однак, ліберальний напрям, ліберальна модель поступово окреслюється, і саме вона є більш реальною для України в майбутньому.

Серед основних проблем соціальної політики важливе місце посідає проблема, пов'язана з життєдіяльністю сім'ї та виконанням нею основних функцій, як вважає О. Безлюдний [311, с. 189].

У сучасних соціально-економічних умовах проблема соціального захисту сімей з дітьми набуває особливої актуальності. У процесі життєдіяльності сім'ї, на утриманні яких перебувають неповнолітні діти, спіткає велика кількість соціальних ризиків, серед яких інвалідність, хвороба, малозабезпеченість, утримання дитини одноосібно та ін., що вимагає від держави розробки та прийняття якісно нових соціальних програм, спрямованих на захист даного суб'єкта права соціального забезпечення від несприятливих наслідків таких ризиків. Соціальний захист сімей з дітьми в Україні не може забезпечити ефективного подолання несприятливих наслідків соціальних ризиків, оскільки потребує докорінної зміни нормативно-правового регулювання. Водночас, постійне вдосконалення законодавства у цій сфері шляхом внесення змін до нормативно-правових актів, які були прийняті раніше, свідчить про низький рівень правотворчої діяльності, порушення принципу збереження стабільності правового простору, довіри громадян до закону та діяльності держави, призводить до складності розуміння нормативно-правових актів у цій сфері [309, с. 4]. Тому, з огляду на усе наведене вище, існує гостра потреба у виділенні та дослідженні актуальних проблем соціального захисту сім'ї, дитинства,

материнства та батьківства в Україні, їх структуруванні та класифікації з метою подальшої розробки шляхів їх подолання.

Оскільки нами поняття соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні запропоновано розглядати у його широкому розумінні, як ряд економічних, соціальних, фінансових та інших заходів, яких вживає держава з метою підтримки сім'ї, дитинства, материнства та батьківства, тому і проблематику забезпечення державою соціальним захистом зазначених категорій осіб необхідно виділяти, виходячи із комплексного підходу та широкого розуміння поняття соціального захисту, аналізуючи усі його сфери та рівні. Так, нами вище виділено такі блоки соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні: 1) соціальний захист сімей з дітьми; 2) соціальний захист малозабезпечених сімей з дітьми; 3) соціальний захист неповних сімей; 4) соціальний захист багатодітних сімей; 5) соціальний захист безпритульних дітей, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; 6) соціальний захист інвалідів з дитинства та дітей-інвалідів.

Тому очевидно, що і у подальшому дослідженні необхідно виділяти проблеми соціального захисту за зазначеними блоками. Проте, з метою оптимізації здійснення розподілу дослідженого матеріалу доцільно зменшити кількість блоків, за якими буде виділено основні проблеми соціального захисту, та дослідити їх за наступними трьома блоками: (а) проблеми соціального захисту сімей, що зазнали впливу соціальних ризиків, в Україні; (б) проблеми соціального захисту безпритульних дітей, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; (в) проблеми соціального захисту інвалідів з дитинства та дітей-інвалідів.

Надалі перейдемо до дослідження проблем соціального захисту за виділеними блоками.

Щодо соціального захисту сімей, що зазнали впливу соціальних ризиків, в Україні, слід зазначити, що І.В. Чеховська вбачає у його здійсненні наступні проблеми: 1) встановлені розміри державної соціальної допомоги

окремим категоріям громадян не завжди відповідають фактичним потребам у соціальній підтримці більшості сімей; 2) окремі види соціальної допомоги надаються без урахування доходів отримувачів; 3) відсутні системи оцінювання впливу надання державної соціальної допомоги населенню на подолання бідності та інформаційна база даних про потенційних отримувачів такої допомоги; 4) процедура призначення окремих видів державної соціальної допомоги є невиправдано складною, потребує від громадян значних втрат часу та енергії на збирання і подання численних довідок і документів; 5) рівень поінформованості населення щодо можливості отримання державної соціальної допомоги є недостатнім, тощо [314, с. 242].

Додатково науковець наголошує на тому, що основним нормативно-правовим актом, що встановлює гарантований державою рівень матеріальної підтримки сім'ям з дітьми шляхом надання державної грошової допомоги з урахуванням складу сім'ї, її доходів і віку дітей, є Закон «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» [11]. У 2002 році до нього було внесено істотні зміни, що передбачали скорочення видів допомоги з 11 до 5. Розмір державної допомоги визначається щорічно Верховною Радою України у відсотковому відношенні до прожиткового мінімуму. Механізм регламентує постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми» [159]. Водночас, цей механізм є недосконалим, оскільки не передбачає право на отримання допомоги батьками, які усиновили дитину віком від одного року. Також необхідно згадати про складну процедуру отримання допомоги, яка передбачає надання багатьох видів довідок, більшість із яких надаються за місцем реєстрації породіллі. Проблематичним є отримання допомоги як у зв'язку з вагітністю та пологами, так і при народженні дитини, тим жінкам, які не працюють і через ряд причин не зареєстровані у центрі зайнятості, адже відповідно до п. 7 Постанови [159] «…допомога надається жінкам: …зареєстрованим у центрі зайнятості як безробітні — у розмірі 100% мінімального розміру допомоги по безробіттю», а також жінкам, які не

зареєстровані як суб'єкти підприємницької діяльності. Проблемою є і те, що і донині не розроблено Порядок розрахунку та надання допомоги по вагітності та пологах приватним підприємцям. Немає навіть роз'яснень стосовно цього, за винятком деяких листів-відповідей Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності. Отже, є певні розбіжності щодо переліку документів, які потрібно подати до органів Фонду для отримання декретних, залежно від регіону, як зауважує науковець [314, с. 244].

Щодо проблематики соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, слід звернути увагу на те, що правове регулювання даного питання характеризується значною кількістю нормативно-правових актів, що зумовлює неузгодженість окремих положень одних нормативно-правових з іншими, термінологічною плутаниною, а також загромадженістю нормативно-правового масиву щодо регулювання даних суспільних відносин та його неефективністю.

Зокрема, О.І. Бондарчук відзначає, що нормативно-правове регулювання соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, закріплено насамперед низкою нормативно-правових актів, серед яких близько 26 законів України, більше 30 указів Президента України, постанов і розпоряджень Кабінету Міністрів України, тощо. Проте, науковець звертає увагу на те, що законодавство України щодо захисту прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, не дає визначення понять «напівсирота» та «дитина одинокої матері». Дитина-напівсирота — це дитина, у якої помер один із батьків. Виходячи з того, що сиротою вважається дитина, батьки якої померли або загинули, напівсиротою можна вважати дитину, один із батьків якої помер або загинув. Тому якщо підходити формально, то не можна вважати напівсиротою дитину, батько якої позбавлений батьківських прав (позбавлення батьківських прав, до речі, не позбавляє від обов'язку утримувати дитину) або пропав безвісти (оскільки факт смерті засвідчується за наявності рішення суду про визнання померлим, а не безвісти відсутнім). Дитина одинокої матері — це дитина, яку виховує

лише мати, з таких причин: дані про батька у свідоцтві про народження дитини були записані за вказівкою матері; батько дитини помер (або батько дитини визнаний судом безвісти відсутнім, або батько дитини визнаний судом померлим, або батько дитини визнаний недієздатним, або батько дитини перебуває в розшуку), крім того, призначити дитині пенсію через втрату годувальника неможливо, оскільки він не мав достатнього трудового стажу. Одинокі матері стоять на обліку в управлінні праці та соціального захисту населення та отримують допомогу на дитину одинокої матері [315]. У зв'язку із цим, автор пропонує виокремити ще одну категорію дітей — дітей-напівсиріт, у структурі якої виокремити дітей одинокої матері [316, с. 318].

У своєму дослідженні О.О. Єрмоленко звертає увагу не на недосконаліть нормативно-правових актів у сфері соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а виділяє проблеми при правозастосуванні норм соціального захисту зазначених категорій дітей, які є наступними:

1) відсутність 100% реєстрації новонароджених та видання свідоцтв про народження у встановлені законом терміни, порушення чого призводить до несвоєчасного призначення відповідної державної допомоги для дітей;

2) недостатня державна допомога сім'ям з дітьми щодо забезпечення сприятливих умов для виховання дітей, захисту їх особистих прав та інтересів; тенденція до збільшення кількості дітей, позбавлених батьківської опіки за рахунок позбавлення батьківських прав осіб, які ухиляються від обов'язків по вихованню, навчанню та утриманню дітей; працевлаштування дітей (нестабільна діяльність підприємств і організацій, затримка виплати заробітної плати не дозволяє забезпечити повне використання забронюваних місць);

3) збільшення кількості осіб, що вживають наркотики, психотропні речовини, алкоголь, та поширення тютюнопаління серед дітей;

4) скоєння правопорушень та злочинів дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, які перебувають в інституалізованих закладах;

5) у переважній більшості інтернатних закладів спостерігаються надмірна опіка щодо дітей, яка призводить до незнання ними своїх обов'язків, на відміну від прав, відсторонення від посильної і необхідної побутової праці;

6) переважна більшість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, утримується, виховується та навчається в державних дитячих закладах, в яких через велику кількості вихованців діти не отримують сімейного затишку, материнської та батьківської ласки, справжнього добробуту і, головне, соціальної адаптації з раннього дитинства;

7) спостерігається стійка тенденція до того, що більшість вихованців інтернатних закладів є соціально та психологічно дезадаптованими, мають відхилення у поведінці, підвищену агресивність, а створена система виховної роботи не спроможна сформувати у дітей життєво необхідні навички для самостійного життя;

8) фінансування державою соціальної сфери є вкрай недостатнім, потрібне адекватне сьогоденню збільшення багатьох видів соціальних державних допомог відповідно до вимог життя [317].

Щодо недоліків правового регулювання соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, О.О. Мордань звертає увагу на відсутність юридичного визначення поняття «бездоглядна дитина» як складової дитячого сирітства [262]. О.М. Потопахіна також аналізує проблеми саме у нормативно-правовому регулюванні соціального захисту дитинства та стверджує, що в Законі України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» [36] застосовано різні терміни: «соціальний захист», «матеріальна, соціальна та правова допомога»,

«матеріально-технічне забезпечення», «заходи соціального захисту» та інші, які чітко не виділяють певні види соціального захисту [318, с. 43].

О.І. Кисельова звертає увагу на проблеми недотримання міжнародних стандартів у здійсненні соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Автор зазначає, що особливу увагу в міжнародних стандартах приділено дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування. Так, ст. 20 Конвенції ООН про права дитини чітко встановлює відповідальність держави за забезпечення догляду за дитиною, яка залишилася без батьківського піклування: «Дитина, яка тимчасово або постійно позбавлена сімейного оточення або яка в її власних якнайкращих інтересах не може залишатися в такому оточенні, має право на особистий захист і допомогу, що надається державою» [127]. Для реалізації цих вимог у країні створена відповідна законодавча база, зокрема, Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» [36], Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» [11], Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» [16] та ін. Однак, зазначені заходи не гарантують забезпечення прав дітей відповідно до міжнародних стандартів. Із року в рік у країні залишається великою кількість дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Лише суд, приймаючи відповідно до ст. 207 Сімейного кодексу України [34] рішення про усиновлення в найвищих інтересах дитини, має визначати, чи будуть забезпечені їй умови для стабільного та гармонійного розвитку.

Загальнодержавна програма «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини на період до 2016 р.» [319] передбачала створення умов для реалізації права кожної дитини на виховання в сім'ї. З цією метою було поставлено такі завдання: розроблення стандартів функціонування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; розроблення та запровадження механізму фінансування потреб дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського

піклування, за принципом «гроші ходять за дитиною»; розроблення та запровадження відповідного механізму із забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, якісним та достатнім харчуванням, одягом; розвинути сімейні форми виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (усиновлення, опіка та піклування, створення дитячих будинків сімейного типу, прийомних сімей), для чого потрібно було: збільшити рівень влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у будинки сімейного типу і прийомні сім'ї у 2016 р. — до 80%; зменшити кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які виховуються в закладах для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у 2016 р. — до 13%; забезпечити доступ не менш як 95% населення до повної та об'єктивної інформації з питань влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, до будинків сімейного типу і прийомних сімей. Вищезазначені положення на цей час не реалізовані та мають більш декларативний характер [320, с. 44–45].

І.Я. Воронецька наголошує на проблематиці різноманітного (подвійного) фінансування, оскільки через недостатність коштів у бюджетах різних рівнів на практиці виникають суперечки щодо того, хто повинен виплачувати грошову компенсацію [321, с. 201]. У дослідженні О. Мордань з приводу проблематики соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, наведена слушна думка Міжнародних експертів у сфері захисту дитинства, яка дозволяє глянути на досліджуване питання з іншого, більш загального аспекту. Так, експерти заважують, що процеси деінституалізації, які сьогодні тривають як в Україні, так і в інших країнах СНД та Східної Європи, — це синонім докорінних змін старої системи соціального захисту населення. Адже успадкована система, зосереджуючись на інтернат них закладах, нехтувала роллю сім'ї в розвитку дитини і заміняла її державною опікою. До масштабної інституалізації дітей призвела і практика, коли замість підтримки батьків як засіб впливу широко

використовувалося позбавлення батьківських прав. Слабкими місцями у ліквідації зазначених пережитків соціалістичної системи, на думку експертів, є: відсутність необхідного рівня навчання та відповідного перепрофілювання установ, в результаті чого заклади не можуть бути надавачами альтернативних до державної опіки послуг; нечіткий розподіл сфер відповідальності; слабкі зв'язки з громадськістю; відсутність багаторівневого планування із застосуванням показників ефективності, результативності, перерозподіл ресурсів та фінансування відповідно до нових стратегічних пріоритетів [322, с. 79].

Погоджуємось із думкою Т.В. Бавола, який у даному контексті підсумовує, що права дитини залишаються декларативними (декларативність — показовість): діти є об'єктом захисту, а не суб'єктом правових відносин. В Україні немає системного підходу до врахування думки дитини на всіх етапах її життя. Проблемою залишається відсутність належного фінансування прийнятих державних програм і заходів щодо забезпечення соціальних гарантій дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. В Україні немає дієвого механізму виявлення й реагування на випадки раннього виявлення сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах. Відсутній моніторинг стану використання коштів, наданих на утримання й забезпечення прав сиріт [323].

Важливою проблемою у соціальному захисті дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, висвітленню якої присвячена низка окремих праць науковців, зокрема, О.О. Єрмоленко та Л.М. Зілковської, є проблема забезпечення права дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, на житло. Так, Л.М. Зілковська з цього приводу зазначає, що, як показала практика, проблему забезпечення житлом дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб з їх числа житла, які не мають належного їм на праві власності або користування житла, неможливо вирішити наданням таким особам у власність житла, а кількість таких осіб зростає з року в рік. Причинами цього є, по-перше, недосконалість

законодавчого регулювання обліку дітей-сиріт, а також дітей, позбавлених батьківського піклування, а також пошуку близьких, рідних таких дітей, місця їх проживання, зокрема, й країни їх проживання. В м. Одесі правоохоронними органами виявляється значна кількість дітей, які є не громадянами України, а належать до громадянства Молдови або Російської Федерації. Однак, за відсутності налагодженої співпраці між правоохоронними органами України і названих країн виявляється простішим не доправляти дітей до їх місця проживання або місця проживання їх близьких і рідних, а влаштовувати у місцеві заклади для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Зрозуміло, що після завершення перебування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у відповідних закладах для таких дітей, дитячому будинку сімейного типу, прийомній сім'ї або завершення терміну піклування над такими дітьми такі особи потребують житла. По-друге, практичний досвід свідчить, що досить часто громадяни названих категорій, не маючи достатньо досвіду, належної освіти, розумових здібностей, стають жертвами шахраїв — їх квартири продаються протягом року, а такі особи стають особами без визначеного місця проживання. В науковій літературі зверталася на це увага і зазначалося, що особи із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, після завершення перебування у відповідних закладах, дитячому будинку сімейного типу, прийомній сім'ї або завершення терміну піклування над ними, які повернулися в своє житло або отримали житло від держави, через відставання в розвитку, різні психічні розлади, відсутність навичок самостійного життя і близьких осіб, здатних надати допомогу у важкій ситуації, проблеми з працевлаштуванням і матеріальним забезпеченням часто не можуть його зберегти. Шахраї спеціально відслідковують осіб з числа випускників і колишніх підопічних, які отримали житло, з метою здійснити угоду, яка є абсолютно невигідною для останніх (продаж житла за мізерну суму, міна на жилу площу, яка перебуває за межами міста або в іншому регіоні, а то й взагалі відсутнє) [324, с. 139].

О.О. Єрмоленко стверджує, що відповідно до нормативно-правової бази щодо житлового забезпечення, громадяни самостійно використовують право на одержання жилого приміщення в будинках державного і громадського житлового фонду з настанням повноліття, тобто після досягнення вісімнадцятирічного віку. Не маючи родичів, власного житла, роботи, діти залишаються бездоглядними і соціально незахищеними. Нормативно визначені гарантії забезпечення житловою площею дітей та молоді із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, не виконуються державними органами вже впродовж багатьох років, адже держава не фінансує ці заходи [317].

Звичайно, питання щодо забезпечення житлом дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, потребує здійснення окремого вивчення та комплексного дослідження системи українського законодавства не лише щодо соціального захисту, а й законодавства, що регулює цивільні, сімейні та житлові відносини.

Підсумовуючи наведені думки, бачимо, що проблеми соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є доволі різноманітними та різноплановими. Вони являють собою різноманітні недоліки як у нормативно-правовому регулюванні даного питання, так і полягають у недосконалих заходах фінансового, економічного, управлінського характеру, що здійснюються державою. Проблеми соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, також криються і в інституціональній структурі всієї системи соціального захисту, в неефективних принципах її побудови та адміністрування, у неадекватних потребам часу підходах до здійснення соціального захисту дітей, а також до фінансування такого соціального захисту. Така різноманітність проблем соціального захисту дитинства є відображенням багатошарової структури соціального захисту дитинства у його широкому розумінні як діяльності держави. Тому науковці висловлюють такі різні підходи до виділення основних проблем соціального

захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Кожна наведена думка є слушною, оскільки відображає окрему площину досліджуваної проблематики.

Надалі перейдемо до аналізу думок науковців щодо проблематики соціального захисту дітей-інвалідів та інвалідів з дитинства. За аналогією з дослідженням попереднього блоку, слід зауважити, що сфері соціального захисту дітей-інвалідів та інвалідів з дитинства також притаманна багатошарова структура, а тому очевидним є те, що дослідники також висловлюватимуть різні погляди на дану проблематику, що дозволить всебічно її вивчити та осягнути її сутність.

Насамперед розглянемо погляди науковців щодо недосконалості нормативно-правового регулювання соціального захисту дітей-інвалідів та інвалідів з дитинства. На думку Г.В. Попова та В.П. Томіленко, важливою є проблема термінологічної невизначеності у законодавстві поняття «інвалід з дитинства». Так, у Законі України «Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам» [157] і в спільному наказі Міністерства праці та соціальної політики України, Міністерства фінансів України, Міністерства охорони здоров'я України від 30 квітня 2002 року № 226/293/169 «Про затвердження Порядку надання державної соціальної допомоги інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам» [301] не визначено поняття «інвалід з дитинства», що, в свою чергу, може призвести до неправильного застосування закону [325, с.75].

Погоджуємось із наведеною думкою авторів. На існування даної проблеми дисертантом зверталася увага у попередніх розділах. Слід додати, що на сьогодні формулювання поняття «інвалід з дитинства» здійснюється виключно в процесі правозастосування відповідно до усталеної практики діяльності лікарсько-консультативних комісій, медико-соціальних експертиз, органів соціального захисту населення, інших уповноважених органів державної влади та органів місцевого самоврядування у системному тлумаченні постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання

встановлення лікарсько-консультативними комісіями інвалідності дітям» [298], постанови Кабінету Міністрів України «Питання медико-соціальної експертизи» [299], Закону України «Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам» [157] та наказу Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства праці та соціальної політики України та Міністерства фінансів України «Про затвердження Порядку надання державної соціальної допомоги інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам» [301], що все ж спричиняє численні проблеми у правозастосуванні та наявність простору для вільного розсуду зазначених органів при наданні відповідних заходів соціального захисту інвалідам з дитинства. Наведене, у свою чергу, зумовлює порушення прав таких уразливих категорій осіб.

Особлива увага в міжнародних стандартах приділяється дітям-інвалідам. Україна підписала, а 16 грудня 2009 р. ратифікувала Конвенцію ООН про права інвалідів [326] та Факультативний протокол до неї. Відповідно до чинних нормативно-правових актів, дітям-інвалідам гарантується право на матеріальне забезпечення за рахунок коштів Державного бюджету України та соціальну захищеність шляхом встановлення державної соціальної допомоги на рівні прожиткового мінімуму. Ст. 23 Конвенції про права дитини [127] передбачено, що держави-учасниці визнають, що дитина, у якої є розумові або фізичні вади, має жити повноцінним і достатнім життям у гідних умовах, які сприяють почуттю впевненості в собі та полегшують її активну участь у житті суспільства. На жаль, в Україні ця норма реалізується не в повній мірі: не вистачає реабілітаційних закладів, не створені умови для інтеграції дітей з інвалідністю до загального освітнього процесу, недоступність для таких дітей більшості приміщень, аптек, поліклінік, закладів культурного та соціального призначення, транспорту. Особливу тривогу викликає доля дітей з інвалідністю, які перебувають у дитячих будинках-інтернатах, передусім недостатній рівень їхнього медичного обслуговування. Виникає необхідність посилити увагу до потреб дітей з особливими потребами. Їхнє матеріальне,

медичне обслуговування, надання освітянських послуг, засобів реабілітації повинно відповідати сучасним міжнародним стандартам [327].

Також невирішеним залишається питання надання пільг дітям-інвалідам при вступі до вищого навчального закладу, оскільки від них вимагають довідку медико-соціальної експертної комісії, яку неможливо отримати. Так, у листі Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 20 червня 2012 року № 1/9-461 «Щодо інформаційних матеріалів про документи вступників до вищих навчальних закладів» наводиться перелік документів, які можуть підтвердити факт наявності певної пільги. У листі зазначено, що для підтвердження пільги діти-інваліди повинні особисто пред'явити довідку медико-соціальної експертної комісії (МСЕК) або посвідчення (пенсійне чи отримувача державної соціальної допомоги) [328]. Відповідно до положень Закону України «Про реабілітацію інвалідів в Україні», дитиною-інвалідом вважається особа віком до 18 років (повноліття) [297]. Слід звернути увагу також на те, що статус дитини-інваліда встановлюється на основі проведеної медичної експертизи, результати якої заносяться до медичної картки хворого. Проте, на практиці скористатися правом на позаконкурсний вступ до вищого навчального закладу досить проблематично, оскільки у статті 7 Закону України «Про реабілітацію інвалідів в Україні» [297] чітко вказано, що експертиза для дітей (осіб віком до 18 років) проводиться лікарсько-консультативними комісіями лікувально-профілактичних закладів, а для повнолітніх — медико-соціальними експертними комісіями (МСЕК). Це означає, що неповнолітні вступники не можуть отримати довідку МСЕК, про яку йдеться у зазначеному листі Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, адже вони проходять медичну експертизу в інших закладах. Тому вбачається за доцільне у листі Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 20 червня 2012 року № 1/9-461 «Щодо інформаційних матеріалів про документи вступників до вищих навчальних закладів» [328] зазначити про те, що для підтвердження пільги діти-інваліди повинні особисто пред'явити довідку

лікарсько-консультативної комісії лікувально-профілактичного закладу. Крім того, якщо абітурієнт не в змозі пред'явити відповідну довідку чи посвідчення (наприклад, якщо воно знаходиться на стадії обміну на посвідчення нової форми чи виробляється дублікат у разі втрати або непридатності для користування попереднього), його позбавляють можливості реалізувати своє право на пільговий вступ. Таким чином, вивчення проблем соціального захисту дітей-інвалідів зумовлює необхідність постійного осучаснення нормативно-правової бази, усунення недоліків у регулюванні та впровадження дієвих механізмів реалізації законодавства, як вважає Г. Попов [325, с. 76].

Проаналізувавши викладений матеріал, дослідивши окремі думки науковців, хочемо зазначити, що у галузі соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства існує чимало проблем, які потребують нагального реагування та вирішення. Такі проблеми висвітлені у науковій доктрині досить фрагментарно, а наведені позиції дослідників тому потребують узагальнення та систематизації, зведення усієї виявленої проблематики в єдину систему за відповідною класифікацією. Тому з огляду на зазначене, пропонуємо класифікувати проблеми соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в залежності від аспекту прояву поняття соціального захисту зазначених категорій осіб: а) інституційні проблеми — це проблеми соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства, що характеризують зазначене поняття як напрям державної політики — соціальну та сімейну політику — та полягають у недосконалості системи уповноважених державою органів та їх компетенції щодо здійснення заходів соціального захисту сімей, дітей, що зазнали впливу соціальних ризиків. Також до зазначених проблем можна віднести і принципи побудови такої системи соціального захисту, розподілу фінансування та повноважень; б) проблеми недосконалості нормативно-правового регулювання соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства. Наведена група проблем зазначена нами другою, проте, вона не є менш важливою за попередню.

Адже саме чітке та зрозуміле нормативно-правове регулювання є основною підвалиною для упорядкованих правовідносин та ефективного гарантування прав усіх їхніх учасників. Наведена група проблем відображає наявні недосконалості юридичної техніки, помилки у побудові юридичних конструкції у нормативно-правових актах щодо соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства, а також охоплює наявність прогалин чи колізій у законодавстві стосовно досліджуваної проблематики; в) процедурні проблеми соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства можна також назвати проблемами правозастосування. Зазначена група проблем характеризує поняття соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства як процес безпосередньої діяльності конкретних уповноважених державою органів та органів місцевого самоврядування відповідно до наданих повноважень щодо надання сім'ї, дітям, іншим особам соціальних послуг, допомог, пільг та інших видів соціального захисту. Зазначені проблеми виявляються у недосконалості процедури надання таких видів соціального захисту, забюрократизованості та недоступності окремих видів соціального захисту для осіб, які на них претендують; г) проблеми фінансування заходів соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства відображають матеріально-ціннісне вираження поняття соціального захисту [329, с. 46-47].

Надалі доцільно розподілити виокремлені науковцями проблеми та власні спостереження щодо проблем соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства по виділених групах, більш детально проаналізувавши кожну з груп.

Аналізуючи інституційні проблеми, слід звернути увагу на думку Л.М. Мельничук, яка зазначає, що у кожній державі суттєвий вплив на розвиток суспільства та окремих його сфер, зокрема, інституту сім'ї, справляють вищі органи державної влади: президент, парламент та уряд. Особливе місце в механізмі здійснення державного впливу, регулювання суспільних відносин в Україні займає Верховна Рада, яка за своїм статусом

єдиного органу законодавчої влади покликана створювати правову базу у сфері державного регулювання розвитку інституту сім'ї. Зокрема, у переліку питань, які мають регулюватися виключно законами, конституційно визначено основи соціального захисту; засади регулювання шлюбу, сім'ї, охорони дитинства, материнства, батьківства та демографічних процесів (ст. 92 Конституції України [2]). Однак, правове регулювання розвитку інституту сім'ї, нинішній стан якого охарактеризований у публікаціях автора [330; с. 2], не відповідає вимогам сьогодення, а тому потребує внесення коректив, змін і систематизації. Крім того, неефективність законотворення демонструє нестабільність прийнятих законів, оскільки значна їх частина коригують вже прийняті законодавчі акти. Про недостатню увагу з боку законодавчого органу до проблеми розвитку сім'ї свідчить і той факт, що серед комітетів Верховної Ради України, на які покладається здійснення законопроектної роботи, лише у Верховній Раді України п'ятого та шостого скликання утворено профільний підрозділ парламенту — Комітет ВРУ з питань сім'ї, молодіжної політики, спорту та туризму [331; 332].

До інституційного механізму державного регулювання розвитку інституту сім'ї слід віднести й главу держави. Безпосередньо функція Президента України у сфері здійснення державної сімейної політики конституційно не визначена, проте, вона випливає з його правового статусу. Так, роль Президента України у формуванні та реалізації державної сімейної політики полягає в тому, що він: як гарант конституційних прав і свобод людини і громадянина (державна охорона сім'ї, дитинства, материнства і батьківства, право на соціальний захист, достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї) має забезпечити їх реалізацію; як гарант національної безпеки України має вживати всіх необхідних заходів щодо усунення загроз стабільності в соціальній сфері суспільства, зокрема, неефективності державної політики щодо подолання бідності; кризи системи соціального захисту населення; загострення демографічної кризи; зростання дитячої

бездоглядності, безпритульності, бродяжництва. Частково вирішення цих питань відображене в указах Президента України [333; 254; 27; 232; 334].

Однак, визначені заходи спрямовані на вирішення лише окремих проблем функціонування соціального інституту сім'ї, підтримку певних категорій сімей та не відповідають поставленим цілям. Така ситуація зумовлена, з одного боку, законодавчою невизначеністю стратегічних орієнтирів державного регулювання розвитку інституту сім'ї, з іншого — неефективною структурою допоміжного органу, на який опирається Президент України при здійсненні своїх повноважень. Передусім ініціативи глави держави з питань реалізації державної сімейної політики мали б виходити від відповідних служб Секретаріату Президента України. Однак, у структурі цього органу відсутній окремий підрозділ, предметом відання якого є соціальна політика, не кажучи про сімейну, а функціонує Головна служба гуманітарної політики та з питань збереження національного культурного надбання, до компетенції якої належить низка питань соціального та гуманітарного характеру [335]. Центральне місце в системі органів, що здійснюють державне регулювання розвитку інституту сім'ї, посідають органи виконавчої влади. Вищим органом в їх системі виступає Кабінет Міністрів України. Відповідно до Закону України «Про Кабінет Міністрів України» [336], конкретні повноваження у сфері сімейної політики зводяться лише до забезпечення: здійснення заходів щодо соціального захисту громадян; підготовки проектів законів щодо державних соціальних стандартів та соціальних гарантій; розроблення та виконання державних програм соціальної допомоги; проведення державної політики у сфері охорони материнства та дитинства. Указами Президента України [333; 254; 27; 232; 334] на уряд покладаються, зокрема, завдання з розробки та виконання програмних документів, здійснення ряду заходів, спрямованих на вирішення проблем функціонування інституту сім'ї, демографічного розвитку, заохочення народжуваності, подолання дитячої бездоглядності, тощо. Така звуженість завдань уряду у сфері сімейної політики зумовила

неадекватність структури Секретаріату Кабінету Міністрів України, в складі якого функціонує лише сектор з питань сім'ї, молоді та спорту Управління гуманітарної політики, до компетенції якого, крім сфери сім'ї, віднесено також питання дитинства, молоді, кредитування молодіжного житлового будівництва, фізичної культури та спорту [337], що не може сприяти належному експертно-аналітичному, правовому, організаційному, іншому забезпеченню діяльності уряду з формування та реалізації сімейної політики.

Функції організації виконання соціальних завдань держави здійснюються на національному рівні міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади. При цьому, варто відмітити, що в Україні законодавчо не визначено систему органів, на які покладаються завдання здійснення сімейної політики, а тому продовжує тривати пошук моделі організаційного механізму регулювання розвитку інституту сім'ї.

За Конституцією України [2], здійснення виконавчої влади в областях, районах, містах Києві та Севастополі покладається на місцеві державні адміністрації, діяльність яких регламентується Законом України «Про місцеві державні адміністрації» [338]. До їх відання належить, зокрема, вирішення питань сім'ї, жінок, молоді та неповнолітніх, соціального захисту. При цьому, повноваження у галузі материнства, дитинства та сім'ї не конкретизовані достатньою мірою та зводяться лише до забезпечення реалізації державної політики у цій сфері, надання встановлених пільг і допомог, пов'язаних з охороною материнства і дитинства, поліпшенням умов життя багатодітних сімей. У сфері соціального забезпечення та соціального захисту населення місцеві державні адміністрації мають реалізовувати державну політику щодо соціального захисту одиноких матерів, багатодітних та малозабезпечених сімей, сприяти правильному і своєчасному призначенню і виплаті усіх видів державної допомоги [338].

Недостатня визначеність повноважень місцевих органів виконавчої влади у сфері сім'ї зумовлює нестабільність їх складу, який формується на підставі рекомендаційних переліків структурних підрозділів місцевих

держадміністрацій, визначених Кабінетом Міністрів України. Так, упродовж терміну дії закону про місцеві держадміністрації стосовно структур у справах сім'ї вносилися численні зміни, внаслідок чого змінювався їх статус та кількісний склад, причому переважно в негативний бік, а отже, спричинялася неефективність їх діяльності у визначеній сфері. Крім того, на місцевому рівні не визначено механізм координації діяльності різних структурних підрозділів, до компетенції яких належить реалізація заходів державного регулювання розвитку інституту сім'ї.

Значна частина функцій у сфері сімейної політики має припадати на рівень місцевого самоврядування, що забезпечить реалізацію принципу субсидіарності, тобто вирішення питань на тому рівні, на якому вони виникають. Однак, Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» серед власних та делегованих повноважень виконавчих органів сільських, селищних, міських рад повноваження у сфері сім'ї не визначено, а до повноважень у сфері соціального захисту віднесено встановлення додаткових соціальних гарантій, забезпечення заходів щодо поліпшення житлових та матеріально-побутових умов сімей, які втратили годувальника, та багатодітних сімей, вирішення питань про надання пільг і допомог, пов'язаних з охороною материнства та дитинства [339]. За відсутності повноважень у структурі виконавчих органів цих рад відсутніми є й відповідні підрозділи. Лише на рівні міст обласного значення та з районним поділом функціонують відповідні органи у справах сім'ї, діяльність та повноваження яких регламентується рішенням відповідної ради.

Таким чином, автор робить наступні висновки: в Україні загалом сформовано організаційно-функціональну структуру державного регулювання розвитку інституту сім'ї на всіх рівнях управління. Водночас, відмічаються суттєві проблеми формування інституційного механізму регулювання розвитку цього соціального утворення, які зумовлюють недостатню його ефективність. Основними з них слід виокремити: по-перше, недосконалість нормативно-правової бази щодо основних засад, стратегічних

орієнтирів, форм та методів державного регулювання розвитку інституту сім'ї, системи органів, на які покладається його здійснення, їх завдань, функцій та повноважень; по-друге, недостатність застосування координуючих інструментів формування інтегрованої державної сімейної політики на усіх управлінських рівнях; по-третє, недосконаліть механізму децентралізованого регулювання розвитку інституту сім'ї; недостатня наукова розробленість проблеми формування інституційного механізму регулювання розвитку інституту сім'ї та залучення інститутів громадянського суспільства до регулювання суспільного розвитку в цілому та сім'ї зокрема [5].

Таким чином, з огляду на вищевикладене, можемо підсумувати, що дійсно автором виділено певні інституційні проблеми соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства, а також наголошено на важливості їх подальшого вирішення. Дійсно, формування чіткого інституційного механізму соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства являє собою підвалину подальшої ефективної організації такого соціального захисту зазначених категорій громадян.

Проте, виходячи із досліджених у попередніх розділах нормативно-правових актів, думок науковців, можемо дійти висновку про наявність наступних проблем у формуванні та функціонуванні інституційного механізму забезпечення соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства: а) відсутність чіткої законодавчої регламентації конкретних заходів, що зобов'язані вживати органи законодавчої влади та центральної і місцевої державної виконавчої влади, органи місцевого самоврядування щодо забезпечення соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства; б) відсутність системи контролю (в тому числі і громадського) за діяльністю уповноважених органів у сфері соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства, оцінки ефективності реалізації ними затверджених програм соціального розвитку, надання соціальних гарантій, пільг, послуг, охоплення ними усіх осіб, що потребують соціального захисту;

в) надмірна централізація системи органів соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства та наділення основними повноваженнями щодо здійснення таких заходів саме органів державної влади, поряд з тим, відсутність чітких повноважень щодо здійснення конкретних заходів соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства у органів місцевого самоврядування, що є найбільш наближеними до реальних потреб кожного конкретного громадянина; г) недостатня увага на законодавчому рівні приділяється діяльності уповноважених державних органів та органів місцевого самоврядування щодо вжиття заходів запобігання потраплянню українських сімей під вплив соціальних ризиків (тобто заходів щодо недопущення необхідності здійснення заходів щодо соціального захисту). В Україні діяльність уповноважених органів спрямована в основному на здійснення заходів щодо соціального захисту сімей, дітей та батьків, які уже потрапили у скрутне становище. Надзвичайно мізерна кількість звітів таких органів щодо реалізації плану соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства містять конкретні заходи, які вживалися такими органами щодо підвищення матеріального та освітнього рівня сімей, забезпечення їхньої психологічної підтримки, підняття цінності та авторитету інституту сім'ї у конкретній громаді чи у суспільстві в цілому, заохочення щодо народження дітей, тощо; ґ) недостатня розповсюдженість та розробленість системи електронного врядування як системи взаємодії уповноважених органів державної влади та органів місцевого самоврядування з громадськими організаціями, конкретними громадянами та громадянським суспільством в цілому, а також забезпечення доступності інформації щодо соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства та кожного виду такого соціального захисту адресату; д) невключення до інституційної структури здійснення соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства недержавних елементів — функції щодо надання соціальних послуг зосереджено виключно у органів державної влади та органів місцевого

самоврядування. На сьогодні не створено механізму можливої участі у цьому процесі приватних чи громадських структур та забезпечення якісної справедливої конкуренції у наданні таких послуг, внаслідок чого немає реального підвищення якості соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства.

Зупиняючись на більш детальному дослідженні проблем недосконалості нормативно-правового регулювання соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства, слід відзначити, що до них насамперед необхідно віднести прогалини у законодавстві та відсутність системної нормативно закріпленої термінології. Так, на сьогодні відсутнє нормативне визначення поняття «інвалід з дитинства». Також до проблем недосконалості нормативно-правового регулювання досліджуваної проблематики слід віднести наявність численних оціночних понять у визначеннях основних термінів. Зокрема, згідно із Законом України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» [30], малозабезпеченою вважається сім'я, яка з поважних або незалежних від неї причин має середньомісячний сукупний доход нижчий від прожиткового мінімуму для сім'ї. Таким чином, з наведеного вбачається, що наявність оціночних понять «поважні причини» та «незалежні від сім'ї причини» зумовлює складнощі у застосуванні зазначеної норми. Адже віднесення відповідних обставин життя сім'ї до категорії поважних чи незалежних від сім'ї у повній мірі залежить від волі та особистого розсуду і внутрішнього переконання тих органів та осіб, що безпосередньо уповноважені здійснювати соціальний захист таких категорій сімей. Наведене, у свою чергу, породжує необ’єктивність та вибірковість у здійсненні соціального захисту малозабезпечених сімей, його неналежний рівень.

Щодо досліджуваної проблематики також яскраво спостерігається такий недолік нормативного забезпечення як загромадженість нормативного матеріалу, наявність великої кількості спеціальних законів, які регламентують кожен вид допомоги чи пільг для кожної конкретної категорії

соціально вразливих осіб з числа сімей, батьків та дітей, а також відповідних їм підзаконних нормативно-правових актів, постанов, положень, інструкцій, що доповнюють положення законів та деталізують процедури надання кожного виду соціального захисту, тим самим не полегшуючи доступ зазначених категорій осіб до соціального захисту, а навпаки: ускладнюючи його через створення громіздкої процедури, величезної кількості документів, які необхідно надати уповноваженим органам. Також загромадженість нормативно-правових спричиняє наявність відповідних норм, положень та дефініцій у різних нормативних актах, що, у свою чергу, породжує плутанину та незрозумілість щодо того, який саме нормативний акт слід застосовувати до правовідносин. Зокрема, визначення поняття «сім'я» міститься у Сімейному кодексі України [34]. Аналогічне визначення міститься у Законі України «Про державну соціальну допомогу сім'ям з дітьми» [11]. Даний закон також містить визначення поняття «малозабезпечена сім'я». Інші категорії соціально вразливих сімей та розподіл сімей за відповідними соціальними ознаками також відображені ще у іншому законі — Законі України «Про охорону дитинства» [25]. У ньому надається визначення також поняттю «неповна сім'я», «багатодітна сім'я», «прийомна сім'я» [25]. В той час як ще один нормативно-правовий акт — Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» [36] — надає визначення поняттям «прийомна дитина» та «прийомні батьки», що не зовсім точно співпадає та співвідноситься з поняттям «прийомної сім'ї», а також наводить інші поняття — «батьки-вихователі», «діти-вихованці», тощо. Крім того, законодавством надано визначення «неповної сім'ї», проте, поряд з цим не наділено жодною увагою таку соціальну категорію осіб як «діти-напівсироти» та особливості їхнього правового і соціального статусу.

Таким чином, підсумовуючи наведене, слід зауважити, що одним з основних недоліків нормативно-правового регулювання соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства є відсутність системності та

логічного зв’язку між нормами наведеного інституту соціального захисту. Велика кількість нормативного матеріалу та його неузгодженість породжує відсутність єдиного комплексного підходу до правового регулювання соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства, відсутність єдиного понятійного апарату, а також вичерпності та упорядкованості тих соціальних ризиків, за наявності яких сім'ї, діти та їхні батьки підлягають соціальному захисту.

Переходячи до виділення процедурних проблем соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства, відзначаємо, що частково уже було наведено те, що наявність численних постанов, порядків та інструкцій щодо надання відповідних видів соціальних послуг, допомог та пільг соціально вразливим сім'ям, дітям та їх батькам породжує забюрократизованість, багатостадійність та ускладненість процедури доступу до кожного виду соціального захисту. Зокрема, відповідно до Закону України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» [30] та постанови Кабінету Міністрів України від 24.02.2003 року № 250 «Про затвердження Порядку призначення і виплати державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям» [161], для призначення соціальної допомоги уповноважений представник сім'ї подає органу соціального захисту населення такі документи: заяву; документ, що посвідчує особу уповноваженого представника сім'ї; довідку про склад сім'ї; декларацію про доходи та майно (заповнюється на підставі довідок про доходи кожного члена сім'ї); довідку про наявність та розмір земельної частки (паю). Форми заяви, довідки про склад сім'ї, декларації про доходи та майно затверджуються Мінсоцполітики [161].

Таким чином, з наведеного вбачається ускладненість доступу сім'ї до отримання такої допомоги, адже постає незрозумілим питання, яку саме істотну ознаку малозабезпеченості документально підтверджує довідка про наявність та розмір земельної ділянки, видання якої супроводжується значними затратами часу та коштів. Відтак, згідно з нормативною

дефініцією, малозабезпеченою є сім'я, яка з поважних або незалежних від неї причин має середньомісячний сукупний доход нижчий від прожиткового мінімуму для сім'ї [161]. Тому для надання соціальної допомоги такій сім'ї необхідно визначити сукупний розмір її доходу. Визначення нормативно-правовим актом необхідності надання ще іншої низки документів породжує ускладнення в отриманні такого виду допомоги тими особами, які дійсно її потребують. Крім того, ми також підходимо і до іншої процедурної проблеми у наданні соціального захисту сім'ям, дітям та батькам — наявність широких можливостей для відмови у наданні такого захисту органами, до компетенції яких відноситься надання такого захисту, та відсутність чіткого переліку підстав для відмови у наданні допомоги, пільги чи послуги. Зокрема, на вищенаведеному прикладі можемо зауважити, що підставою для відмови у наданні допомоги малозабезпеченій сім'ї може бути наявність у такої сім'ї відповідної земельної ділянки (паю). Адже у такому випадку — залежно від внутрішнього переконання органу соціального захисту — наявність земельної ділянки може послугувати причиною для визнання того, що сім'я є малозабезпеченою без поважних причин. Тобто орган соціального захисту не позбавлений права розцінити наявність земельної ділянки як підставу для можливості отримання додаткового доходу сім'єю та відмовити у наданні допомоги, не враховуючи при цьому реальну можливість отримати дохід від конкретної земельної ділянки та його розмір.

Аналогічна ситуація з наданням усіх інших видів допомог, послуг та пільг. Рішення про їх надання приймає орган місцевого самоврядування чи місцевий орган державної виконавчої влади, відсутній чіткий перелік підстав для відмови у її наданні. Невизначеним є також питання надання статусу інваліда з дитинства та наступного здійснення соціального захисту таких категорій громадян. Також до процедурних проблем слід віднести і наявність формального підходу до обстеження проблем сімей (у випадках вирішення питання щодо надання допомоги малозабезпеченим сім'ям), що зумовлений великою кількістю сімей, які необхідно перевірити, недосконалістю умов

праці соціальних інспекторів (значну частину їхніх функцій доцільно було б автоматизувати та забезпечити їх виконання відповідними програмами). Крім того, при оцінці проблем сімей у органів, що забезпечують надання допомоги, відсутній необхідний доступ до відповідних баз даних різних відомств, що ускладнює та затягує процедуру надання допомоги сім'ям, що зазнали впливу соціальних ризиків, через необхідність оформлення численних запитів та очікування відповідей на них.

До процедурних проблем соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства можна також віднести недостатню поінформованість суспільства про усі наявні види соціальних пільг, допомог та послуг, а також підстави для їх отримання. Очевидним є теж і те, що для великої категорії осіб — наприклад, дітей-інвалідів, дітей-сиріт в силу їхніх вікових, фізичних особливостей, тощо — питання доступу та отримання соціального захисту є ускладненим та у великій мірі залежить від компетентності та рівня правової і моральної культури їхніх батьків, опікунів, піклувальників, осіб, що їх оточують, а також від свідомості працівників органів соціального захисту, органів державної влади та місцевого самоврядування.

Останнім блоком проблем, які слід проаналізувати, є проблеми фінансування заходів соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства. Проблеми у фінансуванні можна розподілити на дві великі групи проблем: а) низькі законодавчі стандарти та розміри допомог; б) повна відсутність або недостатність фінансування законодавчо закріплених заходів соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства.

Щодо першої виділеної групи слід відзначити те, що стандарти та розміри допомог соціально вразливим сім'ям та дітям є мізерно малими для забезпечення гідного рівня їхньої життєдіяльності, росту, розвитку, відтворення власних продуктивних сил. Наприклад, розмір допомоги малозабезпеченим сім'ям визначається як різниця між прожитковим мінімумом для сім'ї та її середньомісячним сукупним доходом [161].

Допомога на дітей одиноким матерям, одиноким усиновлювачам, матері (батьку) у разі смерті одного з батьків, які мають дітей віком до 18 років (якщо діти навчаються за денною формою навчання у загальноосвітніх, професійно-технічних, а також вищих навчальних закладах I–IV рівнів акредитації — до закінчення такими дітьми навчальних закладів, але не довше ніж до досягнення ними 23 років), надається у розмірі, що дорівнює різниці між 100 відсотками прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку та середньомісячним сукупним доходом сім'ї в розрахунку на одну особу за попередні шість місяців [161]. А вартість повного державного забезпечення у грошовому еквіваленті для дітей віком від народження до трьох років, від трьох до семи років, від семи до десяти років, від десяти до чотирнадцяти років, від чотирнадцяти до вісімнадцяти років та осіб із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, до двадцяти трьох років визначається відповідно до Закону України «Про прожитковий мінімум» [29].

Тобто з наведених прикладів можна зробити висновок про те, що розміри державних допомог зорієнтовані на розмір прожиткового мінімуму для відповідної демографічної групи. Проте, відповідно до Закону України «Про прожитковий мінімум», прожитковий мінімум визначає мінімальний набір непродовольчих товарів та мінімальний набір послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості [29]. Тобто держава прагне забезпечити лише наймінімальніші потреби соціально вразливої категорії осіб, у контексті чого можна відзначити, що такий рівень фінансового забезпечення не здатен створити належний соціальний захист та гарантувати гідний рівень життя сім'ям, що потрапили у скрутне становище.

Щодо другої групи проблем слід зазначити, що відсутнє належне фінансове забезпечення уже задекларованих заходів соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства. Зокрема, відповідно до дослідженого нами вище звіту органу соціального захисту, на практиці непоодинокими є випадки незабезпечення дітей-сиріт соціальним житлом у

зв’язку з відсутністю житла, призначеного для таких цілей, відсутності належного фінансування медичного обслуговування дітей-інвалідів та інвалідів з дитинства, тощо. Усі наведені проблеми являють собою відображення існуючого стану соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства та потребують нагального вирішення та усунення.

4.2. Основні напрямки вдосконалення соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні

Непослідовні й нерішучі кроки у здійсненні реформи в Україні, розрив економічних зв’язків, недосконаліть та нестабільність правового законодавства, відсутність інвестування економіки призвели до макроекономічної кризи, спаду виробництва, зростання цін, безробіття, руйнування соціальної інфраструктури, що відчутно знизило рівень життя населення. Знизилися реальні соціальні виплати малозабезпеченим верствам населення, не досягнуто їх належної адресності. У ситуації, що склалась у суспільстві, виникла необхідність запровадження чіткої, послідовної і виваженої політики соціального захисту населення, насамперед його вразливих верств — малозабезпечених сімей, та в цілому інституту материнства, батьківства та дитинства, як вважає Л.А. Чишкала [340].

На сьогоднішній день соціальний захист сім'ї, дитинства, материнства та батьківства проходить лише свій етап становлення. У його правовому регулюванні та фактичному втіленні правових норм в життя існує численне коло проблем та недоліків, значна частина яких була висвітлена нами у попередньому підрозділі. Такий стан соціального захисту вказаного вище суспільного та соціально-демографічного інституту, який є найбільш вразливим та одночасно одним із найважливіших у суспільстві, породжує необхідність у проведенні відповідних реформ щодо його удосконалення, покращення та збільшення ефективності тих заходів, що вживаються

державою для соціального захисту сімей, дітей та їхніх батьків, які цього потребують.

Визначальною особливістю даного питання є те, що на сьогодні у працях більшості науковців не виділяється термін соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні як окремий цілісний правовий інститут у системі соціального захисту населення. Зокрема, правовою доктриною, в тому числі і наведеними вище вченими, досліджуються напрямки удосконалення не соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні, а напрямки удосконалення надання соціальних послуг, напрямки удосконалення системи державних пільг, державного фінансування різних заходів соціального захисту, а також реформування системи державного управління в загальному шляхом децентралізації, в результаті чого удосконалюється механізм забезпечення населення соціальним захистом. В рамках окреслених напрямів досліджень також частково окреслюється тема удосконалення соціального захисту сімей, дітей, матерів та батьків, проте, на сьогодні відсутнє єдине комплексне дослідження з цього питання. Тому такий стан правових напрацювань та розробок зумовлює актуальність нашого дослідження, а також зумовлює і необхідність у розгляді поняття удосконалення соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні як окремого цілісного правового інституту.

Перш ніж перейти до надання власних пропозицій щодо напрямків удосконалення соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні, необхідно дослідити стан правового регулювання даного питання, а також думки науковців з наведеної проблематики.

На рівні нормативно-правового регулювання на сьогодні існують численні затверджені концепції реформування системи соціального захисту та системи державного управління, що, відповідно, містять заходи, які поширюються та впливають на удосконалення системи соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні. Це, зокрема, наступні

нормативні акти: постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної цільової соціальної програми реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» від 17.10.2007 року № 1242 [341], розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії реформування системи надання соціальних послуг» від 08.08.2012 року № 556-р [342], «Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні» від 01.04.2014 року № 333-р [343], тощо.

Як бачимо, напрямки та принципи реформування та удосконалення системи соціального захисту отримали нормативне закріплення лише щодо соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Відповідно до постанови № 1242 [341], реформування системи закладів проводиться до 2017 року чотирма етапами: перший — вивчення і поширення відповідного міжнародного досвіду, удосконалення діяльності закладів, запровадження влаштування дітей в сім'ї громадян (один рік); другий — створення нормативно-правової бази, регулювання діяльності закладів, пошук додаткових джерел для фінансування заходів, визначених програмою, в тому числі за участю міжнародних організацій (один-два роки); третій — утворення закладів нового типу, переведення до них дітей, перепідготовка педагогічних та соціальних працівників (три-чотири роки); четвертий — перепрофілювання закладів та оптимальне їх використання (сім-вісім років) [341].

Відповідно до постанови № 1242 зазначено, що виконання програми дасть можливість: забезпечити дотримання державних гарантій та конституційних прав дітей; збільшити кількість дітей, повернутих в біологічну родину та усиновлених громадянами України; піднести в суспільстві престиж та авторитет сімей усиновителів; запровадити єдиний механізм фінансового забезпечення дітей; зменшити кількість дітей, вилучених із сімейного середовища; посилити відповідальність місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування за соціальний

захист дітей; зменшити кількість дітей, направлених до закладів; збільшити кількість дітей, влаштованих у сім'ї громадян за місцем походження дитини; реформувати систему закладів із створенням умов для проживання та виховання дітей, наближених до сімейних; створити умови для забезпечення реалізації права дитини на збереження або поновлення контактів з біологічною родиною, родинним оточенням у тому разі, коли це не шкодить її інтересам; підвищити фаховий рівень соціальних працівників [341].

Постановою № 1242 передбачені конкретні заходи, що спрямовані на реалізацію окреслених завдань програми. Зокрема, для досягнення єдиного механізму фінансового забезпечення дітей запропоновано здійснення таких заходів: 1) розроблення та затвердження державних соціальних стандартів забезпечення дітей; 2) удосконалення механізму соціального захисту дітей; 3) підготовка пропозицій щодо внесення змін до законодавства стосовно пенсійного забезпечення прийомних батьків та батьків-вихователів [341].

З метою реалізації завдання щодо превентивної роботи та підтримки сімей з дітьми, які опинилися у скрутних життєвих обставинах, закріплені заходи щодо розробки відповідних методик проведення такої превентивної роботи.

З метою реалізації завдання широкого запровадження влаштування дітей у сім'ї громадян зазначено наступні заходи:

1) проведення експерименту з відпрацювання моделі створення та функціонування прийомних сімей для дітей з особливими потребами;

2) підготовка пропозицій щодо удосконалення нормативно-правової бази щодо встановлення опіки та піклування над дітьми;

3) розроблення регіональної програми влаштування дітей в сім'ї громадян;

4) проведення експерименту із створення і функціонування моделі тимчасового влаштування дитини в сім'ї громадян у разі встановлення факту відсутності батьківського піклування;

5) забезпечення створення і функціонування прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу як альтернативних форм влаштування дітей;

6) удосконалення технологій проведення інформаційних кампаній з популяризації влаштування дітей в сім'ї громадян;

7) розроблення технології для влаштування дітей з особливими потребами в сім'ї громадян; 8) підготовка пропозицій щодо внесення змін до Сімейного кодексу України стосовно зберігання таємниці усиновлення, тощо [341].

Аналізуючи наведені вище норми Постанови № 1242 [341], можна відзначити відсутність конкретних зазначених у ній заходів щодо удосконалення соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Зазначеною постановою лише закріплюються принципи реформування зазначеної сфери соціального захисту та поставлені відповідні цілі, проте, у її нормах не прослідковується жодного конкретно визначеного заходу щодо реалізації поставлених цілей. Ті заходи, що зазначені у постанові, носять загальний програмний характер. Така особливість проаналізованої постанови свідчить про її декларативний характер і неефективність її норм у досягненні конкретних правових і соціальних цілей.

Щодо розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії реформування системи надання соціальних послуг» від 08.08.2012 року № 556-р [342], слід зазначити, що ним закріплено наступні заходи щодо реформування системи соціальних послуг в цілому: забезпечити надання соціальних послуг за принципом раннього виявлення осіб та сімей з дітьми; удосконалити порядок взаємодії органів державної влади, підприємств, установ та організацій, діяльність яких пов’язана з подоланням складних життєвих обставин осіб, зокрема, у сфері освіти, охорони здоров’я і соціального захисту осіб; розробити та запровадити механізм закупівлі послуг, зокрема, побутових, надавачами соціальних послуг; розробити і

затвердити державні стандарти соціальних послуг, що встановлюють вимоги до умов надання соціальних послуг та їх якості, визначають види та обсяги таких послуг для соціальних груп; запровадити диференційовану плату за соціальні послуги залежно від доходу отримувачів таких послуг; запровадити механізм соціального замовлення для посилення конкуренції серед суб'єктів, що надають соціальні послуги, та стимулювання підвищення якості таких послуг; розробити та запровадити механізм фінансування соціальних послуг за принципом «гроші ходять за отримувачем послуг»; запровадити моніторинг і контроль якості та ефективності послуг для оцінювання ступеня відповідності послуг потребам їх отримувачів, рівня його задоволення, якості, своєчасності та ефективності наданої послуги; удосконалити порядок підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації соціальних працівників та інших фахівців, що надають соціальні послуги [342].

Наведені заходи, на думку законодавця, дозволять створити ефективну систему надання соціальних послуг, підвищити їх якість та рівень задоволення потреб отримувача таких послуг; оптимізувати діючу мережу установ та закладів комунальної власності, що надають соціальні послуги; запровадити надання інноваційних соціальних послуг, що сприятиме доступності та задоволенню у повному обсязі потреб осіб у соціальних послугах; підвищити ефективність використання бюджетних коштів. Реалізація стратегії сприятиме створенню умов для правового, економічного та організаційного забезпечення реформування системи надання соціальних послуг, а отже, дасть змогу забезпечити широкий доступ осіб до якісних та ефективних соціальних послуг [342].

За аналогією з попереднім проаналізованим нормативно-правовим актом Кабінету Міністрів України наведена Стратегія [342] містить виключно основні програмні положення. Проте, у ній відсутні будь-які конкретні заходи, що забезпечать досягнення поставлених у ній завдань. Більше того, у самій стратегії [342] передбачена необхідність у розробці конкретних програм щодо її реалізації.

Відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні» від 01.04.2014 року № 333-р [343] також закріплено і заходи, що вплинуть на модель соціального захисту сімей, батьківства, материнства та дитинства в Україні. Зокрема, зазначається, що структурні підрозділи територіальних органів центральних органів виконавчої влади на базовому рівні надаватимуть послуги в тому числі і з соціального захисту населення (виплата пенсій, субсидій, компенсацій, забезпечення надання пільг) [343]. Зазначене зумовить перенесення фінансування зазначених пільг та послуг на відповідний рівень місцевого самоврядування, децентралізацію у наданні соціального захисту вразливим категоріям осіб.

Таким чином, проаналізувавши наведені вище нормативно-правові акти, можна виділити основні принципи та завдання, що ставляться на даний час державою та законодавцем перед реформуванням соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні:

– забезпечення децентралізації системи надання усіх видів соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства;

– пошук нових моделей побудови системи соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства;

– залучення до здійснення заходів соціального захисту нових суб’єктів — недержавних установ та організацій, інститутів громадянського суспільства;

– пошук нових додаткових джерел фінансування;

– створення ефективного конкурентного середовища щодо надання різних видів соціального захисту сім'ям, дітям та їх батькам, зокрема, соціальних послуг;

– акцентуалізація уваги на необхідності здійснення саме превентивних заходів щодо запобігання потраплянню українських сімей у

складні життєві обставини; підняття авторитету та статусу сім'ї в Українському суспільстві;

– внесення змін до чинного нормативно-правового регулювання щодо удосконалення термінів, процедур надання соціальних допомог, пільг та послуг;

– підвищення державних соціальних стандартів у наданні соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства, тощо;

– запровадження міжнародного та провідного зарубіжного досвіду у сфері соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства.

Щоб більш детально з'ясувати сутність пошуку нової моделі побудови системи соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства, слід звернутися до думок науковців з наведеної проблематики. Необхідно зазначити, що нова модель соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства полягає насамперед у децентралізації існуючої системи, що дозволить застосовувати нові підходи у зазначеній сфері. З такою думкою також погоджується М. Кравченко, яка зазначає, що децентралізація соціальних послуг посилить відповідальність недержавного сектору та органів місцевої влади за якість, фінансове забезпечення, вибір надавача соціальних послуг, адже вони перебувають найближче до потреб людей, тому краще можуть визначити ті категорії населення, які в конкретному регіоні потребують пріоритетної уваги і допомоги, оперативно виявити та надати об’єктивну інформацію щодо потреб малозахищених громадян, кількості бенефіціарів і ступеня серйозності проблеми, а також раціональніше можуть розподілити державні кошти залежно від пріоритетів і потреб своїх територіальних громад.

Процес децентралізації сприятиме покращенню планування майбутнього попиту на послугу, дасть змогу розширити доступ осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах і потребують сторонньої допомоги та соціальних послуг, а також враховувати потреби в соціальних послугах і місцеві особливості їх надання, тощо. Тісна співпраця з

недержавними громадськими організаціями на державному, регіональному, місцевому рівнях, соціальне партнерство та соціальне замовлення в усіх сферах соціальної роботи, конкурентне середовище між державою і приватними структурами сприятимуть створенню та розвитку ринку соціальних послуг, покращенню якості соціального обслуговування громадян шляхом впровадження багатьох сучасних та ефективних методик, які використовують неприбуткові організації, і скорочуватимуть витрати на виробництво соціальних послуг, що дають змогу здешевити соціальні послуги, створити можливість людям самостійно вибирати заклад і форми отримання соціальних послуг. Підвищиться також ефективність розподілу централізованих і нецентралізованих фінансових ресурсів між установами соціального захисту населення внаслідок визначення потреб адміністративно-територіальної одиниці в соціальних послугах, їх видах та обсягах [210].

Поділяє вищенаведену позицію і Ю.М. Бондаренко, який зазначає, що одним з напрямів удосконалення державних механізмів соціального захисту населення має стати підвищення ролі неурядових громадських організацій у розвитку всеохоплюючої системи соціальної допомоги. Для поліпшення їх діяльності в напрямі соціального захисту населення необхідно розробити юридичні, нормативно-правові основи благодійності, передбачити певні податкові пільги при запровадженні у життя соціальних проектів та програм, здійснення яких сьогодні не забезпечено або недостатньо забезпечено урядом країни. Неурядові громадські організації здатні також підсилити стан соціального захисту окремих соціально незахищених верств населення (діти, молодь, жінки, особи похилого віку, багатодітні сім'ї, інваліди, тощо). З точки зору ресурсного матеріально-технічного та організаційного забезпечення сучасної моделі соціального захисту населення особливу увагу слід приділити розробці методологічних засад прогнозування потреби в розвитку установ соціального обслуговування населення різних регіонів

країни з урахуванням можливостей державного бюджету та позабюджетних коштів [344].

Щодо удосконалення надання соціальних пільг сім'ям, дітям, матерям та батькам, що потрапили у скрутне становище, М. Кравченко пропонує вживати наступні заходи: провести вартісну оцінку існуючих пільг як виду соціальної допомоги, визначити роль пільги в сучасних умовах, здійснити перехід деяких видів пільг з механізму бюджетного фінансування на механізм соціального страхування; визначити на стратегічному рівні не тільки послідовну процедуру, але й відповідні соціальні компенсатори, терміни, тощо; установити єдиним законодавчим актом єдиний порядок надання пільг і визначення кола осіб, які мають на них право, розмежувати в законодавстві поняття «пільга», «компенсація», «соціальна допомога»; за кожним видом соціальної пільги закріпити нормативно-правовий документ та джерело фінансування та ін. Також автор пропонує запровадити наступні інструменти забезпечення адресності пільг: здійснити «інвентаризацію» пільговиків; визначити чіткі та прозорі критерії адресності в наданні основних видів соціальних пільг та допомог; запровадити дохідний ценз, досягнення якого веде до позбавлення права на отримання пільги; провести експеримент з адресного надання частини пільги у грошовій формі (наприклад, надання житлово-комунальних пільг у грошовій формі); проводити інформаційно-роз'яснювальну роботу щодо переваг адресної соціальної допомоги, а не пільг; визначити оптимальну форму соціальної допомоги для різних цілей (грошова, безготівкова, натуральна), тощо [215, с. 157].

М. Кравченко у іншій своїй роботі також надає пропозиції щодо удосконалення системи надання соціальних послуг сім'ям, дітям, матерям та батькам, які є наступними: розробка рекомендацій щодо підвищення якості та ефективності надання соціальних послуг шляхом внесення змін до бюджетного законодавства, до Законів України «Про місцеве самоврядування в Україні» [339], «Про державні соціальні стандарти та

державні соціальні гарантії» [117], «Про соціальні послуги» [91]; удосконалення нормативно-правової бази щодо укладання контрактів, стимулювання та регулювання діяльності комерційних організацій, що працюють у цій сфері, з метою реалізації на практиці принципу добровільності вибору закладу та місця отримання соціальних послуг; прийняття законопроекту щодо контролю державою якості надання соціальних послуг; законодавче визначення переліку гарантованих державою безоплатних послуг і категорій населення, які мають право на їх отримання, а також визначення видів допомоги, яка надаватиметься на платній основі. Сучасна система соціальних послуг потребує дієвого фінансово-економічного механізму, зокрема, необхідно: розробити стандарти забезпечення громадян соціальними послугами у громаді, які мають стати основою для визначення зобов'язань органів місцевого самоврядування та фінансового нормативу бюджетної забезпеченості видатків місцевих бюджетів на соціальні послуги; розробити механізми закупівлі соціальних послуг у недержавних суб'єктів за рахунок бюджетних коштів; проаналізувати фактичні витрати установ соціального захисту з метою визначення доцільності існування мережі таких установ на місцевому рівні, виходячи зі співвідношення попиту та пропозиції на соціальні послуги, а також для формування консолідованого бюджету соціального захисту населення і розподілу його між виконавчою владою, місцевим самоврядуванням і безпосередніми отримувачами соціальних послуг. Організаційно-функціональний механізм функціонування сучасної системи соціальних послуг потребує: організувати ефективну систему обліку потенційних одержувачів різних видів соціальних послуг, тобто створити єдиний реєстр осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах; впровадити державні стандарти соціальних послуг і їх якості та розробити і запровадити індикатори якості соціальних послуг; розробити критерії визначення потреби у послугах та оцінювання спроможності суб'єктів надавати якісні соціальні послуги шляхом впровадження ліцензування та

соціального замовлення, державної стандартизації, а також через регламентацію інспекційно-наглядової діяльності надання соціальних послуг; створити модель ліцензування державних установ, громадських організацій та приватних структур, що надають послуги населенню; здійснити заходи щодо забезпечення прозорого залучення неурядових організацій до надання соціальних послуг громадянам за рахунок державного та місцевих бюджетів; удосконалити управління державними видатками на соціальні послуги з метою їх раціонального використання; децентралізувати управління та підсилити роль місцевого самоврядування щодо визначення потреби, планування, фінансування та організації надання соціальних послуг; визначити пріоритетні завдання у системі соціальних послуг, спрямованих на децентралізацію згідно з принципами Європейської соціальної хартії; внести кардинальні зміни в інфраструктуру державних закладів, які надають соціальні послуги, тобто змінити баланс стаціонарних та альтернативних послуг; вдосконалювати існуючі та створювати нові види соціальних послуг; продовжити активну роботу з розробки стандартів різних соціальних послуг, залучаючи фахівців не тільки Мінсоцполітики та інших профільних міністерств і відомств, але й недержавні громадські організації, зацікавлених осіб та іноземних спеціалістів; створити для надавачів соціальних послуг усіх форм власності рівні умови; розробити сучасну систему моніторингу й оцінки якості наданих соціальних послуг та ефективності роботи соціальних служб [210].

Отже, підсумовуючи наведене, слід зауважити, що науковці у своїх напрацюваннях виділяють загальні напрями реформування системи соціальних пільг, допомог та послуг та виділяють їхні основні завдання. Погоджуємось з думками наведених вище авторів, що реформуючи соціальний захист сім'ї, дитинства, материнства та батьківства, необхідно децентралізувати систему надання окремих видів соціального захисту окресленим категоріям осіб, покращити стандарти їх надання, розробити систему контролю за якістю надання видів соціального захисту, забезпечити

дієвий фінансово-економічний механізм та адресність у їх забезпеченні, тощо. Проте, слід звернути увагу, що у дослідженнях авторів не врахована специфіка саме досліджуваної нами соціально вразливої категорії осіб — сімей, дітей, матерів та батьків, а тому і не надано пропозицій щодо удосконалення особливостей соціального захисту саме сімей, дітей, матерів та батьків, що також необхідно враховувати.

Слід звернути увагу на проблеми соціального захисту дитини в Україні та забезпечення її конституційних прав. Так, існують окремі напрямки соціальної політики держави щодо підтримки і захисту дітей, які потребують найбільшої уваги і підлягають негайному реформуванню, а саме:

1. Забезпечити ефективний перерозподіл функцій після адміністративної реформи серед органів центральної та місцевої влади та координацію дій для повного забезпечення виконання обов'язків держави щодо прав дитини.

2. Відновити роботу Міжвідомчої комісії з питань охорони дитинства. Оновити її склад, включивши до неї представників громадських організацій, що займаються захистом прав дитини в Україні. Проводити регулярні засідання Міжвідомчої комісії з питань охорони дитинства.

3. Розробити механізм включення дітей у процес прийняття рішень із питань, що стосуються охорони дитинства, захисту прав дітей. В тому числі розробити механізм врахування думки дитини у вирішенні питань, що стосуються самих дітей. Уточнюючи даний пункт, автор звертає увагу на саме поняття: державно-правовий механізм захисту прав дитини — це система конституційно-правових норм, структура спеціальних державних органів, різноманітних політично-правових, соціально-економічних і соціально-психологічних факторів, специфічних особливостей дитини; форми і методи, способи і засоби здійснення правових норм у відповідності із встановленими процедурами і принципами.

4. Передбачити та забезпечити достатнє фінансування із Державного бюджету на забезпечення дітей-інвалідів та тяжкохворих дітей ліками,

медичними препаратами, реабілітаційними послугами, імунопрофілактикою, тощо.

5. Провести широку інформаційно-просвітницьку кампанію серед населення України щодо необхідності скасування таємниці усиновлення та включити у програми підтримки для батьків-усиновлювачів питання, пов’язані із таємницею усиновлення

6. Проводити широкі інформаційні кампанії щодо прав дітей, підтримувати роботу Національної «гарячої лінії» з прав дітей [345, с. 150].

Вважаємо, що автором запропоновано лише найбільш загальні положення щодо розробки політики в Україні щодо захисту прав дитини, яка потрапила у скрутне становище та зазнала впливу відповідних соціальних ризиків, проте, жодних конкретних заходів щодо удосконалення системи саме соціального захисту ним не надано. Увага автором приділена в основному політичним та інформаційно-роз'яснювальним заходам щодо захисту прав дитини. Погоджуємось лише з думкою автора щодо необхідності забезпечення належного фінансування заходів соціального захисту дітей, що потрапили у складну життєву ситуацію. Позиція науковця щодо необхідності скасування таємниці усиновлення є досить дискусійною, а тому потребує окремого дослідження та вивчення, адже її підтримка відповідним чином потребує перегляду існуючих конституційних принципів щодо таємниці приватного і сімейного життя.

Дослідивши окремі думки науковців щодо напрямків удосконалення соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні, вважаємо за доцільне насамперед наголосити на необхідності зміни акцентів у висвітленні даної проблематики. Так, окремими науковцями фрагментарно висвітлено певні шляхи покращення соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства за напрямками вжиття заходів щодо покращення соціального захисту дітей з особливими потребами, малозабезпечених сімей, дітей-сиріт, тощо.

На нашу думку, удосконалення соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні слід розглядати як окремий комплексний напрямок соціальної, економічної, демографічної та правової політики, що полягає у застосуванні економічних важелів, засобів правотворчості та правозастосування, засобів формування у суспільній свідомості цінності сім'ї як основоположного осередку суспільства, а також у гарантуванні належного рівня соціального захисту сімей, дітей та їх батьків, що потрапили у скрутне становище, що у кінцевому своєму результаті має за мету створення цілісної та комплексної системи правових, політичних, фінансових, психологічних та соціальних гарантій забезпечення гідного існування та розвитку інститутів сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні.

Продовжуючи наведений матеріал, вважаємо, що необхідно виділити наступні напрямки удосконалення соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні: 1) правові заходи. Зазначений напрямок та усі відповідні правові заходи можна також поділити на певні групи: а) удосконалення чинного нормативно-правового регулювання; б) прийняття нових законів; в) імплементація загальних принципів та положень міжнародно-правових актів в чинну систему права України; 2) заходи щодо удосконалення інституційної побудови системи уповноважених органів, що здійснюють соціальний захист сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні; 3) економічні заходи.

Щодо удосконалення чинного нормативно-правового регулювання соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні, слід зазначити, що, виходячи з проаналізованого нами вище матеріалу, воно має численні недоліки, характеризується правовими колізіями та прогалинами. Таким чином, вважаємо що шляхом внесення змін до чинних нормативно-правових актів можливо суттєво покращити стан правового регулювання соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні. Зокрема, пропонуємо у Законі України «Про державну соціальну

допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам» [157] ввести нормативне визначення поняття «інвалід з дитинства» та «дитина інвалід»; у Законі України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» [36] ввести поняття «дитина-напівсирота» як дитина, яка відноситься до дітей, що у певній частині позбавлені батьківського піклування, та потребує надання державної соціальної допомоги, встановити пропорційний її скрутному становищу розмір державної соціальної допомоги та інші заходи щодо її соціального захисту; максимально скоротити вживання оціночних термінів у нормативно-правових актах щодо правового регулювання соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні (наприклад, у Законі України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» [30] при визначенні поняття «малозабезпеченої сім'ї» надати визначення оціночних понять «поважні причини» та «незалежні від сім'ї причини» шляхом винесення у примітку вичерпного переліку таких причин або об’єктивних критеріїв віднесення життєвих обставин до «поважних та незалежних від сім'ї причин»).

Проте, вважаємо, що заходи щодо внесення певних змін до окремих нормативно-правових актів, які регулюють весь масив соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні, є недостатньо послідовним удосконаленням соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні. Більш доцільним є прийняття єдиного нового кодифікованого акта щодо соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні. Оскільки нами соціальний захист сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні запропоновано розглядати як цілісний правовий інститут у системі права соціального захисту України, що складає систему правових норм, що характеризуються спільним предметом та методом правового регулювання правових відносин щодо соціального захисту, тобто саме якісно однорідних правовідносин щодо соціального захисту сімей, дітей та їхніх батьків, що потрапили у скрутне

становище, у межах певного їх виду, то саме тому для досягнення найбільшої упорядкованості правовідносин та ефективності правового регулювання необхідно розробити та прийняти кодифікований нормативно-правовий акт.

Зазначений новий нормативно-правовий акт, який можна назвати Кодексом соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні, дозволить усунути завантаженість правового регулювання досліджуваного питання численною кількістю законів та підзаконних нормативних актів, розбіжності у тлумаченні основних термінів, спростить порядок звернення за призначенням допомог, послуг та пільг. Також за допомогою зазначеного зведеного нормативно-правового акта можна оптимізувати кількість, види соціального захисту різних категорій соціально вразливих сімей та їх членів, навівши вичерпний перелік видів соціального захисту, відповідні їм категорії соціально вразливих сімей чи їх членів та соціальні ризики, що дають підстави для надання відповідного виду соціального захисту.

Пропонуємо наступну структуру Кодексу соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні:

I — Загальні положення. У зазначеному розділі доцільно надати чіткі (без використання оціночних понять) визначення основних категорій та термінів, що використовуються щодо соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні.

II — Особливі положення. Доцільно розподілити на наступні глави:

1. Види соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні (зазначена глава повинна містити загальну правову характеристику основних видів соціального захисту, які надаються сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні).

2. Заходи соціального захисту сімей з дітьми в Україні (зазначена глава має містити статті щодо вичерпного переліку сімей, які визнаються в Україні такими, що зазнали впливу соціальних ризиків, а також конкретних

видів їхнього соціального захисту — соціальний захист малозабезпечених, неповних, багатодітних сімей, тощо).

3. Заходи щодо соціального захисту дітей, що зазнали впливу соціальних ризиків (зазначена глава має містити статті щодо вичерпного переліку дітей, які визнаються в Україні такими, що зазнали впливу соціальних ризиків, а також конкретних видів їхнього соціального захисту — дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей-інвалідів, дітей-напівсиріт, тощо).

4. Окремі заходи щодо соціального захисту материнства та батьківства в Україні (зазначена глава має містити статті щодо надання окремих видів пільг, допомог та послуг матері при народженні дитини, матері (батьку) на догляд за дитиною, тощо).

5. Органи, уповноважені забезпечувати надання окремих видів соціального захисту (повинна містити вичерпний перелік органів та установ держави, місцевого самоврядування, що уповноважені забезпечувати надання окремих видів соціального захисту сім'ям, дітям, матерям та батькам в Україні, їхню компетенцію).

6. Порядок звернення за наданням окремих видів соціального захисту сім'ям, дітям, матерям та батькам (зазначена глава повинна визначити єдиний порядок звернення за наданням соціальних допомог, послуг, пільг сім'ям, дітям, матерям та батькам, вичерпний перелік документів, необхідний для надання кожного виду допомоги).

7. Порядок та умови фінансування (законодавець повинен визначити чіткий механізм фінансування заходів соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні, його джерела (надавши можливість і додаткових недержавних надходжень у дану сферу та її обсяги) [346, с. 78].

Щодо імплементації міжнародних стандартів у чинну правову систему України як різновиду правових заходів удосконалення соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні, то слід зазначити лише те, що Україні повинна і надалі продовжувати реалізовувати взяті на себе

міжнародні зобов’язання та запроваджувати норми чинних міжнародних договорів щодо соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні. Міжнародні стандарти та закордонний досвід соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні та проблеми і перспективи їх впровадження більш детально буде висвітлено у наступному підрозділі.

Також правові заходи заходів удосконалення соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні можна розподілити на правотворчість (яка була уже охарактеризована вище) та правореалізацію.

Правореалізація є вагомою складовою правової системи будь-якого суспільства та полягає у втіленні правових норм та приписів у життя. Удосконалення реалізації норм соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні необхідно здійснювати у таких напрямках: розробити та впровадити систему електронного врядування, за допомогою якої забезпечити можливість осіб, що мають право та потребують надання соціальної допомоги, пільги чи послуги (дітей, їх представників, їх батьків, сімей в цілому), отримати усю необхідну інформацію про такі види соціального захисту, звернутися до уповноважених органів за такими пільгами, допомогами чи послугами, а також проконтролювати хід виконання та надання такого виду соціального захисту за допомогою електронного ресурсу; підвищувати рівень та кваліфікацію кадрів, що надають соціальний захист сім'ям, дітям та їх батькам, проводити інформаційно-роз'яснювальну роботу щодо існуючої системи соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні, тощо.

Наступними напрямом удосконалення соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні є заходи щодо удосконалення інституційної побудови системи уповноважених органів, що здійснюють соціальний захист сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні. Враховуючи ті проблеми у розвитку та функціонуванні інституційного механізму соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства

та батьківства в Україні, які були нами виокремлено у попередньому підрозділі, вважаємо за необхідне вжити наступні заходи щодо його удосконалення:

1) децентралізації — передання основних повноважень щодо надання пільг, допомог та послуг сім'ям, дітям, їх матерям та батькам органам місцевого самоврядування, які є найбільш наближеними до потреб кожного громадянина;

2) залучення до системи здійснення заходів щодо соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства недержавних та невладних структур — неурядових організацій, громадських організацій, благодійницьких та волонтерських організацій, прийняття відповідних законів, якими надаються пільги та заохочення до ведення благодійницької громадської діяльності, зокрема, у сфері соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства;

3) створення ефективної системи контролю (в тому числі і громадського) за діяльністю уповноважених органів у сфері соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства, оцінки ефективності реалізації ними затверджених програм соціального розвитку, надання соціальних гарантій, пільг, послуг, охоплення ними усіх осіб, що потребують соціального захисту;

4) чітка законодавча регламентація конкретних заходів, що їх зобов’язані вживати органи законодавчої влади та центральної і місцевої державної виконавчої влади, органи місцевого самоврядування щодо забезпечення соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства;

5) розробити ефективну систему електронного врядування — систему взаємодії уповноважених органів державної влади та органів місцевого самоврядування з громадськими організаціями, конкретними громадянами та громадянським суспільством в цілому, а також забезпечення доступності

інформації щодо соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства та кожного виду такого соціального захисту адресату;

6) спрямованість діяльності усіх державних органів та органів місцевого самоврядування, недержавних та громадських організацій насамперед на превентивну роботу — на попередження потрапляння українських сімей та їх членів у скрутне становище, проведення ряду заходів економічної та фінансової, а також психологічної і консультативної підтримки усіх без винятку українських сімей, закріплення пріоритетності сімейного виховання дітей, відношення до української сім'ї, як до найвищої соціальної цінності.

Економічні заходи — полягають у фінансовій підтримці українських сімей та кожного їх члена, підвищенні державних соціальних стандартів надання кожного виду послуги та допомоги, пільги, створенні реальної можливості забезпечення кожної молодої сім'ї власним житлом або надання пільг та дотацій сім'ям з дітьми для індивідуального житлового будівництва, тощо.

Таким чином, підсумовуючи наведене вище, інститут соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства перебуває на стадії постановки нових пріоритетів та принципів його побудови, а тому потребує реформування та вжиття низки правових, економічних та інституційних заходів щодо його удосконалення. На нашу думку, покращення якості соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні можливе лише шляхом впровадження комплексних програм та стратегій державного розвитку з чітко та детально прописаними заходами та відповідальними за їх втілення органами та установами, а також строками їх втілення в життя. Реформування соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства повинне розпочатися насамперед із проведення соціальної реклами та пропаганди створення та збереження сім'ї як основного осередку суспільства, сприяння народженню дітей та створення міцної матеріальної бази для кожної молодої сім'ї.

4.3 Зарубіжний досвід у сфері соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства та перспективні напрямки його впровадження в Україні

Україна, володіючи власним суверенітетом та територіальною цілісністю і недоторканністю, все ж не може існувати відокремлено від міжнародної спільноти. Навпаки, будь-яка суверенна незалежна держава на сьогодні одним із найважливіших напрямків власної зовнішньої політики визнає налагодження взаємозв'язків з іншими державами та міжнародними організаціями, ведення міжнародного діалогу та запозичення передового досвіду ефективного провадження внутрішньої політики іноземних країн і міжнародних об'єднань у різних сферах, в тому числі і у сфері соціального захисту населення. Така міжнародно-правова взаємодія сприяє еволюції та розвитку суспільства кожної конкретної держави та міжнародної спільноти загалом. Прикладним інструментом, за допомогою якого можливе пізнання основних інститутів правового регулювання зарубіжних держав, виділення їх актуальних та перспективних аспектів, є застосування методу порівняльного правознавства, що і буде в подальшому здійснено у нашому дослідженні.

Порівняльне правознавство є сполучною ланкою, своєрідним мостиком між представниками різних правових традицій і культур. Поглиблення процесу європейської інтеграції України, що стало можливим завдяки насамперед підписанню Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, стане одним інструментів структурних змін у національній правовій системі. Насамперед такі зміни стосуватимуться якості законодавства, яке на сьогодні страждає чисельними посиланнями на підзаконні нормативно-правові акти, без належного регулювання організаційних та процедурних аспектів чинності законів. У таких умовах роль порівняльного правознавства полягає у забезпеченні взаємодії та співпраці представників різних правових культур, забезпеченні зближення національних законодавств та однакового вирішення юридичних справ на засадах справедливості, рівності і

недискримінації. Такі завдання вирішує порівняльне правознавство, яке є не лише юридичною наукою, але також практичним інструментом. Знаходження спільних та відмінних рис у правових культурах, традиції, національних правопорядках не є самоціллю порівняльного правознавства. Це є лише необхідною передумовою для пошуку оптимальних рішень конкретних юридичних проблем на рівні як законодавчої роботи, так і ухвалення судових рішень, здійснення конкретних юридичних процедур. Внаслідок цього знаходиться оптимальний баланс між різними моделями правового регулювання, що може проявлятися у рецепції або запозиченні певних правових інститутів і норм, які є прийнятними для певного типу правової традиції. У цьому контексті зростає роль зближення національних правопорядків, яке проявляється у гармонізації та уніфікації національних законодавств. Інколи деякі соціальні проблеми національна держава не здатна вирішити, використовуючи лише внутрішньодержавні засоби, тому виникає необхідність звернення до міжнародно-правового механізму [347, с. 7].

У наукових дослідженнях висвітлено чимало питань із цієї проблематики. До розгляду деяких аспектів соціального захисту населення в країнах ЄС зверталися вітчизняні та зарубіжні науковці, такі як: В. Антропов, М. Кашуба, Р. Корнюшина, Л. Смола, В. Чепінога, Г. Еспінг-Андерсен, А. Розеншон та інші. Велика увага в цих роботах приділялася соціальній політиці у сфері соціального захисту населення. Вивченню зарубіжного досвіду соціального захисту сімей присвячені праці Л. Крамаренка та С. Ничипоренко.

Порівняльне правознавство як наука характеризується двома основними аспектами. Один з них стосується використання порівняльного методу при вивченні правових інститутів і конкретних правових проблем держави, до якої належить дослідник. Цей аспект охоплює порівняння на мікрорівні та, як правило, стосується окремих галузей національного права. Другий аспект виступає як автономне вивчення права зарубіжних країн, їх

правових систем у цілому або на рівні окремих галузей та інститутів права. Мета такого макрорівня — визначити, що відбувається на правовій карті світу, як розвиваються основні правові системи й правові сім'ї сучасності, як на них відбиваються поточні зміни в національних правових системах різних країн [348, с. 23].

Вищенаведене структурування порівняльного правознавства, на нашу думку, є досить слушним також і з точки зору практичного застосування порівняльно-правового методу. Керуючись таким методом, вважаємо за доцільне спершу охарактеризувати зарубіжний досвід у сфері соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства як галузь (інститут) права на прикладі декількох розвинених країн, а надалі проаналізувати особливості правового регулювання окремих проблем у сфері соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства у зарубіжних країнах (соціального захисту материнства, особливостей надання допомоги при народженні дитини, особливості вирішення дитячої безпритульності, тощо). Тобто у нашому дослідженні застосуємо метод наукового пізнання, відповідно до якого перейдемо від більш загального до конкретного.

Змістовне та корисне дослідження правового регулювання у сфері соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства запропонувала В. Стинська, яка окреслила особливості зарубіжного досвіду Бельгії у цій сфері. Так, науковець зазначає, що як свідчить аналіз джерельної бази, у Бельгії сімейна політика мала соціальний характер. Перший державний закон про сімейну допомогу був прийнятий у Бельгії в 1930 р. У його основі була ціль — «…забезпечення соціального захисту і мінімального гарантованого доходу сім'ям з дітьми» [349, с. 35]. У 1987 р. уряд Бельгії сформулював свою позицію щодо сімейної політики. У ній зазначалося, що «…держава не в стані впливати на народжуваність чи смертність населення, вона може тільки створити умови, сприятливі для сім'ї і виховання дітей» [350, с. 20]. Сімейна політика вважалася найважливішим чинником економічного, соціального та культурного розвитку суспільства. У зв'язку з

цим, у Бельгії було проведено численні реформи, які загалом відповідали пропозиціям Конференції сімейних організацій ЄС. Суть цих рекомендацій полягала у такому: 1. У сімейній політиці слід забезпечувати пріоритетність інтересів дитини. 2. Наявність або відсутність юридичного оформлення шлюбу між батьками не має відбиватися на інтересах дитини у разі розлучення. 3. Формування різних нових моделей сімейних відносин має забезпечувати рівність у сфері соціального захисту всіх дітей. 4. У сімейній політиці слід дотримуватися принципу толерантності при наданні сімейної допомоги [351, с. 104–105]. Одним з основних напрямів сучасної державної сімейної політики у Бельгії була підтримка сім'ї з дітьми, в якій обоє батьків працюють. Уряд здійснював політику, покликану допомогти жінці поєднувати зайнятість і материнство, що полягала у прийнятті та вдосконаленні законодавства про надання декретної відпустки й захист прав працюючих матерів.

Як свідчить аналіз джерельної бази, у 80–90 рр. XX ст. у Бельгії сім'ї з дітьми користувалися такими пільгами: отримання сімейної допомоги; податкові пільги; пільги на державний транспорт; звільнення від воєнної служби; пільги у сфері житлової політики.

Сімейна допомога в Бельгії виплачувалася на всіх дітей, однак, її розмір залежав від професійного статусу батьків (тобто режиму соціального захисту) і від кількості дітей у сім'ї. Так, у 1991 р. на першу дитину найманого працівника допомога складала 2 461 бельг. фр. в місяць, тоді як на першу дитину незалежного працівника — тільки 714 фр. На другу і наступних дітей сума допомоги була однаковою для всіх сімей: на другу дитину — 4 535 фр. в місяць, на третю і наступних — 6 735 фр. Допомога виплачувалася до 18 років; на студентів — до 25 років; на дітей з фізичними вадами, — до 21 року [352, Т. 2, 18]. Залежно від віку дітей розмір допомоги збільшувався. Додаткові виплати на дітей від 6 до 12 років складали у 1991 р. 852 фр. в місяць; від 12 до 16 років — 1 401 фр.; на дітей старше 16 років додаткові виплати на першу дитину складали 1 372 фр. і на наступних — 1

591 фр. Діти-сироти отримували допомогу в розмірі 9 416 фр. на кожну дитину плюс додаткову надбавку залежно від віку дитини.

Допомога на дітей безробітним батькам виплачувалася з 7 місяця безробітності дітей і складала на першу дитину 3 699 фр. для найманих працівників і 1 444 фр. для незалежних працівників; на другу дитину — 5 308 фр., на третю і кожну наступну — 6 907 фр. У 1988 р. в Бельгії було здійснено радикальну реформу податкової системи, метою якої було врахування інтересів сім'ї при визначенні суми податків. Нововведення були такі: залежно від кількості дітей сума доходу, що не обкладалася податком, збільшувалася: на одну дитину — на 35 тис. фр. в рік, на другу — на 55 тис. фр., на третю — на 112,5 тис., на четверту і кожну наступну — на 125 тис. фр. Прикметно, що з урахуванням індексу вартості життя ці суми постійно переглядалися. Усім багатодітним сім'ям (сім'ї з трьома і більше дітьми) надавалася 50-відсоткова знижка при оплаті поїздок залізницею по Бельгії і на морських суднах до Великобританії. Діти-школярі із багатодітних сімей користувалися пільгами при оплаті шкільних проїзних білетів на міський транспорт з 1 вересня до 30 червня (для них шкільний абонемент складав 2 850 фр. замість 5 700 фр. для інших дітей).

Відповідно до закону від 8 травня 1989 р., деякі малозабезпечені сім'ї отримали право на отримання продуктових талонів вартістю 2 тис. фр. в місяць на дитину. З 1 січня 1991 р. розмір допомоги було підвищено до 4 тис. фр. Окрім цього, з метою допомоги у поєднанні професійної діяльності з сімейним життям було прийнято такі міри: надано можливість переривати професійну кар'єру на термін від 6 місяців до 5 років у разі народження й виховання дитини; збільшення терміну декретної відпустки; надання батькові 3-денної оплачуваної відпустки з нагоди народження дитини; надання неоплачуваної відпустки терміном на 10 днів для догляду за хворою дитиною; надання можливості повернутися до професійної кар'єри після декретної відпустки [349, с. 39].

Розглянемо детальніше зміни, яких зазнав режим підтримки материнства у Бельгії на початку 90-х рр. XX ст. Тривалість дородової відпустки було збільшено з 6 до 7 тижнів, а загальна тривалість декретної відпустки — з 14 до 15 тижнів [353, с. 160]. Одноразова допомога при народженні першої дитини складала 33,2 тис. фр., другої і кожної наступної — 25 тис. фр. Закон від 23 грудня 1989 р., доповнений королівським указом від 10 січня 1990 р., ввів у державі систему страхування материнства, суть якої полягала в призначенні компенсації впродовж декретної відпустки: упродовж перших 30 днів у розмірі 82 відсотків, з 30-го дня — 75 відсотків і з 15-го тижня — 65 відсотків заробітної плати жінки [353, с. 73]. Режим материнського страхування виплачувався за рахунок податків і складав 0,12 відсотків суми заробітної плати.

Значний інтерес представляє проведена урядом Бельгії політика допомоги працюючим сім'ям у забезпеченні догляду за малолітніми дітьми. Мережа дитячих садків, ясел і дошкільних груп почала інтенсивно розвиватися в Бельгії ще наприкінці XIX ст. — початку XX ст. і станом на 1970 р. система дитячих дошкільних установ досягла майже повного охоплення 3–5-річних дітей. Дошкільні заклади перебували переважно в підпорядкуванні національних общин: у фламандській общині ними опікувалася організація «Дитина і сім'я», у французькій — Управління з питань народжуваності і дитинства. У 90-х рр. XX ст. існували такі типи дошкільних закладів: I. Ясла, що приймали дітей до трьох років. Їхня кількість у 1990 р. у фламандській общині склала 106 на 8 751 місце, у французькій — 206 ясел на 7 886 місць. Крім того, діяли ясла, що приймали дітей від 1,5 до 3 років: у 1990 р. у фламандській общині функціонувало 50 таких ясел на 1 038 місць, а у французькій — 45 ясел на 1 052 місць [353, Т. 2, с. 106]. II. Незалежні дитячі заклади, що приймали дітей до 10 років у французькій і до 6 років у фламандській общині. У них працювали спеціально підготовлені вихователі, причому на 20 вихователів припадало не більше 10 дітей. Кількість таких закладів у 1990 р. у фламандській общині

складала 155, де працювало 4 078 вихователів, у французькій — 64, де було зайнято 2 184 вихователів. III. Будинки дитини, що діяли на державній і приватній основі. Кількість таких закладів у 1990 р. у фламандській общині складала 183, у французькій — 333. IV. У Бельгії діяли також і інші типи дитячих закладів, а саме: дитячі площадки, ігрові кімнати, площадки тимчасової опіки дітей, одноденні ясла і дитячі садки, групи дошкільної підготовки дітей з 2,5 років та ін. Відзначимо, що в Бельгії дошкільною освітою було охоплено 20 відсотків дітей до 3 років і 95 відсотків дітей від 3 років, що свідчить про велику її популярність [354, с. 1049].

Окрім дитячих закладів, у Бельгії були поширеними послуги нянь і вихователів, що мали статус незалежних працівників. Умови праці цих працівників такі ж, як і в державних закладах, при цьому розмір фінансової участі батьків жорстко не регулювався. На початку 90-х рр. XX ст. у фламандській общині налічувалось 4 313 незалежних нянь і вихователів, а у французькій — 1 305 [353, Т. 2, 107].

Законом від 25 листопада 1990 р. Бельгія ратифікувала Міжнародну конвенцію прав дитини. У жовтні 1991 р. у французькій общині було прийнято Хартію дитинства, в якій підкреслювалася особлива роль сім'ї в житті суспільства і відповідальність держави за виховання дітей. З-поміж прав дитини найважливішим названо право виростити свою дитину «…в умовах, гідних людини». Для забезпечення цього права пропонувалося: забезпечити кожній дитині право на отримання сімейної допомоги незалежно від професійної діяльності батьків, але з урахуванням матеріального стану сімей; здійснювати державну політику боротьби з бідністю, захищаючи право кожної дитини жити в сім'ї, зміцнювати здоров'я і безпеку дітей; залучати батьків до діяльності дитячих закладів.

Хартія потребувала узгодження політики підтримки материнства і дитинства на всіх рівнях. Задля цього з 1 листопада 1991 р. при уряді французької общини було введено пост генерального делегата з питань дитинства, а з 1 грудня 1991 р. — радника зі справ молоді. За даними

Інтернет-ресурсів, на сучасному етапі у Бельгії поширеним засобом матеріальної підтримки батьків при народженні дитини є грант — значна одноразова виплата у зв'язку з народженням дитини, який зменшується для другої та наступних дітей з 1 064 до 800 євро. Як виняток, існує можливість вибору між грошовою допомогою та допомогою необхідними товарами або послугами. У Бельгії також здійснюються грантові виплати при усиновленні дітей у розмірі 1 064 євро [352]. У Бельгії відпустку у зв'язку з вагітністю та пологами працюючі жінки отримують у розмірі від 50 до 90 відсотків заробітку, а непрацюючі — переважно у вигляді одноразової допомоги. Окрім того, у Бельгії, як і у всіх європейських країнах, заборонене звільнення з роботи вагітної жінки, а її місце на період декретної відпустки зберігається. У Бельгії практикується і такий вид підтримки сім'ї як допомога у зв'язку з народженням дитини, яка має універсальний характер, тобто при її виплаті не враховуються доходи сім'ї. Відтак, розмір допомоги автоматично індексується [355, с. 229–233].

Дещо по-іншому вирішується питання соціального захисту сімей, дитинства та материнства у США. Відмінною рисою системи соціального захисту у США є децентралізація. Це виявляється в реалізації різноманітних соціальних програм на різних рівнях: федеральному, штатів, місцевому. Перевага даної системи полягає у тому, що вона дозволяє повністю та оперативно реалізовувати соціальні потреби людей практично у кожному регіоні країни. Чимало цікавого є у США у соціальному захисті дітей. Спеціальні установи соціальної допомоги дітям із малозабезпечених сімей надають безкоштовно наступні послуги: організація спеціальних груп професійного навчання для батьків; забезпечення допомоги з їх працевлаштування; — забезпечення догляду за дітьми тих батьків, які працюють у денні та вечірні години; організація при міських центрах здоров'я служб для незаміжніх матерів; організація та підтримка служб захисту дітей, які зазнали насилля; організація та інспектування дитячих будинків, робота з прийомними сім'ями, спостереження за адаптацією

дитини у новій сім'ї; розвиток соціальних служб допомоги дітям в отриманні освіти, допомога батькам у веденні домашнього господарства, тощо.

У екстремальних ситуаціях соціальні служби беруть на себе турботу про дітей незалежно від рівня достатку сім'ї. Ці послуги надаються і іншим сім'ям, але за деяку плату. До завдань дитячих соціальних служб входять і питання усиновлення дітей-сиріт [356, с. 348, с. 350–351].

У США, як і в європейських країнах, приділяється велика увага захисній роботі з дітьми, що пішли з дому, та безпритульним: функціонують притулки та гуртожитки, проводяться індивідуальні та групові консультування, бесіди з батьками з метою повернення дитини у сім'ю; надається допомога сім'ям, які знову об'єдналися з дітьми, тощо. Функціонує також «служба довіри», яка надає безкоштовні послуги для «дітей вулиці» [356, с.210].

У США існує дві категорії виправних закладів: закриті місця для засуджених та закриті виховні заклади. На період умовного засудження підліткам призначається соціальний наставник. Проводиться правовиховна діяльність і у місцях ув'язнення. У спеціальний колоніях для малолітніх правопорушників та в'язницях працюють соціальні педагоги.

У США кожний штат має свою законодавчу базу щодо соціального захисту дітей та молоді. Наприклад, штат Каліфорнія має свій Сімейний кодекс, в якому Серія 11. Соціологія. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. Управління передбачає низку правил поведінки дорослих і дітей в сім'ї. У ньому, зокрема, зазначено, до якого віку мати може дати ляпас сину, а до якого батько — дочці. Бити дітей взагалі не дозволяється, а якщо батьки проігнорують цю заборону, то на них буде накладено багатотисячний штраф на користь дитини або кількамісячне тюремне ув'язнення одного з батьків, за їх домовленістю, тобто не обов'язково саме того, хто бив.

У США вагітна жінки та її ще ненароджена дитина — це юридично два роздільні суб'єкти, і якщо майбутня мати веде образ життя, шкідливий для її майбутньої дитини, то правоохоронні органи можуть примусово ізолювати її

з метою попередження вживання наркотиків, алкоголю чи паління [357, с. 156].

На сьогоднішній день у Сієтлі розроблена загальноміська політика для дітей та молоді. У ряді штатів функціонує програма «Допомога», за якої матерям до 20 років надається місце у спеціальних притулках, де дітям забезпечений нагляд та догляд, а мати може навчатися та працювати. Притулки фінансуються приватними особами та некомерційними організаціями, їх фінансує федерально-штатна програма дитячої допомоги [358, с. 25].

Соціальна допомога надається дитячим закладам: дитячим садкам — денним та цілодобовим, групам продовженого дня, притулкам для важких дітей та підлітків, школам для дітей-інвалідів, різним виправним закладам.

Для молодих сімей існує і така форма роботи як проведення серії із шести вечорів під назвою «Пряма розмова про кохання, сім'ю та майбутнє» у рамках телепередачі «Сім'я у фокусі». Їх проводить Ненсі Ван Пелт — професор-консультант міжнародного класу. На цих вечорах розмірковують над питаннями «Потреби жінок, або без чого неможливо прожити», «Незвичайне покоління та незвичайний час», «Його потреби, або без чого чоловікові не прожити», «Майбутнє світу», «Розмова із жінками: як зберегти кохання чоловіка», «Розмова із чоловіками: як зберегти кохання жінки», «Містика та екстрасенсорика: де вирішення проблеми», «Самооцінка або як дружити із собою», «Чи можливо все почати спочатку?», «Як прожити із недосконалою особистістю», «Як відрізнити справжнє від підробки» та багато інших питань, які надають молоді впевненості та допомагають вберегти сім'ю та кохання.

Існує у Сполучених Штатах ще одна популярна програма, яку заснували Д. Дінкмейер та Г. Маккей у 1976 році, яка пропонує модель навчання на засадах взаємної поваги між батьками та дітьми — «Систематичні навчальні заняття для батьків». Ця програма ставить перед собою цілі правильного демократичного вирішення проблеми, спираючись

на природні та логічні наслідки вчинків дітей, вимагаючи від них змінити свою поведінку [359, с. 393–394].

Федеральне законодавство перед навчально-виховними закладами ставить завдання надати дітям повноцінну освіту відповідно віку, здібностям та інтересам, повноцінне харчування, медичне обслуговування, соціальний та емоційний розвиток дітей, просвіту батькам з педагогічних знань, надати соціальні послуги матерям та батькам [358, с. 31–32; 360, с. 65–72].

З наведеного вище матеріалу можна здобути для себе корисний досвід у здійсненні соціального захисту дітей, сімей, дитинства та материнства.

Надалі детальніше розглянемо, як регулюються у зарубіжних країнах окремі питання соціального захисту сім'ї, дитинства та материнства. Цікавим є насамперед досвід вирішення зарубіжними країнами проблеми дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, створення та функціонування системи опіки над ними, принципи побудови такої системи опіки. Зокрема, у Великій Британії процес деінституалізації розпочався одразу після закінчення Другої світової війни. Пріоритети державної політики у сфері соціального захисту посиротілих дітей підтверджуються такими статистичними даними: в Англії інституційна форма опіки у 2005 році становила 11%, Шотландії та Північній Ірландії — 13%, Уельсі — 6%.

А в Україні для порівняння у 2005 році зазначений показник становив 32% від загальної кількості сиріт. При цьому, слід зазначити, що у Великобританії, а також Норвегії, Ісландії новонароджених дітей і дітей молодшого віку взагалі не розміщують у дошкільних закладах. Звичайно, інституційний догляд за дітьми існував у більшості країн світу в різні часи як спосіб піклування про дітей. Однак, численні дослідження вказують на те, що форми догляду на основі родини та громади є ефективнішими в задоволенні потреб дитини, у той час як інституційний догляд знижує життєві можливості дитини і навіть тривалість життя. Діти в інституціях частіше відчувають проблеми з навчанням, а в підлітковому віці в них погані трудові перспективи. Крім того, в інституціях неможливо гарантувати дотримання

базових прав людини. Як свідчить досвід деінституалізації ряду країн, цей процес є благотворним як для дітей та їх родин, так і для громад і урядів, як зазначає О. Мордань [322, с. 75].

Щодо Великобританії, то слід відзначити, що вона має понад столітню історію соціальної роботи, соціального захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Буде доречним проаналізувати основні форми влаштування такої категорії дітей та визначити найбільш ефективні, щоб урахувати досвід саме цієї країни для вдосконалення системи соціального захисту дітей в Україні. Інститут фостерних сімей виник у XVI ст. В Англії у 1562 р. було прийнято Закон про бідних, який визначив порядок розміщення в прийомні сім'ї дітей, які залишилися без піклування батьків, до повноліття. Тоді дітей, зазвичай дітей-сиріт або підкидьків, передавали на виховання як помічника майстра в бажаючу сім'ю. Там діти працювали по господарству. Таку опіку було визначено у Законі про бідних у 1601 р. — першому великому законодавчому акті, що регулював сферу соціального захисту в Англії.

Вважалось, що залучення сиріт до праці не тільки вирішує проблему бездоглядності і бідності, а й служить своєрідним моральним вихованням для дітей бідняків. У XIX ст. суспільство поступово схилялося в бік закладів опіки. У 1834 р. у поправках до Закону про бідних було запроваджено поняття «промислового навчання» у великих закладах закритого типу, побудованих з метою навчити дітей не лише корисних навичок, а й самодисципліни. Підлітків посилали в «промислові школи» за жебрацтво, бродяжництво і скоєння правопорушень. Пізніше, у XIX ст., соціальні реформи і зростаюча критика закостенілого і безособового середовища закладів опіки призвели до повторної практики «поселення в чужу сім'ю». Вікторіанський соціальний реформатор і засновник відомої дитячої благодійної організації Томас Барнадо був переконаний, що сім'я є найпридатнішим середовищем для виховання дитини. Він створив модель, за якою діти, позбавлені батьківської опіки, проживали і виховувалися в

почесних сім'ях на селі. Він також запровадив модель догляду за немовлятами неодружених жінок. Таких матерів влаштовували домашніми служницями, вони мали змогу бачитися із своїми дітьми у вільний від роботи час [361, с. 12].

Незважаючи на цю інноваційну практику, на початку XX ст. 70–80 тис. дітей все ще перебували під опікою в закладах різного типу, в той час як лише близько 10 тис. дітей проживали в нерідних сім'ях. Але одне із нововведень Вікторіанської доби, а саме дитяча еміграція, яка повинна була стати радикальним вирішенням проблем дітей міської бідноти, підлягло сильній критиці, особливо з боку дорослих, які самі ще дітьми пройшли крізь це. Воно передбачало виселення соціально-незахищених дітей на територію Британських колоній, таких як Канада і Австралія, що мало на меті дати дітям «нову перепустку» в життя. Таким чином дітей виселяли, починаючи з XVII ст., але це явище стало масовим лише після 1860 року. За підрахунками, з 1870 і до 1967 рр. щонайменше 150 тис. дітей було вислано за кордон у такий спосіб, більшість з них повністю втратили зв'язок з рідними. Застосування такої практики мотивувалося бажанням врятувати дітей від загниваючого впливу міського життя в Британії. Це був один із способів уникнути витрат на утримання дітей під тривалою опікою, а також метод збільшення британського населення в колоніях. Дітей переважно відсилали на проживання у нові сім'ї, а деякі із самого початку потрапляли в заклади опіки.

Така практика залишалася незмінною аж до Другої світової війни, поки акцент не змістився в бік пошуків можливостей для утримання дітей у рідних сім'ях, а останніх — у суспільстві. Британське суспільство пережило масову воєнну евакуацію, коли дітей висилали з міст в села, щоб уникнути бомбардування. Дітей поселяли в чужі сім'ї навмання, оскільки не вистачало ні часу, ні ресурсів для проведення обстеження сімей чи підбору дітей в сім'ї таким чином, щоб максимально задовольнити їхні потреби. У результаті багато дітей проживали у невідповідних сім'ях, деякі з них пройшли через

недбале ставлення і експлуатацію [362]. Після закінчення Другої світової війни в багатьох європейських країнах, зокрема, Великій Британії, на державному рівні розроблялися програми влаштування дітей-сиріт та підлітків з неблагополучних родин до нових сімей для перевиховання та соціалізації. Однак, знадобилися десятиліття для правового впорядкування, розвитку та вдосконалення інституту прийомних сімей [361, с. 13].

На сьогодні система фостерних сімей успішно функціонує та розвивається у Великобританії. Більшість дітей, які з різних причин опинилися без батьківського піклування, проживають не в дитячих будинках, а саме в таких прийомних родинах. Правове регулювання цього інституту забезпечує Закон про дітей. Цей документ вперше закріпив термін «батьківська відповідальність» (parental responsibility), під якою розуміють «всі права, обов'язки, моральні зобов'язання, функції, відповідальність і повноваження батьків дитини при спілкуванні з нею і поводженні з її майном, закріплені законодавчо». До фостерних сімей потрапляють діти, які не досягли 16 років. У фостерній сім'ї не можуть перебувати більше трьох дітей. Винятком з цього правила можуть бути випадки, коли рідні брати і сестри, кількість яких перевищує означену, потребують опіки. Крім Закону про дітей, існують також загальні інструкції про влаштування дітей (Arrangements for Placement of Children (General) Regulations) і Правила влаштування дітей на фостерне виховання (Foster Placement (Children) Regulations), нормативні акти більш детально регламентують процес розміщення дитини у фостерній сім'ї з урахуванням різноманітних життєвих ситуацій і обставин [363].

У 1999 р. Національна асоціація фостерної опіки Великобританії (NFCA) підготувала і опублікувала Національні стандарти фостерного виховання у Великобританії. На додаток до Національних стандартів робочою групою Національної асоціації фостерного виховання Великобританії (NFCA) були підготовлені ще два документи: Звіт і рекомендації Робочої групи Великобританії, що стосуються фостерного

виховання, і Кодекс процедур з відбору, оцінки підготовки та підтримки фостерних вихователів. Таким чином, ефективне законодавче регламентування альтернативного сімейного влаштування дітей в Англії сприяє результативності його функціонування. У Великій Британії функціонує 150 державних служб оцінки потреб і планування надання соціальних послуг, до обов'язків яких входить визначення потреб, призначення соціальних послуг, соціальної допомоги. Сутність їхньої діяльності полягає в тому, щоб з метою забезпечення отримання клієнтами насправді потрібних їм послуг формувати системи різноманітних соціальних служб, розробляти гнучкі схеми надходження коштів. Найвідомішою у Великій Британії з недержавних організацій є Національне товариство попередження жорстокого ставлення до дітей (NSPCC) [364, с. 164].

У Великій Британії практично немає значної кількості будинків-інтернатів для дітей. У деяких місцевостях трапляються лише невеликі школи-інтернати. Поширеним є перебування дитини на короткостроковому проживанні. Найпопулярніша форма — foster families (foster з англійської означає «виховувати (чужу дитину); передавати дитину на виховання; сприяти розвитку, заохочувати»). Вони розглядаються як прийомні сім'ї, де виховується до 80% усіх дітей, позбавлених батьківського піклування. Обсяг соціальної допомоги на дитину визначається індивідуально і залежить від комплексу наданих послуг відповідно до індивідуальних потреб. Задля забезпечення достатньої кількості фостерних вихователів на рівні держави створено мережу спеціальних фостерних агентств, що реалізують дві головні функції — пошук і підготовку потенційних вихователів; створення комплексу безоплатних послуг для дітей-сиріт і вихователів. У Великій Британії понад 76% дітей, які потребують опіки, перебувають у фостерних сім'ях.

Другий вид фостерингу — це приватна домовленість між батьками та фостерними вихователями про опіку над дитиною, що здійснюється в будинку опікуна без залучення органів місцевої влади. Дослідження, що було

проведене командою науковців у Британії, показало, що близько половини дітей, які потребують догляду мають бути влаштовані у фостерні сім'ї. таким чином, можна підсумувати, що влаштування дитини у родину є найбільш ефективною формою влаштування дитини, яка потребує опіки [365, с. 133–134].

Цікавим є досвід США, де ще в 1909 році критикувалися великі інтернатні заклади, які поширилися в США наприкінці XIX ст. — на початку XX ст. завдяки міграції. Супротивники такої форми виховання критикували заклади за велику вартість порівняно з прийомними сім'ями, які вже існували на той час. Того ж року на державному рівні було схвалене рішення відмовитися від системи інтернатних закладів. Натомість, першочерговими заходами було визначено дії з підтримки рідних сімей вразливих дітей перед їх влаштуванням у прийомні сім'ї, а інтернатні заклади використовувалися лише за особливих обставин. Стрімке зменшення кількості дітей в інтернатних закладах США розпочалося в кінці 1930-х років. Цьому сприяло прийняття у 1937 році Закону про соціальний захист (Social Security Act), який забезпечив надання фінансової підтримки сім'ям з дітьми, які потрапили у складні життєві обставини. Завдяки цьому законові наступні 60 років кількість дітей в інтернатах поступово зменшувалося приблизно на 1–2% щороку.

У Швеції процес деінституалізації дітей розпочався в середині 50-х років минулого століття. Хоча в цій країні політика державного утримання дітей ніколи не була на першому плані: діти, які з різних причин не можуть проживати в рідній сім'ї, переважно влаштовувалися в дитячі будинки сімейного типу. На сьогодні близько 75% державних дитячих будинків у Швеції опікуються не більше як 9 дітьми одночасно, а їх перебування обмежується коротким проміжком часу.

Міжнародні експерти у сфері соціального захисту дитинства стверджують, що процеси деінституалізації, які сьогодні тривають як в Україні, так і в інших країнах СНД та Східної Європи, — це синонім

докорінної перебудови старої системи соціального захисту вразливих сімей і дітей. Адже успадкована система, зосереджуючись на інтернатних закладах, нехтувала роллю сім'ї в розвитку дитини і замінювала її державною опікою не лише для дітей-сиріт, а й для дітей з розладами поведінки та особливими потребами. До масштабної інституалізації дітей призвела й практика, коли замість підтримки батьків як засіб впливу широко використовували позбавлення батьківських прав [322, с. 76].

Для вирішення значних проблем цікавим вбачається досвід Польщі, яка має давні витоки опікунсько-виховних інституцій. Так, вже в кінці середньовіччя система допомоги дітям-сиротам була добре розбудована. Опіку, допомогу та підтримку можна було отримати в різних інституціях. Занедбаними дітьми і сиротами займалися лікарні для дорослих, заклади опіки при парафіях.

Сучасна Польща має цікавий підхід до соціального захисту. Види соціальної допомоги включають такі як: допомога інвалідам і хворим; допомога малозабезпеченим; допомога престарілим; допомога особам, які знаходяться в залежності (наприклад, алкогольній чи наркотичній), та їх близьким; утримання і підтримка дитячих будинків, прийомних сімей, надання послуг з усиновлення, допомога сиротам або інші соціальні послуги, адресовані дітям та молоді; організований розподіл речових дарів, одягу, продуктів харчування та фінансової підтримки; утримання притулків для бездомних або допомога їм іншим способом; допомога жертвам стихійних лих; допомога біженцям. При цьому, особа може одержувати одночасно декілька видів повноцінних допомог без обмежень [366].

Категорія дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, серед соціально-вразливої верстви населення законодавчо не виділяється. Основним нормативно-правовим актом у сфері соціального захисту дітей-сиріт Польщі є Закон Республіки Польща «Про соціальну допомогу», однак, він містить загальні, декларативні положення. Лише статтею 7 визначено, що дітям-сиротам надається соціальна допомога. Допомога надається в двох

формах: грошовій та натуральній, де до останньої відносяться одяг, продукти харчування [367]. Також існує таке поняття як «сімейна рента» — це грошова виплата, що надається дітям у разі втрати одного чи обох батьків. Дана допомога становить 460 доларів. Чисельність дітей-сиріт не фіксується, тому офіційні дані відсутні [366].

Але найбільш вартою для запозичення Україною є наявність в Польщі різноманітних центрів для підтримки соціально незахищених громадян. Щодо дітей-сиріт, то існує нова модель установ, де одночасно проживають 12–14 дітей, з якими працюють 4–5 вихователів. Установа передбачена для тимчасового перебування дітей, поки не буде знайдено для них нову родину. Інша форма виховання — спеціалізовані соціальні гуртожитки для проживання до 30 осіб. Повноваження з улаштування цієї форми делеговані державою громадським організаціям [368]. Місцева влада схвалює співпрацю неурядових інституцій, що створюють соціальні центри, надають підтримку соціально незахищеним верствам населення, та намагається всіляко їм допомагати. Кожна із організацій працює з певною категорією осіб, надаючи їм різноманітну допомогу (психологічну, соціальну, юридичну, матеріальну).

Законодавчим актом, що регулює діяльність неурядових організацій в Польщі, є Закон «Про діяльність громадської користі та волонтерство», прийнятий 24 квітня 2003 року. Відповідно до даного закону, діяльністю громадської користі визнається суспільно корисна діяльність, що ведеться громадськими організаціями у сфері громадських завдань, а саме у сфері соціальної допомоги, благодійної діяльності. Також в ньому зазначено, що органи громадської адміністрації проводять діяльність у сфері громадських завдань у співпраці з громадськими організаціями та суб’єктами, які ведуть діяльність громадської користі відповідно до території та завдань, що належать до компетенції органів громадської адміністрації. Органи громадської адміністрації замовляють громадським організаціям виконання певних громадських завдань, в тому числі і в сфері соціального захисту, з повною чи частковою фінансовою підтримкою. Що стосується питання

фінансування діяльності громадських організацій, створених ними центрів чи світлиць, великим плюсом є те, що кожен платник податку в Польщі кожного місяця може направляти 1% від суми свого податку на рахунок громадської організації [369, с. 182-184].

Підводячи підсумки, автори доходять висновку про те, що для сфери соціального-захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в Україні необхідно запозичити такий досвід та внести відповідні зміни:

1) оскільки зайнятість для кожної особи має вагоме місце в житті, в тому числі для прийняття рішення щодо всиновлення, державі необхідно проводити належну професіоналізацію прийомних вихователів, здійснювати достатню фінансову підтримку для вирішення проблем з безробіттям та проводити щодо цього питання інформаційну кампанію;

2) посилити соціальну рекламу по сприянню сімейних форм виховання;

3) делегувати з центрів соціальних служб деякі повноваження у сфері соціального захисту дітей-сиріт громадським організаціям;

4) започаткувати співпрацю неурядових інституцій з органами державної влади та місцевого самоврядування шляхом замовлення останніми певних громадських завдань, в тому числі і в сфері соціального захисту дітей-сиріт, з повною чи частковою фінансовою підтримкою, що одночасно буде сприяти зайнятості населення;

5) популяризувати інформацію про можливість здійснювати благодійні внески на рахунок громадських організацій, що здійснюють діяльність у сфері соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування [369, с. 183].

Доцільним буде також дослідити і досвід соціального захисту багатодітних сімей, що практикується у різних країнах ЄС. А. Добрянський зазначає, що майже всі держави світу, за винятком Китаю, Індії, Пакистану та ще декількох країн, останніми роками зіштовхуються з проблемою зниження народжуваності [370, с. 104].

Цей процес торкнувся і країн Європи. Наприкінці XX ст. — на початку XXI ст. швидкими темпами відбувається процес скорочення населення в усіх країнах Європейського Союзу. Показник сумарної народжуваності на рівні 1,1–1,2 дитини на одну жінку спостерігається у Чехії, Іспанії, Словенії, у Німеччині — 1,3. Ці країни вдаються до практики стимулювання народжуваності у тих родинах, які вже мають дітей та бажають збільшити їх чисельність. Таким чином, європейські країни намагаються зберегти рівень відтворення населення за рахунок популяризації багатодітності [371]. Із січня 1996 р. у Німеччині була введена нова система, відповідно до якої допомога багатодітним сім'ям надається у формі додаткової податкової знижки. Так, при розрахунку прибуткового податку з суми оподаткування віднімається певна сума допомог на дітей. Крім того, за народження кожної дитини матір отримує додатково податковий бонус. Сім'ям, що мають дітей, надається допомога на професійне навчання, а також податкові пільги на індивідуальне будівництво. Так звана дитяча допомога у Німеччині надається до 18 років включно, для дітей, що отримують освіту, — до 25 років [372, с. 55].

Соціальна політика в Німеччині передусім спрямована на підтримку середнього класу і його представників із малого та середнього бізнесу. Також для дітей з багатодітних сімей, котрі отримують вищу освіту, збільшено віковий рівень отримання пільг до 25 років. В рамках соціальної допомоги багатодітним сім'ям у Німеччині надається допомога на засоби існування (гуртожиток, предмети гігієни, опалювання і на особисті потреби), а також допомогу при особливих життєвих обставинах (вагітність, пологи або призначений лікарями відпочинок для матері та дитини). Дуже важливим є те, що у Німеччині, як і в багатьох країнах ЄС (Фінляндія, Швеція, Нідерланди), для багатодітних батьків створюються сприятливі умови в трудових правовідносинах. Крім цього, в країнах ЄС держава активно залучає до роботи в соціальній сфері національні та міжнародні громадські організації, які виконують великий обсяг роботи. Проте, хоч Німеччина і витрачає багато коштів на сімейну політику, народжуваність там низька.

Одна з причин — погано функціонує система дитячих садків, що робить материнство соціально ризикованим [373, с. 157]. Німці до багатодітності відносяться з прагматизмом і віддають належне ідеї взяти на себе відповідальність за таку кількість дітей, яку одна сімейна пара зможе утримати.

Вважається, що найкраще в Європі піклуються про багатодітних сімей у Франції. У цій країні, що має найвищу народжуваністю в континентальній Європі, існує державна програма «Велика сім'я», яка адресована багатодітним сім'ям. Ця програма існує з 1921 р. і в рамках загальної державної політики по стимулюванню народжуваності пропонує багатодітним сім'ям субсидування і пільги. Багатодітним сім'ям надаються податкові пільги. Народження кожної наступної дитини зменшує базу оподаткування так, що сім'ї з чотирма дітьми практично взагалі не платять податків. Поширюється ця пільга на всіх громадян, незалежно від їхнього достатку [374, с. 6].

Франція є однією із тих небагатьох країн, що мають чітко виражену політику підтримки багатодітності. Це виявляється в системі щомісячних виплат, які здійснюють тільки після народження другої дитини, що є унікальним випадком для Європи. Виплати й далі збільшуються за прогресивною шкалою. Обсяг виплат на третю дитину більший за обсяг виплат на другу в 2,3 рази, а обсяг виплат на четверту — в 3,6 рази. Для дітей до шести років сім'ям надається матеріальна допомога для замовлення послуг вихователя. В основі французької системи соціального захисту багатодітних сімей є той самий фінансовий інструмент — податкові знижки. Крім цього, питання догляду за дітьми дошкільного віку перебуває на контролі держави: при бажанні батьків за замовлені послуги вихователя заплатить держава. У Франції відпустка по материнству триває 16 тижнів при народженні першої і другої дитини, 26 тижнів — при народженні третьої, 34 тижні — при народженні близнят. З січня 2002 р. введено батьківську

відпустку розміром 11 днів при народженні однієї дитини, 18 днів — при народженні близнят.

Потрібно додати, що у Франції високі витрати держави на підтримку сімей з дітьми поєднуються з розвиненою системою послуг із догляду за дошкільнятами, що дає у результаті вищу народжуваність [375]. Працюючим батькам пропонується самим вибрати спосіб догляду за дітьми, найбільш відповідний потребам даної сім'ї. Сім'ї працюючих батьків можуть також використовувати для догляду за дитиною працю бабусь, дідусів або інших родичів, які можуть отримати з цією метою оплачувану відпустку.

У Польщі до недавнього часу право на спеціальну допомогу мали всі багатодітні сім'ї, в яких було троє чи більше дітей. Зараз введено спеціальний критерій: допомогу з багатодітності можна отримати лише у тому випадку, якщо дохід на кожного члена сім'ї складає в перерахунку менше 125 дол. США на місяць. Важливу роль у країні відіграє Ліга Польських Родин. Саме вона як представник громадськості закликає всіх поляків до побудови солідарної держави. Сімейна політика — це найважливіший елемент стабільного розвитку держави і найкраща інвестиція. У 1990–1997 рр. у Польщі дії держави стосовно сім'ї були скеровані насамперед на сім'ї, які перебували в складній матеріальній ситуації. Основна форма допомоги — фінансова. Починаючи з 2007 р., поляки змогли відчути покращення ситуації польських сімей, збільшення народжуваності та кращі умови виховання дітей [370, с. 104].

Таким чином, бачимо, що зарубіжні країни одностайні у визначенні сім'ї, дитинства, материнства та батьківства однією з найвищих соціальних цінностей в державі. Кожна розвинена країна як європейського, так і інших континентів розробляє та впроваджує цілу низку заходів, спрямованих на утвердження цінності сім'ї як основного осередку суспільства, у якому відбувається народження та виховання дітей, забезпечення основних матеріальних та духовних (у спілкуванні, розвитку, вихованні, підтримці, соціалізації, тощо) потреб кожного її члена, як наслідок — усього

суспільства. З метою забезпечення благополуччя кожної сім'ї запроваджуються різноманітні заходи соціального захисту, які насамперед стосуються найбільш соціально вразливих категорій сімей — багатодітних малозабезпечених. Пропагуються соціальні заходи щодо стимулювання народжуваності, а також щодо пріоритету сімейних форм виховання дитини. Акцент державної сімейної політики в основному ставиться на превентивних заходах — заходах щодо попередження потрапляння сімей у скрутне становище, попередження дитячої бездоглядності, сирітства, тощо.

Підсумовуючи наведене, аналізуючи позитивний зарубіжний досвід у сфері соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства, слід виділити наступні перспективні заходи та напрямки його впровадження в межах України:

– необхідно запровадити інтенсивний процес деінституалізації опіки над дітьми, що позбавлені батьківського піклування (діти-сироти, інші категорії дітей), та не лише декларувати, а й реалізувати пріоритетність форм сімейного виховання дитини;

– стимулювати створення прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу, а також народжуваність дітей шляхом запозичення досвіду Німеччини та Польщі та надання істотних податкових пільг, відсоток яких зростатиме пропорційно кількості народжених (взятих на виховання чи під сімейну опіку дітей);

– перейняти досвід Великобританії, закріпивши на нормативному рівні Стандарти (правила) виховання дитини у прийомних сім'ях, дитячих будинках сімейного типу та інших закладах сімейного виховання дітей, що позбавлені батьківського піклування;

– розробити систему заходів соціального захисту дітей, що перебувають у місцях позбавлення чи обмеження волі, яка, зокрема, буде включати матеріальну допомогу при закінченні відбування покарання для влаштування у навчальний заклад, соціальні педагогічні, психологічні та

юридичні послуги, соціальний патронаж та супроводження такої дитини і нагляд за її морально-психологічним станом;

– перейняти досвід Франції та розробити систему заходів держави щодо забезпечення багатодітним сім'ям першочергової можливості реалізувати своє право на отримання безоплатного житла, пільги у здійсненні індивідуального житлового будівництва, а також щодо забезпечення усіх членів багатодітної сім'ї можливістю безоплатного професійного навчання шляхом надання певних пільг при вступі до вищих навчальних закладів;

– необхідно змістити акцент державної сімейної політики на превентивні заходи — запобігання потраплянню українських сімей у скрутне становище, тобто запобігати випадкам настання соціальних ризиків — малозабезпеченість, сирітство, позбавлення батьківських прав, погіршення здоров'я дитини. Задля досягнення таких цілей необхідна ціла низка економічних та правових заходів;

– перейняти досвід США та запровадити допомогу чи пільги тим сім'ям чи особам (батькам та матерям), які знову об'єдналися з дітьми, що дозволить заохотити громадян України до збереження сімей та родинних стосунків, пріоритетність форм сімейного виховання та утвердження цінності сім'ї у суспільстві;

– обов’язкове індексування усіх допомог та виплат відповідно до підвищення цін та вартості життя;

– участь недержавних та благодійних, волонтерських організацій у наданні соціальних послуг та допомог сім'ям та дітям;

– запровадити систему добровільного (недержавного) соціального страхування сімей від впливу різноманітних соціальних ризиків: малозабезпеченість, хвороби дітей, тимчасова непрацездатність чи втрата роботи, про що прийняти відповідний закон;

– також доцільно перейняти досвід Франції та Швеції та інших провідних європейських країн щодо створення ефективної системи догляду за малолітніми дітьми на період, коли батьки працюють: забезпечити

ефективну роботу та доступність різноманітних закладів дошкільного виховання дітей, можливість отримання соціальних послуг вихователів та доглядальниць за дітьми у разі, якщо сім'я працює та не має змоги одночасно постійно доглядати своїх дітей, тощо, запровадити систему допомог для бабусь та дідусів, які постійно доглядають за внуками з огляду на повну зайнятість батьків малолітніх дітей.

Таким чином, підсумовуючи вищесказане, слід зауважити, що багаторічний позитивний досвід деінституалізації та децентралізації у країнах Європи та США щодо надання усіх видів соціального захисту сім'ям, дітям та їх батькам і матерям, проголошення та закріплення пріоритетності форм сімейного виховання дітей, створення системи ефективної матеріальної та морально-психологічної (семінари, консультації) сімей дає свої результати у підвищенні життєвих стандартів громадян зазначених країн, допомагає запобігати дитячій безпритульності та в цілому створює міцну основу для побудови розвиненого суспільства та держави. Тому виділені нами особливості та заходи впровадження зарубіжного досвіду соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні потребують врахування при розробці державних цільових програм розвитку сімейної та соціальної політики, загальнодержавних стратегій розвитку.

Висновки до розділу 4

1. Зроблено висновок про те, що у галузі соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства існує чимало проблем, які потребують нагального реагування та вирішення. Такі проблеми висвітлені у науковій доктрині досить фрагментарно, а наведені позиції дослідників потребують узагальнення та систематизації, зведення усієї виявленої проблематики в єдину систему за відповідною класифікацією. Тому з огляду на зазначене, запропоновано класифікувати проблеми соціального захисту сім'ї, дитинства,

материнства та батьківства в залежності від аспекту прояву поняття соціального захисту зазначених категорій осіб: а) інституційні проблеми — це проблеми соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства, що характеризують зазначене поняття як напрям державної політики — соціальну та сімейну політику — та полягають у недосконалості системи уповноважених державою органів та їх компетенції щодо здійснення заходів соціального захисту сімей, дітей, що зазнали впливу соціальних ризиків. Також до зазначених проблем можна віднести і принципи побудови такої системи соціального захисту, розподілу фінансування та повноважень; б) проблеми недосконалості нормативно-правового регулювання соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства характеризують поняття соціального захисту як систему нормативно-правових актів, які передбачають заходи щодо соціального захисту сімей, дітей, інших окремих осіб, що зазнали впливу соціальних ризиків. Наведена група проблем зазначена нами другою, проте, вона не є менш важливою за попередню. Адже саме чітке та зрозуміле нормативно-правове регулювання є основною підвалиною для упорядкованих правовідносин та ефективного гарантування прав усіх їхніх учасників. Наведена група проблем відображає наявні недосконалості юридичної техніки, помилки у побудові юридичних конструкції у нормативно-правових актах щодо соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства, а також охоплює наявність прогалин чи колізій у законодавстві стосовно досліджуваної проблематики; в) процедурні проблеми соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства можна також назвати проблемами правозастосування. Зазначена група проблем характеризує поняття соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства як процес безпосередньої діяльності конкретних уповноважених державою органів та органів місцевого самоврядування відповідно до наданих повноважень щодо надання сім'ї, дітям, іншим особам соціальних послуг, допомог, пільг та інших видів соціального захисту. Зазначені проблеми виявляються у недосконалості процедури надання таких

видів соціального захисту, забюрократизованості та недоступності окремих видів соціального захисту для осіб, які на них претендують; г) проблеми фінансування заходів соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства відображають матеріально-ціннісне вираження поняття соціального захисту.

2. До проблем у формуванні та функціонуванні інституційного механізму забезпечення соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства віднесено такі: а) відсутність чіткої законодавчої регламентації конкретних заходів, що їх зобов'язані вживати органи законодавчої влади та центральної і місцевої державної виконавчої влади, органи місцевого самоврядування щодо забезпечення соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства; б) відсутність системи контролю (в тому числі і громадського) за діяльністю уповноважених органів у сфері соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства, оцінки ефективності реалізації ними затверджених програм соціального розвитку, надання соціальних гарантій, пільг, послуг, охоплення ними усіх осіб, що потребують соціального захисту; в) надмірна централізація системи органів соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства та наділення основними повноваженнями щодо здійснення таких заходів саме органів державної влади, поряд з тим, відсутність чітких повноважень щодо здійснення конкретних заходів соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства у органів місцевого самоврядування, що є найбільш наближеними до реальних потреб кожного конкретного громадянина; г) недостатня увага на законодавчому рівні приділяється діяльності уповноважених державних органів та органів місцевого самоврядування щодо вжиття заходів запобігання потраплянню українських сімей під вплив соціальних ризиків (тобто заходів щодо недопущення необхідності здійснення заходів щодо соціального захисту). В Україні діяльність уповноважених органів спрямована в основному на здійснення заходів щодо соціального захисту сімей, дітей та батьків, які уже потрапили у скрутне

становище. Надзвичайно мізерна кількість звітів таких органів щодо реалізації плану соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства містять конкретні заходи, які вживалися такими органами щодо підвищення матеріального та освітнього рівня сімей, забезпечення їхньої психологічної підтримки, підняття цінності та авторитету інституту сім'ї у конкретній громаді чи у суспільстві в цілому, заохочення щодо народження дітей, тощо; ґ) недостатня розповсюдженість та розробленість системи електронного врядування як системи взаємодії уповноважених органів державної влади та органів місцевого самоврядування з громадськими організаціями, конкретними громадянами та громадянським суспільством в цілому, а також забезпечення доступності інформації щодо соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства та кожного виду такого соціального захисту адресату; д) невключення до інституційної структури здійснення соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства недержавних елементів — функції щодо надання соціальних послуг зосереджено виключно у органів державної влади та органів місцевого самоврядування. На сьогодні не створено механізму можливої участі у цьому процесі приватних чи громадських структур та забезпечення якісної справедливої конкуренції у наданні таких послуг, внаслідок чого немає реального підвищення якості соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства.

3. До проблем недосконалості нормативно-правового регулювання соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства віднесено прогалини у законодавстві та відсутність системної нормативно закріпленої термінології. Так, на сьогодні відсутнє нормативне визначення поняття «інвалід з дитинства». Також до проблем недосконалості нормативно-правового регулювання досліджуваної проблематики слід віднести наявність численних оціночних понять у визначеннях основних термінів. Щодо досліджуваної проблематики також яскраво прослідковується такий недолік нормативного забезпечення як загромадженість нормативного матеріалу та

відсутність системності та логічного зв’язку між нормами наведеного інституту соціального захисту, наявність великої кількості спеціальних законів, які регламентують кожен вид допомоги чи пільг для кожної конкретної категорії соціально вразливих осіб з числа сімей, батьків та дітей, а також відповідних їм підзаконних нормативно-правових актів, постанов, положень, інструкцій, що доповнюють положення законів та деталізують процедури надання кожного виду соціального захисту, тим самим не полегшуючи доступ зазначених категорій осіб до соціального захисту, а навпаки, ускладнюючи його через створення громіздкої процедури, величезної кількості документів, які необхідно надати уповноваженим органам.

4. До процедурних проблем соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства віднесено наявність численних постанов, порядків та інструкцій щодо надання відповідних видів соціальних послуг, допомог та пільг соціально вразливим сім'ям, дітям та їх батькам, що породжує забюрократизованість, багатостадійність та ускладненість процедури доступу до кожного виду соціального захисту. До процедурних проблем соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства можна також віднести недостатню поінформованість суспільства про усі наявні види соціальних пільг, допомог та послуг, а також підстави для їх отримання.

5. Проблеми фінансування заходів соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства запропоновано розподілити на дві великі групи проблем: а) низькі законодавчі стандарти та розміри допомог; б) повна відсутність або недостатність фінансування законодавчо закріплених заходів соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства. Щодо першої виділеної групи слід відзначити те, що стандарти та розміри допомог соціально вразливим сім'ям та дітям є мізерно малими, тобто держава прагне забезпечити лише наймінімальніші потреби соціально вразливої категорії осіб, у контексті чого можна відзначити, що такий рівень фінансового

забезпечення не здатен створити належний соціальний захист та гарантувати гідний рівень життя сім'ям, що потрапили у скрутне становище. Щодо другої групи проблем, то слід зазначити, що відсутнє належне фінансове забезпечення уже задекларованих заходів соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства. Зокрема, на практиці непоодинокими є випадки незабезпечення дітей-сиріт соціальним житлом у зв’язку з відсутністю житла, призначеного для таких цілей, відсутності належного фінансування медичного обслуговування дітей-інвалідів та інвалідів з дитинства, тощо.

6. Виділено основні принципи та завдання, що ставляться на даний час державою та законодавцем перед реформуванням соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні: забезпечення децентралізації системи надання усіх видів соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства; пошук нових моделей побудови системи соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства, залучення до здійснення заходів соціального захисту нових суб’єктів — недержавних установ та організацій, інститутів громадянського суспільства, пошук нових додаткових джерел фінансування; створення ефективного конкурентного середовища щодо надання різних видів соціального захисту сім'ям, дітям та їх батькам, зокрема, соціальних послуг; акцентуалізація уваги на необхідності здійснення саме превентивних заходів щодо запобігання потраплянню українських сімей у складні життєві обставини; підняття авторитету та статусу сім'ї в Українському суспільстві; внесення змін до чинного нормативно-правового регулювання щодо удосконалення термінів, процедур надання соціальних допомог, пільг та послуг; підвищення державних соціальних стандартів у наданні соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства, тощо; запровадження міжнародного та провідного зарубіжного досвіду у сфері соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства.

7. Запропоновано удосконалення соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні розглядати як окремий комплексний напрямок соціальної, економічної, демографічної та правової політики, що полягає у застосуванні економічних важелів, засобів правотворчості та правозастосування, засобів формування у суспільній свідомості цінності сім'ї як основоположного осередку суспільства, а також у гарантуванні належного рівня соціального захисту сімей, дітей та їх батьків, що потрапили у скрутне становище, що у кінцевому своєму результаті має на меті створення цілісної та комплексної системи правових, політичних, фінансових, психологічних та соціальних гарантій забезпечення гідного існування та розвитку інститутів сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні.

8. Виділено наступні напрямки удосконалення соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні: правові заходи. Зазначений напрямок та усі відповідні правові заходи також розподілено на певні групи: а) удосконалення чинного нормативно-правового регулювання; б) прийняття нових законів; в) імплементація загальних принципів та положень міжнародно-правових актів в чинну систему права України.

9. Зроблено висновок про доцільність прийняття нового кодифікованого нормативно-правового акта — Кодексу соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні, який дозволить усунути завантаженість правового регулювання досліджуваного питання численною кількістю законів та підзаконних нормативних актів, та запропоновано наступну структуру такого кодексу:

I — Загальні положення. У зазначеному розділі доцільно надати чіткі (без використання оціночних понять) визначення основних категорій та термінів, що використовуються щодо соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні.

II — Особливі положення. Доцільно розподілити на наступні глави:

1. Види соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні (зазначена глава повинна містити загальну правову

характеристику основних видів соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні).

2. Заходи соціального захисту сімей з дітьми в Україні (зазначена глава має містити статті щодо вичерпного переліку сімей, які визнаються в Україні такими, що зазнали впливу соціальних ризиків, а також конкретних видів їхнього соціального захисту — соціальний захист малозабезпечених, неповних, багатодітних сімей, тощо).

3. Заходи щодо соціального захисту дітей, що зазнали впливу соціальних ризиків (зазначена глава має містити статті щодо вичерпного переліку дітей, які визнаються в Україні такими, що зазнали впливу соціальних ризиків, а також конкретних видів їхнього соціального захисту — соціальний захист дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей-інвалідів, дітей-напівсиріт, тощо).

4. Окремі заходи щодо соціального захисту материнства та батьківства в Україні (зазначена глава має містити статті щодо надання окремих видів пільг, допомог та послуг матері при народженні дитини, матері (батьку) на догляд за дитиною, тощо).

5. Органи, уповноважені забезпечувати надання окремих видів соціального захисту (повинна містити вичерпний перелік органів та установ держави, місцевого самоврядування, що уповноважені забезпечувати надання окремих видів соціального захисту сім'ям, дітям, матерям та батькам в Україні, їхню компетенцію).

6. Порядок звернення за наданням окремих видів соціального захисту сім'ям, дітям, матерям та батькам (зазначена глава повинна визначити єдиний порядок звернення за наданням соціальних допомог, послуг, пільг сім'ям, дітям, матерям та батькам, вичерпний перелік документів, необхідний для надання кожного виду допомоги).

7. Порядок та умови фінансування (законодавець повинен визначити чіткий механізм фінансування заходів соціального захисту сім'ї, дитинства,

материнства та батьківства в Україні, його джерела (надавши можливість і додаткових недержавних надходжень у дану сферу) та обсяги).

10. Запропоновано наступні заходи щодо удосконалення інституційної побудови системи уповноважених органів, що здійснюють соціальний захист сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні: 1) децентралізація — передання основних повноважень щодо надання пільг, допомог та послуг сім'ям, дітям, їх матерям та батькам органам місцевого самоврядування, які є найбільш наближеними до потреб кожного громадянина; 2) залучення до системи здійснення заходів щодо соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства недержавних та невладних структур — неурядових організацій, громадських організацій, благодійницьких та волонтерських організацій, прийняття відповідних законів, якими надаються пільги та заохочення до ведення благодійницької громадської діяльності, зокрема, у сфері соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства; 3) створення ефективної системи контролю (в тому числі і громадського) за діяльністю уповноважених органів у сфері соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства, оцінки ефективності реалізації ними затверджених програм соціального розвитку, надання соціальних гарантій, пільг, послуг, охоплення ними усіх осіб, що потребують соціального захисту; 4) чітка законодавча регламентація конкретних заходів, що їх зобов’язані вживати органи законодавчої влади та центральної і місцевої державної виконавчої влади, органи місцевого самоврядування щодо забезпечення соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства; 5) розробка ефективної системи електронного врядування — системи взаємодії уповноважених органів державної влади та органів місцевого самоврядування з громадськими організаціями, конкретними громадянами та громадянським суспільством в цілому, а також забезпечення доступності інформації щодо соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства та кожного виду такого соціального захисту адресату; 6) спрямованість діяльності усіх державних органів та органів

місцевого самоврядування, недержавних та громадських організацій насамперед на превентивну роботу — на попередження потрапляння українських сімей та їх членів у скрутне становище, проведення ряду заходів економічної та фінансової, а також психологічної і консультативної підтримки усіх без винятку українських сімей, закріплення пріоритетності сімейного виховання дітей, відношення до української сім'ї як до найвищої соціальної цінності.

11. Виділено наступні перспективні заходи та напрямки його впровадження в межах України: а) необхідно запровадити інтенсивний процес де інституалізації опіки над дітьми, що позбавлені батьківського піклування (діти-сироти, інші категорії дітей) та не лише декларувати, а й реалізувати пріоритетність форм сімейного виховання дитини; б) стимулювати створення прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу, а також народжуваність дітей шляхом запозичення досвіду Німеччини та Польщі та надання істотних податкових пільг, відсоток яких зростатиме пропорційно кількості народжених (взятих на виховання чи під сімейну опіку дітей); в) перейняти досвід Великобританії, закріпивши на нормативному рівні Стандарти (правила) виховання дитини у прийомних сім'ях, дитячих будинках сімейного типу та інших закладах сімейного виховання дітей, що позбавлені батьківського піклування; г) розробити систему заходів соціального захисту дітей, що перебувають у місцях позбавлення чи обмеження волі, яка, зокрема, буде включати матеріальну допомогу при закінченні відбування покарання для влаштування у навчальний заклад, соціальні педагогічні, психологічні та юридичні послуги, соціальний патронаж та супроводження такої дитини і нагляд за її морально-психологічним станом; ґ) перейняти досвід Франції та розробити систему заходів держави щодо забезпечення багатодітним сім'ям першочергову можливість реалізувати своє право на отримання безоплатного житла, пільги у здійсненні індивідуального житлового будівництва; д) перейняти досвід Франції та розробити систему заходів держави щодо забезпечення усіх членів

багатодітної сім'ї можливістю безоплатного професійного навчання шляхом надання певних пільг при вступі до вищих навчальних закладів; е) необхідно змістити акцент державної сімейної політики на превентивні заходи — запобігання потраплянню українських сімей у скрутне становище, тобто запобігати випадкам настання соціальних ризиків — малозабезпеченість, сирітство, позбавлення батьківських прав, погіршення здоров'я дитини. Задля досягнення таких цілей необхідна ціла низка економічних та правових заходів; є) перейняти досвід США та запровадити допомогу чи пільги тим сім'ям чи особам (батькам та матерям), які знову об'єдналися з дітьми, що дозволить заохотити громадян України до збереження сімей та родинних стосунків, пріоритетність форм сімейного виховання та утвердження цінності сім'ї у суспільстві; ж) обов’язкове індексування усіх допомог та виплат відповідно до підвищення цін та вартості життя; з) участь недержавних та благодійних, волонтерських організацій у наданні соціальних послуг та допомог сім'ям та дітям; и) запровадити систему добровільного (недержавного) соціального страхування сімей від впливу різноманітних соціальних ризиків: малозабезпеченість, хвороби дітей, тимчасова непрацездатність чи втрата роботи, про що прийняти відповідний закон; і) також доцільно перейняти досвід Франції та Швеції та інших провідних європейських країн щодо створення ефективної системи догляду за малолітніми дітьми на період, коли батьки працюють, — забезпечити ефективну роботу та доступність різноманітних закладів дошкільного виховання дітей, можливість отримання соціальних послуг вихователів та доглядальниць за дітьми у разі, якщо сім'я працює та не має змоги одночасно постійно доглядати своїх дітей, тощо, запровадити систему допомог для бабусь та дідусів, які постійно доглядають за внуками з огляду на повну зайнятість батьків малолітніх дітей.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення і нове вирішення наукової проблеми – визначення сутності, ознак, принципів та особливостей здійснення соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні, дослідження сучасного стану правового регулювання соціального захисту відповідної категорії громадян, виявлення проблем та розробка основних шляхів його удосконалення, а також визначення перспективних напрямків запровадження зарубіжного досвіду у сфері соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні. У результаті проведеного дослідження сформульовано ряд концептуальних висновків, пропозицій та рекомендацій, орієнтованих на досягнення поставленої мети.

1. Виділено наступні етапи становлення та розвитку правового регулювання соціального захисту сім'ї:

I етап – початок зародження системи правового регулювання соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні – триває з 1990 року по 1996 рік;

II етап – становлення та розвиток українського законодавства, яке торкається регулювання соціального забезпечення та соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства – бере початок з 1996 року (із прийняттям Конституції) та триває до 1998 року; I

II етап – період активного розвитку законодавчого закріплення норм на основі яких здійснюється правове регулювання сім'ї, дитинства, материнства та батьківства – починається з 1998 року і триває по 2004 рік (до моменту набуття чинності Сімейного та Цивільного кодексів України);

IV етап –період продовження активного нормативно-правового забезпечення соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства та охоплює проміжок – з 2004 по 2010 роки;

V етап – це період захисту материнства у медичній сфері – триває з 2010 по листопад 2013 року. У цей період особливо наголошено на важливості та необхідності надання якісної та вчасної медичної допомоги з

метою уникнення народження дітей із різноманітними вадами, запобігання ускладнень та різноманітних ризиків при пологах тощо;

VI етап – період, що характеризується поступовим спадом розвитку правового регулювання соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства, що обумовлено рядом факторів, серед яких чи не найголовніше місце займає загострення ситуації на Сході України та проведенням антитерористичної операції (з 2013 по теперішній час;)

2. Запропоновано під соціальним захистом сім'ї, дитинства, материнства та батьківства розуміти систему економічних, організаційно-правових, фінансових заходів, які спрямовані на забезпечення сімей з дітьми, багатодітних, неповних та малозабезпечених сімей, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, інвалідів з дитинства та дітей-інвалідів належного життєвого рівня, надання їм соціальної допомоги та соціальної підтримки, встановлення гарантій, пільг, компенсацій внаслідок виникнення відповідних соціальних ризиків (малозабезпеченість, сирітство, інвалідність тощо), з метою їх подолання чи пом'якшення.

3. Принципи соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства – це основні засади, положення, які визначають сутність, зміст і напрямок соціального захисту сімей з дітьми, багатодітних, неповних та малозабезпечених сімей, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, інвалідів з дитинства та дітей-інвалідів, а також визначають сферу його правового регулювання, юридичний механізм забезпечення їх соціальних прав та інтересів, з метою підвищення рівня добробуту таких дітей та сімей, а також забезпечення їх можливості відчувати повноцінним членом суспільства.

Запропоновано на законодавчому рівні визначити єдиний перелік принципів соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства, які слід поділити на загальні і спеціальні принципи. До загальних необхідно віднести такі принципи як: 1) загальності соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства; 2) соціальної справедливості;

3) забезпечення рівня життя сімей з дітьми, багатодітних, неповних та малозабезпечених сімей, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, інвалідів з дитинства та дітей-інвалідів, не нижчого за законодавчо встановлений прожитковий мінімум; 4) диференціації форм і видів соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства; 5) гарантованості прав і законних інтересів сімей з дітьми, багатодітних, неповних та малозабезпечених сімей, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, інвалідів з дитинства та дітей-інвалідів; 6) адресності та індивідуального підходу до кожної сім'ї з дітьми, багатодітної, неповної та малозабезпеченої сім'ї, кожної дитини, дитини-сироти, позбавленої батьківського піклування, дитини-інваліда; 7) принцип наукової та економічної обґрунтованості соціальних норм, які б встановлювали достатній розмір матеріального забезпечення сімей з дітьми, багатодітних, неповних та малозабезпечених сімей, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, інвалідів з дитинства та дітей-інвалідів, який відповідає рівневі задоволення їх потреб.

Серед спеціальних принципів соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства необхідно виділити такі: 1) принцип соціального партнерства сім'ї та держави; 2) принцип забезпечення виховання та утримання дітей за принципом родинності та у сім'ї; 3) принцип пріоритетності прав та інтересів кожної окремої дитини та забезпечення її повноцінного, фізичного, психічного, інтелектуального та соціального розвитку; 4) принцип пріоритету сім’ї з дітьми над іншими соціальними категоріями громадян; 5) принцип забезпечення підвищення рівня життя багатодітних, малозабезпечених, неповних сімей; 6) принцип соціального захисту усіх членів сімей з дітьми, багатодітних, неповних та малозабезпечених сімей.

4. Під міжнародно-правовими стандартами соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства запропоновано розуміти систему мінімальних правових вимог визначених міжнародно-правовими нормами

(актами) до діяльності суб’єктів, які реалізують політику у сфері соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства, соціальних прав та гарантій їх реалізації, умов і рівня соціального захисту сімей з дітьми, багатодітних, неповних та малозабезпечених сімей, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, інвалідів з дитинства та дітей-інвалідів, які мають обов’язковий чи рекомендаційний характер для всіх держав-підписантів.

Визначено основні ознаки міжнародно-правових стандартів соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства, до яких належать такі: 1) є системою вимог і критеріїв до рівня соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства, соціальних прав, забезпечення їх реалізації; 2) містяться у міжнародно-правових нормах, які визначають основні соціальні права сімей з дітьми, багатодітних, неповних та малозабезпечених сімей, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, інвалідів з дитинства та дітей-інвалідів, види соціальних допомог, послуг та порядок їх надання, а також відповідні соціальні гарантії їх соціального захисту; 3) в залежності від суб’єктів прийняття міжнародно-правових стандартів соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства притаманний міжнародний, міждержавний, міжурядовий характер; 4) є у більшості випадків обов'язковими для держав-підписантів.

5. Акцентовано увагу на тому, що на нормативному рівні існує певна невпорядкованість відповідних видів соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства, оскільки норми, які визначають допомоги, послуги і пільги для сімей з дітьми, багатодітних, неповних та малозабезпечених сімей, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, інвалідів з дитинства та дітей-інвалідів; та встановлюють соціальні гарантії реалізації їх права на соціальний захист, розосередженні в багатьох підзаконних нормативно-правових актах, що ускладнює застосування їх на практиці, а також призводить до незнання громадяни своїх соціальних прав. У зв’язку з цим запропоновано систематизувати чинне

законодавство у сфері соціального захист сім'ї, дитинства, материнства та батьківства та прийняти єдиний нормативно-правовий акт який би регулював дане питання – Кодекс соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні .

6. Запропоновано державну соціальну допомогу як один із видів соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства визначити в таких двох аспектах: як вид соціальної діяльності уповноважених державних та соціальних органів; як грошову виплату та допомогу в натуральній формі.

В першому випадку під державною соціальною допомогою як одного із видів соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства слід розуміти вид соціальної діяльності уповноважених державних та соціальних органів, яка спрямована на забезпечення належного життєвого рівня сімей з дітьми, багатодітних, неповних та малозабезпечених сімей, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, інвалідів з дитинства та дітей-інвалідів, шляхом здійснення одноразових, періодичних або щомісячних виплат у розмірі визначеним чинним законодавством, з метою підвищення рівня їх доходів та подолання чи пом’якшення відповідних соціальних ризиків (малозабезпеченість, сирітство, інвалідність тощо), а також складних життєвих ситуацій, в яких опинилися відповідна категорія осіб.

В другому аспекті під державною соціальною допомогою як одного із видів соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства слід розуміти грошову виплату та допомогу в натуральній формі сім'ям з дітьми, багатодітним, неповним та малозабезпеченим сім'ям, дітям-сиротам та дітям, позбавлених батьківського піклування, інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам, яка здійснюється за рахунок держаного та місцевого бюджетів, а також добровільних пожертвувань в розмірі і порядку визначеним чинним законодавством, якщо сукупний дохід громадянина (сім'ї) нижчий за прожитковий мінімум та спрямована на їх матеріальну підтримку та подолання чи пом’якшення відповідних соціальних ризиків (малозабезпеченість, сирітство, інвалідність тощо).

Запропоновано серед основних ознак державної соціальної допомоги сім'ям з дітьми, багатодітним, неповним та малозабезпеченим сім'ям, дітям-сиротам та дітям, позбавлених батьківського піклування, інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам виділити наступні: 1) притаманний аліментарний характер (тобто державна соціальна допомога направлена на забезпечення найважливіших потреб сімей з дітьми, багатодітних, неповних та малозабезпечених сімей, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, інвалідів з дитинства та дітей-інвалідів, які необхідних для нормальної повноцінної їх життєдіяльності; 2) адресний характер (тобто отримувачами є визначені законодавством особи: матері, батьки, усиновителі, опікуни, піклувальники, діти-сироти, діти-інваліди тощо); 3) фінансується за рахунок Державного бюджету у вигляді субвенцій до місцевих бюджетів (крім окремих категорій працівників, які фінансуються за рахунок відповідних коштів органів, де вони працюють); 4) надання державної соціальної допомоги окремим категоріям громадян незалежно від наявності у них іншого доходу (допомога по народженню дитини, допомога при усиновленні дитини, допомога на дітей одиноким матерям); 5) притаманна грошова (разові, періодичні, щомісячні виплати) та натуральна форми (забезпечення продуктами харчування, одягом, взуттям, ліками тощо); 6) обмеженість відповідною тривалістю виплати допомоги; 7) цільовий характер – спрямована на подолання або пом’якшення відповідних соціальних ризиків (малозабезпеченість, сирітство, інвалідність тощо).

7. Запропоновано під соціальними послугами, які надаються сім'ям з дітьми, багатодітним, неповним та малозабезпеченим сім'ям, дітям-сиротам та дітям, позбавлених батьківського піклування, інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам розуміти передбачений чинним законодавством комплекс відповідних заходів правового, економічного, побутового, психологічного, інформаційного та ін.. характеру, які спрямовані на задоволення соціальних потреб відповідної категорії громадян, з метою поліпшення їх життєдіяльності, підвищення соціальної адаптації, подолання чи

пом’якшення відповідних соціальних ризиків (малозабезпеченість, сирітство, інвалідність тощо).

До соціальних послуг, які надаються дітям з багатодітних, неповних та малозабезпечених сімей, дітям-сиротам та дітям, позбавлених батьківського піклування, інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам можемо віднести: 1) санаторно-курортне оздоровлення; 2) забезпечення харчуванням в загальноосвітніх закладах, одягом, взуттям, спортивним інвентарем, газетами, журналами відповідно дитячого, юнацького, загальнопізнавального та виховного спрямування тощо; 3) надання медичного обслуговування; 4) надання правової допомоги; 5) надання освітньо-професійної підготовки, сприяння у працевлаштуванні - здійснення відповідних заходів щодо забезпечення гарантованого першого робочого місця; 6) вжиття заходів щодо медичної, трудової, соціальної реабілітації та адаптації; тощо.

8. Під соціальними пільгами в системі соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства запропоновано розуміти часткове або повне звільнення сімей з дітьми, багатодітних, неповних та малозабезпечених сімей, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, інвалідів з дитинства та дітей-інвалідів від виконання певного обов’язку у відповідній сфері (житлово-комунальній, транспортній, соціально-побутовій тощо), а також надання додаткових прав з метою подолання чи пом’якшення відповідних соціальних ризиків (малозабезпеченість, бідність, сирітство, інвалідність, багатодітність тощо).

Визначено систему соціальних пільг, які встановлюються для багатодітних, неповних, малозабезпечених сімей, дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування, інвалідів з дитинства та дітей-інвалідів, а саме: 1) надання пільгових кредитів; 2) надання 50 відсоткової знижки за користування житлом, комунальними послугами, вартості палива; 3) пільги у оподаткуванні; 4) позачергове отримання квартир або садибних будинків із соціального фонду; 5) пільговий проїзд усіма видами міського пасажирського транспорту (крім таксі), автобусами приміських і міжміських

маршрутів тощо; 6) надання адресної безготівкової субсидії; 7) безоплатне харчування у державних та комунальних дошкільних, загальноосвітніх навчальних закладах та шкільна форма; 8) пільги щодо влаштування до вищих навчальних закладів дітей-інвалідів, дітей із малозабезпечених сімей, діти-сироти та діти позбавлені батьківського піклування; 9) пільги у сфері охорони здоров'я (безкоштовне оздоровлення та відпочинок, одержання ліків за рецептами та ін.) тощо.

9. Внесено пропозиції щодо законодавчого підвищення мінімального розміру допомоги у зв'язку з вагітністю та пологами жінкам, зареєстрованим у центрі зайнятості як безробітні та виплати яких призначаються без урахування страхового стажу, непрацюючим жінкам, жінкам, зареєстрованим як суб'єкти підприємницької діяльності та встановлення його на рівні не меншого від прожиткового мінімуму для працездатної особи, так як встановлені на сьогодні законодавством розміри державної соціальної допомоги у зв'язку з вагітністю та пологами зазначеним категоріям жінкам не відповідають нормам Конституції України.

Запропоновано термін виплати допомоги у зв’язку з вагітністю та пологами збільшити, у зв’язку з чим ч. 3 ст. 8 Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» викласти у такій редакції: «Допомога у зв'язку з вагітністю та пологами призначається, якщо звернення за нею надійшло не пізніше шести місяців з дня закінчення відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами (внаслідок поважних причин – не пізніше 12 місяців), і виплачується жінкам за весь період відпустки, тривалість якої становить 70 календарних днів до пологів і 56 (у разі ускладнених пологів - 70) календарних днів після пологів (після народження першої дитини), 84 календарних днів до пологів і 70 календарних днів після пологів (після народження другої дитини); 98 календарних днів до пологів і 84 календарних дні після пологів (після народження третьої та наступної дитини (за наявності на утриманні відповідно однієї чи більше дітей). Жінкам, віднесеним до 1-4 категорій осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської

катастрофи, допомога по вагітності та пологах виплачується за 180 календарних днів зазначеної відпустки (90 - до пологів та 90 - після пологів). Зазначена допомога обчислюється сумарно та надається жінкам у повному обсязі незалежно від кількості днів відпустки, фактично використаних до пологів».

10. Під організаційно-правовими заходами соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування запропоновано розуміти як інструментальну складову соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, що являє собою сукупність нормативно визначених конкретних дій та соціальних послуг уповноважених державою органів, а також систему матеріальних допомог, виплат та визначених пільг, що спрямовані на забезпечення державою рівності прав між дітьми, що народжені та виховуються у шлюбі та дітьми-сиротами і дітьми, позбавленими батьківського піклування, шляхом задоволення потреб останніх в утриманні, вихованні, спілкуванні, освіті, забезпеченні житлом та робочим місцем, задоволення інших життєвих потреб, що виникають у зв'язку з необхідністю забезпечення нормальної життєдіяльності на рівні не нижчому від встановлених державою соціальних стандартів.

Запропонована класифікація видів соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування за такими критеріями: 1) джерелом фінансування: а) види соціального захисту, що здійснюються за рахунок коштів державного бюджету; б) види соціального захисту, що здійснюються за рахунок обласних бюджетів та бюджету АРК; в) види соціального захисту, що здійснюються за рахунок інших не заборонених законодавством джерел (наприклад, від недержавних благодійних фондів тощо); 2) за органами, що здійснюють соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: а) що надаються органами опіки та піклування (соціальний супровід, влаштування дитини); б) що надаються Центрами соціальних служб для молоді (соціальна адаптація, психологічна адаптація), в) що надаються місцевими державними адміністраціями чи

виконавчими органами міських чи районних у містах, сільських, селищних рад (соціальні послуги щодо працевлаштування, забезпечення житлом); г) що надаються навчальними та медичними закладами (соціальні освітні та медичні послуги) тощо. Також щодо зазначеної класифікації окремою групою слід виділити особливих суб'єктів здійснення соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Зазначені суб'єкти є похідними, вони не володіють владно-управлінськими повноваженнями у сфері соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, тобто повноваженнями щодо прийняття будь-яких рішень індивідуального чи нормативного характеру. Зазначені суб'єкти створюються на підставі рішень районних, районних у мм. Києві та Севастополі держадміністрацій, виконавчого комітету міської ради (міст республіканського Автономної Республіки Крим і міст обласного значення) на підставі заяви заінтересованих осіб, з урахуванням результатів навчання, подання відповідного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді і висновку служби у справах дітей про наявність умов для його створення, з метою реалізації державної політики щодо соціального захисту дітей, саме через них безпосередньо вказані категорії дітей отримують необхідні види державного соціального захисту, а зокрема, сімейне виховання та утримання.

Виділено дві групи організаційно-правових заходів, що здійснюються уповноваженими органами – центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики з питань сім'ї та дітей, органами опіки та піклування, місцевими державними адміністраціями, районними, районними у мм. Києві та Севастополі держадміністрацій, виконавчими комітетами міських рад (міст республіканського Автономної Республіки Крим і міст обласного значення, службами у справах дітей: 1) група – організаційно-правові заходи, що випливають із владно-управлінської компетенції зазначених органів та полягають у прийнятті ними відповідних рішень управлінського характеру, що створюють організаційно-правові

умови та підстави для подальшого здійснення соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; 2) група – організаційно-правові заходи, що спрямовані на безпосереднє здійснення соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування – надання соціальних послуг, матеріального забезпечення тощо..

11. Державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам запропоновано розуміти як складову частину системи соціального захисту інвалідів, що полягає у наданні інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам до 18 років матеріального забезпечення – виплати визначених законодавством грошових сум, розмір яких визначається, виходячи із встановленого законом прожиткового мінімуму для відповідної демографічної групи, з метою подолання негативних наслідків, спричинених дією такого соціального ризику, як інвалідність: створення матеріальних підвалин для досягнення максимально можливого рівня їхньої соціалізації та адаптації в суспільстві, інтелектуальної та фізичної діяльності, відтворення власних ресурсів та розвитку.

Виділено основні ознаки, що притаманні державній соціальній допомозі інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам: 1) матеріально-ціннісний характер; 2) залежність та обрахунок розміру такої допомоги від прожиткового мінімуму, встановленого для відповідних демографічних груп; 3) значний ступінь диференціації; 4) безпосередній та адресний характер; 5) виключний характер.

12. Запропоновано класифікувати проблеми соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в залежності від аспекту прояву поняття соціального захисту зазначених категорій осіб на:

Інституційні проблеми – це проблеми соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства, що характеризують зазначене поняття як напрям державної політики – соціальну та сімейну політику – та полягають у недосконалості системи уповноважених державою органів та їх компетенції щодо здійснення заходів соціального захисту сімей, дітей, що

зазнали впливу соціальних ризиків. Також до зазначених проблем можна віднести і принципи побудови такої системи соціального захисту, розподілу фінансування та повноважень;

Проблеми недосконалості нормативно-правового регулювання соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства характеризує поняття соціального захисту як систему нормативно-правових актів, які передбачають заходи щодо соціального захисту сімей, дітей, інших окремих осіб, що зазнали впливу соціальних ризиків. Наведена група проблем відображає наявні недосконалості юридичної техніки, помилки у побудові юридичних конструкції у нормативно-правових актах щодо соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства, а також охоплює наявність прогалин чи колізій у законодавстві стосовно досліджуваної проблематики;

Процедурні проблеми соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства можна також назвати проблемами правозастосування –виявляються у недосконалості процедури надання окремих видів соціального захисту, забюрократизованості та недоступності окремих видів соціального захисту для осіб, які на них претендують.

Проблеми фінансування заходів соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства відображають матеріально-ціннісне вираження поняття соціального захисту.

13. Запропоновано прийняти новий кодифікований нормативно-правовий акт – Кодекс соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні, який дозволить усунути завантаженість правового регулювання досліджуваного питання численною кількістю законів та підзаконних нормативних актів та запропоновано наступну структуру такого Кодексу:

І – Загальні положення – у зазначеному розділі доцільно надати чіткі (без використання оціночних понять) визначення основних категорій та

термінів, що використовуються щодо соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні.

ІІ – Особливі положення – доцільно розподілити на наступні глави:

1. Види соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні (зазначена глава повинна містити загальну правову характеристику основних видів соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні).

2. Заходи соціального захисту сімей з дітьми в Україні (зазначена глава має містити статті щодо вичерпного переліку сімей, які визнаються в Україні такими, що зазнали впливу соціальних ризиків, а також конкретних видів їхнього соціального захисту – соціальний захист малозабезпечених, неповних, багатодітних сімей тощо).

3. Заходи щодо соціального захисту дітей, що зазнали впливу соціальних ризиків (зазначена глава має містити статті щодо вичерпного переліку дітей, які визнаються в Україні такими, що зазнали впливу соціальних ризиків, а також конкретних видів їхнього соціального захисту – соціальний захист дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей-інвалідів, дітей-напівсиріт тощо).

4. Окремі заходи щодо соціального захисту материнства та батьківства в Україні (зазначена глава має містити статті щодо надання окремих видів пільг, допомог та послуг матері при народженні дитини, матері (батьку) на догляд за дитиною тощо).

5. Органи, уповноважені забезпечувати надання окремих видів соціального захисту – повинна містити вичерпний перелік органів та установ держави, місцевого самоврядування, що уповноважені забезпечувати надання окремих видів соціального захисту сім'ям, дітям, матерям та батькам в Україні, їхня компетенція.

6. Порядок звернення за наданням окремих видів соціального захисту сім'ям, дітям, матерям та батькам – зазначена глава повинна визначити єдиний порядок звернення за наданням соціальних допомог, послуг, пільг

сім'ям, дітям, матерям та батькам, вичерпний перелік документів, необхідний для надання кожного виду допомоги.

7. Порядок та умови фінансування – відповідно до даної глави законодавець повинен визначити чіткий механізм фінансування заходів соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні, його джерела (надавши можливість і додаткових недержавних надходжень у дану сферу) та обсяги.

14. Виділено наступні перспективні заходи та напрямки впровадження зарубіжного досвіду у сфері соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні: 1) необхідно запровадити інтенсивний процес де інституалізації опіки над дітьми, що позбавлені батьківського піклування (діти-сироти, інші категорії дітей) та не лише декларувати, а й реалізувати пріоритетність форм сімейного виховання дитини; 2) стимулювати розширення системи прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу, а також народжуваність дітей шляхом запозичення досвіду Німеччини та Польщі та надання істотних податкових пільг, відсоток яких зростатиме пропорційно кількості народжених (взятих на виховання чи під сімейну опіку дітей); 3) перейняти досвід Великобританії, закріпивши на нормативному рівні Стандарти (правила) виховання дитини у прийомних сім'ях, дитячих будинках сімейного типу та інших закладах сімейного виховання дітей, що позбавлені батьківського піклування; 4) розробити систему заходів соціального захисту дітей, що перебувають у місцях позбавлення чи обмеження волі, яка, зокрема, буде включати матеріальну допомогу при закінченні відбування покарання для влаштування у навчальний заклад, соціальні педагогічні, психологічні та юридичні послуги, соціальний патронаж та супроводження такої дитини і нагляду за її морально-психологічним станом; 5) перейняти досвід Франції та розробити систему заходів держави щодо забезпечення багатодітним сім'ям першочергову можливість реалізувати своє право на отримання безоплатного житла, пільги у здійсненні індивідуального житлового будівництва, а також

розробити систему заходів держави щодо забезпечення усіх членів багатодітної сім'ї можливістю безоплатного професійного навчання шляхом надання певних пільг при вступі до вищих навчальних закладів; 6) необхідно змістити акцент державної сімейної політики на превентивні заходи – запобігання потрапляння українських сімей у скрутне становище, тобто запобігати випадків настання соціальних ризиків – малозабезпеченість, сирітство, позбавлення батьківських прав, погіршення здоров'я дитини. Задля досягнення таких цілей необхідна ціла низка економічних та правових заходів; 7) перейняти досвід США та запровадити допомогу чи пільги тим сім'ям чи особам (батькам та матерям), які знову об'єдналися з дітьми, що дозволить заохотити громадян України до збереження сімей та родинних стосунків, пріоритетність форм сімейного виховання та утвердження цінності сім'ї у суспільстві; 8) обов’язкове індексування усіх допомог та виплат відповідно до підвищення цін та вартості життя; 9) забезпечити участь недержавних та благодійних, волонтерських організацій у наданні соціальних послуг та допомог сім'ям та дітям; 10) запровадити систему добровільного (недержавного соціального страхування сімей від впливу різноманітних соціальних ризиків: малозабезпеченість, хвороби дітей, тимчасова непрацездатність чи втрата роботи), про що прийняти відповідний закон; 11) також доцільно перейняти досвід Франції та Швеції та інших провідних європейських країн щодо створення ефективної системи догляду за малолітніми дітьми на період, коли батьки працюють – забезпечити ефективну роботу та доступність різноманітних закладів дошкільного виховання дітей, можливість отримання соціальних послуг вихователів та доглядальниць за дітьми у разі, якщо сім'я працює та не має змоги одночасно постійно доглядати своїх дітей тощо, запровадити систему допомог для бабусь та дідусів, які постійно доглядають за внуками з огляду на повну зайнятість батьків малолітніх дітей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Берлач А.И. Правоведение : учебник / [А. И. Берлач, С. С. Бычкова, Д. А. Карпенко, Е. А. Колодий, А. Е. Олейник, В. И. Осадчий]. — К. : Всеукр. ассоц. писателей «Правова єдність», 2008. — 864 с.

2. Конституція України: Науково-практичний коментар / [ред. колегія В. Я. Тацій (голова редкол.) О. В. Петришин (відпов. секретар), Ю. Г. Бараш та ін.] ; Нац. академ. прав. наук України. — 2-ге вид., переробл. І доповн. — Х. : Право, 2011. — 112 с.

3. Харчев А. Г. О путях дальнейшего укрепления семьи в СССР: социальные исследования / А. Г. Харчев // СОЦИС. — 1965. — Вып. 1. — С. 5-40.

4. Довідка для розгляду на апаратній нараді Дарницької районної в місті Києві державної адміністрації 23.02.2016 з питання: «Про реалізацію в Дарницькому районі державної сімейної політики» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://darn.kievcity.gov.ua.

5. Мельничук Л. М. Проблеми формування інституційного механізму державного регулювання розвитку інституту сім'ї в Україні / Л. М. Мельничук // Державне будівництво. — 2008. — № 2 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2008_2_13.

6. Бориченко К. В. Становлення то розвиток законодавства про соціальний захист сімей з дітьми / К. В. Бориченко. – Харків : Право, 2013. — С. 525-527.

7. Кодекс про шлюб і сім'ю в Україні / прийнятий Верховною Радою України від 20. 06.1969 р., № 2006-VII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1969. — № 26. — Ст. 20.

8. Кодекс законів про працю України : від 10.12.1971 р., № 322-VIII // Відомості Верховної Ради УРСР. — 1971. — Додаток до № 50.

9. Про зміни в системі центральних органів державної виконавчої влади України : Указ Президента України від 13.11.1992 р., № 566/92 // Збірник указів Президента. — 1992. — № 4.

10. Кулик О. М. Сфера державної сімейної політики в Україні: сутність і проблеми / О. М. Кулик // Державне будівництво. — 2013. — № 2 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.kbuapa.kharkov.ua/e–book/db/2013–2/doc/5/03.pdf.

11. Про державну допомогу сім'ям з дітьми : Закон України від 21.11.1992 р., № 2811-XII // Відомості Верховної Ради України. — 1993. - № 5. — Ст. 21.

12. Матвієнко О. Державна політика щодо жінок в Україні (кінець XX — початок XXI століть) / О. Матвієнко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. — 2006. — № 87-88. — С. 25-29.

13. Про затвердження важких робіт із шкідливими умовами праці, на яких забороняється застосування праці жінок : Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 29.12.1993 р., № 256 // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. — 1999. — № 12. — С. 327–347.

14. Про затвердження Граничних норм підіймання і переміщення важких речей жінками : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 22.12.1993 р., № 194 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0194-93.

15. Довгострокова програма поліпшення становища жінок, сім'ї, охорони материнства та дитинства : Постанова Кабінету Міністрів України від 28.07.1992 р., № 431 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/431-92-%D0%BF.

16. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей : Закон України від 24.01.1995 р., № 20/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 6. – Ст. 35.

17. Національна програма планування сім'ї : Постанова Кабінету Міністрів України від 13.09.1995 р., № 736 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/736-95-%D0%BF.

18. Порядок передачі дітей, які є громадянами України, на усиновлення громадянам України та іноземним громадянам, і здійснення контролю за

умовами їх проживання у сім'ях усиновителів : Постанова Кабінету Міністрів України від 20.07.1996 р., № 775 // Урядовий кур'єр. – 25.07.1996.

19. «Національна програма «Діти України» : Указ Президента України від 18.01.1996 р., № 63/96 // Урядовий кур'єр. – 25.01.1996.

20. Про заходи щодо посилення охорони материнства та дитинства», відповідно до якої визначено основні заходи щодо захисту дитинства та материнства : Постанова Кабінету Міністрів України від 04.12.1998 р., № 1929 // Офіційний вісник України. — 1998. — № 49. — Ст. 34.

21. Про порядок організації направлення дітей на оздоровлення за кордоном : Постанова Кабінету Міністрів України від 02.03.1998 р., № 263 // Офіційний вісник України. — 1998. — № 9. — Ст. 346.

22. Про Концепцію державної сімейної політики : Постанова Верховної Ради України від 17.09.1999 р., № 1063-XIV // Відомості Верховної Ради України. - 1999. — № 46. — Ст. 404.

23. Концепція безпечного материнства : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 29.03.2002 р., № 161-р // Офіційний вісник України. — 2002. — № 14. — Ст. 763.

24. Про попередження насильства в сім’ї : Закон України від 05.11.2001 р., № 2789-III // Відомості Верховної Ради України. — 2002. — № 10. — Ст. 70.

25. Про охорону дитинства : Закон України від 01.06.2000 р., № 1768-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 30. – Ст.142.

26. Про затвердження положення про прийомну сім’ю : Постанова Кабінету Міністрів України від 26.04.2002 р., № 565 // Офіційний вісник України. — 2002. — № 18. — Ст. 926.

27. Про заходи щодо заохочення народжуваності в Україні : Указ Президента України від 03.01.2002 р., № 5/2002 // Офіційний вісник України. — 2002. — № 2. — Ст. 51.

28. Про затвердження комплексних заходів щодо заохочення народжуваності на 2002–2007 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.07.2002 р., № 355-р // Офіційний вісник України. — 2002. — № 27. — Ст. 1283.

29. Про прожитковий мінімум : Закон України від 15.07.1999 р., № 966-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 38. – Ст. 348.

30. Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям : Закон України» від 01.06.2000 р., № 1768-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 35. – Ст. 290.

31. Про соціальний захист малозабезпечених громадян в умовах переходу на повну оплату вартості житлово-комунальних послуг : Указ Президента України від 30.09.1999 р., № 1239/99 // Урядовий кур'єр. – 05.10.1999.

32. Про основні напрями політики щодо грошових доходів населення України : Указ Президента України від 07.08.1999 р., № 969/99 // Офіційний вісник України. — 1999. — № 32. — Стор. 60.

33. Про запровадження адресної соціальної допомоги малозабезпеченим сім’ям : Постанова Кабінету Міністрів України від 22.02.1999 р., № 238 // Офіційний вісник України. — 1999. — № 8. — Стор. 44.

34. Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 р., № 2947-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2947-14.

35. Рекомендації парламентських слухань «Забезпечення прав дітей в Україні. Охорона материнства та дитинства : Постанова Верховної ради України від 22.09.2005 р., № 2894-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2005. — № 48. — Ст. 491.

36. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування : Закон України від 13.01.2005 р., № 2342-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 6. – Ст. 147.

37. Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей : Закон України від 02.06.2005 р., № 2623-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 26. – Ст. 354.

38. Про затвердження Порядку взаємодії центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та управлінь (відділів) освіти щодо підготовки до самостійного

життя дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, з числа учнів старших та випускних класів інтернатних закладів і шкіл соціальної реабілітації : Наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту та Міністерства освіти і науки України // Офіційний вісник України. — 2007. - № 80. - Ст. 2985.

39. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади : Указ Президента України від 09.12.2010 р., № 1085/2010 // Урядовий кур'єр. – 2010. – № 234.

40. Про затвердження Концепції подальшого розвитку перинатальної допомоги та плану реалізації заходів Концепції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.moz.gov.ua/ua/portal/dn_20110202_52.html.

41. Про заходи щодо забезпечення ефективної реалізації Програми економічних реформ на 2010-2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава : Указ Президента України від 21.12.2010 р., № 1154/2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.president.gov.ua/documents/12683.html.

42. Моісеєнко Р. О. Аналітичні матеріали щодо стану охорони здоров'я матерів та дітей в Україні у 2007–2011 роках / Р. О. Моісеєнко, А. В. Терещенко // Неонатологія, хірургія та перинатальна медицина. — 2013. — Т. III. — № 1 (7). — С. 6-12.

43. Бурлака О. С. Исторические этапы развития правового регулирования социальной защиты семьи, детства, материнству и отцовству в Украине / О. С. Бурлака // Право и политика. - 2015. - № 4. – С. 103-108.

44. Шевченко Я. М. Проблеми правового регулювання сімейних відносин / Я. М. Шевченко // Українське право. — 1998. — № 9. — С. 121-130.

45. Черненко В. Адміністративно-правові заходи держави щодо протидії торгівлі жінками / В. Черненко // Науковий вісник Київського нац. ун-ту внутрішніх справ України. — 2006. – № 6. — С. 64-72.

46. Семейное право : учебник / Рясенцев В. А. — М. : Юрид. лит., 1967. — 224 с.

47. Советское семейное право : учебник / Белякова А. М., Ворожейкин Е. М. ; под ред.: Грибанов В. П. — М. : Юрид. лит., 1974. — 304 с.

48. Багач Е. М. Сімейний кодекс України: Науково-практичний коментар / Багач Е. М., Білоусов Ю. В. — К. : Ліга 2010. — 577 с.

49. Матвеев Г. К. Советское семейное право : учебник / Г. К. Матвеев. — М. : Юрид. лит., 1978. — 239 с.

50. Копенгагенська декларація про соціальний розвиток: Міжнародний документ ООН від 01.01.1995 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_505/page.

51. Жук О. Проблеми трактування дефініції «соціальний захист» / Жук О. // XIX Міжнародна науково-практична інтернет-конференція (30–31 жовт., 2015) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://conferences.neasmo.org.ua/uploads/article/file/2332/oleh_ekonomika_30-31.10.2015.zip.

52. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. — К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. — 1440 с.

53. Мачульская Е. Е. Право социального обеспечения / Е. Е. Мачульская. — М. : Международный центр финансово-экономического развития, 1997. — 208 с.

54. Гарасимів Т. З. Право соціального забезпечення України (Загальна частина) / Гарасимів Т. З. — Дрогобич : Видавнича фірма «Відродження», 2004. — 240 с.

55. Шульга Н. В. Співвідношення понять «соціальне забезпечення» та «соціальний захист» / Н. В. Шульга // Митна справа. — 2011. — Ч. 2. — № 4 (76). — С. 24–28.

56. Устинов С. О. Співвідношення термінів «соціальний захист» та «соціальне забезпечення» в законодавстві України / С.О. Устинов // Юридична наука і практика. — 2011. — № 2. — С. 90–95.

57. Болотіна Н. Б. Право людини на соціальне забезпечення в Україні: проблема термінів і понять / Н. Б. Болотіна // Право України. — 2000. — № 4. — С. 35–40.

58. Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства ; за ред. І. К. Білодіда. — К. : Наукова думка, 1970—1980.

59. Право социального обеспечения России : учебник / [М. О. Буянова, К. Н. Гусов и др.] ; отв. ред. К. Н. Гусов. — 4-е изд., перераб. и доп. — М., 2008. — 640 с.

60. Лондар С. Л. Фінанси : навчальний посібник / С. Л. Лондар, О. В. Тимошенко. – Вінниця : Нова книга, 2009. – 384 с.

61. Iaroshenko I. S. Pravo sotsial'nogo obespecheniia [Law of social security] / Iaroshenko I. S. – Kiev, 2005. – 232 p.

62. Право соціального забезпечення : навч. посіб. [для студ. юрид. спец, вищ. навч. закл.] / [П. Д. Пилипенко, В. Я. Бурак, С. М. Синчук та ін.] ; за ред. П. Д. Пилипенка. — К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2006. — 496 с.

63. Прилипко С. М. Проблеми теорії права соціального забезпечення : моногр. / С. М. Прилипко. — Х. : ПП Берека-Нова, 2006. — 264 с.

64. Гончаров А. Поняття соціального захисту / А. Гончаров // Підприємство, господарство і право. — 2009. — № 10 (166). — С. 126-128.

65. Кісіль О. Ю. Загальні підходи до розуміння категорії «соціальне забезпечення / О. Ю. Кісіль // Право і безпека. - 2011. - № 5 (42). - С. 176-180.

66. Дерега В. В. Соціальна і гуманітарна політика : навчальний посібник / В. В. Дерега. - Миколаїв, 2012. - 152 с.

67. Социальная политика : энциклопедия / под ред. Н. А. Волгина. — М. : Альфа-Пресс, 2006. — 411 с.

68. Скуратівський В. Соціальна політика / В. Скуратівський, О. Палій, Е. Лібанова. — К. : Вид-во УАДУ, 2003. — 265 с.

69. Шевчук П. І. Соціальна політика та соціальна безпека : навчальний посібник / П. І. Шевчук. — Львів : Вид-во ЛРІДУ УАДУ, 2003. — 178 с.

70. Мельник К. Ю. Соціально-правовий захист працівників органів внутрішніх справ (проблеми теорії та практики): дис. … кандидата юрид. наук : 12.00.05 / Мельник Костянтин Юрійович. — Х., 2003. — 202 с.

71. Ярошенко І. С. Організаційно-правові форми соціального захисту людини і громадянина в Україні: дис. … кандидата юрид. наук : 12.00.05 / Ярошенко І. С. — К., 2006. — 219 с.

72. Шайхатдинов В. Ш. Право социального обеспечения Российской Федерации : учебное пособие : Вып. 1 / В. Ш. Шайхатдинов. — Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 1996. — 421 с.

73. Бориченко К. В. Соціальний захист сімей з дітьми за законодавством України : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 / К. В. Бориченко ; Нац. ун.-т "Одеська юридична академія". — Одеса, 2015. — 20 с.

74. Семигіна Т. В. Словник із соціальної політики / Т. В. Семигіна. — К. : ВД «Києво-Могилянська академія», 2005. — 253 с.

75. Шерстобоєв О. В. Соціальний захист та соціальна безпека в аспекті господарської діяльності / О. В. Шерстобоєв // Правова реформа в сучасних умовах: досягнення і перспективи : тези доповіді VI Міжнародної наук.-практ. конф. (м. Київ, 26 лютого 2016 р.). — К. : Національний авіаційний університет, 2016. — Т. ІІ. — С. 329-331.

76. Лаврухін В. В. Соціальний захист населення: понятійно-категорійний аналіз / В. В. Лаврухін // Державне управління: теорія та практика. — 2014. — № 1. — С. 61-70.

77. Бурлака О. С., Щодо питання визначення сутності соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства / О. С. Бурлака // Прикарпатський юридичний вісник. – 2015. - № 1 (7). – С. 16-19.

78. Удалова А.А. Право социального обеспечения : курс лекций. / М.: Изд-во Омега-Л, 2006. 186 с.

79. Міськевич А. Щодо визначення поняття адміністративних послуг у сфері соціального захисту в Україні / А. Міськевич // Jurnalul juridic national: teorie şi practică. — 2015. — № 3/2 (13). — С. 27-31

80. Філософський енциклопедичний словник. — К. : Абрикос, 2002. — 743 с.

81. Юридична енциклопедія : в 6 т. / ред-кол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. — К. : Укр. енцикл., 2003. — Т. 5: П-С. — 736 с.

82. Старчук О. В. Щодо поняття принципів права / О. В. Старчук // Часопис Київського університету права. — 2012. — № 2. — С. 40-43.

83. Михайленко А. Р. Основы государства и права / Михайленко А. Р. — К. : Фемина, 1994. — 120 с.

84. Сташків Б. І. Теорія права соціального забезпечення : навч. посіб. / Б. І. Сташків. — К. : Знання, 2005. — 405 с.

85. Сирота И. М. Право социального обеспечения в Украине : учебник / Сирота И. М. — К. : Одиссей, 2004. — 384 с.

86. Гончарова С. Ю. Соціальна політика : навч. посіб. / С. Ю. Гончарова, І. П. Отенко. — Х. : Вид. ХДЕУ, 2003. — 200 с.

87. Болотіна Н. Б. Право соціального захисту: становлення і розвиток в Україні : монографія / Н. Б. Болотіна. — К. : Знання, 2005. — 324 с.

88. Василик О. Д. Бюджетна система України / О. Д. Василик, К. В. Павлюк. — К. : Центр навчальної літератури, 2004. — 355 с.

89. Толочко В. М. Соціальний захист працівників фармацевтичної галузі : Метод. реком. для підгот. та провед. Семінар. занять з курсу «Управління та економіка фармації» в сист. післядиплом. освіти спец. фармац. / Толочко В. М., Должнікова О. М. — Х. : Вид-во НФаУ, 2009. — 36 с.

90. Європейська соціальна хартія (переглянута) № ETS № 163: Міжнародний документ Ради Європи від 03.05.1996 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_062.

91. Про соціальні послуги : Закон України від 19.06.2003 р., № 966-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 45. – Ст. 358.

92. Бурлака О. С. Принципи соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні / О. С. Бурлака // Науковий вісник Ужгородського державного університету. Серія «Право». – 2013. – Спецвип. – Том 3. – Ч 2. – С. 33–37.

93. Гарасимів Т. З. Принципи права соціального забезпечення України / Гарасимів Т. З. — Дрогобич : Видавнича фірма «Відродження», 2002. — 128 с.

94. Політологічний енциклопедичний словник : навч. посіб. [для студентів вищих навч. закладів]. — К. : Ґенеза, 1997. — 400 с.

95. Гриненко А. М. Соціальна справедливість як ключовий принцип у реалізації соціальної політики держави / А. М. Гриненко // Наукові праці. — 2009. — Вип. 99. — Том 112. — С. 104-107.

96. Вагимов З. К. Проблема социальной справедливости, равенства и неравенства людей, их нищеты и бедности / З. К. Вагимов // Вызовы современности и ответственность философа : материалы «Круглого стола», посвященного всемирному Дню философии / под общ. ред. И. И. Ивановой. — Бишкек, 2003. — С. 43–53.

97. Зарубежная социология XX века : хрестоматия / ред. В. Г. Городяненко. — Днепропетровск : Изд-во ДНУ, 2001. — 336 с.

98. Медведев В. А. Гордиев узел социальной политики / В. А. Медведев, Ю. А. Красин // СОЦИС. — 2007. — № 11. — С. 23–29.

99. Мачульская Е. Е. Право соціального обеспечения : учеб. пособие [для ВУЗов] / Е. Е. Мачульская, Ж. А. Горбачева. — 3-е изд. перераб. и доп. — М. : Книж. мир. 2000. — 293 с.

100. Сініцина І. Забезпечення адресності соціальної допомоги за допомогою бального методу з’ясування ступеню нужденності заявників: огляд літератури / І. Сініцина. — К. : CASE-Україна: Центр соціально-економічних досліджень, 2011. — 46 с.

101. Чутчева О. Г. Адресність як галузевий принцип права соціального забезпечення / О. Г. Чутчева // Форум права. — 2011. — № 1. — С. 1096-1101 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2011_1_177.

102. Лук'яненко С. В. Принципи соціального забезпечення працівників правоохоронних органів / С. В. Лук'яненко // Публічне право. — 2013. — № 2 (10). — С. 197-204.

103. Негель Л. С. Світовий досвід розвитку соціального партнерства та його формування в Україні / Л. С. Негель, Л. Л. Макаренко // Стратегічна панорама. — 2004. — № 2. — С. 96-103.

104. Волинець У. А. Розвиток соціального партнерства в Україні / У. А. Волинець // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Економіка». — 2014. — Вип. 2 (43). — С. 235-238.

105. Балабанова Н. В. Соціальний діалог. Соціальне партнерство. Соціальна держава / Н. В. Балабанова, В. І. Жуков, В. Є. Пилипенко // Акад. праці та соц. відносин. — К., 2002. — 189 с.

106. Сазоненко Г. С. Концепція національно-патріотичного виховання «Громадянин України ІІІ тисячоліття» / Сазоненко Г. С., Стрілько В. В. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://don.kievcity.gov.ua/done_img/f/patriotvih.pdf.

107. Песталоцци И. Г. Избранные педагогические сочинения: В 2х т. Т 2 / Песталоцци И. Г. – М. : Педагогика, 1981. — 416 с.

108. Крестовська Н. М. Ювенальне право України: генезис та сучасний стан: дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.01 / Крестовська Наталя Миколаївна ; Одес. нац. юрид. акад. — О., 2008. — 468 с.

109. Саблук С. А. Правове становище дитини в Україні (теоретико-правовий аспект): дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.01 / Саблук С. А. – К., 2009. – 211 с.

110. Саленко О. Міжнародні стандарти у сфері судоустрою та статусу суддів, їх зміст і класифікація / О. Саленко // Теорія і практика. — 2014. — С. 263-269.

111. Большой энциклопедический словарь / гл. ред. А. М. Прохоров. — М. : Норинт, 2001. — 1456 с.

112. Большой толковый словарь русского языка / гл. ред. С. А. Кузнецов. — М. : Норинт, 2000. — 1536 с.

113. Нагребельний В. П. Соціальні державні стандарти і нормативи / В. П. Нагребельний // Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. Ю. С. Шемшученко (гол. редкол.) та ін. — К. : Укр. Енцикл., 1998. — Т. 5 : П-С. – 2002. – 720 с.

114. Баранова Н. П. Соціальні стандарти та соціальні гарантії в системі соціальної політики України / Баранова Н. П. [Електронний ресурс]. - Режим доступу:
http://cpsr.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=42:2010-06-13-21-23-&catid=20:2010-06-13-21-06-26&Itemid=27.

115. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 р., № 1556-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 37-38. – Ст. 2004.

116. Про стандартизацію : Закон України від 05.06.2014 р., № 1315-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 31. – Ст. 1058.

117. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії : Закон України від 05.10.2000 р., № 2017-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 48. – Ст. 409.

118. Болотіна Н. Б. Право соціального захисту України: навч. посіб. / Н. Б. Болотіна. — К. : Знання, 2005. — 615 с.

119. Кройтор В. А. Стандарти Європейського Союзу в сфері цивільного судочинства і проблема доступу до правосуддя / В. А. Кройтор, Т. В. Степаненко // Наукові записки Харківського економіко-правового університету. — 2005. — № 1 (2). — С. 64–77.

120. Міжнародні соціальні стандарти: навч. посіб. / авт.: А. М. Юшко, Н. М. Швець ; за заг. ред. В. В. Жернакова. — Х. : Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2013. — 121 с.

121. Запара С. І. До питання про сутність соціального міжнародного стандарту / С. І. Запара // Актуальні проблеми регулювання відносин у сфері праці і соціального забезпечення : тези доп. та наук. повідом. сучасн. III Міжнарод. наук.-практ. конфер. / за ред. В. В. Жернакова. — Х. : Кросроуд, 2011. — 540 с.

122. Киселев И. Я. Сравнительное и международное трудовое право : учеб. [для ВУЗов] / И. Я. Киселев. — М. : Дело, 1999. — 728 с.

123. Бурлака О. С. Щодо міжнародно-правових стандартів соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства / О. С. Бурлака // Прикарпатський юридичний вісник. – 2015. - № 3 (9). – С. 25-29.

124. Про Основні напрями соціальної політики на 1997-2000 роки : Указ Президента України від 18.10.1997 р., № 1166/97 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1166/97.

125. Загальна декларація прав людини : Міжнародний документ ООН від 10.12.1948 р. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_015.

126. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права : Міжнародний документ ООН від 16.12.1966 р. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_042.

127. Конвенція про права дитини : Міжнародний документ ООН від 20.11.1989 р. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_021.

128. Конвенція про мінімальні норми соціального забезпечення № 102 : Міжнародний документ Міжнародної організації праці від 28.06.1952 р. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/993_011/page.

129. Конвенція про основні цілі та норми соціальної політики № 117: Міжнародний документ Міжнародної організації праці від 22.06.1962 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/993_016.

130. Конвенція про охорону материнства (переглянута) № 103 : Міжнародний документ Міжнародної організації праці від 28.06.1952 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/993_122.

131. Конвенція про рівноправність громадян країни та іноземців і осіб без громадянства у галузі соціального забезпечення № 118 : Міжнародний документ Міжнародної організації праці від 28.06.1962 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_017.

132. Конвенція про встановлення міжнародної системи збереження прав у галузі соціального забезпечення № 157 : Міжнародний документ Міжнародної

організації праці від 21.06.1982 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/993_012.

133. Лобода К. С. Міжнародно-правове регулювання соціальних відносин в Європі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.11 «Міжнародне право» / К. С. Лобода. — К., 2008. — 20 с.

134. Мужикова Н. М. Адаптація соціальної політики та трудового законодавства України до стандартів ЄС / Н. М. Мужикова, В.Ф. Пузирний, Л.А. Семиног. — Чернігів : Деснянська правда, 2007. — 170 с.

135. Європейська конвенція про соціальну та медичну допомогу та Протокол до неї № ETS № 14 : Міжнародний документ Ради Європи від 11.12.1953 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_649.

136. Європейський кодекс соціального забезпечення (переглянутий) № ETS № 139 : Міжнародний документ Ради Європи від 06.11.1990 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_651/page.

137. Європейська конвенція про соціальне забезпечення № ETS № 78 : Міжнародний документ Ради Європи від 14.12.1972 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_581.

138. Угода про гарантії прав громадян в галузі виплати соціальної допомоги, компенсаційних виплат сім'ям з дітьми та аліментів (в рамках СНД) від 09.09.1994 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/997_433.

139. Договір між Україною та Республікою Болгарія про соціальне забезпечення від 04.09.2001 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/100_028.

140. Угода між Україною та Естонською Республікою у сфері соціального забезпечення від 05.10.2010 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/233_040.

141. Угода між Україною і Королівством Іспанія про соціальне забезпечення громадян від 07.10.1996 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/724_005.

142. Договір між Україною і Латвійською Республікою про співробітництво в галузі соціального забезпечення від 26.02.1998 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/428_010.

143. Договір між Україною та Литовською Республікою про соціальне забезпечення від 23.04.2001 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/440_022.

144. Угода між Україною та Португальською Республікою про соціальне забезпечення від 07.07.2009 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/620_024.

145. Угода між Україною та Республікою Польща про соціальне забезпечення від 18.05.2012 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/616_161/paran2#n2.

146. Договір між Україною та Словацькою Республікою про соціальне забезпечення від 05.12.2000 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/703_009.

147. Договір між Україною та Чеською Республікою про соціальне забезпечення від 04.07.2001 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/203_01.

148. Угода між Міністерством праці та соціальної політики України та Національним інститутом страхування Республіки Болгарія про застосування Договору між Україною та Республікою Болгарія про соціальне забезпечення від 04.09.2001 р. від 21.05.2004 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/100_062.

149. Адміністративний договір про порядок застосування Угоди між Україною та Королівством Іспанія про соціальне забезпечення громадян від 17.01.2001 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/724_023.

150. Адміністративний договір щодо застосування Угоди між Україною та Республікою Польща про соціальне забезпечення від 18.05.2012 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/616_162/paran2#n2.

151. Тищенко О. В. Державні соціальні стандарти та гарантії як основа соціального забезпечення в Україні / Тищенко О. В. // Юридичний вісник. – 2013. - № 4 (29). - С. 99-104.

152. Алексеев С. С. Теория права / С. С. Алексеев. — М. : БЕК, 1994. — 224 с.

153. Комзюк А. Т. Заходи адміністративного примусу в правоохоронній діяльності міліції: поняття, види та організаційно-правові питання реалізації : монографія / Комзюк А. Т. ; за заг. ред. проф. О. М. Бандурки. – Харків : Нац. ун-ту внутр. справ, 2002. - 336 с.

154. Болотіна Н. Б. Соціальне законодавство України. Ґендерна експертиза / Болотіна Н. Б. ; відп. ред. Т. М. Мельник. – К. : Логос, 2001. – 82 с.

155. Про освіту : Закон України від 23.05.1991 р., № 1060-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 34. – Ст. 451.

156. Про безоплатну правову допомогу : Закон України від 02.06.2011 р., № 3460-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 51. – Ст. 577.

157. Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам: Закон України від 16.11.2000 р., № 2109-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 1. – Ст. 2.

158. Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю : Закон України від 21.06.2001 р., № 2558-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 42. – Ст. 213.

159. Про затвердження Порядку призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми : Постанова Кабінету Міністрів України від 27.12.2001 р., № 1751 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1751-2001-%D0%BF.

160. Деякі питання призначення і виплати допомоги сім'ям з дітьми : Постанова Кабінету Міністрів України від 11.01.2007 р., № 13 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/13-2007-%D0%BF.

161. Про затвердження Порядку призначення і виплати державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім’ям : Постанова Кабінету Міністрів України від 24.02.2003 р., № 250 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/250-2003-%D0%BF.

162. Про затвердження Порядку призначення і виплати державної соціальної допомоги на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, грошового забезпечення батькам-вихователям і прийомним батькам за надання соціальних послуг у дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях за принципом «гроші ходять за дитиною» : Постанова Кабінету Міністрів України від 31.01.2007 р., № 81 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/81-2007-%D0%BF.

163. Про затвердження Порядку взаємодії суб’єктів соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах : Постанова Кабінету Міністрів України від 21.11.2013 р., № 895 // Урядовий кур'єр. – 2013. – № 243.

164. Про затвердження Порядку виявлення сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах, надання їм соціальних послуг та здійснення соціального супроводу таких сімей (осіб) : Постанова Кабінету Міністрів України від 21.11.2013 р., № 896 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/896-2013-%D0%BF.

165. Про затвердження Положення про дитячий будинок сімейного типу : Постанова Кабінету Міністрів України від 26.04.2002 р., № 564 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 18. – Ст. 925.

166. Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей : Постанова Кабінету Міністрів України від 08.10.2008 р., № 905 // Урядовий кур'єр. – 2008. – № 209.

167. Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини : Постанова Кабінету Міністрів України від 24.09.2008 р., № 866 // Урядовий кур'єр. – 2008. – № 204.

168. Про затвердження Порядку призначення та виплати тимчасової державної допомоги дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів, не мають можливості утримувати дитину або місце проживання їх невідоме : Постанова Кабінету Міністрів України від 22.02.2006 р., № 189 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/189-2006-%D0%BF.

169. Про затвердження Порядку виплати державної допомоги при народженні дитини в разі її влаштування до дитячого закладу (будинку дитини) на повне державне утримання : Наказ Міністерства праці та соціальної політики України, Міністерства фінансів України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту від 19.05.2008 р., № 254/704/260/427/2014 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0495-08.

170. Синчук С. М. Право соціального забезпеченняУкраїни : навч. посіб. / С. М. Синчук, В. Я. буряк ; за ред. С. М. Синчук. — 2-ге вид., перероб. і доп. — К. : Знання, 2006. — 384 с.

171. Ярошенко І. С. Право соціального забезпечення : навч. посіб. / Ярошенко І. С. — К. : КНЕУ, 2005. — 232 с.

172. Болотіна Н. Б. Право соціального захисту України : навч. посіб. / Болотіна Н. Б. — 2-ге вид., перероб. і доп. — К. : Знання, 2008. — 663 с.

173. Надрага В. І. Соціальний захист в системі мінімізації соціальних ризиків / В. І. Надрага // Соціально-трудові відносини: теорія та практика. — 2014. — № 2. — С. 486-490.

174. Бурлака О. С. Види соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні / О. С. Бурлака // Прикарпатський юридичний вісник. – 2015. - № 2 (8). – С. 51-55.

175. Кулачок Л. В. Державна допомога сім'ям з дітьми як форма соціально-правового захисту : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук :

спец. 12.00.05 // Л. В. Кулачок ; Національний університет внутрішніх справ. — Харків, 2003. — 19 с.

176. Иванова Р. И. Правоотношения по социальному обеспечению в СССР / Иванова Р. И. — М., 1986. – 328 с.

177. Кузьменко С. Г. Соціальна допомога в системі державних органів управління / С. Г. Кузьменко // Теорія та практика державного управління. — 2011. — № 3. — С. 1-5.

178. Захаров М. Л. Право социального обеспечения России / Захаров М. Л., Тучкова Э. Г. — М., 2004. - 256 с.

179. Гребенник С. Основні напрями державного регулювання соціального захисту населення України / С. Гребенник // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. — 2004. — Вип. 5. — С. 176-186.

180. Хомич І. Ю. Особливості соціальної допомоги як форми соціального забезпечення населення України / І. Ю. Хомич // Форум права. — 2013. — № 3. — С. 717-724 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2013_3_118.pdf.

181. Буяшенко В. В. Соціальна допомога в контексті повсякденності / В. В. Буяшенко // Гуманітарний вісник ЗДІА. — 2009. — Вип. 39. — С. 161-173.

182. Ершов В. А. Право социального обеспечения / В. А. Ершов, И. А. Толмачев. — М. : Гросс Медиа, 2009. — 312 с.

183. Панченко В. Ю. О понятии социальной помощи в современном обществе / В. Ю. Панченко // СОЦИС. — 2012. — № 5. — С. 13–18.

184. Бурлака О. С. Щодо поняття державної соціальної допомоги як виду соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства / О. С. Бурлака // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція». – 2016. - № 20. – С. 107-110.

185. Кожевников Д. Е. Государственная социальная помощь малоимущим гражданам: правовые вопросы : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 «Трудовое право, право социального обеспечения» / Д. Е. Кожевников. — Екатеринбург, 2010. — 28 с.

186. Бойко М. Д. Право соціального забезпечення України : навчальний посібник / Бойко М. Д. — 4-те видання, перероблене і доповнене. — К. : Атіка, 2006. – 400 с.

187. Тарасенко В. С. Відмінність державної соціальної допомоги від державного соціального страхування / В. С. Тарасенко // Актуальні проблеми держави і права. — 2012. — Вип. 63. — С. 338-342.

188. Крамаренко Г. О. Фінансовий менеджмент : підручник / Г. О. Крамаренко, О. Є. Чорна. – 2-ге вид. – К. : ЦУЛ, 2009. - 520 с.

189. Божко Д. В. Поняття державної соціальної допомоги у праві соціального забезпечення / Д. В. Божко // Від громадянського суспільства — до правової держави : тези VIII Міжнародної наукової Internet-конференції студентів та молодих вчених. — Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2013. — С. 59–61.

190. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття : Закон України від 02.03.2000 р., № 1533-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 22. – Ст. 171.

191. Сирота М. І. Право соціального забезпечення в Україні : підручник / Сирота М. І. — Вид. 8-ме. — Х. : Одіссей, 2010. — 408 с.

192. Вознюк Н. І. До питання про поняття та види державних соціальних допомог / Н. І. Вознюк // Історико-правовий часопис. — 2014. — № 2 (4). — С. 64-69.

193. Давидюк О. О. Оцінка процесу надання соціальних послуг з позиції отримувачів / О. О. Давидюк // Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. — 2013. — Вип. 3 (19). — С. 95-100.

194. Большой экономический словарь: 26500 терминов / [А. Н. Азрилиян, О. М. Азрилиян, Е. В. Калашникова, О. В. Квардакова] ; под ред. А. Н. Азрилияна. — 7-е изд.,доп. — М. : Институт новой экономики, 2008. — 1472 с.

195. Гончаров В. О. Соціальне обслуговування як організаційно-правова форма соціального забезпечення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 / В.О. Гончаров ; НАН України Ін-т держ. і права ім. В. М. Корецького. — К., 2012. — 20 с.

196. Сташків Б. Соціальне обслуговування у системі соціального забезпечення: правові питання / Сташків Б. // Право України. - 2005. - № 1. - С. 76-79.

197. Попова С. В. Зміст поняття «соціальні послуги». Види соціальних послуг / С. В. Попова // Теорія та практика державного управління. – 2014. — Вип. 1 (44). — С. 1-7.

198. Казанчан А. А. Соціальне обслуговування як вид соціального забезпечення громадян України / А. А. Казанчан // Науковий вісник Херсонського державного університету. — 2013. — Вип. 2. — С. 42-44.

199. Бєлєвцова Я. С. Механізм підвищення якості соціальних послуг на рівні місцевих органів влади : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук. з держ. управл. : спец. 25.00.02 / Я. С. Бєлєвцова ; Харківськ. регіонал. ін.-т держ. управл. — Х., 2011. — 20 с.

200. Про соціальні послуги : Проект Закону України від 18.09.2015 р., № 3143 // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 45. – Ст. 358.

201. Іваночко О. Щодо проблеми форм соціального обслуговування фізичних осіб в Україні / Іваночко О. // Вісник Львівського університету. Серія юридична. - 2013. – Вип. 58. - С. 243-249.

202. Про затвердження Загального положення про центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді : Постанова Кабінету Міністрів України від 01.08.2013 р., № 573 Електронний ресурс. — Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/573-2013-%D0%BF.

203. Синчук С. М. Право соціального забезпечення України : навч. посіб. / Синчук С. М., Бурак В. Л. — К : Т-во «Знання», КОО. 2003. — 306 с.

204. Казанчан А. А. Соціальне обслуговування громадян в Україні: проблеми теорії та практики / А. А. Казанчан // Науковий вісник Херсонського державного університету. — 2015. – Том. 2. — Вип. 4. — С. 14-18.

205. Баркер Р. Словарь социальной работы / Р. Баркер. — М. : Изд-во «Логос», 1994. — 645 с.

206. Буянова М. О. Право социального обеспечения : учеб. пособие / М. О. Буянова, С. И. Кобзева, З. А. Кондратьева. — М. : КНОРУС, 2005. — 528 с.

207. Дьяченко В. Концептуальні засади реформування системи соціальних послуг в Україні / В. Дьяченко // Соц. політика і соц. робота. — 2007. — № 1. — С. 5-16.

208. Попова С. В. Проблеми та перспективи впровадження маркетингової моделі управління розвитком сфери соціальних послуг / С. В. Попова // Державне управління та місцеве самоврядування. — 2014. — Вип. 2 (21). — С. 168-178.

209. Крентовська О. П. Концептуальні засади розвитку системи соціальних послуг в умовах старіння населення / О. П. Крентовська // Економіка та держава. — 2009. — № 12. — С. 86-88.

210. Кравченко М. Механізм децентралізації соціальних послуг в Україні / М. Кравченко // Науковий вісник. — 2014. — Вип. 14.

211. Нечипоренко С. В. Запровадження механізму державного замовлення соціальних послуг / С. В. Нечипоренко // Держава та регіони: науково-виробничий журнал. Серія «Економіка та підприємництво». — 2010. — № 5. — С. 213-216.

212. Кулачок Л. В. Надання соціальних послуг в Україні: реалії та перспективи / Л. В. Кулачок // Право і безпека. — 2006. — 5 (3). — С. 125-128.

213. Міняйло О. Л. Державне реформування системи соціальних послуг / О. Л. Міняйло // Економіка та держава. — 2007. — № 4. — С. 67-69.

214. Про затвердження Методичних рекомендацій з проведення моніторингу та оцінки якості соціальних послуг : Наказ Міністерства соціальної політики України від 27.12.2013 р., № 904 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/article?art_id=161065&cat_id=161044.

215. Кравченко М. В. Основні підходи до реформування системи пільг в Україні / Кравченко М. В. // Державне управління та місцеве самоврядування : зб. наук. праць. – 2010. — Вип. 3 (6). — С. 155–164.

216. Звіт про науково-дослідну роботу «Моніторинг досвіду країн Європи, США, країн пострадянського простору, включаючи прибалтійські країни, в

частині надання пільг окремим категоріям громадян» / С. В. Мельник, М. К. Гаврицька, І. М. Овчарова / Державна установа науково-дослідний інститут соціально-трудових відносин. — Луганськ, 2011 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.mlsp.kmu.gov.ua%2Fdocument-%2F87154%2FZvit_monit_dosvid_pilg.doc.

217. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемчушенко та ін. — К. : Укр. енцикл., 1998. — Т. 4: Н-П. — 2002. — 720 с.

218. Пашкова Г. Г. Льготы в праве социального обеспечения : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук / Г. Г. Пашкова. — Томск, 2004. — 27 с.

219. Казанчан А. А. Види соціального забезпечення в Україні: проблемні питання / А. А. Казанчан // Вісник Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. — 2010. – № 3 — С. 11-20.

220. Захаров М. Л. Право социального обеспечения России : учебник / М. Л. Захаров, Э. Г. Тучкова. — 2-еизд., испр. и перераб. — М. : БЕК, 2002. — 560 с.

221. Право соціального забезпечення : підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / [П. Д. Пилипенко, В. Я. Буряк, С. М. Синчук та ін.] ; за ред.. П.Д. Пилипенка. — 2-ге вид., перероб. і допов. — К. : Ін Юре, 2008. — 504 с.

222. Вапнярчук Н. М. Пільга як одна з форм системи соціального забезпечення / Н. М. Вапнярчук // Право і суспільство. — 2015. — № 3. — Ч. 3. — С. 97-101.

223. Михальченко Г. Г. Реформування системи соціальних пільг із метою забезпечення гідної якості життя окремих верств населення України / Г. Г. Михальченко // Вісник донецького університету економіки та права. – 2012. - № 1. - С. 65-68

224. Шумна Л. П. Поняття та види соціальної підтримки / Л. П. Шумна // Актуальні проблеми держави і права. - 2013. - Вип. 5. - С. 433-439.

225. Бурлака О. С. Державні соціальні пільги в системі соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні / О. С. Бурлака // Наукові

праці Національного університету «Одеська юридична академія». – Том 16. - 2015. – С. 410-417.

226. Реформування системи пільг. Проект «Позиція громадськості щодо урядових пріоритетів та інституалізація урядових консультацій з громадськістю у процесі формування державної політики в Україні / [Є. Ахтирко, Л. Котусенко та ін.]. — К., 2004. — 81 с.

227. Про схвалення Стратегії упорядкування системи надання пільг окремим категоріям громадян до 2012 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 03.06.2009 р., № 594-р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/594-2009-%D1%80/conv.

228. Кривачук Л. Система державної соціальної підтримки сімей з дітьми в Україні / Л. Кривачук // Державне управління та місцеве самоврядування. — 2011/9 . — Вип. 4 (11) . — С. 136-145.

229. Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх : Закон України від 24.01.1995 р., № 20/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 6. – Ст. 35.

230. Про дитяче харчування : Закон України від 14.09.2006 р., № 142-V // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 44. – Ст. 433.

231. Про додаткові заходи щодо запобігання дитячої бездоглядності : Указ Президента України від 28.01.2000 р., № 113/2000 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/113/2000.

232. Про першочергові заходи щодо захисту прав дітей : Указ Президента України від 11.07.2005 р., № 1086/2005 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1086/2005.

233. Про додаткові заходи щодо захисту прав та законних інтересів дітей: Указ Президента України від 04.05.2007 р., № 376/2007 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/376/2007.

234. Про заходи щодо забезпечення захисту прав і законних інтересів дітей : Указ Президента України від 05.05.2008 р., № 411/2008 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/411/2008.

235. Про додаткові заходи із забезпечення гарантій реалізації прав та законних інтересів дітей : Указ Президента України від 01.06.2013 р., № 312/2013 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/312/2013.

236. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України від 28.12.2014 р., № 77-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 11. – Ст. 75.

237. Про затвердження Порядку обчислення середньої заробітної плати : Постанова Кабінету Міністрів України від 08.02.1995 р., № 100 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/100-95-%D0%BF/conv.

238. Про зайнятість населення : Закон України від 05.07.2012 р., № 5067-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 24. – Ст. 243.

239. Корсаненкова Ю. Б. Социальная поддержка семей с детьми в Российской Федерации: реальность и перспективы : монография / Ю. Б. Корсаненкова. — М. : Волтерс Клувер, 2010. — 208 с.

240. Бурлака О. С. Особливості призначення і виплати допомоги у зв'язку з вагітністю та пологами / О. С. Бурлака // Науковий вісник публічного та приватного права. – 2016. - № 4. – С. 51-55.

241. Яригіна Є. П. Правові проблеми, пов'язані з виплатами грошової допомоги при народжені дітей / Яригіна Є. П. [Електрон-ний ресурс]. — Режим доступу: - .

242. Про запобігання фінансової катастрофи та створення передумов для економічного зростання в Україні : Закон України від 27.03.2014 р., № 1166-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 20-21. – Ст. 745.

243. Бурлака О. С. Особливості призначення і виплати допомоги при народженні дитини / О. С. Бурлака // Науковий вісник публічного та приватного права. – 2016. - № 1. – С. 38-42.

244. Овдін О. Надання допомоги при народженні дитини як напрям державної демографічної політики в Україні / О. Овдін // Державне управління та місцеве самоврядування. — 2015. — Вип. 3 (26). — С. 152-161.

245. Європейська конвенція про усиновлення дітей (переглянута): Міжнародний документ Ради Європи від 27.11.2008 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_a17.

246. Принципи та положення Європейської конвенції про усиновлення дітей (переглянутої): Роз'яснення Міністерства юстиції України від 20.04.2011 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/n0029323-11.

247. Про практику застосування судами про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.03.2007 р., № 3 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-07.

248. Рудик В. Проблеми правового регулювання соціальної допомоги на дітей одиноким матерям / В. Рудик // Юридична Україна. — 2012. — № 4. — С. 56-59.

249. Бориченко К. В. Право на державну соціальну допомогу на дітей одиноким матерям / К. В. Бориченко // Єдність і диференціація трудового права та права соціального забезпечення : матеріали ІІІ Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Харків, 28 листопада 2014 р.) ; за заг. ред. К. Ю. Мельника / МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. — Харків : ХНУВС, 2014. — С. 227-230.

250. Аналітичний звіт за результатами дослідження у межах проекту «Права дітей в Україні: реалії та виклики після 20 років незалежності» / авт. кол. — К. : ТОВ «ВЕРСО 04», 2012. — 151 с.

251. Афанасьєва Ю. В. Удосконалення системи соціального захисту багатодітних сімей Україні / Ю. В. Афанасьєва // Теорія та практика державного управління. — 2013. — Вип. 2 (41) . — С. 201-206

252. Бурлака О. С. Особливості соціального захисту багатодітних та неповних сімей / О. С. Бурлака // Науковий вісник публічного та приватного права. – 2016. - № 2. – С. 55-59.

253. Васильченко О. А. Організація соціального захисту неповної сім'ї: теоретичний і практичний аспекти / О. А. Васильченко // Грані. — 2013. — № 11 (103). — С. 74-79.

254. Про додаткові заходи щодо посилення соціального захисту багатодітних і неповних сімей : Указ Президента України від 30.12.2000 р., № 1396/2000 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1396/2000.

255. Андрієнко І. С. Правове регулювання державних соціальних допомог малозабезпеченим особам в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 «Трудове право; право соціального забезпечення» / І. С. Андрієнко — Львів, 2010. — 16 с.

256. Сокол М. В. Поняття та критерії малозабезпеченості / М. В. Сокол // Порівняльно-аналітичне право : електронне наукове фахове видання.. — 2013. — № 3-1. — С. 179-183.

257. Бутенко Е. И. Особенности юридических фактов в праве социального обеспечения : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12. 00. 05 «Трудовое право; право социального обеспечения» / Е. И. Бутенко. — СПб., 2010. — 28 с.

258. Галаганов В. П. Право социального обеспечения : учебник / В. П. Галаганов. — М. : Академия, 2004. — 416 с.

259. Про затвердження Методики обчислення сукупного доходу сім'ї для всіх видів соціальної допомоги : Наказ Міністерства праці та соціальної політики України, Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України, Міністерства фінансів України, Державного комітету статистики України, Державного комітету молодіжної політики, спорту і туризму України від 15.11.2001 р., № 486/202/524/455/3370 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0112-02/conv.

260. Івлєва Т. М. Державна підтримка дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування/ Т. М. Івлєва //Державне управління та місцеве самоврядування: історія та сучасність : збірник тез наук.-практ. конф. за

підсумками стажування слухачів (м. Харків, 26 вересня 2012 р.). — Х. : Харківський регіональний інститут державного управління НАДУ при Президентові України, 2012. — С. 1-4.

261. Кравченко М. В. Актуальні проблеми соціального захисту інвалідів в Україні / М. В. Кравченко // Державне управління: теорія та практика. — 2010. — № 2 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.academy.gov.ua/ej/ej12/index.htm.

262. Мордань О. О. Нормативно-правове забезпечення соціального захисту посиротілих дітей: проблеми та напрями вдосконалення / О. О. Мордань. // Державне управління: теорія та практика. — 2012. — № 2 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Dutp_2012_2_40.

263. Діти-сироти: проблема, про яку говорять вголос / Державна підтримка дітей-сиріт в Україні [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://ua.textreferat.com/referat.

264. Конвенція про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії від 01.01.2000 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http:// http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_b09.

265. Конвенція про контакт з дітьми : Конвенція від 15.05.2003 р., № ENSN192 // Офіційний вісник України. – 2007. – № 91. — Ст. 92.

266. Конвенція про стягнення аліментів за кордоном: Конвенція від 20.06.1956 р. // Офіційний вісник України. – 2010. – № 45. — Ст. 105.

267. Європейська конвенція про визнання та виконання рішень щодо опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми : Конвенція від 20.05.1980 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2008. – № 17. — Ст. 451.

268. Сніжко М. Б. Захист прав дітей в Україні з урахуванням міжнародних договорів з питань сімейного права / М. Б. Сніжко [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.minjust.gov.ua/0/19188.

269. Сніжко М. Б. Принципи та положення Європейської конвенції про усиновлення дітей (переглянутої) / М. Б. Сніжко [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.minjust.gov.ua/0/34812.

270. Управління соціальним і гуманітарним розвитком : навч. посіб. : у 2 ч. / [авт. кол. : В. Скуратівський, В. П. Трощинський, Е. М. Лібанова та ін.] ; за заг. ред. В. А. Скуратівського, В. П. Трощинського. — К. : НАДУ, 2009. — Ч. 1 . — 456 с.

271. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р., № 435-IV // Голос України. – 2003. – № 45.

272. Про дошкільну освіту : Закон України від 11.01.2001 р., № 2628-III // Голос України. – 2001. – № 136.

273. Про загальну середню освіту : Закон України від 13.05.1999 р., № 651-XIV // Голос України. – 1999.

274. Про затвердження заходів щодо поліпшення становища дітей-сиріт і дітей, які залишились без піклування батьків : Указ Президента України від 17.10.1997 р., № 1153/97 // Урядовий кур'єр. – 1997.

275. Про національну програму «Діти України» : Указ Президента України від 18.01.1996 р., № 63/96 // Урядовий кур'єр. – 1996.

276. Про заходи щодо поліпшення утримання та виховання дітей-сиріт, позбавлених батьківського піклування : Розпорядження Президента України від 29.11.2000 р., № 359/2000-рп // Офіційний вісник України. – 2000. – № 48.

277. Про поліпшення виховання, навчання, соціального захисту та матеріального забезпечення дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування : Постанова Кабінету Міністрів України від 05.04.1994 р., № 226 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/226-94-%D0%BF.

278. Про затвердження Типового положення про дитячий будинок-інтернат : Наказ Міністерства праці України від 02.04.2008 р., № 173 // Офіційний вісник України. – 2008. – № 56. – Ст. 132.

279. Соціальний захист дітей,-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування : Роз'яснення Міністерства юстиції України від 13.07.2011 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/n0051323-11.

280. Бурлака О. С. Щодо визначення поняття «дитина-сирота» та «дитина, позбавлена батьківського піклування» / О. С. Бурлака // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – 2014. – Вип. 29. – Частина 2. – Том 4. – С. 27-30.

281. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях : навч. посіб. / О. В. Безпалько ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. — К. : Логос, 2003. — 134 с.

282. Енциклопедія освіти / В. Г. Кремень (голов. ред.). — К. : ЮрінкомІнтер, 2008. — 1040 с.

283. Потопахіна О. М. Соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: поняття та види / О. М. Потопахіна // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Юридические науки». – Т. 23 (62). – 2010. – № 2. – С. 113-123.

284. Бурлака О. С. Соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування / О. С. Бурлака // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – 2015. – Вип. 3-2. – Том 4. – С. 10-14.

285. Кузьменко С. Г. Аналіз сучасних форм соціального захисту населення / С. Г. Кузьменко // Університетські наукові записки. - 2012. - № 3. - С. 419-426.

286. Про Державний бюджет України на 2016 рік : Закон України від 25.12.2015 р., № 928-VIII // Голос України. – 2015. – № 250.

287. Про Державний бюджет України на 2015 рік : Закон України від 28.12.2014 р., № 80-VIII // Голос України. – 2014. – № 254.

288. Бурлака О. С. Соціальні допомоги дітям-сиротам та дітям, позбавлених батьківського піклування / О. С. Бурлака // Підприємництво, господарство і право. – 2016. - № 11. – С. 89-93.

289. Карпенко О. І. Правові засади утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.03 / Карпенко Ольга Іванівна, – Київ, 2001. – 191 с.

290. Актуальні проблеми теорії та практики соціальної роботи на межі тисячоліть : монографія // Соціальна робота. Книга 1 / кол. авт. — К. : УДЦ ССМ, 2001. — 244 с.

291. Брутман В. И. Некоторые результаты обследования женщин, отказавшихся от своих новорожденных детей / Брутман В. И., Панкратова М. Г., Ениклопов С. Н. // Вопросы психологии. — 1994. — № 5. — С. 31-36.

292. Про хід виконання «Програми соціального захисту сімей з дітьми, які опинились у складних життєвих обставинах, та дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, у м. Вінниці на 2013-2016 роки» у 2015 році : Рішення Вінницької міської Ради 2 сесії 7 скликання від 25.12.2015 р., № 49 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.vmr.gov.ua/Docs/ExecutiveCommitteeDecisions/2015/№2434 29-10-2015 Про проект рішення.pdf.

293. Пономаренко О. В. Соціально-правовий захист дітей та молоді з особливими потребами в Україні / О. В.Пономаренко, А. Д. Носов // Вісник Запорізького національного університету. Педагогічні науки. — 2010. – Вип. 2 (13). – С. 113-120.

294. Корнієнко С. Сутність та пріоритетні напрями державної політики України у сфері соціального захисту дітей-інвалідів на сучасному етапі / С. Корнієнко // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. — 2011. — Вип. 2. — С. 275-283.

295. Соціальний захист дітей-інвалідів — пріоритет державної соціальної політики // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2014. — № 6. — С. 28-33.

296. Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні : Закон України від 21.03.1991 р., № 875-XII // Голос України. – 1991.

297. Про реабілітацію інвалідів в Україні : Закон України від 06.10.2005 р., № 2961-IV // Урядовий кур'єр. – 2005. – № 213.

298. Деякі питання встановлення лікарсько-консультативними комісіями інвалідності дітям : Постанова Кабінету Міністрів України від 21.11.2013 р., № 917 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 100. – Ст. 20.

299. Питання медико-соціальної експертизи : Постанова Кабінету Міністрів України від 03.12.2009 р., № 1317 // Офіційний вісник України. – 2009. – № 95. – Ст. 52.

300. Про затвердження переліку медичних показань, що дають право на одержання державної соціальної допомоги на дітей-інвалідів, віком до 16 років : Наказ Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства праці та соціальної політики України та Міністерства фінансів України від 08.11.2001 р., № 454/471/516 // Офіційний вісник України. –2002 . – № 52. – Ст. 371.

301. Про затвердження Порядку надання державної соціальної допомоги інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам : Наказ Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства праці та соціальної політики України та Міністерства фінансів України від 30.04.2002 р., № 226/293/169 // Офіційний вісник України. – 2002 . – № 24. – Т. 2. – Ст. 473.

302. Про затвердження порядку видачі медичного висновку про дитину-інваліда, віком до 18 років : Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 04.12.2001 р., № 482 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 3. – Ст. 189.

303. Про затвердження Інструкції про встановлення груп інвалідності : Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 05.09.2011 р., № 561 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 91. – Ст. 251.

304. Бурлака О. С. Щодо поняття «дитина-інвалід» та «інвалід з дитинства» у системі правового регулювання соціального захисту населення / О. С. Бурлака // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – 2014. – Вип. 5-2. – Том 4. – С. 80-82.

305. Соболь Є. Ю. Реабілітаційні заходи щодо інвалідів в Україні: правовий підхід / Є. Ю. Соболь // Право і Безпека. - 2012. - № 4. - С. 241–245.

306. Оболенський Ю. Організаційно-правові заходи реабілітації інвалідів / Ю. Оболенський, Є. Соболь // Правовий вісник УАБС. — 2013. — № 2 (9). — С. 82-87.

307. Чічкань М. В. Правове регулювання соціального захисту інвалідів в Україні : дис. … кандидата юрид. наук : 12.00.05 / Чічкань Марія Валеріївна. — Х., 2009. — 176 с.

308. Бурлака О. С. Державна соціальна допомога інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам / О. С. Бурлака // Підприємництво, господарство і право. – 2016. – № 10 (248). – С. 52–56.

309. Бориченко К. В. Соціальний захист сімей з дітьми за законодавством України : монографія / К. В. Бориченко. — Одеса : Фенікс, 2015. — 302 с.

310. Рудич Ф. М. Політична система та інститути громадянського суспільства в сучасній Україні : навч. посібник / Рудич Ф. М. – К. : Либідь, 2008. - 440 с.

311. Безлюдний О. До питання законодавчої підтримки сім'ї як виховної інституції в Україні / О. Безлюдний // Проблеми підготовки сучасного вчителя. — 2012. — № 6 (2). — С. 188-196.

312. Калинич Я. Д. Концептуальні засади соціальної політики в Україні / Калинич Я. Д., Тріщук А. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nauka.kushnir.mk.ua/?page_id=42436.

313. Головатий М. Ф. Трансформація нової соціальної політики в сучасній Україні: концептуальні засади / М. Ф. Головатий // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. — 2002. — № 1. — С. 20–24.

314. Чеховська І. В. Державна матеріальна підтримка сімей в Україні: проблеми та напрями реформування / І. В. Чеховська // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки». — Т. 25 (64). — 2012. — № 1. — С. 242-252.

315. Про практику розгляду судами трудових спорів : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 06.11.1992 р., № 9 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-92.

316. Бондарчук О. І. Ефективність нормативно-правових актів у сфері захисту прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування / О. І. Бондарчук // Актуальні проблеми держави і права. — 2014. — С. 316-320

317. Єрмоленко О. О. Проблемні аспекти соціально-правового захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування / О. О. Єрмоленко [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://repository.hneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/11980/1/Єрмоленко%20О.О._Проблемні%20Аспекти%20захисту%20дітей.pdf.

318. Потопахіна О. М. Соціальний захист дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа : монографія / О. М. Потопахіна. — О. : Фенікс, 2009. — 204 с.

319. Про Загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини на період до 2016 р.» : Закон України від 05.03.2009 р., № 1065-VI // Голос України. – 2009. — № 57.

320. Кисельова О. І. Реалізація міжнародних стандартів соціального захисту неповнолітніх в Україні: правове значення та проблеми правозастосування / О. І. Кисельова, Я. В. Литвиненко // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». — 2014. – Вип. 6-1. — Т. 2. — С. 43-47.

321. Воронецька І. Я. Юридичні гарантії працевлаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування / І. Я. Воронецька // Вісник Академії адвокатури України. — 2012. — Число 3. — С. 200-202.

322. Мордань О. Міжнародна практика реформування державної системи опіки: досвід для України / Мордань О. // Державне управління та місцеве самоврядування : зб. наук. праць. — 2012. — № 2 — С. 75-85.

323. Бавол Т. В. Нормативно-правове регулювання державного соціального захисту сирітства в Україні (на прикладі Закарпатської області) / Т. В. Бавол // Демократичне врядування. — 2012. — Вип. 9 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVr_2012_9_10.

324. Зілковська Л. М. Проблеми захисту прав дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, на житло / Л. М. Зілковська // Часопис Хмельницького університету управління та права «Університетські наукові записки». — 2008. — № 4 (28). — С. 136–140.

325. Попов Г. В. Деякі проблеми соціального захисту дітей-інвалідів в Україні / Г. В. Попов, В. П. Томіленко // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. — 2013. — № 3. — С. 74-77.

326. Про права осіб з інвалідністю : Конвенція ООН, Міжнародний документ від 13.12.2006 р. // Офіційний вісник України. – 2010. — № 17. – Ст. 799.

327. Стан дотримання та захисту прав дитини в Україні [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.ombudsman.gov.ua/ru/images/stories/07022011/S_Dopovid_4.pdf.

328. Щодо інформаційних матеріалів про документи вступників до вищих навчальних закладів : Лист Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 20.06.2012 р., № 1/9-461 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/29947.

329. Бурлака О. С. Класифікація проблем соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства / О. С. Бурлака // Публічне адміністрування в сфері внутрішніх справ : матеріали круглого столу : збірник наукових праць (м. Київ, 14 травня 2015 р.). – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2015. – С. 44-47.

330. Мельничук Л. Нормативно-правові засади реалізації сімейної політики: регіональний аспект / Мельничук Л. // Ефективність державного управління : зб. наук. пр. – 2007. — Вип. 12. — С. 130–137.

331. Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України п’ятого скликання : Постанова Верховної Ради України від 11.07.2006 р., № 8-V // Відомості Верховної Ради України. — 2006. — № 35. — Ст. 304.

332. Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України шостого скликання : Постанова Верховної Ради України 04.12.2007 р., № 4-VI //Відомості Верховної Ради України. — 2007. — № 51. — Ст. 533.

333. Про додаткові заходи щодо вдосконалення соціальної роботи з дітьми, молоддю та сім’ями : Указ Президента України від 23.06.2001 р., № 467/2001 // Офіційний вісник України. — 2001. — № 26. — С. 32.

334. Про соціально-економічну підтримку становлення та розвитку студентської сім'ї : Указ Президента України від 04.08.2000 р., № 958/2000 // Офіційний вісник України. — 2000. — № 32. — С. 21.

335. Про створення Секретаріату Президента України : Указ Президента України від 14.10.2005 р., № 1445/2005 // Офіційний вісник України. — 2005. — № 42. — С. 68.

336. Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 21.12.2006 р., № 514-V // Відомості Верховної Ради України. — 2007. — № 11. — Ст. 94.

337. Положення про Управління гуманітарної політики Секретаріату Кабінету Міністрів України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua.

338. Про місцеві державні адміністрації : Закон України від 09.04.1999 р., № 586-XIV // Голос України. – 1999.

339. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 р., № 280/97-ВР //Відомості Верховної Ради України. — 1997. — № 24. — Ст. 170.

340. Чишкала Л. А. Вдосконалення державної допомоги малозабезпеченим сім'ям / Л. А. Чишкала [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/conf/2014-3/doc/5/11.pdf.

341. Про затвердження Державної цільової соціальної програми реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування : Постанова Кабінету Міністрів України від 17.10.2007 р., № 1242 // Офіційний вісник України. – 2007. – № 80.

342. Про схвалення Стратегії реформування системи надання соціальних послуг : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 08.08.2012 р., № 556-р // Урядовий кур'єр. – 2012. – № 148.

343. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні : Постанова Кабінету Міністрів України від 01.04.2014 р., № 333-р // Урядовий кур'єр. – 2014. – № 67.

344. Бондаренко Ю. М. Удосконалення державних механізмів регулювання соціального захисту населення / Ю. М. Бондаренко. // Державне будівництво. —

2007. — № 2 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2007_2_51.

345. Права людини в Україні – 2012. Доповідь правозахисних організацій / за ред. Є. Ю. Захарова ;Українська гельсінська спілка з прав людини. – Харків : Права людини, 2013. - 560 с.

346. Бурлака О. С. Меры по совершенствованию современного уровня социальной защиты семьи, детства, материнства и отцовства в Украине / О. С. Бурлака // Право и закон. – 2016. – № 1 (3). – С. 75-79.

347. Сучасні проблеми порівняльного правознавства : зб. наук. раць / за ред. Ю. С. Шемшученка, Я. В. Лазура ; упор.: О. В. Кресін, М. В. Савчин. — Ужгород-Київ : Вид-во «Говерла», 2015. — 218 с.

348. Порівняльне правознавство : підручник / [С. П. Погребняк, Д. В. Лук'янов, І. О. Биля-Сабадаш та ін.] ; за заг. ред. О. В. Петришина. — Х. : Право, 2012. — 272 с.

349. Premier rapport sur l'application de la Charte communautaire des droits sociaux fondamentaux des travailleurs // Europe sociale. — Luxembourg, 1992. — № 1. — PP. 1–218.

350. Kramarenko L. Sotsialnyi zakhyst naselennia v krainakh yevropeiskoho soiuzu (na prykladi katehorii «bahatoditna simia») [Elektronnyi resurs] / L. Kramarenko. — Rezhym dostupu: http://zavantag.com/docs/2324/index-432271.html [in Ukrainian].

351. Buyses A. Modeles familiaux et legislations sociales dans les pays de la CEE: Etude comparative // Etudes et recherches / A. Buyses. — Geneve, 1992. — № 49. — PP. 97–107.

352. Materialna pidtrymka simei z ditmy u krainah Yevropy: hranty pry narodzhenni ta inshi platezhi [Elektronnyi resurs]. — Rezhym dostupu: http://demostudy.blogspot.com [in Ukrainian].

353. Les politigues familiales nationales des Etats membres de la Communaute europeenne en 1991 // Commiss. Des Communautes europ. Observatoire europ. Des politigue familiales nationals / W. Dumon avec la collab. T. De Nuelant et al. — Bruxelies. — 1992. — T. 1. — X. — 169 p. ; T. 2. — VI. — 287 p.

354. Dumon W. La politique familiale en Europe: des familles monoparentales a revenue faible ou sans revenue / W. Dumon // Population. — P., 1992. — A. 47. — № 4. — PP. 1045–1051.

355. Стинська В. Соціальна підтримка материнства й дитинства в Бельгії / В. Стинська // Людинознавчі студії. Педагогіка. — 2016. — Вип. 2 (34). — С. 228–235.

356. Основы социальной работы : учебник / отв. ред. П. Д. Павленок. — 2–е изд., испр. и доп. — М. : ИНФРА–М, 2003. — 395 с.

357. Пащенко Д. І. Зарубіжний досвід гуманізації соціального середовища та виховання / Пащенко Д. І. — К. : Знання, 1999. — 208 с.

358. Чорбинский С. И. Социальная работа и социальные программы США / Чорбинский С. И. — М. : Центр общечеловеческих ценностей, 1992. — 259 с.

359. Василькова Ю. В., Василькова Т. А. Социальная педагогика: Курс лекцій : учеб. пособие [для студ. высш. пед. учеб. заведений] / Василькова Ю. В., Василькова Т. А. — 2–е изд., стереотип. — М. : Издательский центр “Академия”, 2001. — 440 с.

360. Ковчина І. М. Вивчення досвіду соціально-правового захисту дітей та молоді у США та Канаді / І. М. Ковчина // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 11. Соціологія. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. Управління : зб. наукових праць. — 2007. — Вип. 6. — С. 63-73.

361. Деінституалізація та трансформація послуг для дітей: посіб. з найкращ. практик / під ред. Жоржетти Мюльгейр, Кевіна Брауні. — 143 с [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.cam-z.org/biblioteka_11/socialnij_zaxis_49/deinstitualizac_53.html.

362. Грищенко С. Розвиток інституту приймної сімї: огляд міжнародного та національного досвіду / Грищенко С. // Вісник представництва EVERYCHILD в Україні. – 2003. – № 1.

363. Манжула Е. В. Гражданско-правовое регулирование деятельности семейных воспитательных групп : монография / Манжула Е. В. – М., 2010. – 83 с.

364. Фостерна сім’я у Великобританії: основні засади діяльності / О. О. Романовська // Освіта і управління. — 2002. — № 1. — С. 163–170.

365. Пушкіна О. В. Прийомні (фостерні) сім’ї: американський досвід / О.В. Пушкіна., Лозицька С. М. // Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «юридичні науки». — 2013. — № 2 (5). — С. 132-136.

366. Соціальний захист населення в Польщі [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.pilga.in.ua/node/18

367. Ustawa o pomocy społecnej // Kancelaria Sejmu z dnia 12 marca 2004 r. — Str. 1-79.

368. Доля І. Упровадження ефективних форм виховання в системі державної та сімейної опіки: міжнародний досвід та уроки для України / І. Доля [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http:// old.niss.gov.ua/monitor/March08/04.htm.

369. Кисельова О. І. Актуальні питання соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в порівняльному аналізі України та Польщі / Кисельова О. І. // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. – 2014. – № 24 (Том 2). – 181–184.

370. Добрянський А. Я. Зарубіжний досвід вирішення проблем багатодітних сімей (на прикладі деяких країн ЄС) / А. Я. Добрянський // Ефективність державного управління. — 2015. — Вип. 44 (1). — С. 104-110.

371. Соціально-економічні аспекти функціонування багатодітних сімей в Україні. Анотація [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://old.niss.gov.ua/monitor/juni08/18.htm.

372. Rosenschon A. Familienforderung in Deutschland — eine Bestandsaufnahme / A. Rosenschon. — Kiel : Inst. Fьr Weltwirtschaft an der Univ. Kiel, 2001. — 64 s.

373. Становище багатодітних сімей в Україні: Державна доповідь про становище сімей в Україні (за підсумками 2006 року) / Міністерство України у справах сім’ї, молоді та спорту ; Державний інститут розвитку сім’ї та молоді ; кер. авт. кол.: Л. Є. Смола, Є. М. Луценко. — Х. : Фоліо, 2007. — 223 с.

374. Кашуба М. С. Некоторые проблемы современных брачно-семейных отношений в странах Европы / М. С. Кашуба. — Белград : Этнографический інститут САНУ, 1997. — 8 с.

375. Крамаренко Л. В. Соціальний захист населення в країнах Європейського Союзу (на прикладі категорії “багатодітні сім’ї”) / Л. В. Крамаренко [Електронний ресурс]. — Режим доступу: file:///C:/Users/user/Downloads/Nvamu_upravl_2011_4_38%20(1).pdf.